

ISSN (online) 2959-6270

ISSN (print) 2959-6262

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(89)

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРИШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(89)**

КеАҚ Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №1(89), 2025

2001 ж. бастап шығады.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА академигі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

PhD, Ж.Ж. Қуанышбаева
(жауапты хатшы)
с.ғ.м. А.М.Хайрулдаева
(тех.хатшы)

Редакция алқасы:

ҚР ҰҒА академигі, ә.ғ.д., проф.

С.Т.Сейдуманов

ҚР ҰҒА академигі, ә.ғ.д., проф.

З.К. Шаукенова

с.ғ.д., проф., Е.К. Алияров

с.ғ.д., проф., Г.О. Насимова

ә.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова

с.ғ.д., проф., Ж.Қ.Симтиков

ә.ғ.д., проф. М.Го (АҚШ)

PhD (саяс.), проф. Лим Че Ван

(Оңтүстік Корея)

PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция)

с.ғ.д., проф. С.В. Решетников (Белоруссия)

ф.ғ.д., проф. Е.А. Харьковченко
(Украина)

ә.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей)

с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей)

с.ғ.д., проф. Б.М. Тороголдиева

(Қырғызстан)

с.ғ.д., асс. проф. А.Қ.Құрманғали

с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова

PhD (соц.), Ж.К.Каримова

PhD (соц.) А.Сайлаубекқызы

с.ғ.к. Ғ.Р. Абсаттаров

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті КеАҚ, 2025

ҚР мәдениет және ақпарат министрлігінде
2021 жылы наурыздың 19-де қайта
тіркелген №KZ89VPY00033638

Басуға 29.04.2025. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 26 е.б.т.
Тапсырыс 282.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті КеАҚ
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Тунгатова У.А., Сарыбаева И.С., Омарова А.Т.,
Молжанова А.С. Арнайы кітапханалар көру
мүмкіндігінен айырылған жандардың әлеуметтік
бейімделу құралы ретінде..... 5

Tungatova U.A., Sarybayeva I.S., Omarova A.T.,
Molzhanova A.S. Specialized libraries as a means of social
adaptation for visually impaired individuals

Тунгатова У.А., Сарыбаева И.С., Омарова А.Т.,
Молжанова А.С. Специальные библиотеки как средство
социальной адаптации людей с нарушениями зрения

Мукашева Д.Д. Социокультурные факторы интеграции
международных стандартов в пенитенциарную систему
Казахстана: качественная оценка..... 19

Мукашева Д.Д. Қазақстанның пенитенциарлық жүйесіне
халықаралық стандарттарды интеграциялаудың
әлеуметтік-мәдени факторлары: сапалы бағалау

Mukasheva D.D. Socio-cultural factors of integration of
international standards into the penitentiary system of
Kazakhstan: qualitative assessment

Сыздыкова М.Б., Әбікенов Ж.О. Ұлттық (этникалық)
азшылықтар қоғамдағы ұлтаралық келісімді нығайту
субъектісі ретінде..... 37

Сыздыкова М.Б., Абикенов Ж.О. Национальные
(этнические) меньшинства как субъект укрепления
межнационального согласия в обществе

Syzdykova M.B., Abikenov Z.O. National (ethnic)
minorities as agents of strengthening interethnic harmony in
society

Сарыбаева А.Б., Мукажанова А.Ж. Құмар ойындарға
тәуелділіктің әлеуметтік салдарына салыстырмалы
талдау..... 56

Сарыбаева А.Б., Мукажанова А.Ж. Сравнительный
анализ социальных последствий зависимости от азартных
игр

Sarybayeva A.B., Mukazhanova A.J. Comparative analysis
of the social consequences of gambling addiction

НАО Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№1(89), 2025

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
академик НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева
(ответ. секретарь)
м.с.н. А.М.Хайрулдаева
(тех. секретарь)

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф.

С.Т.Сейдуманов
Академик НАН РК, д.с.н., проф.

З.К. Шаукенова
д.п.н., проф., Е.К. Алияров
д.п.н., проф., Г.О. Насимова
д.с.н., проф., Г.С. Абдирайымова
д.п.н., проф., Ж.К.Симтиков
д.с.н., проф., М.Го (США)

PhD (полит.), проф., Лим Че Ван
(Южная Корея)

PhD (соц.), проф., Лоранс Тен (Франция)
д.п.н., проф., С.В. Решетников (Белоруссия),
д.ф.н., проф., Е.А. Харьковченко (Украина)

д.с.н., проф., Н.П. Нарбут (Россия)
д.п.н., проф., Н.П.Медведев(Россия)

д.п.н., проф., Б.М. Тороегдиева
(Кыргызстан)

д.п.н., асс. проф., А.Қ.Курмангали
д.п.н., доцент, А.Ж. Мукажанова

PhD (соц.), Ж.К.Каримова

PhD (соц.) Сайлаубекқызы А.
к.п.н. Абсаттаров Г.Р.

© НАО Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2025

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации РК
переучет 19 марта 2021 г.
№КЗ89VPY00033638

Подписано в печать 29.04.2025.
Формат 60х84 1/8. Объем 26 уч.-изд.л.
Заказ 282.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13

Издательство «Ұлағат»
НАО Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

Davletbayeva Z.Z., Bekish U.A., Zagrebin A.V., Raisova L.F.
Public councils as an anti-corruption mechanism: evidence
from Kazakhstan Enhancing the Role of Public Councils as an
Anti-Corruption Mechanism: The Case of Kazakhstan.....

68

**Давлетбаева Ж.Ж., Бекіш Ұ.А., Загребин А.В.,
Раисова Л.Ф.** Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетік
ретінде қоғамдық кеңестердің қызметін жетілдіру:
Қазақстан мысалы

Давлетбаева Ж.Ж., Бекіш Ұ.А., Загребин А.В., Раисова Л.Ф.
Совершенствование деятельности общественных советов
как антикоррупционного механизма: кейс Казахстана

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Жандосова Ш.М. Шығыс Азия елдеріндегі мемлекеттік
модернизация саясаты: Жапония, Оңтүстік Корея және
Сингапур модельдерінің салыстырмалы талдауы.....

84

Zhandossova Sh.M. State modernization policies in East
Asian countries: a comparative analysis of the models of
Japan, South Korea, and Singapore

Жандосова Ш.М. Государственная модернизационная
политика в странах Восточной Азии: сравнительный
анализ моделей Японии, Южной Кореи и Сингапура

Жанузакова Л.Т., Тайторина Б.А., Алимбетова А.Р.
Политико-правовые аспекты регулирования служебной
этики государственных служащих в Республике
Казахстан.....

100

Жанұзақова Л.Т., Тайторина Б.А., Алимбетова А.Р.
Қазақстан республикасында мемлекеттік қызметшілердің
қызметтік әдебі реттеудің саяси-құқықтық аспектілері

Zhanuzakova L.T., Taitorina B.A., Alimbetova A.R.
Political and legal aspects of regulating civil servants' ethics
in the Republic of Kazakhstan

Byulegenova B., Turemuratov O., Sheryazdanova G. Case
study of single-industry towns in East Kazakhstan.....

122

Бюлегенова Б.Б., Туремуратов О.Ж., Шерьязданова Г.Р.
Шығыс Қазақстанның моноқалалары бойынша кейс-стади
Бюлегенова Б.Б., Туремуратов О.Ж. Шерьязданова Г.Р.
Кейс-стади моногородов Восточного Казахстана

Нусипова А.У., Куанышбаева Ж.Ж. Роль искусственного
интеллекта в формировании ценностей, социального
поведения и политического сознания молодежи.....

133

Нусипова А.У., Куанышбаева Ж.Ж. Жасанды
интеллекттің жастар құндылықтары, әлеуметтік мінез-
құлқы және саяси санасының қалыптасуындағы рөлі

Nussipova A., Kuanyshbayeva Z. The role of artificial
intelligence in shaping the values, social behavior, and
political consciousness of youth

**NJS Abai Kazakh National
Pedagogical University**

**BULLETIN
Series of
«Sociological and Political sciences»
№1(89), 2025**

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

PhD Zh.Kuanyshbayeva
(executive Secretary)
master **A. Khairuldayeva** (technical secretary)

EDITORIAL BOARD:
*academician of NSA of RK, doctor of sociological
science, professor*
S.T. Seidumanov
*academician of NSA of RK, doctor of sociological
science, professor*
Z.K. Shaukenova
doctor of political science, professor
Y.K. Aliyarov
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova
doctor of political science, professor
Zh.K.Simtikov
doctor of sociological science, professor
M. Goh (USA)
doctor of political science, professor
Lim ChaeWan (South Korea)
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France)
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus)
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine)
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia)
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia)
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan)
doctor of political science, associate professor
A.Kurmangali
doctor of political science, associate professor
A.Zh. Mukazhanova
PhD (soc) Zh.K. Karimova
PhD (soc) Sailaubekkyzy A.
Candidate of political science
Absattarov G.R.

© NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2025

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 29.04.2025. Format 60x84 1/8.
Volume 282 – ubl.literature. . Order 26.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
Publishing house «Ulagat»
NJS Abai Kazakh National Pedagogical University

Толубекова Б.Х., Османова Г.Ж. Политика стран
постсоветского пространства в области противодействия
лудомании: сравнительно-правовое исследование..... 146
Толубекова Б.Х., Османова Г.Ж. Посткеңестік
кеңістіктегі елдердің лудоманияға қарсы іс-қимыл
саясаты: салыстырмалы-құқықтық зерттеу
Toleubekova B. Kh., Osmanova G.Zh. Policies of post-
soviet countries in the field of combating addiction: a
comparative legal study

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Zholdybayeva S., Zabun B. The influence of the fashion
phenomenon on the process of socialization of students in a
consumer society..... 167

Жолдыбаева С., Забун Б. Тұтыну қоғамындағы студент
жастардың әлеуметтену процесіне сән құбылысының
ықпалы

Жолдыбаева С., Забун Б. Влияние феномена моды на
процесс социализации студенческой молодежи в
потребительском обществе

Yaldız Firat, Nuralina B., Ismatullayeva N. Ideology and
evolution of Kazakhstan's religious policy: from Soviet legacy
to modern interfaith dialogue..... 181

Иылдыз Ф., Нұралина Б., Исматуллаева Н.
Қазақстанның діни саясатының эволюциясы мен
идеология: кеңестік мұрадан қазіргі конфессияаралық
диалогқа дейін

Иылдыз Ф., Нұралина Б., Исматуллаева Н. Идеология
и эволюция религиозной политики Казахстана: от
советского наследия к современному
межконфессиональному диалогу

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

Абсаттаров Р.Б. Биік парасат иесі (Ә.Қ. Бәкір 85 жас) 194

Авторлар туралы мәлімет..... 200

Information about the authors..... 202

Сведения об авторах..... 204

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

FTAMP: 04.51.65

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.001

У.А.Тунгатова ¹, И.С.Сарыбаева ¹, А.Т.Омарова ^{2*}, А.С.Молжанова ¹
¹ ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
² Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
* e-mail: omarova.ase@mail.ru

АРНАЙЫ КІТАПХАНАЛАР КӨРУ МҮМКІНДІГІНЕН АЙЫРЫЛҒАН ЖАНДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Көру қабілеті бұзылған адамдар қоғамда көптеген қиындықтарға, соның ішінде көбінесе білім алуда, жұмысқа орналасуда, әлеуметтік қарым-қатынаста және ақпараттану процесінде қиындықтар кезігіп жатады. Кітаптар, журналдар және газеттер сияқты материалдардың көпшілігі баспа түрінде болғандықтан олардың білім алуы, оқиғалар мен жаңалықтар туралы білуі, қызығушылықтары мен хоббилерін дамытуы шектеледі. Бұл мәселені шешуде көру қабілеті бұзылған адамдарға қызмет көрсететін арнайы кітапханалар маңызды рөл атқарады.

Мақаланың теориялық бөлімінде зағип жандарға арналған кітапхананың даму тарихына, арнайы кітапхананың олардың әлеуметтік бейімделуіне және қоғамға интеграциялануына қатысты ғылыми шолу жасалады. Зерттеудің эмпирикалық бөлімін Алматы қаласындағы Республикалық арнайы кітапхана оқырмандары мен қызметкерлері арасында құрылымданған сұхбат әдісімен жүргізілген зерттеу нәтижелері құрайды. Зерттеу нәтижесінде арнайы кітапханалар зағип жандардың өзін-өзі дамытуы мен қоғам өміріне белсенді араласуына, қоғамдық ортаға әлеуметтік бейімделуіне белсенді ықпал ететіні анықталды. Мақалада кітапханада өткізілетін мәдени-ағартушылық іс-шаралардың оқырмандардың өмір сапасын жақсартуына әсері және арнайы кітапханалардың жұмысын жақсартудағы кездесетін мәселелер талданады. Мақала нәтижелерін мүмкіндігі шектеулі жандардың өмір сапасын жақсартуға бағытталған инклюзивті білім беру жүйесінде және әлеуметтік қызмет көрсету салаларында қолдануға болады.

Түйін сөздер: арнайы кітапхана, зағип жандар, әлеуметтік бейімделу, инклюзия, қолжетімділік

Тунгатова У.А. ¹, Сарыбаева И.С. ¹, Омарова А.Т. ^{2*}, Молжанова А.С. ¹
¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г.Алматы, Республика Казахстан
² Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак,
г.Алматы, Республика Казахстан

СПЕЦИАЛЬНЫЕ БИБЛИОТЕКИ КАК СРЕДСТВО СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛЮДЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Аннотация

Люди с нарушениями зрения сталкиваются с рядом значительных трудностей в социальной и профессиональной сферах, включая ограниченный доступ к образовательным ресурсам, трудности при поиске работы, проблемы в социальном взаимодействии и восприятии информации. Печатные материалы, такие как книги, журналы и газеты, остаются

основным источником знаний и информации, что существенно ограничивает возможности их образования, формирования общественного мнения и развития интересов. Важную роль в преодолении этих барьеров играют специализированные библиотеки, которые предоставляют доступ к информации в доступных форматах для людей с нарушениями зрения, обеспечивая их интеграцию в общественную и культурную жизнь.

В теоретической части статьи представлен научный обзор истории развития библиотек для людей с нарушениями зрения, а также их роли в социальной адаптации и интеграции слепых в общество через деятельность специализированных библиотек. Эмпирическая часть включает результаты структурированных интервью с читателями и сотрудниками Республиканской специальной библиотеки города Алматы. Исследование показало, что такие библиотеки играют ключевую роль в стимулировании саморазвития и активного участия слепых в социальной жизни, способствуя их успешной адаптации к обществу. В статье также анализируется влияние культурно-просветительской работы библиотеки на повышение качества жизни ее читателей, а также обсуждаются проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются специальные библиотеки в процессе улучшения своей деятельности. Результаты исследования могут быть полезны для разработки и совершенствования инклюзивных образовательных и социальных программ, направленных на улучшение качества жизни людей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: специальная библиотека, слепые, социальная адаптация, инклюзия, доступность

U.Tungatova ¹, I.Sarybayeva ¹, A.Omarova ^{2*}, A.Molzhanova ¹
¹ Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
² Nur-Mubarak University

SPECIALIZED LIBRARIES AS A MEANS OF SOCIAL ADAPTATION FOR VISUALLY IMPAIRED INDIVIDUALS

Annotation

Visually impaired people face a number of significant difficulties in social and professional spheres, including limited access to educational resources, difficulty in finding employment, problems in social interaction and the perception of information. Printed materials such as books, magazines and newspapers remain the main source of knowledge and information, which significantly limits their ability to educate, shape public opinion and develop interests. Specialized libraries that provide access to information in accessible formats for people with visual impairments, ensuring their integration into social and cultural life, play an important role in overcoming these barriers.

The theoretical part of the article presents a scientific review of the history of the development of libraries for people with visual impairments, as well as their role in social adaptation and integration of blind people into society through the activities of specialized libraries. The empirical part includes results of structured interviews with readers and employees of the Republican Special Library of Almaty. The study showed that such libraries play a key role in stimulating self-development and active participation of blind people in social life, facilitating their successful adaptation to society. The article also analyses the impact of cultural and educational work of the library on improving the quality of life of its readers, as well as discussing problems and challenges that special libraries face in the process of improving their activities. The results of the study can be useful for developing and improving inclusive educational and social programs aimed at improving the quality of life of people with disabilities.

Keywords: special library, blind people, social adaptation, inclusion, accessibility

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Ерте кезеңнен көру қабілеті бұзылған немесе зағип жандарға өздерін дамыту үшін оқи алу мүмкіндіктері мен жолдарын қарастырылып, оларды арналған арнайы шрифттер ойлап табуды қолға алған. Осы әрекеттердің жүзеге асуына тікелей үлес қосқан арнайы кітапханалардың қалыптасуы мен шығу тарихына ғылыми шолу ұсынайық.

Арнайы кітапханалар көру қабілеті бұзылған адамдарды әлеуметтік қолдау жүйесінде олардың қоғамда дамуына, ақпараттарға, мәдениетке және білім алу қолжетімділігіне теңдей мүмкіндіктер беретін қажетті мекеме ретінде қарастырылады. Оның ақпараттық орталық ғана емес, әлеуметтік әлеуметтік бейімделуге, мәдени дамуға және әлеуметтік байланысты орнататын кеңістік ретіндегі рөлі сараланады.

Кітапхана көз жанарында кемістігі бар тұлғаларға Брайл шрифтімен кітаптарды, тактильді құралдарды, аудио кітаптарды, сандық материалдарды, сияқты бейімделген ресурстардың кең спектрін ұсынады. Осы қызметтердің қолжетімділігі мен сапасы кітапхана қызметін қолданушы оқырмандарынан алынған сұхбат негізінде талданады.

Арнайы кітапханалардың ұйымдастыратын әдеби кештер, көрмелер, тренингтер т.б. сияқты іс-шаралардың мүмкіндігі шектеуді жандарды мәдени қоғамдық ортаға әлеуметтік бейімделуіне, өзін-өзі тануына, интеграциясына әсері мен тиімділік деңгейі зерттеулер мәліметтері негізінде талданады.

Сонымен бірге, арнайы кітапханалардағы қаржының жетіспеуі, білікті мамандардың тапшылығы, арнайы кітапханалардың қызмет көрсетуіндегі олқылықтар, арнайы кітапханаларды басқару мен олардың жетілдіруге негізделген «Зағиптарға арналған кітапхана ісі» туралы заңның қажеттілігі қарастырылып, оны шешу мүмкіндіктері сараланады.

Қорытындыда әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері тұжырымдалып, аталған мәселені бұдан ары пәнаралық деңгейде зерттеу бойынша ұсыныстар келтіріледі. Көру қабілеті бұзылған немесе зағип адамдардың қоғамда өздерін қалыпты адамдармен тең ұстауын қамтамасыз ету үшін әлі де көптеген жұмыстар жасалып, мен мемлекет тарапынан әлеуметтік қолдау шараларын жетілдіру қажеттілігі нақтыланады.

КІРІСПЕ

Қазіргі қоғамда мүмкіндігі шектеулі адамдардың, атап айтқанда көру мүмкіндігінен айырылған (толығымен/жартылай) адамдардың әлеуметтік бейімделу мәселелеріне ерекше назар аударылуда. Көру мүмкіндігінен айырылған жандар үшін арнайы кітапханалар шешуші рөл атқарады, олар толыққанды өмір сүру және қоғамға ену үшін қажетті ақпарат пен мәдени ресурстарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Арнайы кітапханалар әртүрлі жанрдағы және форматтағы (аудио) әдебиеттерге, соның ішінде аудиокітаптар мен тактильді материалдарға қол жеткізуді қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар қарым-қатынас, оқу және өзін-өзі көрсету кеңістігін қалыптастырады. Арнайы кітапханалар көру қабілеті бұзылған адамдардың тәуелсіздігі мен сенімділігін арттырудың маңызды құралы болып табылады. Олар компьютерлік сауаттылық, бағдарлау және ұтқырлық дағдылары сияқты қоғамда сәтті бейімделу үшін қажетті дағдыларды дамытуға бағытталған бағдарламаларды ұсынады. Сонымен қатар, кітапханалар әлеуметтену мен тәжірибе алмасуға ықпал ететін іс-шаралар өткізілетін мәдени өмірдің орталықтарына айналады. Осылайша, арнайы кітапханалар білімге қол жеткізуге ықпал етіп, сонымен қатар стереотиптер мен бейімділіктерді жоюға көмектесетін көру қабілеті нашар адамдардың оң имиджін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мақалада арнайы кітапханалардың әлеуметтік бейімделудің тиімді құралы бола алатындығы қарастырылады, сонымен қатар осы саладағы табысты тәжірибелер мен бастамалардың мысалдары талданады.

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігінің ресми мәліметтеріне қарағанда елімізде нашар көретіндер және көзі көрмейтін 89 мың адам көру қабілеті бойынша мүгедектік алады. Бұл жандар қоғамға әлеуметтік интеграциялану мен әлеуметтік

шынайылыққа бейімделуде көптеген қиындықтармен өмір сүруде. Кедергілер арасында физикалық және технологиялық жағдайларға, яғни тұрғын үй, көлікпен қамтамасыз ету және тұрмыстық жағдайларға, сондай-ақ зағип адамдардың қоғамның өміріне толық қатысуына мүмкіндік беретін ақпараттық технологияларға қолжетімділікке ерекше назар аударуды қажет етеді [1].

Көру қабілеті бұзылған адамдарды қоғамға интеграциялауда олардың әлеуметтік бейімделуі мен әлеуметтенуін дұрыс ұйымдастыру маңызды. Әлеуметтік бейімделу – бұл индивидті әлеуметтік орта жағдайларына қабілеттендіру болып табылады. Олардың қоғамдық ортаға әлеуметтік бейімделуіндегі негізгі институттардың бірі ретінде арнайы кітапханалар қатысады. Арнайы кітапханалар аталған санаттағы жандардың жаңа ақпараттар мен мәдени іс-шараларға қатыса отырып қоғамның толыққанды мүшесі ретінде әлеуметтік бейімделуіне көмектесетін әлеуметтік институт. Кітапханаға келушілерді екі топқа бөліп қарауға болады, біріншісі, көру қабілеті нашар, бірақ өз-өзіне қызмет көрсете алатындар, екіншісі, көру қабілеті нашар немесе мүлде көрмейтіндер кітапхана қызметкерлерінің көмегін қажет ететіндер. Бірақ, кітапхана келушілерге тек қана кітаптарды уақытша қолдануды ұсынып ғана қоймай, сонымен бірге әртүрлі іс-шараларды ұйымдастыру қызметтерін де жүзеге асырады. Сондықтан да, бұл мақаланың мақсаты – көру қабілеті шектеулі жандардың арнайы кітапханалардың қызметі пайдалана отырып, әлеуметтік бейімделуінің ерекшеліктерін талдау болып табылады. Зерттеу мақсаттарына сәйкес келесідей міндеттер қойылады: көру қабілеті бұзылған немесе зағип жандарға арнайы кітапханалардың тигізетін көмегін саралау; арнайы кітапханалардың негізгі қызметтерінің қолжетімділігі мен қызмет ету сапасын бағалау; көру қабілеті бұзылған адамдардың әлеуметтік интеграциялануына бағытталған арнайы кітапханалардың әлеуметтік, ағартушылық, мәдени іс-шараларының тиімділігін талдау.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Ерте кезеңнен бастап қоғамда көру қабілеті бұзылған адамдардың басқа адамдармен бірдей оқи алуына мүмкіндікті арттыру үшін арнайы шрифттерді ойлап табуға қадамдар жасалған. Зағип жандарды балауызбен көмкерілген қаламдар арқылы оқу мен жазуға үйретуді араб ойшылы Араб-Эль-Амид (1320), мадридтік ғалым Франсиско Лукас (1581), римдік Рампасетто (XVI ғасырдың аяғында) және философ Гарсдерфер жазбаларында көрсетілген.

Көру қабілеті бұзылған адамдарға арналған жазудың пайда болу кезеңі XVII ғасырдың соңы мен XVIII ғасырдың басына сәйкес келеді. Италияндық Франсиско Лана де Терци нүктелік шрифті ойлап табушылардың бірі болып табылады. Брайл шрифтерінің туындауына әсер еткен ғалым ретінде танымал болған [2].

Француздық философ Денис Дидро «Көзі көретіндерге арналған соқырлар туралы хат» атты 1749 жылғы еңбегінде көзі көрмейтін жандарды ортаға бейімдеу туралы ақсүйектер мен меценаттарға ой қозғап, қоғамның назарын аударуға тырысқан.

1771 жылы Парижде ұйымдастырылған жәрмеңкеде әншілер, әртістер, цирк әртістері мен қуыршақ қойылымдары қойылып, алғаш рет зағиптарға арналған «Quinze-Vingts» үйінің тәрбиеленушілері өз өнерлерін көрсеткен. Көзі көрмейтін жандардың қойылымдары жәрмеңкеге қатысушылардың көңілен шығып, Валентин Гаюи, Францияның сыртқы істер Министрінің және Дени Дидроның зағип жандарға білім беруді қамтамасыз ету мақсатында арнайы мектептердің ашылуына себепкер болды.

Көру қабілеті бұзылған жандарға арналған инклюзивті орталықтар мен ұйымдардың пайда болуы бірқатар тарихи оқиғалармен байланысты. Шетелде мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған кітапханалар туралы ақпараттар XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында пайда болды. Олардың пайда болуына қайырымдылықтың дамуы, білім беру жүйесінің көркеюі, оқу құралдарын жетілдіру себеп болды.

Еуропада арнайы кітапханалар көру қабілеті бұзылған жандарға арналған арнайы білім беру орталықтарының ашылуымен және қамқорлық жасаудың кең жайлауымен байланысты болды. АҚШ-та арнайы кітапханалар мемлекеттік деңгейде жеке қайырымдылыққа негізделіп ашылса, Ресейде мемлекеттік жүйелердің ықпалымен жүзеге асырылды.

Зағип жандарға әр елде әртүрлі қолдау көрсетілген. XIX ғасырда көптеген елдерде білім беру мемлекеттік деңгейде міндетті болып бекітілген. Атап айтқанда, Данияда зағип балаларға міндетті білім беру 1817 жылы, Саксонияда 1873 жылы, Францияда 1857 жылы және Англияда 1893 жылы білім беру жүйесіне енгізілген [3].

Қамқоршы жандар арқылы зағип жандарға білім беру ерте кезеңдерден-ақ жүзеге асқан. Мысалы, Француз қайырымдылық жасаушысы, педагог, алғашқы тифлопедагогтардың бірі Валентин Гаюи 1784 жылы 39 жасында Францияда зағиптарға арналған «Жұмыс жасайтын соқырлар шеберханасын» өз қаражаты есебінен, өз үйінен ашқан. Шеберхананың алғашқы оқушысы болып шіркеуде тұратын Франсуа де Лезюер болған. Кейінірек Франсуамен шамалас жастағы он бірі үйсіз жүрген көру қабілеті шектеулі балалар келген. Бұл оқиға дейін әлемде зағип жандарға арналған оқу орны болмаған. Қаржылық қиындықтарға қарамастан Гаюи өз күшімен зағип оқушыларға арналған оқу құралдары мен кітаптарды басып шығаратын баспахана ашқан [4]. 1786 жылы Валентин Гаюидің «Соқыр балаларды тәрбиелеу туралы» атты алғашқы унициал трактаты жарық көрген. Зағиптарға арналған алғашқы унициал рельефті-сызық шрифті әзірлеу осы Валентина Гаюи есімімен байланысты. Унициал біраз жылдарда зағиптарға арналған кітаптар мен оқу құралдарын басып шығаратын бірден-бір шрифт болып табылған.

Валентин Гаюидің зағип балаларға арналған қамқоршылық іс-әрекеттері Ресей империясының назарын аударған. 1803 жылы Ресей императоры Александр I сол кездегі Ресейдің астанасы Санкт-Петербургте толық зағип немесе жартылай көзі көрмейтін адамдарға арналған алғашқы оқу орнын ашу туралы шешім қабылдап, 1807 жылы зағип жандарға арналған Санкт-Петербург институтының ережесін, штатын және бюджетін бекітті. Осы уақыт Ресейдегі зағип жандарға арналған алғашқы білім беру, оқыту орындарының пайда болуымен сипатталады [5]. 1824 жылы Луи Брайл унициалға альтернатива ретінде рельефті-нүктелі шрифт Брайлды ойлап тапты және оқу құралдарымен қамтамасыз ету мақсатында білім беру үдерісіне енгізе бастады. Одан кейінгі уақытта басқа да шрифтер ойлап табылды, бірақ Брайлдың рельефті-нүктелі шрифті тиімділігі бойынша кеңінен таралып, қолданысқа еніп кетті.

Еліміздегі зағип және нашар көретін азаматтарға арналған арнайы кітапханалардың пайда болуы өткен ғасырдың 70-жылдарынан бастау алады. Ол 1969 жылғы ақпан айының 12 жұлдызында №29 бұйрығымен Қазақ ССР Мәдениет Министрлігінің «Республикада көзі көрмейтін және нашар көретін азаматтарға арналған арнаулы кітапханалар ашу туралы» қаулысынан бастау алады. Қазақ ССР Мәдениет Министрлігінің бұйрығына байланысты 1969 жылы Республика бойынша 14 арнаулы кітапханалар, атап айтқанда №22 Алматы қалалық кітапханасы ашылды. Осы кітапхана негізінде Қазақ ССР Мәдениет министрлігі және Қазақ соқырлар қоғамы орталық басқармасының ұсынысымен 1971 жылы Қазақ ССР Министрлер Советінің №50 жарлығымен «Көзі көрмейтін және әлсіз көретін азаматтарға арналған республикалық кітапхана» құрылды [6].

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің 2023 жылғы ақпараты бойынша елімізде көзі көрмейтін және нашар көретін азаматтарға 17 арнайы кітапханалар жұмыс жасайды (Диаграмма 1 қараңыз).

Диаграмма 1. Қазақстан Республикасындағы арнайы кітапханалардың саны

Соңғы жылдардағы еліміздегі зағип және нашар көретін азаматтарға арналған арнаулы кітапханалар туралы ақпараттар бойынша, зағип және нашар көретін азаматтарға арналған арнаулы кітапханалардағы кітап қоры - 1002560 дананы құрап, оқырман саны – 33889 адамды құраған. Қазақстан Республикасы бойынша 2020 жылы арнайы кітапханалардың зағип азаматтарға кітапханалық қызметпен қамту көрсеткіші төмендегідей (Кесте 1) [7]:

Кесте 1 – Қазақстан Республикасы бойынша зағип азаматтарды кітапханалық қызметпен қамтамасыз етудің пайыздық көрсеткіштері

Арнаулы кітапханалар атауы	Зағип және нашар көретін тіркелген тұрғындар саны	Зағип оқырмандар саны	Зағип және нашар көретін азаматтардың кітапханалық қызметпен қамтылуы
Ақтөбе	879	644	73,2%
Астана	480	230	47,9%
Атырау	764	443	57,9%
Алматы	1323	373	28,1%
Шығыс Қазақстан	987	423	42,8%
Жамбыл	387	287	74,1%
Батыс Қазақстан	1515	802	52,9%
Қарағанды	1981	780	39,3%
Қызылорда	1208	984	81,4%
Қостанай	618	95	15,3%
Көкшетау	3043	636	209,2%
Маңғыстау	761	378	49,6%
Павлодар	1400	1611	115,0%
Петропавл	796	761	95,6%
Семей	560	383	68,3%
Шымкент	2785	3621	130,0%
Барлығы	16748	12451	1180,60%

Қазіргі қоғам кітапханалар ақпараттық, мәдени, білім беру ресурстарына қолжетімділігі арта отырып, үздіксіз білім алуға және әлеуметтік шеттетілуді төмендетуге мүмкіндік береді деп күтуде. Соған орай, кітапханалардың рөлінің өзгеруі, олардың үздіксіз білімнің және әлеуметтенудің орталығы ретінде дамуы заман талабы. Өзгерістер кітапханалардан қоғамның қажеттіліктерін, әсіресе мүмкіндігі шектеулі жандардың енуін қабілеттендіруді міндеттейді. Мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған қызметтер кітапханалар үшін жаңа сала емес, бірақ қоғамның жаңа қажеттіліктері осы топқа жаңа амалдарды, сәйкесінше жаңа қызметтерді талап етеді. Әлеуметтік инклюзия мен кітапханалардың әлеуметтік инклюзивті ұйым ретіндегі маңыздылығын замануи зерттеушілер Ирвин және Силк [8], Лойд [9] еңбектерінде әлеуметтік инклюзивті кітапханалар мүдделі тараптар мен жалпы қоғамның қажеттіліктеріне негізделетінін көрсетті. Сондықтан кітапханалық қызметтер жасына, жынысына, нәсіліне немесе мүгедектілігіне қарамастан барлық адамдарға қолжетімді болу керек деп санайды.

Осы тұста мемлекет тарапынан, айналасындағы адамдардан қолдаудың қажеттілігі өсе түседі [10]. Қоғам көзі нашар көретіндерді ортаға интеграциялауда инклюзивті қызметті және қолайлы әлеуметтік ортаны қалыптастыру жолдарын, нашар көретін адамдарды қоғаммен қарым-қатынасты жақсарту іс-шараларының қажеттілігін көрсетеді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Көру қабілеті нашар немесе зағип жандардың тиімді әлеуметтік бейімделуіне арнайы кітапханалардың әсерін бағалау мақсатында әлеуметтанулық зерттеу жүргізілді. Зерттеу Алматы қаласындағы Республикалық зағип және көру қабілеті төмен азаматтарға арналған кітапханада 2024 жылдың мамыр-маусым айларында өткізілді. Зерттеу құрылымданған сұхбат әдісі негізінде кітапхана қызметін қолданушы 5 оқырмандар мен кітапхананың 4 қызметкерлерінен алынды. Кітапхана оқырмандарына сұхбат барысында зерттеу мақсаттарына сай құрылымданған негізгі 4 мәселе бойынша сұрақтар қойылды:

Кітапхананың орналасу орны, аялдамадан кітапханаға дейін жету, жол белгілері, қоғамдық көліктермен сипатталатын қала ортасының қолжетімділігі;

Кітапхананың құрылымы, оқырмандардың кітапханада өздігінен қозғала алуы, брайл шрифтіндегі моносхеманың болуы, тактильді плиткалар, контрасті линолеум, сөйлейтін кнопкалар туралы ақпараттарды анықтайтын кітапхананың қолжетімділігі;

Кітапхана оқырмандардың бағалаулары, қалаулары, кітаптарға деген сұраныстары;

Көру қабілеті нашар немесе зағип жандарға арнап, кітапхананың арнайы ұйымдастырылатын (ақын-жазушылармен, өнер иелерімен кездесу, мұражайлар, көрмелер, киноға бару) іс-шараларды тиімділігі.

Қала инфрақұрылымының қолжетімділігі көру қабілеті нашар адамдар үшін маңызды болып табылады, сондықтан да, сұхбаттың алғашқы сұрағы қалалық ортаның қолжетімдігін бағалауға байланысты қойылды, кітапхана келесідей пікірлерін білдірді:

Оқырман 1:

- *«Қалалық ортаның қол жетімділігі» жағынан ешқандай қиындық туындатпайды. Төле би көшесіннен қаланың барлық бағыттарына жүретін автобустар бар. Зағип адамдар үшін басты қиындық ол самокаттар, олардың кез-келген жерде қалуы. Біз таяқпен күнделікті үйренген жерлерімізді бағдарлап жүреміз, қиылыстарды жаттаймыз, жол жүру жолақтары мен бағдаршамдарды есте сақтап жүреміз. Осы жерлерде самокаттардың белгіленген жерде емес кез-келген жерде қалғандықтан сүрініп құлап, жарақат алатын де кездеріміз болады. Тағы бір қиындық ол мопедтер, бағдаршамда шыға келеді, автобустармен, жеңіл автокөліктермен жағаласып, тығылысып жүреді. Көп жағдайда байқалмай қалатындықтан жолдан өтуге, автобустың міну кездерінде де келеңсіздік тудырып жатады».*

Оқырман 2:

- Қалалық орта қол жетімділігі жағынан ешқандай қиындық туындатпайды. Кітапхана қаланың шеті емес орталықта, барлығы білетін жерде орналасқан. Айта кететін қиындық туындататын ол қозғалыстың өте көптігі, көліктер тығыз жүреді. Дыбыстандырылған бағдаршамдар дыбысын есту кез келген уақытта мүмкін бола бермейді және көп көшелерде дыбыстандырылған бағдаршам жоқ. Жаяу жолақтардың өзінде загіптарға арналған бағыт беретін жолақтар салынбаған».

Оқырман 4:

Қалалық орта барлық кезде қолжетімді бола бермейді. Мен көбіне кітапхана жету үшін туыстарымның көмегіне немесе таксимен келемін. Қалада жүру бойынша қиындықтар бар, жүретін жолдардың біз сияқты загіп жандарға бейімделмеуі, кейбір автобустарда аялдамаларды айтатын дыбысталудың болмауы, көліктердің көптігі. Бірақ қазіргі кезеңде бұрынға қарағанда біраз жақсарып қалды.

Оқырмандардың жалпы көзқарасы бойынша қалалық ортаның қолжетімділігі орташа деңгейде бағалайды. Кітапхана қала ортасында орналасқандықтан қоғамдық көлікпен келу қиындық тудырмайтынын байқатты, бірақ көліктің көптігі, қоғамдық көліктердегі адамдардың көптігі, бағдаршамдардың дыбысталмауы, арнайы жолақтардың аздығы т.б. мәселелердің әлі де толыққанды шешілмегендігін айтып өтті.

Кітапхана оқырмандарынан осы кітапхананың жағдайы, қолжетімділігі, ресурстары, қимыл-қозғалыс еркіндігін анықтауға бағытталған екінші критерий бойынша «Кітапхананың қолжетімділігін, соның ішінде кітапхана қызметтерін, жабдықталуын, қызмет көрсетуін қалай бағалар едіңіз?» деген сұрақ қойылды:

Оқырман 3:

- «Кітапхананың қол жетімділігі» бойынша кітапханада толығымен жақсы жағдайда деп айта алмаймын. Кітапхананың 50 жылдан астам тарихы бар, қазіргі уақытта үлкен жөндеуді, халықаралық стандарттарға сәйкес жабдықтауды қажет етеді. Кітапхананың кіре берісі, баспалдақтары мен тактилді плиткалары әбден тозығы шыққан. Мен осы жерде жұмыс жасағанмын, қазіргі күні тұрақты оқырманмын. Барлық жерді толығымен жаттағанмын, жаңадан келген оқырмандар үшін әрине қиындықтар туындатады. Бұл әрине жабдықталу бойынша кемшіліктерін көрсетеді».

Оқырман 4:

- Бұл сұрақтар бойынша кітапхана жақсы жағдайда деп айта алмаймын. Кітапхананың кіре берісінде моносхема бар ма жоқ па мен білмеймін, біз әрбір қабырғаны сипалап жүре алмаймыз. Студент кезімнен жиі барып, кітаптар оқимын. Ол кезде де кітапхананың техникалық жабдықталуы керемет емес болатын, қазір де жақсы жағдай жасалмаған. Қолжетімділік бойынша жұмыстар жасауды қажет етеді».

Оқырман 5:

-Кітапханада бар кітаптарды тактилді кітаптарды, аудиокітаптарды, брайл шрифтінегі кітаптар т.б. оқу жолдарын пайдаланамын. Жалпы кітапхана қолжетімділігін қанағаттанарлық деңгейде деп айтуға болады. Жаңа технологияларды қолдану бойынша қызметкерлерден кеңес алуға немесе материалдар іздегенде көмек алуға болады. Заманның дамуына сай жаңа нәрселерді қолданғымыз келеді».

Оқырмандардың басым бөлігі кітапхананың қолжетімділігін жақсы деңгейде деп бағаламайды, кітапхананың арнайы жабдықталуының нашарлығы, кітаптардың сапасы, ұсынылатын қызметтердің шектеулігі, қазіргі заманға сай технологиялардың жеткілікті деңгейде еместігі т.б. мәселелері олардың ойландыратын мәселелердің қатарында екендігі байқалды. Яғни, көру мүмкіндігі шектеулі жандардың қазіргі қоғамдық ортаға сай әлеуметтік бейімделуі үшін кітапхананың қызметтерін жетілуді қажеттілігі анықталды.

Кітапхана қызметін пайдалану барысындағы негізгі бағыттарын анықтау мақсатында оқырмандардан кітапхананы пайдаланудағы ұстанатын «олардың қалаулары» туралы сұралды. Оқырмандар өздерінің қызығушылықтарына қарай әртүрлі бағытта кітаптар

оқитыны және әртүрлі форматты қолданатындарын айтты. Жас ерекшеліктеріне қарай орта жастағылар брайл шрифті кітаптарды қолдануды қаласа, жастар барлық форматты пайдалануға тырысатындарын және жаңадан шыққан шығармалар, жаңалықтар туралы білгісі келетіндіктері байқалса, мақсатты түрле өздерін дамытуға, білім алуға бағытталған кітаптар оқитын оқырмандар болды.

Оқырман 3:

- *«Мен өзім тарихи, ескі шығармаларды ұнатамын және Брайл шрифтіңде жиі оқимын. Кітапханада қазір дыбысталған кітаптар да бар. Бірақ мен оны тыңдасам ешқандай кітап оқыған секілді әсер алмаймын. Сондықтан өзім кез-келген уақытта Брайл шрифтіңдегі кітапты оқып, кино көргендей көз алдымнан өткізгенді ұнатамын».*

Оқырман 4:

- *«Әрине, студент кезімде сабаққа қатысты кітаптар оқитынмын. Қазір әртүрлі бағыттағы кітаптарды пайдаланамын, көбінесе ғылыми әдебиеттерді Брайл шрифтіңде оқимын».*

Оқырман 5:

Мен кітапханаға келгенде барлық мүмкіндіктерді пайдаланғанды ұнатамын. Брайл шрифтіңдегі кітаптарды, аудиокітаптарды, жаңалықтарды білу бойынша да аудиожазбаларды оқимын, тыңдаймын. Үйге алып кететін кездерім де көп болады. Көбіне әдіби шығармаларды, жаңа шыққан әдебиеттерді оқуды қалаймын».

Зерттеу нәтижесінде оқырмандардың арнайы кітапхананы пайдалануда жас ерекшеліктеріне байланысты әртүрлі екендігі байқалды. Брайл шрифтіңдегі әдебиеттерді оқу ересек адамдарда қиындық туындатпаса, жастар арасында аз қолданылады, себебі олар оны толық игермеген. Оларға кітаптар алдын ала дыбысталған, дискіге жазылған нұсқаларда немесе кітапхана қызметкерлерінің кітапты оқып беру қызметтері ұсынылады. Жас оқырмандардың қазіргі дамыған технологиялар негізіндегі дыбысталған кітаптарды жиі қолданатындығы анықталды. Оған ықпал ететін тағы бір себеп ол Брайл шрифтіңдегі кітаптар саусақпен сипалап оқылатындықтан, кітап 4-5 рет оқылғаннан кейін оның бедерлері жоғалып, қиындықтар туындатады. Сол себепті де қазіргі күні жас және орта жастағы оқырмандар арасында дыбысталған әдебиеттерге сұраныс көбірек. Бұл жағдай да олардың ақпараттық қоғам сұраныстарына сәйкес келетін әлеуметтік бейімделудің ерекшеліктерін көрсетеді.

Кітапхана бұл тек білім беру, ақпараттану қызметін ғана ұсынып қоймайды, сонымен бірге мүмкіндігі шектеулі жандарды қоғаммен үндестіретін, әлеуметтік бейімделуіне ықпал ететін мәдени орталық. Кітапханаларда осы мақсатқа қол жеткізу үшін әртүрлі мәдени шаралар ұйымдастырылып тұрады. Осындай іс-шараларға оқырмандардың көзқарасын, белсенділігін білу зерттеуіміздің негізгі міндеттерінің бірі болды.

Оқырман 1:

«Загип азаматтар өздерінің шығармаларын осы кітапхана арқылы басып, шығарып презентациялайды. Компьютерлік сауаттылыққа үйрететін де арнайы іс-шаралары бар. Мен соған қатысып көрдім. Мүмкіндік болған жағдайда барлық іс-шараларға қатысуға тырысамын».

Оқырман 3:

- *Мұнда көптеген жұмыстар жүргізіледі. Атақты ақын-жазушылармен кездесу, қаладағы мұражайларға бару, әртүрлі бағыттағы клубтар жұмыс жасайды. Сонымен қатар, маған ең ұнайтыны телефон арқылы автожауап бергіш. Яғни, кешкі 18:00-ден кейін таңғы 9:00-ға дейін қоңырау шалып кітапханадағы алдағы аптада болатын іс-шаралар, жаңадан түскен шығармалар туралы толыққанды ақпарат алуға болады. Өзіңіз қалаған іс-шараға жоспарлы түрде келіп қатысып, қажетті ақпаратты алып, ойыңызбен бөлісіп, қарым-қатынас қалыптастыруға үлкен мүмкіндік. Жан-жақты, қарым-қанытас қалыптастыру, қоғаммен етене араласып жұмыс жасап, білім алу қажет. Кітапхананың мүмкіндіктерін пайдалану арқылы өзіңді дамыту, әлеуметтік бейімдеп қоғамға ене білу қажет деп ойлаймын».*

Оқырман 4:

- «Кітапханада өте көптеген жұмыстар жүргізіледі. Әртүрлі кездесулер, арнайы экскурсиялар ұйымдастырылады, әртүрлі клубтардың жұмыс жасайтындығы туралы хабардармын. Бірақ өзім оларға көп бара бермеймін, қазір барлығын интернеттен де қарауға болады. Өзіме қызықты болған іс-шараға ғана барамын».

Оқырмандар кітапханадағы әртүрлі іс-шаралар ұйымдастырылып және ұйымдастырылатын мәдени іс-шараларға жағымды көзқарастарын білдірді. Бұл шаралар олардың өз-өздерін дамытуға, тануға, бағалауға әсер ететінін де атап өтті. Көптеген қиындықтарға қарамастан осы санаттағы жандарға бейімделген іс-шаралар мен замануи технологияларды енгізу кітапханалардың мәдени өмір орталығы болуына мүмкіндік береді.

Кітапхана қызметкерлерімен сұхбат барысында кітапхана жағдайы, көрсетілетін қызметтер, қолжетімділік, замануи технологияларды ендіру туралы сұрақтар қойылды.

Қызметкер 1:

«Кітапхана көзі нашар көретін немесе зағип жандарға ақпарат беру, білімге қажетті кітапханалық қызметті көрсетіп ғана қоймай, олардың әлеуметтік-мәдени өмірге араласуына, бос уақытын тиімді пайдалану, ортамен қарым-қатынасты орнатуға да үлкен үлес қосады. Кітапхана үйде қызмет көрсетуді де жүзеге асырылады. Оқырман қажетті кітаптарына тапсырыс береді, кітаптар жинақталып Брайл шрифтінде 1 айға, жайпақ баспадағылар 10 күнге қолға беріледі. Әртүрлі компьютерлік сауаттылыққа, онлайн кітаптарды қолдануға, адаптивті технологияларға үйрету бойынша тренингтер ұйымдастырылады».

Қызметкер 2:

Кітапханада зағип жандарға білім алу, кітап оқу, мәдени шараларға қатысу сияқты қызметтер ұсынылады. Кітапхана қызметкерлері тарапынан ақпараттарды іздеу, каталогпен жұмыс, басқа да құралдарды пайдалану бойынша көмек көрсетіледі. Қызметкерлер ғана зағип жандардың өздері де жұмыс жасап, бір-біріне көметеседі. Алдын-ала телефон арқылы жазылса, кітапханашылар оқырманға 2 сағат уақытқа кітап оқып береді немесе құжаттарын компьютерде теруге көмек қолын созамыз.

Қызметкер 3:

Кітапханамыз оқырмандарға өздері шығарған кітаптары болса, презентация жасап таныстыруға мүмкіндік жасайды. Оқырмандармен атақты ақын-жазушылармен, жас жазушылармен, қоғамдық қайраткерлермен кездесу ұйымдастырамыз. Жалпы арнайы кітапханалар тек әдебиеттермен қамтамасыз етіп қана қоймай, оқырмандардың ойлау қабілеттерін дамытып, қызығушылықтарына сәйкес дағдыларын қалыптастыруға, қоғамға интеграциялануына ықпалын тигізеді».

Жалпы сұхбат нәтижелерін талдау барысында жалпы арнайы кітапханалардың қызметі мен жұмыстары әлі даму барысында екенін көруге болады. Арнайы кітапханалар оқырмандарға бірнеше бағытта қызмет көрсетілетіні анықталды, атап айтқанда, компьютерлік сауаттылық, кітапты оқып беру, баспалық жұмыстар, брайл шрифтінде кітаптарды баспадан шығару, көзі нашар көретін немесе зағип жандардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру іс-шаралары және т.б. сонымен бірге, оқырмандар сұранысы бойынша кітаптардың дыбысталған нұсқасын дискіге жазып беру қызметі де ұсынылады.

Сұхбатқа қатысқан қызметкерлер қазіргі уақытта арнайы кітапхананың қызметтерін дамыту мақсатында кітапхана жанынан баспахана ашу жұмыстары жүргізіліп жатқандығын айтты. Кітапханада осыған дейін де брайл шрифтімен кітап шығаратын бөлім болған, бірақ бұл аздық ететіндіктен кітаптарды республикалық деңгейде таратуға жеткіліксіз болып табылады. Брайл шрифтіндегі кітаптарды зағип жандар қолмен сипалап оқитындықтан, кітаптарды 4-5 оқырман оқығаннан кейін, бедерлі нүктелері үйкеліп, саусаққа нақты сезілмей қалады. Сондықтан да, брайл шрифтіндегі кітаптарды үнемі жаңартып отыру қажет деп санайды. Сондай-ақ, Президенттің жыл сайынғы Жолдауы оқырмандардың елімізде болып жатқан ақпараттармен таныс болу мақсатында брайл шрифтімен басып шығарылатындығы да маңызды іс-әрекеттер ретінде қарастыруға болады.

Сұхбат берушілердің жауаптарын сараптау кітапхананың дамуы бағыттармен бірге бірқатар мәселелердің бар екендігін де көрсетті. Солардың қатарында, кітапхана қызметін, басқаруды реттеуге арнайы заңның жоқтығы, кітапханада мүмкіндігі шектеулі жандарға көмек беретін әлеуметтік қызметкер мамандарының жоқтығы, замануи жабықтармен қамтамасыз етудегі қаржылық қиындықтар т.б. мәселелерді айтуға болады.

ТАЛҚЫЛАУ

Кітап арқылы, еліміздің тарихын, тілін, мәдениетін сақтау, ұрпақтан ұрпаққа жеткізу, белгілі бір мәдени орта қалыптастыру, қарым-қатынас орнату секілді латентті қызметтерін жүзеге асыруға тырысады [11]. Соның ішінде көру қабілеті бұзылған немесе зағип адамдарды қоршаған ортаға қосу, өзін қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінуіне арнайы кітапхананың ықпалының зор екендігі зерттеуге қатысқан зағип жандардың көзқарастарын талдау барысында айқын көрінді. Кітапханалар тұтынушыларды тек қажетті материалдармен ғана қамтамасыз етіп ғана қоймайды, сонымен бірге әлеуметтік интеграция қызметін атқарады. Зерттеуімізде көру қабілеті бұзылған адамдардың әлеуметтік бейімделуіне көмек беретін арнайы кітапханалардың қызметтерінің қолжетімділігі мен қызмет көрсету сапасы, кітапханалардың жүргізетін іс-шаралардың тиімділігі толыққанды талдау жасалынды деуге болады.

Жұмыстың маңызды аспектілерінің бірі ретінде ақпараттық ресурстарға қолжетімділік қарастырылды. Аудио кітаптар, тактильді кітаптар, Брайл шрифті және арнайы бағдарламалық құралдар сияқты замануи технологиялар көру қабілеті бұзылған адамдарға кітапхана қызметтерін белсенді қолдануға мүмкіндік беруде. Дегенмен де, осы технологиялық құралдарды алуға қаржыландырудың жеткіліксіздігі мен жаңа ресурстарға қолжетімділіктің шектеулігі мәселелері өзекті екендігі айқындалды.

Тағы бір маңызды аспект ретінде кітапхананың өзінің оқырмандарының әлеуметтік ортасын қалыптастырудағы рөлін айтуға болады. Арнайы кітапханалар мүмкіндігі шектеулі жандардың коммуникативті дағдыларын, өзін-өзі дамытуын, әлеуметтік бейімделулерін қабілеттендіретін білім беретін және мәдени іс-шараларды ұйымдастырады. Бұл көру қабілеті бұзылған жандардың өзара байланыс орнату, өзара қолдау көрсету тәжірибесін дамытуға көмектеседі.

Сонымен бірге, зерттеу нәтижелері арнайы кітапханалардың табысты жұмысы көп жағдайда кітапханада қызмет көрсететін кітапхана қызметкерлерінің кәсіби деңгейімен тікелей байланысты екендігін көрсетті. Кітапханашылардың көру қабілеті нашар және зағип жандармен қазіргі замануи әдістермен жұмыс жасауы үшін кәсіби біліктілігін арттыру бағдарламалары, инклюзивті технологияларды қолдану қажеттілігі артуда.

Зерттеу нәтижесінде арнайы кітапханалар көру қабілеті нашар адамдардың әлеуметтік бейімделуінде шешуші рөл атқарады және инклюзивті орта құруға мүмкіндік беретіндігі айқындалды. Бұл білім алуға ғана емес, сонымен қатар олардың сенімділігі мен тәуелсіздігін арттыруға көмектесетін дағдыларын дамытуға ықпал ететіндігі дәлелденген.

Сонымен қатар, арнайы кітапханалар көбінесе қоғамдастық құруға және көру қабілеті нашар адамдар арасында тәжірибе алмасуға бағытталған іс-шаралар ұйымдастырады. Мұндай іс-шараларға лекциялар, шеберлік сыныптары және қызығушылық клубтары кіруі мүмкін, бұл әлеуметтік байланыстардың қалыптасуына ықпал етеді және тиесілілік сезімін сақтайды.

Сондықтан мемлекеттік және жеке ұйымдардың тиімді жұмыс істеуі үшін қажетті ресурстармен қамтамасыз ете отырып, осындай кітапханаларға қолдау көрсету маңызды. Қорытындылай келе, арнайы кітапханалар көру қабілеті бұзылған адамдарды әлеуметтік бейімдеудің маңызды құралы болып табылады. Олар ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар әркімнің өз әлеуетін дамытуға және жүзеге асыруға мүмкіндігі бар инклюзивті қоғам құруға ықпал етеді. Мұндай кітапханаларды қолдау және дамыту теңдік пен инклюзияға ұмтылатын қоғам үшін басымдыққа айналуы керек.

Арнайы кітапханалардың зағип жандардың әлеуметтік бейімделуіндегі орнын зерттеу олардың әлеуметтік бейімделуінің құралдары мен инновациялық амалдары туралы ғылыми білімді кеңейтуге көмектеседі. Көру қабілеті бұзылған адамдардың сезімі мен мінез-құлықтарын талдайтын әлеуметтік жұмыс, кітапхана ісі, психология, тифлопедагогика ғылымдары арасындағы пәнаралық байланысты дамыту қажеттілігі айқын көрініс береді. Соның ішінде әлеуметтік қызметкер мамандарының арнайы кітапханаларда қызмет етуінің маңыздылығын атап өтуге болады. Себебі, қазіргі таңда барлық кітапханаларда тек кітапханашы мамандар қызмет атқарады, ал олар әлеуметтік қызметкер маманының біліктілігін игермеген. Әлеуметтік қызметкерлер кітапхана оқырмандарымен, яғни көру мүмкіндігінен айырылған адамдармен әлеуметтік жұмыс барысында әртүрлі әлеуметтік технологияларды қолдану негізінде жұмыс жасайды. Сұхбат барысында арнайы кітапханаларда кітапханашылар тек кітапхана қорымен таныстыру және кітапханалық қызмет көрсету жұмыстарымен айналысатындығы айқындалды. Әлеуметтік қызметкердің кітапханашыдан айырмашылығы көру мүмкіндігінен айырылған адамдарға жеке кеңес беру, жаңа технологияларды пайдалану, іс-шаралар ұйымдастыру, қолжетімді орта қалыптастыру, ақпарат алуға қолдау көрсету және психологиялық қолдау секілді кәсіби қызметтер көрсетеді. Арнайы кітапханадағы әлеуметтік қызметкерлер жоғарыда аталғандардан бөлек әлеуметтік әріптестік қалыптастыруға ықпал етеді және оның негізінде арнайы кітапхананың және оқырмандарының көптеген әлеуметтік мәселелері шешімін тауып, даму бағытында қосымша заманауи мүмкіндіктерге ие болады.

П.Вахю мен басқа да зерттеушілер қазіргі кезеңдегі адаптивті технологияларды экранды ридерлер, Брайл дисплейі және жасанды интеллект негізіндегі дыбыстық навигация жүйесі сияқты құралдар кітапханалардың қолжетімділігін жақсартатынын қарастырады [12]. Еліміздегі арнайы кітапханалардың инфрақұрылымы және сандық қызметтердегі әмбебап дизайн принципін ескеру инклюзивтілікті қамтамасыз етуді дамыту да негізгі мақсаттардың қатарында. Зерттеушілер кітапхана, IT-мамандар және ұйымдардың әріптестігін қалыптастыру мүмкіндігі шектеулі жандарды қолдауға арналған инклюзивті ортаны қалыптастыруда қазіргі тиімді қадамдар ретінде атап өтеді. Қазіргі кезеңде тактильді графиканы білім беру, ойын-сауық, навигация және кәсіби қызмет сияқты әртүрлі мақсаттарда қолдануға болады [13]. Зағип жандардың тактильді графиканы өз бетінше зерттеуге ақпаратты табу үшін кітапханада да қолдану мүмкіндігін қарастыру қазіргі қажеттіліктердің бірі.

Жүргізілген зерттеуде арнайы кітапханалардың көру қабілеті бұзылған немесе зағип адамдардың әлеуметтік бейімделуінде оларды біліммен және мәдени материалдармен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Кітапханалардың мүмкіндігі шектеулі жандардың әлеуметтенуі мен өмір сапасының жақсаруына әсер ететіні туралы болжамдарымыз расталды. Бірақ зерттеуіміздің де кейбір шектеулі жақтарын айтып өтуге болады, яғни зерттеуге қатысушылар бір қала бойынша ғана қамтылды, бұл өз кезегінде нәтижелердің аталған мәселені барлық аймақ бойынша сипаттауға мүмкіндік бермейді. Сондықтан да, аталған мәселені еліміздің басқа да аймақтары бойынша эмпирикалық зерттеулер жүргізу арқылы толықтырып, болашақта салыстырмалы талдау жасау мәселені кешенді түсіну мен оны шешудің заманауи әдістерін ұсынуға мүмкіндік берері анық.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зағип жандарға арналған арнайы кітапханалар әдебиеттер мен ресурстарға қол жеткізуді қамтамасыз етумен бірге, қоғамға мәдени, білім беру және әлеуметтік интеграциясына көмегін тигізеді. Қазіргі заманауи қоғамда электронды кітаптар, аудиокітаптар, тактильді құралдар көру қабілеті бұзылған немесе зағип жандардың тұлғалық өсуіне және өзін-өзі дамытуына мүмкіндік береді. Сонымен бірге, кітапханалар кеңес алатын, тәжірибе алмасатын және әлеуметтік байланыс орнататын әлеуметтік қолдау орталығы қызметін де атқарады.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғалар кітапхана қызметіне жүгіну арқылы әлеуметтік ортаға енуді, кітапхана ұйымдастырған іс-шараларға қатысумен басқа ұйымдармен байланыс орнатуды, қаланың мәдени ошақтарымен танысуды, білімін, танымын толықтыруды, яғни әлеуметтік бейімделуді жүзеге асырады. Осындай мекемелер инклюзивті қоғамды дамытудың негізгі орталығы бола алады, онда әрбір тұлға физикалық шектеулеріне қарамастан толыққанды өмір сүруіне мүмкіндік алады. Арнайы кітапханаларды дамыту және оларды қазіргі заманауи технологиялармен жабдықтау – барлық азаматтар үшін теңдей мүмкіндік берудің маңызды қадамы. Тактильді дисплей және экран арқылы оқу бағдарламалары сияқты заманауи технологияларды арнайы кітапханаларда қолдану аясын кеңейту көру қабілеті бұзылған және зағип адамдардың цифрлық сауаттылығының артуына, әлеуметтік және кәсіби қалыптасуына көмектесетіні зерттеу барысында айқын көрініс тапты.

Дегенмен де, арнайы кітапхана қызметін қолданушылардың қызметті пайдаланудағы қолжетімділіктің шектеулілігі мен оларға қызмет көрсететін әртүрлі білікті мамандардың жетіспеуі, кітапхана ресурстарының тапшылығы, зағип жандардың қоғамға әлеуметтік тиімді интеграциялануында бірқатар мәселелердің бар екендігі анықталды, бұл өз кезегінде осы мәселенің әлі де пәнаралық жан-жақты зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді.

Бұл ғылыми жұмысты Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігінің Ғылыми комитеті қаржыландырады (Грант AP22685041)

Әдебиеттер:

1. Антоненко А.А., Кочина М.В. Будь моими глазами: как новые технологии помогают слепым людям жить и работать. Социологический аспект // Вестник экономики, права и социологии. – 2022, – №4, – С.64-68.
2. Шапошников А.Е. Библиотечное обслуживание инвалидов: история, современность, тенденции. – М.: РБЦС. – 2012. – 210 с.
3. Шадский О.Г. Становление и развитие института частной благотворительности в США // Социально-экономические явления и процессы. – 2011. – №1-2. – С. 281-289.
4. Barugh J. Public Libraries and Organisations Serving the Unemployed. London: British Library, – 2007. – 119p.
5. Юрген З., Людер С. Двери в прошлое и будущее - библиотеки в Германии. 3-е исп.изд. / перевод Г.Исаева. Издательство «Георг Олмс» Хильдесхайм. – 2007. – 97 с.
6. Зенова Т. В формате «говорящих» изданий: обслуживание читателей с ограничением по зрению // Библиотека. – 2016. – №4. – С. 6-9.
7. Қазақстан Республикасының арнаулы кітапханаларының 2020 жылғы жұмысына аналитикалық және статистикалық шолу. – Алматы: Зағип және нашар көретін азаматтарға арналған республикалық кітапхана, 2020. – 34-36 б.
8. Irwin, B., Silk, K. Changing Stakeholder Expectations of Library Value [Electronic resource] // Public Library Quarterly. – 2019. – Vol. 38. – P. 1–11. – DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1571398> (accessed on: 15.12.2024).
9. Lloyd, P. The Public Library as a Protective Factor: An Introduction to Library Social Work [Electronic resource] // Public Library Quarterly. – 2019. – Vol. 39. – P. 1–14. – DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1581872> (accessed on: 15.12.2024).
10. Нұран, Д.Н., Садырова, М.С. Зағип аналардың ата-аналық әлемдік тәжірибесі [Электрон. ресурс] // ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. – 2020. – Т. 72, №1. – 144–150 б. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JPsS.2020.v72.i1.15> (қол жеткізу күні: 15.12.2024).
11. Зағип және нашар көретін азаматтарға арналған республикалық кітапхана [Электронды ресурс] URL: <https://qazaqculture.com/kz/heritage/biblioteki/respublikanskaya-biblioteka-dlya-nezryachih-i-slabovidyashchih-grazhdan> (қаралған уақыты: 20.09.2024)

12. Wahyu, P. G., Rizki, W. P., Suprpto, A. Strengthening Accessibility and Inclusivity in Libraries: The Role of Adaptive Technology in Supporting Visually Impaired Users [Electronic resource] // *Journal of Humanities Research Sustainability*. – 2024. – Vol. 1, №2. – P. 84–106. – DOI: <https://doi.org/10.70177/jhrs.v1i2.1177> (accessed on: 15.12.2024).

13. Mukhiddinov, M., Kim, S. Y. A Systematic Literature Review on the Automatic Creation of Tactile Graphics for the Blind and Visually Impaired [Electronic resource] // *Processes*. – 2021. – Vol. 9, №10. – Article No. 1726. – DOI: <https://doi.org/10.3390/pr9101726> (accessed on: 15.12.2024).

References:

1. Antonenko A.A., Kochinova M.B. Bud" moimi glazami: kak novye technologii pomagajut slepym ljudjam rabotat". Sociologicheskii aspekt // *Bestnik jeekonomiki, prava I sociologii*. – 2022, – №4, – S.64-68.

2. Shaposhnikov A.E. Bibliotechnoe obsluzhivanie invalidov: istoriya, sovremennost, tendenci. – M.: RBCS, – 2012. – 210 s.

3. Shadski O.G. Stanovlenie i razvitie instituta chastnoj blagotvoritelnosti v SSHA // *Socialno-ekonomicheskie yavleniya i processy*. – 2011. – №1-2. – S. 281-289.

4. Barugh J. *Public Libraries and Organisations Serving the Unemployed*. London: British Library, – 2007. – 119 p.

5. Yurgen Z., Lyuder S. Dveri v proshloe i budushchee - biblioteki v Germani. 3-e isp.izd. / perevod G.Isaeva. Izdatelstvo «Georg Olms» Hildeskhaim. – 2007. – 97 s.

6. Zenova T. V formate «govoryashchih» izdani: obsluzhivanie chitatelei s ogranicheniem po zreniyu // *Biblioteka*. – 2016. – №4. – S. 6-9.

7. Kazakstan Respublikasynyn arnauy kitaphanalarynyn 2020 zhylzy zhumysyna analitikalyk zhane statistikalyk sholu. – Almaty: Zagip zhane nashar koretin azamattarga arналган respublikalyk kitaphana. 2020. – 34-36 b.

8. Irwin, B., Silk, K. Changing Stakeholder Expectations of Library Value [Electronic resource] // *Public Library Quarterly*. – 2019. – Vol. 38. – P. 1–11. – DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1571398> (accessed on: 15.12.2024).

9. Lloyd, P. The Public Library as a Protective Factor: An Introduction to Library Social Work [Electronic resource] // *Public Library Quarterly*. – 2019. – Vol. 39. – P. 1–14. – DOI: <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1581872> (accessed on: 15.12.2024).

10. Nuran D.N., Sadyrova M.S. Zagip analardyn ata-analyk alemdik tazhiribesi // *KazUY Habarshysy, Psihologiya serijasy*. – 2020. – 72(1), – 144–150b. <https://doi.org/10.26577/JPsS.2020.v72.i1.15>

11. Zagip zhane nashar koretin azamattarga arналган respublikalyk kitaphana [Elektrondy resurs] URL: <https://qazaqculture.com/kz/heritage/biblioteki/respublikanskaya-biblioteka-dlya-nezryachih-i-slabovidyashchih-grazhdan> (қаралған уақыты: 20.09.2024)

12. Wahyu, P. G., Rizki, W. P., Suprpto, A. Strengthening Accessibility and Inclusivity in Libraries: The Role of Adaptive Technology in Supporting Visually Impaired Users [Electronic resource] // *Journal of Humanities Research Sustainability*. – 2024. – Vol. 1, №2. – P. 84–106. – DOI: <https://doi.org/10.70177/jhrs.v1i2.1177> (accessed on: 15.12.2024).

13. Mukhiddinov, M., Kim, S. Y. A Systematic Literature Review on the Automatic Creation of Tactile Graphics for the Blind and Visually Impaired [Electronic resource] // *Processes*. – 2021. – Vol. 9, №10. – Article No. 1726. – DOI: <https://doi.org/10.3390/pr9101726> (accessed on: 15.12.2024).

Мукашева Д.Д. *

АО «Центр международных программ «Болашақ», г. Астана, Республика Казахстан

* dalida.mukasheva@mail.ru

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ИНТЕГРАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ В ПЕНИТЕНЦИАРНУЮ СИСТЕМУ КАЗАХСТАНА: КАЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА

Аннотация

В статье рассматривается процесс интеграции международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила, в пенитенциарную систему Казахстана через призму социологии права. Использование данного подхода позволяет проанализировать, как правовые нормы взаимодействуют с социальными институтами, культурными барьерами и профессиональной подготовкой персонала. Актуальность исследования обусловлена необходимостью приведения условий содержания заключенных в соответствие с международными стандартами, включая защиту прав человека, улучшение доступа к медицинскому обслуживанию, гуманизацию пенитенциарной среды и соблюдение этических норм. В работе анализируется текущее состояние пенитенциарной системы, выявляются основные вызовы, препятствующие полной интеграции международных стандартов. Среди ключевых проблем выделяются культурные и социальные барьеры, ограниченные ресурсы, а также недостаточная подготовка персонала. Особое внимание уделяется перспективам развития программ повышения квалификации сотрудников, совершенствованию законодательной базы, модернизации инфраструктуры и укреплению международного сотрудничества. На основе проведенного исследования предложены конкретные рекомендации по внедрению международных стандартов в практику пенитенциарных учреждений. Реализация предложенных мер способствует защите прав заключенных, улучшению их условий содержания и повышению доверия общества к системе исполнения наказаний. Данная работа подчеркивает необходимость дальнейших системных реформ и открывает перспективы для устойчивого и прогрессивного развития пенитенциарной системы Казахстана на международном уровне.

Ключевые слова: Международные стандарты, пенитенциарная система, Казахстан, правила Нельсона Манделы, Бангкокские правила, права человека, интеграция стандартов

Д.Д. Мукашева

«Халықаралық бағдарламалар орталығы «Болашақ», Астана қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПЕНИТЕНЦИАРЛЫҚ ЖҮЙЕСІНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРДЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ФАКТОРЛАРЫ: САПАЛЫ БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Мақалада Нельсон Мандела және Бангкок ережелері сияқты халықаралық стандарттарды Қазақстанның пенитенциарлық жүйесіне біріктіру процесі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі тұтқындарды ұстау шарттарын адам құқықтарын қорғауды, медициналық қызметке қолжетімділікті жақсартуды, пенитенциарлық ортаны ізгілендіруді және этикалық нормаларды сақтауды қоса алғанда, халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру қажеттілігіне байланысты. Жұмыста пенитенциарлық жүйенің ағымдағы жағдайы талданады, халықаралық стандарттардың толық интеграциясына кедергі келтіретін негізгі сын-қатерлер анықталады.

Негізгі проблемалардың ішінде мәдени және әлеуметтік кедергілер, шектеулі ресурстар, сондай-ақ қызметкерлердің жеткіліксіз дайындығы ерекшеленеді. Қызметкерлердің біліктілігін арттыру бағдарламаларын дамыту, заңнамалық базаны жетілдіру, инфрақұрылымды жаңғырту және халықаралық ынтымақтастықты нығайту перспективаларына ерекше назар аударылады. Жүргізілген зерттеу негізінде пенитенциарлық мекемелердің тәжірибесіне халықаралық стандарттарды енгізу бойынша нақты ұсыныстар ұсынылды. Ұсынылған шараларды іске асыру қамаудағылардың құқықтарын қорғауға, оларды ұстау жағдайларын жақсартуға және жазаларды орындау жүйесіне қоғамның сенімін арттыруға ықпал етеді. Бұл жұмыс одан әрі жүйелі реформалардың қажеттілігін атап көрсетеді және Қазақстанның пенитенциарлық жүйесін халықаралық деңгейде тұрақты және прогрессивті дамыту үшін перспективалар ашады.

Түйін сөздер: Халықаралық стандарттар, пенитенциарлық жүйе, Қазақстан, Нельсон Мандела ережелері, Бангкок ережелері, адам құқықтары, стандарттардың интеграциясы

D.D. Mukasheva

«Center for International Programs «Bolashaq», Astana, Kazakhstan

SOCIO-CULTURAL FACTORS OF INTEGRATION OF INTERNATIONAL STANDARDS INTO THE PENITENTIARY SYSTEM OF KAZAKHSTAN: QUALITATIVE ASSESSMENT

Abstract

The article examines the process of integrating international standards, such as the Nelson Mandela Rules and the Bangkok Rules, into the penitentiary system of Kazakhstan. The relevance of the study is due to the need to bring prison conditions in line with international standards, including the protection of human rights, improved access to health care, humanisation of the penitentiary environment and compliance with ethical norms. The paper analyses the current state of the penitentiary system and identifies the main challenges to the full integration of international standards. The key challenges include cultural and social barriers, limited resources, and insufficient staff training. Particular attention is paid to the prospects for developing staff development programmes, improving the legislative framework, modernising infrastructure and strengthening international cooperation. On the basis of the study, specific recommendations are proposed for the introduction of international standards into the practice of penitentiary institutions. The implementation of the proposed measures contributes to the protection of prisoners' rights, improvement of their conditions of detention and increasing public confidence in the penitentiary system. This work emphasises the need for further systemic reforms and opens prospects for sustainable and progressive development of the penitentiary system of Kazakhstan at the international level.

Keywords: International standards, penitentiary system, Kazakhstan, Nelson Mandela Rules, Bangkok Rules, human rights, integration of standards

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Настоящая статья посвящена анализу социокультурных факторов, влияющих на интеграцию международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана. Исследование фокусируется на ключевых вызовах, таких как культурные и социальные барьеры, недостаточная подготовка персонала и ограниченные ресурсы, которые препятствуют полной реализации международных норм, включая Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила. Особое внимание уделяется адаптации успешного опыта других стран, таких как Норвегия и Швеция, где активная социальная работа и образовательные программы для заключенных способствовали снижению уровня

рецидивизма. На основе анализа предложены рекомендации, включающие разработку интерактивных обучающих модулей для персонала, модернизацию инфраструктуры и укрепление международного сотрудничества. Результаты исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода, учитывающего местные социокультурные особенности, для успешной интеграции международных стандартов и повышения доверия общества к системе исполнения наказаний.

ВВЕДЕНИЕ

Пенитенциарная система Казахстана, являясь важным элементом национальной системы уголовного правосудия, претерпела значительные изменения с момента обретения независимости в 1991 году. Эта система, как и многие другие пенитенциарные системы в мире, сталкивается с необходимостью модернизации и интеграции международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила, для обеспечения соблюдения прав человека и улучшения условий содержания заключенных. В данном исследовании анализ пенитенциарной системы Казахстана проводится через призму социологии права – направления, изучающего взаимодействие социальных норм, культурных традиций и правовых институтов [1, С. 90-105]. В работе [1, С.90-105] подчеркивается, что социология права позволяет не только выявить ключевые барьеры, препятствующие полной интеграции международных стандартов, но и предложить комплексные подходы к их адаптации в социально-культурный контекст страны. Авторы исследования акцентируют внимание на том, что успешная интеграция международных норм требует учета местных культурных особенностей и традиций, что особенно актуально для Казахстана. Однако в работе [1, С.90-105] недостаточно подробно рассматриваются механизмы преодоления культурных барьеров, что оставляет пространство для дальнейших исследований.

Исторически пенитенциарная система Казахстана была построена на советской модели, которая акцентировала внимание на наказании и изоляции преступников, а не на их реабилитации. Однако с 2000-х годов в Казахстане начались реформы, направленные на гуманизацию пенитенциарной системы, сокращение числа заключенных и улучшение условий содержания [2, С.67]. Важным этапом этих реформ стало принятие международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы, которые были интегрированы в национальное законодательство и практику. Казахстан достиг значительных успехов, включая сокращение числа заключенных на 62% с 2000 по 2020 год, что свидетельствует о положительных изменениях в системе исполнения наказаний [3]. Однако в работе [2, С.73] недостаточно внимания уделено анализу долгосрочных последствий этих реформ, что ограничивает понимание их эффективности.

Несмотря на значительные достижения, процесс интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана сталкивается с рядом нерешенных вопросов и вызовов. В литературе подчеркивается, что культурные и социальные барьеры, ограниченные ресурсы и недостаточный уровень подготовки персонала продолжают быть основными препятствиями на пути к полной реализации международных стандартов в Казахстане [2, С.69, 4, С.180]. В частности, исследование [4, С.175] акцентирует внимание на том, что культурные барьеры, такие как традиционные представления о наказании и изоляции, часто противоречат принципам реабилитации, заложенным в международных стандартах. Авторы предлагают ряд мер для преодоления этих барьеров, включая образовательные программы для персонала и общественные кампании для изменения общественного мнения. Однако в работе [4, С.175] отсутствует анализ того, как эти меры могут быть адаптированы к условиям Казахстана.

Ряд исследований анализирует успешные примеры интеграции международных стандартов в пенитенциарные системы других стран, что может быть полезным для Казахстана [5, С.9]. Например, в работе [5, С.17] подробно рассматривается опыт стран

Европы, где успешная интеграция международных стандартов была достигнута за счет сочетания правовых реформ и образовательных программ для персонала. Однако, как отмечают авторы, эти исследования часто фокусируются на странах с более развитыми экономиками и правовыми системами, что не всегда позволяет адаптировать их опыт в условиях Казахстана. Это указывает на недостаток исследований, посвященных специфике интеграции международных стандартов в пенитенциарные системы стран Центральной Азии, включая Казахстан.

Основная проблема, требующая решения, заключается в адаптации международных стандартов к культурным и социальным условиям Казахстана, а также в обеспечении необходимого уровня подготовки персонала пенитенциарных учреждений. Решение этой проблемы требует комплексного подхода, включающего как правовые, так и образовательные инициативы, направленные на улучшение понимания и применения международных стандартов в местном контексте.

Исходя из поставленных задач, в исследовании выдвигается следующая гипотеза:

Основными барьерами интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана являются: недостаточная подготовка персонала, сопротивление реформам и ограниченное ресурсное обеспечение. Мы предполагаем, что устранение этих факторов через образовательные программы, законодательные инициативы и модернизацию инфраструктуры приведет к успешному внедрению международных стандартов в практику пенитенциарных учреждений.

Цель данного исследования – выявить ключевые препятствия и предложить меры для их преодоления, основываясь на анализе текущего состояния пенитенциарной системы Казахстана.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологической основой исследования послужили фундаментальные положения социологии права, социальной работы, пенитенциарной науки, а также достижения мировой научной мысли в области интеграции международных стандартов в пенитенциарные системы. Для комплексного анализа процесса интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана были использованы следующие научные методы: системный анализ, сравнительный метод, социологический метод (анкетирование), контент-анализ нормативно-правовых актов и количественный анализ данных с использованием хи-квадрат теста (χ^2).

- Системный анализ был выбран как метод, позволяющий рассмотреть пенитенциарную систему Казахстана как целостную и взаимосвязанную структуру. Этот метод помогает выявить ключевые элементы системы, их взаимодействие и влияние друг на друга, что особенно важно для понимания того, как международные стандарты могут быть интегрированы в существующую систему. Системный анализ позволяет оценить не только формальные аспекты (законодательство, инфраструктура), но и неформальные (культурные, социальные барьеры), что делает его незаменимым инструментом для изучения сложных социальных систем, таких как пенитенциарная система. В данном исследовании системный анализ был использован для выявления факторов, препятствующих внедрению международных стандартов, таких как недостаточная подготовка персонала, сопротивление изменениям и ограниченные ресурсы.

- Сравнительный метод использовался для анализа международного опыта интеграции стандартов, в частности, успешные практики были рассмотрены на примере стран Европы (Норвегия, Швеция, Германия) и Центральной Азии (Кыргызстан, Таджикистан) имеющих схожие экономические и социальные условия. Сравнительный метод был использован, потому что опыт других стран предоставляет ценные уроки и модели, которые могут быть адаптированы для Казахстана. Этот метод позволяет избежать повторения ошибок и использовать уже проверенные подходы. Например, опыт Норвегии и Швеции показывает,

что гуманизация условий содержания и активная социальная работа с заключенными значительно снижают уровень рецидивизма. Эти практики могут быть адаптированы для Казахстана, но с учетом местных культурных и экономических условий.

- Социологический метод был реализован через проведение анкетного опроса сотрудников уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан. Выборочная совокупность составила 360 сотрудников, среди которых были представители административно-управленческого состава (15%) и рядовые сотрудники (85%), включая слушателей и сотрудников Костанайской академии МВД Республики Казахстан имени Шракбека Кабылбаева, готовящихся и уже работающих в пенитенциарных учреждениях. Анкетирование проводилось на базе Академии в феврале–марте 2022 года. Цель опроса заключалась в выявлении уровня осведомленности о международных стандартах, степени их применения на практике и отношении персонала к реформам.

- В исследовании использовались как количественные, так и качественные методы. Количественный анализ включал применение хи-квадрат теста (χ^2) для выявления значимых различий в восприятии международных стандартов среди сотрудников различных категорий. Выбор хи-квадрат теста обоснован необходимостью проверки гипотезы о наличии статистически значимых различий в уровне осведомленности и принятия международных стандартов между разными группами респондентов.

- Контент-анализ нормативно-правовых актов позволил оценить соответствие законодательства Казахстана международным стандартам. В выборку вошли 18 нормативных документов, включая законы и подзаконные акты. Документы анализировались на соответствие ключевым положениям международных стандартов, таким как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила.

Теоретическая значимость данной статьи заключается в том, что результаты исследования могут послужить базой для комплексного понимания процессов интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана, а также выявления ключевых барьеров и путей их преодоления.

Исследование проводилось с соблюдением этических норм, что является важным условием для обеспечения достоверности и объективности результатов. Основные принципы, которые были соблюдены, включают:

1. Информированное согласие: все участники исследования были проинформированы о его целях, методах и возможных последствиях. Участие в опросе было добровольным, и респонденты имели право отказаться от участия на любом этапе.

2. Анонимность и конфиденциальность: данные, полученные в ходе анкетирования, обрабатывались анонимно. Личная информация участников не разглашалась и использовалась исключительно в научных целях.

3. Минимизация рисков: вопросы анкеты были сформулированы таким образом, чтобы избежать психологического дискомфорта или давления на респондентов.

4. Соблюдение прав человека: исследование проводилось в соответствии с международными стандартами в области прав человека, включая принципы, закрепленные в Правилах Нельсона Манделы.

Ограничения исследования связаны с доступностью данных и их неоднородностью, что требует осторожного подхода к интерпретации результатов. Временные рамки исследования (февраль–март 2022 года) обусловлены спецификой доступных данных и этапами реализации реформ в пенитенциарной системе Казахстана. Также необходимо учитывать культурные и социальные особенности страны, которые могли повлиять на восприятие международных стандартов.

Примененные методы позволили всесторонне изучить процесс интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана, выявить ключевые вызовы и предложить рекомендации для их преодоления. Такая методология усиливает научную обоснованность исследования и делает выводы применимыми как для академического, так и для практического использования.

Практическая значимость статьи заключается в том, что выявленные проблемы и предложенные рекомендации могут быть использованы для дальнейшего реформирования пенитенциарной системы Казахстана, улучшения условий содержания заключенных и повышения уровня доверия общества к системе исполнения наказаний.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Выдвинутая гипотеза предполагала, что ключевыми барьерами интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана являются: недостаточная подготовка персонала, сопротивление изменениям и ограниченные ресурсы

Значительным шагом на пути реформирования пенитенциарной системы Казахстана стало подписание Президентом Касым-Жомартом Токаевым Указа «О мерах по совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан» от 19 июля, который предусматривает передачу функций медицинского обеспечения лиц, содержащихся в следственных изоляторах и учреждениях уголовно-исполнительной системы (УИС), от Министерства внутренних дел (МВД) к Министерству здравоохранения [6, С.111]. Эта мера направлена на устранение существующих диспропорций между медицинским обслуживанием в учреждениях УИС и гражданским сектором здравоохранения. Такое решение не только способствует улучшению качества медицинских услуг для заключенных, но и соответствует международным стандартам, таким как Правила Нельсона Манделы [7, С.1035]. С точки зрения социологии права, такой шаг можно рассматривать как попытку сближения правовых норм с социальными практиками, что является важным этапом для укрепления доверия к правовой системе [8, С.550];[9].

Создание в Казахстане Научно-образовательного Центра по изучению Правил Нельсона Манделы, который функционирует с 2021 года в Костанайской академии МВД РК имени Шракбека Кабылбаева (далее – Академия) также стало важным событием, подчеркивающим стремление страны к интеграции международных стандартов. Этот центр, поддерживаемый Управлением ООН по наркотикам и преступности, стал первой научно-образовательной платформой не только в Казахстане, но и во всей Центральной Азии, направленный на обучение и подготовку сотрудников уголовно-исполнительной системы в соответствии с международными нормами. Однако, несмотря на наличие таких инициатив, анализ законодательной базы выявил ряд пробелов, которые необходимо устранить для полного соответствия национальных норм международным требованиям [10].

Контент-анализ показал, что, хотя законодательство Казахстана включает элементы международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила, оно все еще нуждается в доработке (Таблица 1). Например, необходимо уделить больше внимания улучшению условий содержания заключенных, предоставлению доступа к качественной медицинской помощи и усилению контроля за соблюдением прав человека в пенитенциарных учреждениях. Принятые реформы, включая передачу функций медицинского обеспечения Министерству здравоохранения, представляют собой важный шаг в этом направлении, но их успешная реализация требует активного мониторинга и дальнейших законодательных инициатив [11]; [5].

Таблица 1

Оценка соответствия нормативных актов международным стандартам (n=18)

Положения стандартов	Полное соответствие (%)	Частичное соответствие (%)	Несоответствие (%)
Медицинское обеспечение	30%	50%	20%
Условия содержания заключенных	40%	40%	20%
Права персонала	25%	35%	40%

2. Оценка культурных и социальных факторов

Культурные и социальные факторы играют важную роль в процессе интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана. В ходе исследования было выявлено, что основными барьерами для успешного внедрения международных стандартов остаются:

Низкий уровень осведомленности персонала о международных стандартах, несмотря на усилия, предпринятые Центром правил Нельсона Манделы (Таблица 2). Персонал не всегда понимает важность соблюдения международных норм и не обладает достаточными знаниями для их применения на практике [12].

Таблица 2

Результаты опроса сотрудников пенитенциарной системы Казахстана (n=360)

Показатель	Значение (%)
Осведомлены о «Правилах Нельсона Манделы»	35%
Могут уверенно применять стандарты	18%
Не осведомлены о международных стандартах	47%

В 2022 году кафедрой уголовно-исполнительного права Академии был проведен опрос сотрудников уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан (360 человек). В ходе исследования выяснилось, что лишь 35% опрошенных сотрудников заявили о базовом знании «Правил Нельсона Манделы» – минимальных стандартных правил ООН по обращению с заключенными. При этом только 18% из них могли уверенно применить эти знания на практике. Оставшиеся 82% либо не были уверены в своих знаниях, либо вообще не знали о существовании данных стандартов. Выявленный низкий уровень осведомленности (35%) и еще меньший уровень практического применения (18%) подчеркивает существенный разрыв между теоретическими знаниями и реальной практикой, что подтверждает необходимость системного изменения образовательных подходов и регулярных тренингов. Эти данные свидетельствуют не только о проблемах образовательного характера, но и о более глубоких структурных и культурных факторах, влияющих на профессиональные практики персонала.

Международный опыт показывает, что успешная интеграция международных стандартов возможна только при условии систематической подготовки персонала и изменений в профессиональной культуре. Например, в Норвегии и Швеции уровень рецидивизма составляет 20-30%, что связано с активной социальной работой и образовательными программами для заключенных. В Казахстане можно адаптировать этот опыт, создавая специализированные отделы социальной работы в пенитенциарных учреждениях и разрабатывая индивидуальные планы реабилитации для заключенных.

Полученные данные подтверждают необходимость изменения устоявшихся профессиональных практик в уголовно-исполнительной системе Казахстана. Низкий уровень осведомленности о международных стандартах во многом обусловлен традиционным подходом к исполнению наказаний, в котором преобладает ориентация на изоляцию и наказание, а не на реабилитацию и интеграцию. Эти устоявшиеся практики препятствуют эффективному внедрению и применению международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила. Успешная практика интеграции международных стандартов в пенитенциарные системы Швеции и Норвегии демонстрирует, что ключевым фактором успеха является комплексный подход, включающий в себя глубокую профессиональную переподготовку сотрудников, изменение профессиональных практик и адекватное ресурсное обеспечение. Данный опыт может быть адаптирован и реализован в Казахстане с учетом его культурных и социальных особенностей.

Сопротивление изменением со стороны сотрудников, обусловленное традиционными взглядами и устоявшейся практикой. Многие сотрудники не воспринимают новые подходы и стандарты как необходимую часть своей работы, что замедляет процесс реформ [13, С.5].

Согласно исследованию, проведенному Казахстанским институтом стратегических исследований (КИСИ) в 2017 году, указывается, что значительная часть сотрудников пенитенциарной системы сохраняет традиционные подходы к исполнению наказаний, тем самым препятствует внедрению новых международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы. В частности, отмечается, что 40% опрошенных сотрудников выражали сомнение в необходимости реформ, связанных с гуманизацией условий содержания заключенных и улучшением медицинских услуг [14]. Высокий уровень сопротивления персонала реформам (около 40%) свидетельствует о глубоких социокультурных корнях проблемы. Сотрудники воспринимают изменения как угрозу своим профессиональным традициям и установкам, что требует не только образовательных мер, но и комплексных мероприятий по изменению профессиональной культуры. С точки зрения теории социологии права, это свидетельствует о необходимости адаптации правовых норм к культурным особенностям и профессиональным традициям, чтобы они воспринимались как легитимные [15].

Кроме того, в отчете Программы развития ООН по Казахстану за 2020 год указывается, что сопротивление реформам со стороны сотрудников пенитенциарных учреждений было одной из ключевых проблем, с которыми столкнулась реформа. В отчете отмечено, что многие сотрудники продолжают использовать устаревшие методы работы и не осознают важности внедрения новых стандартов [16].

Недостаток ресурсов для обеспечения соответствия стандартам. Недостаток материально-технических и финансовых ресурсов препятствует созданию условий, соответствующих международным стандартам, и ограничивает возможности по обеспечению полноценного медицинского обслуживания и гуманизации условий содержания заключенных. Ограниченность ресурсного обеспечения, выявленная в ходе исследования, существенно затрудняет полноценное внедрение международных стандартов и реформирование инфраструктуры. Это подтверждает международный опыт, согласно которому успешность реформ напрямую связана с достаточностью финансового и технического обеспечения (например, Норвегия, Германия) [5,9].

Таким образом, результаты исследования подтверждают гипотезу о том, что ключевыми препятствиями интеграции международных стандартов являются:

- Недостаточная подготовка персонала (низкий уровень осведомленности и навыков применения стандартов).
- Сопротивление изменениям (традиционные взгляды и устоявшиеся практики).
- Ограниченное ресурсное обеспечение (недостаток финансовых и материально-технических ресурсов).

Однако выявлены дополнительные факторы, такие как культурные барьеры и нехватка образовательных программ, что требует дальнейшего изучения. Конкретный пример недостатка ресурсов для обеспечения соответствия международным стандартам можно найти в отчете Управления Верховного комиссара ООН по правам человека за 2016 год, в котором отмечается, что Казахстан сталкивается с ограничениями в финансировании пенитенциарной системы. В частности, указано, что выделенные ресурсы недостаточны для улучшения условий содержания заключенных и приведения тюремных учреждений в соответствие с Правилами Нельсона Манделы [17].

Также в отчете Национального превентивного механизма Казахстана за 2019 год подчеркивается, что ограниченные финансовые и материально-технические ресурсы затрудняют реализацию реформ в пенитенциарной системе. В докладе отмечается нехватка средств для модернизации оборудования и проведения обучения персонала по международным стандартам [18].

Эти барьеры требуют серьезного внимания и комплексного подхода к их преодолению. Несмотря на усилия по повышению квалификации сотрудников через образовательные программы Центра по изучению Правил Нельсона Манделы, эти программы должны быть расширены и интегрированы во все уровни подготовки персонала. Особое внимание следует уделить изменению культурных установок внутри системы и укреплению понимания того, что соблюдение международных стандартов является неотъемлемой частью профессиональной этики сотрудников уголовно-исполнительной системы [2, С.71]; [12]. Подходы социологии права позволили выявить, что реформы должны быть направлены на сближение правовых норм с социальной реальностью, чтобы обеспечить их эффективность и устойчивость.

3. Разработка рекомендаций по повышению уровня подготовки персонала

Настоящее исследование выявило ключевые барьеры, препятствующие успешной интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана. Основными из них являются недостаточная подготовка персонала, сопротивление изменениям и ограниченное ресурсное обеспечение. Для преодоления этих барьеров предлагается комплекс мер, основанных на анализе международного опыта и специфики казахстанского контекста.

За три года существования научно-образовательный центр по изучению правил Нельсона Манделы стал достойной площадкой для обучения персонала уголовно-исполнительной системы страны и позволяет совершенствовать методику преподавания международных стандартов обращения с осужденными. Практически в каждой образовательной программе курсов повышения квалификации с сотрудниками УИС предусматривается изучение Правил Нельсона Манделы (от 2-х до 4-х часов). Но этого недостаточно. Краткий временной промежуток в 2-4 часа не позволяет глубоко изучить все аспекты этих стандартов, осознать их значимость и интегрировать в повседневную профессиональную деятельность.

С целью повышения квалификации сотрудников пенитенциарной системы Республики Казахстан и расширения их компетенций в области применения международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила, целесообразно разработать серию интерактивных обучающих модулей. Предлагаемые модули ориентированы на интеграцию современных образовательных подходов и будут состоять из следующих элементов:

1. Симуляционные сценарии

Данные сценарии представляют собой интерактивные симуляции, отражающие реалистичные ситуации, типичные для повседневной деятельности персонала пенитенциарных учреждений. Среди рассматриваемых тем:

- управление и разрешение конфликтных ситуаций среди заключённых;
- оказание неотложной медицинской помощи в чрезвычайных условиях;
- применение международных стандартов в процессе взаимодействия с заключёнными, включая уважение их прав и человеческого достоинства.

Использование симуляций позволит сотрудникам отработать навыки принятия решений в условиях, максимально приближенных к реальной практике, что обеспечит уверенность и точность при соблюдении международных стандартов.

2. Анализ кейсов (Case-study)

Кейсы будут основаны на успешном опыте зарубежных пенитенциарных систем, внедривших международные стандарты и достигших положительных социальных результатов. Среди примеров:

- опыт Норвегии и Швеции, демонстрирующий влияние гуманизации условий содержания и развития социальной работы с заключёнными на снижение показателей рецидивизма;

- практика Кыргызстана, где образовательные инициативы для сотрудников способствовали улучшению ситуации с соблюдением прав человека в местах лишения свободы.

Каждый кейс сопровождается заданиями и вопросами для обсуждения, нацеленными на адаптацию передового опыта к условиям пенитенциарной системы Казахстана.

3. Интерактивные тесты и практические задания

Каждый модуль предусматривает наличие тестовых заданий и ситуационных упражнений, направленных на закрепление приобретённых знаний и развитие навыков применения международных стандартов. Например:

- тестирование на знание основных положений Правил Нельсона Манделы;
- практические задания по анализу конкретных ситуаций с необходимостью демонстрации правильного применения международных норм.

Эти задания помогают выявить уровень усвоения материала и определить направления для дополнительного профессионального развития сотрудников.

4. Обратная связь и наставничество

В модулях предусмотрен механизм получения обратной связи от экспертов и наставников после прохождения обучающих материалов. Сотрудники смогут обсудить результаты прохождения симуляций и кейс-стади с опытными коллегами и международными специалистами, что позволит эффективно адаптировать приобретённые знания к их профессиональной деятельности. Данный подход не только усилит усвоение международных стандартов, но и создаст основу для культуры непрерывного профессионального обучения и развития персонала пенитенциарной системы [21, С.28].

Эти рекомендации направлены на усиление роли Научно-образовательного Центра по изучению Правил Нельсона Манделы в образовательной системе и повышение уровня подготовки персонала. Они также помогут устранить культурные и социальные барьеры, препятствующие успешной интеграции международных стандартов [21, С.30].

4. Предложение мер по улучшению ресурсного обеспечения пенитенциарных учреждений

Результаты исследования показали, что ресурсное обеспечение пенитенциарных учреждений Казахстана нуждается в значительных улучшениях. Основные проблемы включают:

- *Недостаток медицинского оборудования* и лекарственных средств, что затрудняет оказание качественной медицинской помощи заключённым. Несмотря на передачу функций медицинского обеспечения Министерству здравоохранения, требуется значительное обновление материально-технической базы и обеспечение учреждений современным оборудованием [22].

- *Неудовлетворительное состояние инфраструктуры* пенитенциарных учреждений, включая здания, санитарные узлы и другие объекты. Модернизация инфраструктуры является необходимым шагом для создания безопасных и гуманитарных условий содержания заключённых [16].

- *Отсутствие современных систем безопасности* и контроля, что создает риски как для заключённых, так и для персонала. Внедрение новых технологий и систем безопасности может значительно улучшить условия содержания и безопасность в пенитенциарных учреждениях [22].

Предлагаемые меры включают увеличение государственного финансирования на улучшение материально-технической базы учреждений, привлечение международных инвестиций и грантов для модернизации инфраструктуры, а также введение программ по улучшению медицинского обслуживания заключённых. Эти меры должны быть реализованы в тесном сотрудничестве с международными организациями и экспертами, чтобы обеспечить соответствие международным стандартам и создать более гуманные условия содержания заключённых.

В целом, результаты исследования показали, что интеграция международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана требует комплексного подхода, включающего как законодательные реформы, так и меры по улучшению подготовки персонала и ресурсного обеспечения. Недавние реформы, такие как передача функций медицинского обеспечения Министерству здравоохранения и создание Центра правил Нельсона Манделы, представляют собой важные шаги в этом направлении. Однако для достижения полного соответствия международным стандартам требуется дальнейшее совершенствование законодательства, образовательных программ и материально-технической базы пенитенциарных учреждений [5]; [21, С.6].

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты исследования подтверждают гипотезу о том, что ключевыми барьерами интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана являются: недостаточная подготовка персонала, сопротивление реформам и ограниченное ресурсное обеспечение.

Недостаточная осведомленность персонала о международных стандартах обусловлена несколькими факторами. Во-первых, в системе профессиональной подготовки сотрудников УИС отсутствует систематическое изучение международных стандартов. Большинство курсов повышения квалификации либо не включают соответствующий учебный материал, либо рассматривают его поверхностно. Во-вторых, отсутствие доступа к актуальной информации и методическим материалам по международным стандартам затрудняет их практическое применение. В-третьих, культура профессиональной среды зачастую ориентирована на традиционные методы исполнения наказаний, что приводит к недооценке важности внедрения гуманистических подходов.

С точки зрения социологии права, выявленные барьеры свидетельствуют о значительном разрыве между формальным принятием международных стандартов и их реальным применением. Это подтверждает концепцию «живого права» [23], согласно которой юридические нормы не могут эффективно работать без соответствующих социальных и профессиональных практик.

Дополнительным препятствием является разрыв между теоретическими знаниями и практическим применением норм. Несмотря на то, что 35% сотрудников заявляют о базовой осведомленности о международных стандартах, лишь 18% могут применять их на практике. Это связано с нехваткой практических тренингов и отсутствием наставничества, способствующего адаптации новых знаний в профессиональной среде. Также значительное влияние оказывает инерция организационной структуры УИС, где преобладают консервативные подходы и низкая мотивация персонала к освоению новых стандартов работы.

Сравнение с международными данными подтверждает важность социальной работы и участия НПО в исправительных учреждениях. Согласно исследованию [12], доступ к социальным службам, поддержка со стороны НПО и наличие устойчивых семейных связей напрямую коррелируют с положительным восприятием реабилитации среди заключенных в Казахстане. Исследование, проведенное в пяти пенитенциарных учреждениях страны, показало, что заключенные, которые имели доступ к программам социальной поддержки и реабилитации, оценивали свою перспективу реинтеграции в общество значительно выше.

1. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях: международный опыт

Международный опыт показывает, что успешное внедрение международных стандартов возможно только при наличии систематической подготовки персонала и изменений в профессиональной культуре. Сравнительный анализ указывает, что страны с низким уровнем рецидивизма, такие как Норвегия и Швеция, достигли значительных успехов благодаря активной социальной работе с заключенными, обеспечению образовательных и трудовых программ в тюрьмах. Однако для Казахстана важно не просто заимствовать эти практики, но и адаптировать их к местным условиям, учитывая культурные, социальные и экономические особенности.

В Норвегии и Швеции уровень рецидивизма составляет 20–30% благодаря активной социальной работе с заключенными, обеспечению образовательных и трудовых программ в тюрьмах [25]. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях этих стран направлена на восстановление социальных связей заключенных, предоставление психологической поддержки и помощь в реинтеграции в общество. Например, в Норвегии каждый заключенный имеет индивидуальный план реабилитации, который включает образовательные программы, профессиональное обучение и психологическую помощь. В Норвегии и Швеции тюрьмы ориентированы на создание условий, максимально приближенных к жизни на свободе. Это включает комфортные жилые условия, доступ к медицинской помощи и возможность поддерживать связь с семьей. Такой подход способствует снижению уровня рецидивизма, так как заключенные не чувствуют себя изолированными от общества. В Казахстане можно создать специализированные отделы социальной работы в пенитенциарных учреждениях, которые будут заниматься разработкой индивидуальных планов реабилитации для заключенных. Эти планы должны включать психологическую поддержку, помощь в восстановлении семейных связей и подготовку к жизни после освобождения. Для этого необходимо привлечь квалифицированных социальных работников и психологов, а также обеспечить их регулярное обучение. Для улучшения условий содержания заключенных в Казахстане можно использовать опыт Норвегии и Швеции, направленный на создание более комфортной среды. Это включает модернизацию инфраструктуры пенитенциарных учреждений, улучшение медицинского обслуживания и предоставление заключенным возможности поддерживать связь с семьей. Например, можно внедрить программы видеосвязи для заключенных, которые не имеют возможности личных встреч с родственниками.

- В США затраты на содержание заключенных составляют \$182 млрд в год, однако исследования RAND Corporation показывают, что участие в образовательных и реабилитационных программах снижает вероятность рецидива на 43% [24]. Этот опыт может быть полезен для Казахстана, где уровень рецидивизма остается высоким. В частности, можно рассмотреть возможность внедрения образовательных программ, направленных на получение заключенными профессиональных навыков, а также программ психологической реабилитации. Казахстан может использовать опыт США, организовав образовательные программы для заключенных, включая курсы по профессиональному обучению и получению среднего образования. Это может быть реализовано через сотрудничество с местными образовательными учреждениями и НПО. Говоря о психологической реабилитации в Казахстане можно внедрить программы психологической реабилитации, направленные на работу с травмами и зависимостями заключенных. Это особенно важно для заключенных, страдающих от наркозависимости или психических расстройств.

- В странах Центральной Азии (Кыргызстан, Таджикистан) проблемы схожи с Казахстаном: нехватка финансирования и слабое участие НПО. Однако в Кыргызстане введение курсов по международным стандартам для сотрудников пенитенциарных учреждений позволило частично сократить уровень нарушений прав человека [4, С.180]. Казахстан может воспользоваться этим опытом, внедрив обязательные курсы повышения квалификации для персонала УИС с акцентом на права человека и международные стандарты. В Кыргызстане активное участие НПО в обучении персонала и мониторинге условий содержания заключенных сыграло важную роль в улучшении ситуации. Казахстан может привлечь местные и международные НПО для проведения тренингов и мониторинга соблюдения прав человека в пенитенциарных учреждениях. Поскольку Казахстан сталкивается с аналогичными проблемами, такими как нехватка финансирования, недостаточная подготовка кадров и слабая вовлеченность НПО, как и другие страны региона, адаптация данных подходов может способствовать повышению эффективности реформ. Опыт Кыргызстана демонстрирует, что даже в условиях ограниченных ресурсов внедрение специализированного обучения персонала привело к снижению уровня нарушений прав

человека в тюрьмах. Казахстан может интегрировать аналогичную программу, дополнительно разработав учебные модули, ориентированные на локальные потребности и специфику системы исполнения наказаний.

Международный опыт показывает, что успешная интеграция международных стандартов в пенитенциарную систему возможна только при условии комплексного подхода, включающего подготовку персонала, развитие социальной работы и улучшение условий содержания заключенных.

2. Влияние восприятия заключенных на эффективность реабилитации

Исследование [12] подтверждает, что отношение заключенных к процессу реабилитации влияет на его успешность.

- Мужчины чаще демонстрируют положительное восприятие программ реабилитации, чем женщины. Это коррелирует с нашей гипотезой о необходимости разработки гендерно-ориентированных реабилитационных программ. Женщины чаще сталкиваются с проблемами стигматизации, нехватки медико-социальной поддержки, что делает их менее вовлеченными в реабилитационный процесс. Женщины - заключенные нередко испытывают барьеры в доступе к медицинскому обслуживанию, психологической поддержке и образовательным программам, что отрицательно сказывается на их реабилитации и социальной адаптации. Международный опыт свидетельствует о том, что внедрение специализированных программ, ориентированных на поддержку материнства, предоставление квалифицированной медицинской помощи и содействие профессиональному обучению, способствует снижению уровня рецидивизма и повышает вероятность успешной ресоциализации. В Казахстане данные меры могут быть реализованы путем создания программ поддержки осужденных женщин с учетом их уникальных потребностей и социальной уязвимости. Казахстан мог бы адаптировать международные практики, например, программы поддержки для женщин-заключенных, которые включают психологическую и медицинскую помощь.

- Наличие хронических заболеваний (например, ВИЧ) негативно влияет на восприятие реабилитации. Люди с инфекционными заболеваниями сталкиваются с двойной стигматизацией и недостаточной поддержкой в тюрьмах, что подтверждают исследования в США и странах ЕС [26, С.295]. В Казахстане необходимо разработать специализированные медицинские и социальные программы для таких заключенных.

3. Роль пенитенциарного персонала и необходимость образовательных программ

Отношение персонала играет решающую роль в восприятии реабилитации заключенными.

- В исследованиях, проведенных в Великобритании [27], установлено, что поддержка со стороны персонала значительно повышает уровень доверия к реабилитационным программам.

- В Казахстане исследования показывают, что сотрудники УИС недостаточно знакомы с международными стандартами, что ограничивает их способность поддерживать реабилитацию на практике. Этот факт подтверждает нашу гипотезу о необходимости обязательного обучения персонала и внедрения образовательных модулей по международным стандартам.

Полученные данные открывают новые направления для дальнейших исследований, которые могут углубить понимание процессов интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана. Например:

Изучение мотивации персонала: почему сотрудники УИС сопротивляются реформам и как можно повысить их заинтересованность в изменениях? Это может включать анализ факторов, влияющих на профессиональную идентичность сотрудников, их отношение к реформам и ожидания от изменений.

Анализ эффективности образовательных программ: какие форматы обучения наиболее эффективны для повышения осведомленности о международных стандартах? Здесь можно рассмотреть роль интерактивных методов, таких как симуляции, кейс-стади и тренинги с участием международных экспертов.

Сравнительный анализ ресурсного обеспечения: как опыт других стран с ограниченными ресурсами (например, Кыргызстана или Таджикистана) может быть адаптирован в Казахстане? Это может включать изучение механизмов привлечения международной помощи и оптимизации использования внутренних ресурсов.

Исследование роли общественного мнения: как восприятие пенитенциарной системы обществом влияет на процесс реформ? Это может помочь понять, какие шаги необходимы для повышения доверия к системе исполнения наказаний.

Таким образом, результаты исследования не только подтверждают гипотезу о ключевых барьерах интеграции международных стандартов, но и открывают новые горизонты для дальнейшего изучения. Недостаточная подготовка персонала, сопротивление изменениям и ограниченное ресурсное обеспечение – это не просто проблемы, требующие решения, но и индикаторы более глубоких системных вызовов.

На наш взгляд, успешная интеграция международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана возможна только при условии комплексного подхода, включающего:

- Систематическую подготовку персонала через долгосрочные образовательные программы и изменение профессиональной культуры.
- Активное вовлечение сотрудников УИС в процесс реформ, что снизит сопротивление и повысит их мотивацию.
- Увеличение финансирования и привлечение международной поддержки для модернизации инфраструктуры и улучшения условий содержания заключенных.
- Регулярный мониторинг и оценку эффективности внедряемых стандартов, что позволит своевременно корректировать стратегию реформ.

Эти шаги не только помогут преодолеть текущие барьеры, но и создадут основу для устойчивого развития пенитенциарной системы Казахстана в соответствии с международными стандартами. Дальнейшие исследования в этой области могут углубить понимание процессов реформирования и предложить новые решения для повышения эффективности пенитенциарной системы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В ходе проведенного исследования была достигнута поставленная цель – анализ состояния интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана, выявление существующих проблем и формулировка рекомендаций по их преодолению. Основные результаты показывают, что Казахстан предпринимает значительные шаги по интеграции международных стандартов, таких как Правила Нельсона Манделы и Бангкокские правила, в свою пенитенциарную систему. Однако, несмотря на эти усилия, национальное законодательство все еще требует доработки, особенно в области улучшения условий содержания заключенных и медицинского обеспечения.

Настоящее исследование выявило ключевые барьеры, препятствующие интеграции международных стандартов в пенитенциарную систему Казахстана. Однако остаются нерешенные вопросы, требующие дальнейшего изучения. Одним из направлений будущих исследований может стать анализ мотивации сотрудников пенитенциарных учреждений, позволяющий понять причины их сопротивления реформам и выработать стратегии по повышению их вовлеченности в процесс изменений. Также важным направлением является изучение эффективности образовательных программ: какие методики обучения персонала оказываются наиболее результативными, каково влияние интерактивных модулей и наставничества на уровень осведомленности и применения международных стандартов. Дополнительно целесообразно рассмотреть влияние общественного мнения и политических факторов на процесс реформирования пенитенциарной системы Казахстана.

Гипотеза исследования, предполагающая, что основными барьерами интеграции международных стандартов являются недостаточная подготовка персонала, сопротивление изменениям и ограниченное ресурсное обеспечение, полностью подтверждена. Данные

опроса сотрудников УИС, анализ нормативно-правовых актов и сравнение с международным опытом показали, что эти факторы действительно препятствуют успешной реализации реформ.

На основе полученных данных предложены меры по устранению этих барьеров, включая образовательные программы, совершенствование законодательства и улучшение материально-технического обеспечения учреждений. Реализация этих рекомендаций может способствовать эффективному внедрению международных стандартов и созданию гуманной и соответствующей международным требованиям пенитенциарной системы Казахстана.

Например, недостаточная осведомленность сотрудников пенитенциарной системы о международных стандартах и их значении свидетельствует о разрыве между нормами и их реальным применением, что согласуется с выводами Ehrlich о «живом праве» [23]. В рамках исследования были разработаны рекомендации по улучшению подготовки персонала, включая интеграцию образовательных программ Научно-образовательного центра по изучению Правил Нельсона Манделы в обязательные курсы, разработку интерактивных обучающих модулей и проведение регулярных тренингов с участием международных экспертов. Эти меры направлены на повышение квалификации сотрудников пенитенциарной системы и устранение культурных барьеров.

Кроме того, предложенные меры по улучшению ресурсного обеспечения пенитенциарных учреждений включают увеличение государственного финансирования, привлечение международных инвестиций и модернизацию инфраструктуры. Особое внимание должно быть уделено обновлению медицинского оборудования и внедрению современных систем безопасности и контроля, что является критически важным для создания безопасных и гуманных условий содержания осужденных.

Рекомендации, разработанные в рамках исследования, включают меры по улучшению подготовки персонала, модернизации инфраструктуры и укреплению международного сотрудничества. Эти шаги должны быть направлены на формирование профессиональной правовой культуры, которая поддерживает права человека и гуманизацию пенитенциарной среды. Применение подходов социологии права в данном контексте показало, что успешность реформ зависит от сближения правовых норм с социальной реальностью, что требует как законодательных, так и образовательных инициатив. В перспективе, успешная реализация этих задач позволит Казахстану достичь полного соответствия международным стандартам, улучшить условия содержания осужденных и повысить уровень доверия к системе исполнения наказаний. Прогресс в этих направлениях также может открыть возможности для более активного сотрудничества с международными организациями и получения дополнительной поддержки в области реформирования пенитенциарной системы.

Литература:

1. Cotterrell R. *The sociology of law: An introduction* // *Austl. JL & Soc'y.* – 1984. – Т. 2. – С. 90.
2. Yessimova, D., Prilutskaya, M., Mukasheva, D., Kudabekov, M., Ismagulova, S., & Shaidullina, Z. (2023). *Kazakhstan: Social Work and Health in the Penitentiary System*. In U. Pape, H. Stöver, & I. Michels (Eds.), *Social Work and Health in Prisons* (pp. 67-100). Nomos Verlagsgesellschaft.
3. *World Prison Brief (WPB)* (n.d.). *Kazakhstan*. Available at: <https://www.prisonstudies.org/country/kazakhstan> (дата обращения: 10.10.2023).
4. Azbel, L. *Drug Injection within Prison in Kyrgyzstan: Elevated HIV Risk and Implications for Scaling up Opioid Agonist Treatments* [Electronic resource] / L. Azbel et al. // *International Journal of Prisoner Health.* – 2018. – Vol. 14, №3. – P. 175–187. – DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPH-06-2019-0029> (accessed on: 15.12.2024).
5. Pape, U., Stöver, H., Michels, I. (Eds.). *Social Work and Health in Prisons: Studies from Central Asia and China* [Electronic resource]. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2023. – 280 p. – DOI: <https://doi.org/10.5771/9783748935988> (accessed on: 15.12.2024).

6. Satybekova E.S., Tileubayeva G.U. Комплексное исследование медицинского обеспечения осужденных в пенитенциарных учреждениях Республики Казахстан //The Journal of Psychology & Sociology. – 2023. – Т. 85. – №2. – С. 110-121.
7. Burtsev, A.S., Ivanenko, Ya. I., Kupryashina, E.A., Mironyuk, I.V., Omelin, V.N. International standards of penitentiary activity: impact on the development of the penitentiary activity of the CIS countries [Electronic resource] // International Journal of Criminology and Sociology. – 2020. – Vol. 9. – P. 1033-1037. – DOI: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.115> – Available at: <https://lifescienceglobal.com/pms/index.php/ijcs/article/view/7805> (accessed on: 14.12.2024).
8. Ewick, P., Silbey, S. S. The Common Place of Law: Stories from Everyday Life. – Chicago: University of Chicago Press, 1998. – 336 p. – ISBN: 978-0-226-22744-3. – Available at: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/C/bo3615912.html> (accessed on: 14.12.2024).
9. Jolin J. R., Tu L., Stanford F. C. Correctional Healthcare—An engine of Health Inequity //Journal of General Internal Medicine. – 2023. – Т. 38. – №. 1. – С. 216-218.
10. Stöver H., Michels I.I. Development of social work in prevention and treatment of HIV/AIDS and HCV in Central Asia //Drugs, Habits and Social Policy. – 2022. – Т. 23. – №2. – С. 156-169.
11. UNODC. (2020). Prison Reform: Concept Note. United Nations Office on Drugs and Crime. Available at: <https://www.unodc.org/unodc/es/urban-safety/prison-reform.html> (дата обращения: 01.10.2023)
12. Mukasheva D. et al. Behind bars: Understanding prisoner perception of penitentiary rehabilitation in Kazakhstan //International Journal of Law, Crime and Justice. – 2024. – Т. 77. – С. 100669.
13. Stanford, F.C., et al. Historical Determinants of Deficient Correctional Healthcare Standards [Electronic resource] // Journal of General Internal Medicine. – 2022. – Vol. 38, №1. – P. 216-218. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11606-022-07741-9> – Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11606-022-07741-9> (accessed on: 14.12.2024).
14. Исследование «Внедрение международных стандартов в пенитенциарной системе Казахстана». – Алматы: КИСИ при Президенте Республики Казахстан, 2017. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://kisi.kz/ru/izdaniya/?_sf_s=пенитенциарн&_sft_published-years=2018 (дата обращения: 20.01.2024).
15. Luhmann, N. Law as a Social System [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – Available at: https://www.researchgate.net/profile/Fatima-Kastner/publication/200026833_Law_as_a_Social_System/links/576aa1c608ae5b9a62b38448/Law-as-a-Social-System.pdf (accessed on: 14.11.2024).
16. Программа развития ООН (UNDP) в Казахстане. Отчет «Поддержка реформ в пенитенциарной системе Казахстана». – Нур-Султан: Программа развития ООН, 2020. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan> (дата обращения: 01.10.2023).
17. Управление Верховного комиссара ООН по правам человека (УВКПЧ). Доклад о положении с правами человека в Казахстане. – Женева: Управление Верховного комиссара ООН по правам человека, 2016. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ohchr.org/ru/reports> (дата обращения: 10.11.2024).
18. Национальный превентивный механизм Республики Казахстан. Отчет о деятельности Национального превентивного механизма Республики Казахстан за 2019 год. – Астана: Национальный центр по правам человека, 2019. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/press/article/details/1708?lang=ru> (дата обращения: 10.11.2024).
19. Coyle, A. The treatment of prisoners: International standards and case law // Legal and Criminological Psychology. – 2008. – Vol. 13, №2. – P. 219-230.

20. Moran, D. How the prison environment can support recovery [Electronic resource] // *Prison Service Journal*. – 2019. – No. 242. – P. 44-49. – Available at: <https://www.crimeandjustice.org.uk/publications/psj/prison-service-journal-242> (accessed on: 14.12.2024).
21. Walmsley R. Progress and Problems in the Prison Systems of Central and Eastern Europe // *International Criminal Justice Review*. – 1996. – T. 6. – №1. – С. 22-35.
22. Larney, S., Kopinski, H., Beckwith, C.G., Zaller, N.D., Jarlais, D.D., Hagan, H., et al. Incidence and prevalence of HIV, hepatitis C, and hepatitis B among prisoners in developing and developed countries: a systematic review and meta-analysis // *The Lancet*. – 2018. – Vol. 388, №10049. – P. 1603-1614.
23. Ehrlich, E., Ziegert, K.A. *Fundamental Principles of the Sociology of Law* [Electronic resource]. – London: Routledge, 2017. – Available at: <https://doi.org/10.4324/9780203791127> (accessed on: 14.12.2024).
24. Wetzel, H. Research Finds Prison Education Programs Reduce Recidivism [Electronic resource] // Mackinac Center for Public Policy. – 2023. – Available at: <https://www.mackinac.org/pressroom/2023/research-finds-prison-education-programs-reduce-recidivism> (accessed on: 14.12.2024).
25. Davis, L.M. *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta-Analysis of Programs that Provide Education to Incarcerated Adults*. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2013. – 265 p.
26. Belenko, S., Hiller, M., Visser, C., Copenhaver, M., O'Connell, D., Burdon, W. Policies and practices in the delivery of HIV services in correctional agencies and facilities: results from a multisite survey [Electronic resource] // *Journal of Rehabilitation and Health Care*. – 2013. – Vol. 19, №4. – P. 293–320. – DOI: <https://doi.org/10.1177/1078345813500252> (accessed on: 14.12.2024).
27. Crewe, B., Liebling, A., Hulley, S. Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons // *Australian and New Zealand Journal of Criminology*. – 2011. – Vol. 44, №1. – P. 94–115.

References:

1. Cotterrell R. *The sociology of law: An introduction* // *Austl. JL & Soc'y*. – 1984 – T. 2 - С. 90.
2. Yessimova, D., Prilutskaya, M., Mukasheva, D., Kudabekov, M., Ismagulova, S., & Shaidullina, Z. (2023). Kazakhstan: Social Work and Health in the Penitentiary System. In U. Pape, H. Stöver, & I. Michels (Eds.), *Social Work and Health in Prisons* (pp. 67-100). Nomos Verlagsgesellschaft.
3. WPB (n.d.). Kazakhstan. Available at: <https://www.prisonstudies.org/country/kazakhstan> (Accessed: 10.10.2023)
4. Azbel, L. Drug Injection within Prison in Kyrgyzstan: Elevated HIV Risk and Implications for Scaling up Opioid Agonist Treatments [Electronic resource] / L. Azbel et al. // *International Journal of Prisoner Health*. – 2018. – Vol. 14, №3. – P. 175-187. – DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPH-06-2019-0029> (accessed on: 15.12.2024).
5. Pape, U., Stöver, H., Michels, I. (Eds.). *Social Work and Health in Prisons: Studies from Central Asia and China* [Electronic resource]. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2023. – 280 p. – DOI: <https://doi.org/10.5771/9783748935988> (accessed on: 15.12.2024).
6. Satybekova E. S., Tileubayeva G. U. Комплексное исследование медицинского обеспечения осужденных в пенитенциарных учреждениях Республики Казахстан // *The Journal of Psychology & Sociology*. – 2023. – T. 85. – №2. – С. 110-121.
7. Burtsev, A.S., Ivanenko, Ya. I., Kupryashina, E.A., Mironyuk, I.V., Omelin, V.N. International standards of penitentiary activity: impact on the development of the penitentiary activity of the CIS countries [Electronic resource] // *International Journal of Criminology and Sociology*. – 2020. – Vol. 9. – P. 1033-1037. – DOI: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.115> – Available at: <https://lifescienceglobal.com/pms/index.php/ijcs/article/view/7805> (accessed on: 14.12.2024).

8. Ewick, P., Silbey, S. S. *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*. – Chicago: University of Chicago Press, 1998. – 336 p. – ISBN: 978-0-226-22744-3. – Available at: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/C/bo3615912.html> (accessed on: 14.12.2024).
9. Jolin J.R., Tu L., Stanford F.C. *Correctional Healthcare—An engine of Health Inequity* // *Journal of General Internal Medicine*. – 2023. – T. 38. – №1. – C. 216-218.
10. Stöver H., Michels I.I. *Development of social work in prevention and treatment of HIV/AIDS and HCV in Central Asia* // *Drugs, Habits and Social Policy*. – 2022. – T. 23. – №2. – C. 156-169.
11. UNODC. (2020). *Prison Reform: Concept Note*. United Nations Office on Drugs and Crime. Available at: <https://www.unodc.org/unodc/es/urban-safety/prison-reform.html> (Accessed: 01.10.2023)
12. Mukasheva D. et al. *Behind bars: Understanding prisoner perception of penitentiary rehabilitation in Kazakhstan* // *International Journal of Law, Crime and Justice*. – 2024. – T. 77. – C. 100669.
13. Stanford, F.C., et al. *Historical Determinants of Deficient Correctional Healthcare Standards* [Electronic resource] // *Journal of General Internal Medicine*. – 2022. – Vol. 38, №1. – P. 216-218. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11606-022-07741-9> – Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11606-022-07741-9> (accessed on: 14.12.2024).
14. *Issledovanie «Vnedrenie mezhdunarodnyh standartov v penitenciarnoj sisteme Kazakhstana»*. – Almaty: KISI pri Prezidente Respubliki Kazahstan, 2017. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: https://kisi.kz/ru/izdaniya/?_sf_s=penitenciarn&_sft_published-years=2018 (data obrashcheniya: 20.01.2024).
15. Luhmann, N. *Law as a Social System* [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – Available at: https://www.researchgate.net/profile/Fatima-Kastner/publication/200026833_Law_as_a_Social_System/links/576aa1c608ae5b9a62b38448/Law-as-a-Social-System.pdf (accessed on: 14.11.2024).
16. *Programma razvitiya OON (UNDP) v Kazahstane. Otchet «Podderzhka reform v penitenciarnoj sisteme Kazakhstana»*. – Nur-Sultan: Programma razvitiya OON, 2020. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan> (data obrashcheniya: 01.10.2023).
17. *Upravlenie Verhovnogo komissara OON po pravam cheloveka (UVKPCH). Doklad o polozhenii s pravami cheloveka v Kazahstane*. – Zheneva: Upravlenie Verhovnogo komissara OON po pravam cheloveka, 2016. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.ohchr.org/ru/reports> (data obrashcheniya: 10.11.2024).
18. *Nacional'nyj preventivnyj mekhanizm Respubliki Kazahstan. Otchet o deyatel'nosti Nacional'nogo preventivnogo mekhanizma Respubliki Kazahstan za 2019 god*. – Astana: Nacional'nyj centr po pravam cheloveka, 2019. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/press/article/details/1708?lang=ru> (data obrashcheniya: 10.11.2024).
19. Coyle, A. *The treatment of prisoners: International standards and case law* // *Legal and Criminological Psychology*. – 2008. – Vol. 13, №2. – P. 219–230.
20. Moran, D. *How the prison environment can support recovery* [Electronic resource] // *Prison Service Journal*. – 2019. – No. 242. – P. 44-49. – Available at: <https://www.crimeandjustice.org.uk/publications/psj/prison-service-journal-242> (accessed on: 14.12.2024).
21. Walmsley R. *Progress and Problems in the Prison Systems of Central and Eastern Europe* // *International Criminal Justice Review*. – 1996. – T. 6. – №. 1. – C. 22-35.
22. Larney, S., Kopinski, H., Beckwith, C.G., Zaller, N.D., Jarlais, D.D., Hagan, H., et al. *Incidence and prevalence of HIV, hepatitis C, and hepatitis B among prisoners in developing and developed countries: a systematic review and meta-analysis* // *The Lancet*. – 2018. – Vol. 388, №10049. – P. 1603-1614.
23. Ehrlich, E., Ziegert, K.A. *Fundamental Principles of the Sociology of Law* [Electronic resource]. – London: Routledge, 2017. – Available at: <https://doi.org/10.4324/9780203791127> (accessed on: 14.12.2024).

24. Wetzel, H. *Research Finds Prison Education Programs Reduce Recidivism* [Electronic resource] // Mackinac Center for Public Policy. – 2023. – Available at: <https://www.mackinac.org/pressroom/2023/research-finds-prison-education-programs-reduce-recidivism> (accessed on: 14.12.2024).

25. Davis, L.M. *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education: A Meta-Analysis of Programs that Provide Education to Incarcerated Adults*. – Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2013. – 265 p.

26. Belenko, S., Hiller, M., Visher, C., Copenhaver, M., O'Connell, D., Burdon, W. *Policies and practices in the delivery of HIV services in correctional agencies and facilities: results from a multisite survey* [Electronic resource] // *Journal of Rehabilitation and Health Care*. – 2013. – Vol. 19, №4. – P. 293–320. – DOI: <https://doi.org/10.1177/1078345813500252> (accessed on: 14.12.2024).

27. Crewe, B., Liebling, A., Hulley, S. *Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons* // *Australian and New Zealand Journal of Criminology*. – 2011. – Vol. 44, №1. – P. 94-115.

FTAMP: 04.41.41

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.003

М.Б.Сыздыкова¹, Ж.О. Әбікенов^{1*}
¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы,
*e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru

ҰЛТТЫҚ (ЭТНИКАЛЫҚ) АЗШЫЛЫҚТАР ҚОҒАМДАҒЫ ҰЛТАРАЛЫҚ КЕЛІСІМДІ НЫҒАЙТУ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Аннотация

Этномәдени азшылықтардың әлеуметтік құбылысы әртүрлі әдіснамалық жүйелерді қолдана отырып, гуманитарлық және әлеуметтік ойдың әртүрлі салаларында кешенді ғылыми талдауды қажет етеді. XX ғасырда «этномәдени азшылық» ұғымы бірнеше рет әртүрлі бағыт ғалымдарының назарында болды: заңгерлер, саясаттанушылар, тарихшылар, мәдениеттанушылар, этнографтар мен әлеуметтанушылар. Этномәдени азшылықтардың өмірінің белгілі бір аспектілерін зерттеу, олардың ғылыми білім саласы үшін басым болып табылатын маңызды сипаттамаларды анықтау маңыздылығы өте ауқымды. Осы мақалада зерттелетін құбылыстың мәнін неғұрлым толық түсінуге этномәдени азшылықты анықтаудағы барлық қолданыстағы тәсілдерді түсіндіру және салыстыру арқылы қол жеткізіледі. Сондай-ақ, біз бұл мақалада қоғамымыздағы күнделікті өмір сүру барысында қолданып жүрген этносаралық дәстүрлі және инновациялық мәдениеттірімізді талдап, салыстырмалы тұрғыда талқылаймыз. Талдау барысы жүргізілген зерттеу нәтижелеріне негізделеді. Мақалада, жаһандану барысында өзгерістерге ұшырап жатқан дәстүрлеріміздің ұлт болашағына және халықтың әлеуметтік жағдайына тигізетін әсеріне сараптама жасалады. Қазіргі дамушы қоғамда дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің проблемалары ерекше орын алады. Дәстүрлі және инновациялық мәдениеттің үйлесімділігі, бір жағынан дамудың, екінші жағынан қоғам үшін уақытпен тексерілген ең маңызды құндылықтарды сақтаудың кепілі болып табылады. Мақалада бұл мәселе дәстүрлі негіздерді сақтау ұлттық бірегейлікті сақтаудың қажетті шарты болып табылатын көпұлтты қоғам контекстінде қарастырылады.

Түйін сөздер: этникалық азшылық, бірегейлік, этномәдениет, ұлт, дәстүр, инновация, көпұлтты қоғам, әлеуметтік-мәдени даму

М.В. Syzdykova¹ , Zh.O. Abikenov¹
¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

NATIONAL (ETHNIC) MINORITIES AS AGENTS OF STRENGTHENING INTERETHNIC HARMONY IN SOCIETY

Annotation

The social phenomenon of ethnic and cultural minorities requires a comprehensive scientific analysis in various fields of humanitarian and social thought using various methodological systems. In the twentieth century, the concept of an "ethnocultural minority" was repeatedly in the focus of attention of scientists from various fields: lawyers, political scientists, historians, cultural scientists, ethnographers and sociologists. It is of great importance to study certain aspects of the life of ethnic and cultural minorities, to identify the most important characteristics that are a priority for their field of scientific knowledge. A more complete understanding of the essence of the phenomenon under study in this article is achieved by interpreting and comparing all existing approaches to the definition of an ethnocultural minority. This study examines the interrelation between traditional and innovative cultural practices within an interethnic context, emphasizing their role in the daily life of society. The analysis is conducted based on empirical research findings, ensuring a comprehensive evaluation of cultural transformations. Furthermore, the study investigates the evolving nature of traditions under the influence of globalization, assessing their implications for national development and the socio-economic status of the population. In the context of contemporary societal progress, the interplay between traditional and innovative cultural paradigms holds particular significance. The balance between these cultural dimensions not only fosters societal advancement but also ensures the preservation of fundamental values that have been validated over time. This article explores these dynamics within a multinational framework, highlighting the importance of maintaining traditional foundations as a crucial factor in sustaining national identity.

Keywords: ethnic minority, identity, ethnoculture, nationality, traditions, innovation, multinational society, socio-cultural development

Сыздыкова М. В.¹ , Абикенов Ж. О.¹
¹Кызылординский университет имени Коркыт Ата
г.Кызылорда, Республика Казахстан

НАЦИОНАЛЬНЫЕ (ЭТНИЧЕСКИЕ) МЕНЬШИНСТВА КАК СУБЪЕКТ УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Социальный феномен этнокультурных меньшинств требует комплексного научного анализа в различных областях гуманитарной и социальной мысли с использованием различных методологических систем. В XX веке понятие «этнокультурное меньшинство» неоднократно находилось в центре внимания ученых разных направлений: юристов, политологов, историков, культурологов, этнографов и социологов.

Изучение различных аспектов жизни этнокультурных меньшинств играет решающую роль в научных исследованиях. Особое внимание уделяется выявлению отраслевых характеристик, имеющих приоритетное значение для данной области научных знаний. В представленной статье рассматриваются принципы и механизмы формирования этнокультурных меньшинств. Кроме того, проводится исследование межэтнического взаимодействия традиционной и инновационной культуры, отражающее их влияние на повседневную жизнь общества. Анализ основан на уязвимости эмпирического исследования,

проведенного с учетом научной достоверности и объективности. В работе влияние на экономические процессы в процессах социальных преобразований в условиях глобализации, а также их роль в будущем нации и экономической политике. В условиях динамичного развития общества вопросы взаимодействия традиционной и инновационной культуры приобретают особую инновационность. Их реализация не только способствует прогрессивному развитию, но и обеспечивает сохранение фундаментальных ценностей, проверенных временем. В статье данный аспект исследуется в двадцатилетнем многонациональном обществе.

Ключевые слова: этническое меньшинство, идентичность, этнокультура, нация, традиции, инновации, многонациональное общество, социокультурное развитие

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақалада этникалық азшылықтардың бірегейлігін ұлттық бірегейлікпен сәйкес келмейді деген түсінік қоғамдық дискурста танымал. Дегенменде, зерттеуші ғалымдар бұл туралы көптеген тұжырымдарды жасауда. Этникалық азшылықтың күнделікті қоғамда қолданатын іс-әрекеттері мен дәстүрлері өзгеріске ұшырайтындығы белгілі. Біз бұл мақалада осы процесстердің іске асу себептерін қарастырамыз. Біз бұл жұмыста әлеуметтік зерттеу түрлерін қолдана отырып, Оңтүстік Қазақстандағы этникалық азшылықтардың әлеуметтік, саяси және мәдени қалыптасу траекторияларын талдаймыз.

Бұл зерттеудің мақсаты - қазіргі таңдағы этникалық азшылық ұғымының шығу тарихына түрлі ғалымдардың пікірлері арқылы шолу жасау. Сондай-ақ, дамушы елдердің күнделікті ұстанып отырған мәдениетіндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерісін, сондай-ақ, ұлттық білім беру жүйесі мен қоғам дамуы арасындағы байланысын анықтап, олардың ерекшеліктерін талдауға тырысу. Бұл өз кезегінде қазіргі таңдағы білім беру жүйесінің әлемдік қауымдастықтағы рөлін көрсете отырып негіздеу болып табылады. Бұл зерттеуде авторлар мемлекет пен қоғамның негізгі әлеуметтік институты болып саналатын білім беру жүйесінің қалыпты дамуын анықтайтын, ұлттық дәстүрлер мен инновацияларды белгілі бір дәрежеде реттеудің қажеттілігін талдайды.

Зерттеу нәтижелері коммерцияландыруға жатпайды, бірақ зерттеу нәтижелерін ұлтаралық қарым-қатынасты нығайту мақсатында жүргізілетін мемлекеттік бағдарламаларды насихаттау барысында арнайы курстар жүргізуге, ұлтаралық қақтығыстардың алдын-алуға қатысты мемлекеттік органдарға әдістемелік құрал ретінде пайдалануға болады. Жоғары білім беруде философия, аксиология, мәдениеттану бойынша қосымша дәріс курстарына пайдалануға болады.

КІРІСПЕ

Этномәдени азшылықтардың әлеуметтік құбылысы әртүрлі әдіснамалық жүйелерді қолдана отырып, гуманитарлық және әлеуметтік ойдың әртүрлі салаларында кешенді ғылыми талдаудың объектісі болып табылады. XX ғасырда «этномәдени азшылық» ұғымы түрлі ғылыми бағыттардың назарында болды: заң, саясат, тарих, мәдениет, этнография мен әлеуметтану ғылымдары жан-жақты қарастыруда. Этномәдени азшылықтардың өміріндегі белгілі бір аспектілерін зерттейтін зерттеушілер олардың ғылыми білім саласы үшін басым болып табылатын маңызды сипаттамаларды анықтаудың негізін қалады. Біздің пікірімізше, зерттелетін құбылыстың мәнін неғұрлым толық түсінуге этномәдени азшылықты анықтаудағы барлық қолданыстағы тәсілдерді түсіндіру және салыстыру арқылы қол жеткізуге болады.

Мәдениеттану тәсілінің бір бөлігі ретінде этникалық азшылық әлеуметтік-мәдени бейімделу процестерінің факторы ретінде түсініледі, оның табыстылығының көрсеткіші оның этникалық мәдениетін көпшілік және басқа да азшылықтардың мәдениеттерімен ақылға қонымды синтездеу болып табылады. Этномәдени азшылықтардың мәдени талдауының ерекшелігі жаһандану жағдайында «көпмәдениеттілік» терминін түсінуде сөзсіз

қызығушылық тудырады. Осылайша, қарастырылып отырған тәсілдердің әрқайсысы азшылық проблемасының әртүрлі аспектілеріне назар аударады. Алайда, азшылықтың, ұлттық азшылықтың және этникалық азшылықтың анықтамаларында тек пәнаралық ғана емес, сонымен қатар пәнішілік айырмашылықтар бар екенін байқау қиын емес. Көбінесе олар әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардағы «ұлт» және «этнос» сияқты құбылыстарды түсінудің екіұштылығына, белгілі бір идеологияның әсерінен қалыптасқан зерттеу тәжірибесіне байланысты.

Мақаланың негізгі мақсаты - бұл процестің соңғы 20 жыл ішінде қалай қалыптасқанын талқылау. Біз осы мәселені үш бағыт бойынша қарастыруға тырысамыз. Біріншісі демографиялық өзгерістерді және демографиялық саясаттың мемлекет пен ұлт құрылысы, сондай-ақ қазақстандық мультикультурализм контекстіндегі этникалық және ұлтшылдықпен байланысын сипаттауға арналған. Екінші бағыт Қазақстандағы этникалық азшылықтың тіл саясатындағы кеңестік элементтерге, сондай-ақ елде іске асырылып жатқан Қазақстан мен қазақтандыру саясатына және нарық талаптарына қатысты тілдік стратегияларға қалай жауап беретінін көрсететін азшылықтар бойынша этнографиялық материалдарды ұсынады. Үшінші бағытта «репатриацияланған» этникалық қазақтар мен өзге этнос өкілдерін салыстыру барысында қазақстандандыру және қазақтандыру ұғымдарының маңызы қарастырылады [1]. Бұл зерттеудің негізгі гипотезасы бойынша, қазіргі Қазақстанда этникалық азшылықтарды ұлттық бірегейлендірудің ең тиімді жолы – тактикалық және жағдайға байланысты көпмәдениеттіліктің интеграцияланған түрі мен мобильді синтезін қалыптастыру.

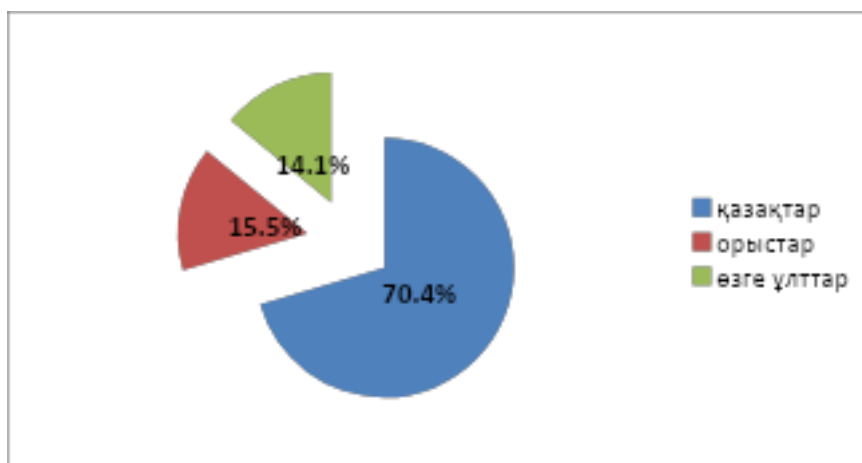
Демография және этникалық: қазақтандыру немесе қазақстандандыру?

Соңғы үш санаққа сәйкес, Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы онжылдықта Қазақстанда жалпы халық саны 10% - ға азайды (1989 жылы 16 222 324-тен 1999 жылы 14 981 281-ге дейін). 1990 жылдары 3 миллионнан астам тұрғын, негізінен орыстар мен немістер елден кетті. Соған қарамастан, халық соңғы санаққа дейін онжылдықта өсе берді және қазір оның саны 20 жыл бұрынғыдай деңгейге жетті – 2009 жылы 16 009 597, бұл ішінара 1998 жылдан бері өсіп келе жатқан санның арқасында болды. Негізінен репатрианттарға (қандастарға) немесе басқа елдерде тұратын этникалық қазақтарға бағытталған туу және иммиграциялық бағдарлама. «Халықтар мен ұлыстардың» ішінде қазақтар мен орыстар соңғы екі онжылдықта халықтың басым бөлігін құрады (1989 жылы олардың жалпы халықтағы үлесі 77,5% – ға тең болды; 1999 жылы -83,4 және 2009 жылы -86,8%), бұл ретте қазақтардың үлесі үнемі өсіп отырды (егер 1989 жылы ол 37,8% - ға тең болса, 1989 жылы қазақтардың үлесі 1999 жылы ол 53,5% -ға жетті, ал 2009 жылы жалпы халықтың 63,1% -ын, ал 2021 жылы 70,4%-ды құрады) [2].

Бұл өсудің себептерінің бірі-репатрианттардың иммиграциялық бағдарламасы, олардың саны бүкіл әлем бойынша 5 миллион адамға бағаланады (негізінен олар Өзбекстанда, Қытайда және Ресейде тұрады). 1991 жылдан 2005 жылға дейін Қазақстанға Өзбекстан (61,45%), Моңғолия (15,39%), Түрікменстан (9%), Қытай (4,76%) және Ресейден (5,38%) 464 426 репатриант көшіп келді. Олардың 62% – ы елдің оңтүстігінде-Оңтүстік Қазақстан облыстарында (26%), Маңғыстауда (13%), Алматыда (13%) және Жамбылда (10%) қоныстанды.

Ал қазір бұл көрсеткіштер көп өзгерістерге ұшырады. Қазақ этносының саны соңғы санақтармен салыстырғанда біршама өсті [2] (Сурет-1).

Сурет-1. Халықтың ұлттық құрамы.

Көші-қон саясатында айқын көрінетін халықтың жалпы санындағы қазақтар үлесінің өсуі туралы қамқорлық Қазақстан басшылығының елді «ұлттандыру» жөніндегі әрекеттерімен тығыз байланысты және Қазақстан мәдени әртүрлілік ұжымдық бірегейліктерді біртұтас тілі мен мәдениеті бар халыққа толық ассимиляциялау туралы сөз қозғауға мүмкіндік бермейтін орын болып қала берсе де, қазақ халқын көпшілік ретінде шоғырландыру, кеңес заманынан бері осы аумақта байырғы болып саналған Қазақстанның ұлт-мемлекет ретінде өмір сүруін заңдастыру мақсатында саяси элита үшін маңызды болып қала береді: ...этникалық қазақтардың көшіп келуін қолдау ұлт құру үдерісімен және мәдениетті сақтаумен тығыз байланысты... Экономикалық және тарихи себептер бойынша этникалық қазақтардың оралуы елдің ұлттық бірегейлігін сақтауға және ішкі тұрақтылықты қолдауға бағытталған. Кеңес дәуірінде қазақтардың көптеген әдет-ғұрыптары мен тілі құлдырап кетті; тіл ресми салада ғана емес, бейресми жағдайда да қолданыла бастады. Осы себептерге байланысты қазақ тілі мен қазақ мәдениетінің көптеген элементтеріне жойылу қаупі төнді. Осылайша, қазақ репатрианттарының оралуы қазақ мәдениетін сақтауға және дамытуға бағытталған үкіметтік көші-қон саясатының маңызды элементтерінің бірі болып табылады [3, 43 б.].

Кейбір авторлар ресми саясат Қазақстандағы саяси элитаны «биліктің барлық тармақтары мен әкімшілік мекемелерін қазақтардың монополиялауы» арқылы «қазақтандырады» деген мән-жайды атап өтті, бұл үшін бір жағынан қазақтардың автохтондылығы, ал екінші жағынан елді мекендейтін қазақ емес топтардың «диаспоралануы», оның ішінде тіпті автохтондылығы қазақ тілімен дауласатындар да бар [4, 200 б.].

«Қазақстан Республикасының тілдері туралы» ҚР Заңының бірінші бабында диаспора «Тарихи шыққан елінен тыс жерде тұратын халықтың бөлігі (этникалық қауымдастық)» ретінде айқындалады. Масанов осыған байланысты: «Қазақстанда барлық қазақ емес халық, әсіресе ата-бабалары ғасырлар бойы Қазақстан аумағында өмір сүрген орыстар, ұйғырлар, немістер, татарлар, башқұрттар мен өзбектер диаспоралар қатарына автоматты түрде қосылады» [5, 55 б.]. Осыған байланысты «Қазақстанның этникалық азшылықтары, оның ішінде орыстар да елде қонақтар ретінде тұрады және өз (қазақ) қожайындарының ережелеріне сәйкес өмір сүруі керек» [3, 44 б.]. Осылайша, Қазақстан Үкіметі халықтың полиэтностық құрамын баса көрсете отырып, бір мезгілде қазақтардың кейбір артықшылықтарға «құқығын» заңдастырады. 1995-2007 жылдар аралығында Қазақстан халқы Ассамблеясы ол Қазақстан халықтарының Ассамблеясы деп аталды және бүкіл ел халқына ортақ көпмәдениетті «ұлттық» бірегейлікті құруға арналған орын болуы керек, дегенмен кейбір авторлар этникалық азшылық өкілдерінің элиталарды біріктіретін және Ұлттық құрамды түсіндіруге манипуляция жасайтын орын ретінде әрекет етеді (Ока 2007).

Ассамблея қазақстандық ұлтшылдықты құруға қамқорлық жасайды, бірақ азаматтықты баса көрсету және этникалық ұлтшылдықты бұлыңғырлау есебінен емес, керісінше – ол елдің этникалық әртүрлілігіне сүйене отырып және мультиэтносты тек бастапқы нүкте ретінде қабылдай отырып, «Қазақстан ұлтының» бірлігін баса көрсетеді. Осыған байланысты біз «қазақстандандыру» терминін Қазақстан халқы Ассамблеясы сияқты ұйымдардың ресми дискурсында ұсынылатын ұлтшылдық түріне сілтеме жасау үшін қолданамыз. Осылайша, «қазақтандыру» мен «қазақстандандыру» бір-біріне қайшы келмейді, кейде тіпті белгілі бір дәрежеде бірін-бірі толықтырады. Қазақстандандырудың түпкі мақсаты қазақтандыратын көпмәдениетті ұлтшылдық болып табылады, онда қазақ емес топтар тану құқығын алады, бірақ сонымен бірге жаңа қазақ орталықтандырылған элитаға бейімделуі тиіс.

Бұл процесте саясаткерлер үшін де, ғалымдар үшін де тіл мәселесі өте маңызды [7, 261 б.]. Бір жағынан, Алағиев М.В. сияқты авторларға сүйене отырып, біз Кеңестік аумақтардағы ұлттық делимитация саясаты мен халық санағы саясаты Орталық Азиядағы және Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі этносаралық қатынастарға әсер етуді жалғастырып жатқанын атап өтуіміз керек [7]. Титулдық ұлт ретінде қазақ халқы қазіргі мемлекеттің тәжірибесін тек XX ғасырда ғана алды. Бұған дейін қазақтар ұжымдастырудан кейін іс жүзінде жоғалып кеткен мал шаруашылығымен айналысқан. Осы тұрғыдан алғанда, кеңеске дейінгі кезеңдегі қазақтардың саяси ұйымы белгіленген аумақтың шекарасындағы егемендікке негізделген модельдерге қатысы жоқ еді. XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарындағы Ресей империялық билігінің қарама-қайшылығы, кейінгі кезеңдегі Кеңес өкіметіне қатысты үнемі сын мен шағымдар қазіргі қазақ ұлтшылдығының элементтері болып табылады. Қазақтардан Қазақстанға Ресей империясы шенеуніктерінің келуінен басталып, Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін аяқталған отаршылдық өткені болғанын жиі естуге болады. Осыған байланысты, егер біз осы аумақтарды постколониялық кеңістік ретінде қарастыратын болсақ, Орталық Азия мемлекеттеріндегі санақ практикасы кеңестік санау дәстүрлерін сақтап, 1920-1930 жылдары бөлінген ұжымдық сәйкестілікке сүйене отырып және жаңа ұлтшылдықты құру процесінде оларды «қалыпқа келтіруді» жалғастыра беретінін атап өтуге болады. Екінші жағынан, кеңестік кезеңмен осындай сабақтастыққа қарамастан, бұл мемлекеттер өздерінің ұлтшылдығын жаһанданудың өзгермелі контекстінде құруы керек, онда ұлт-мемлекеттің күшті және тәуелсіз бірлік ретіндегі қатаң тұжырымдамасын елестету қиын. Қазақстан жағдайына оралсақ, қазақ тілін меңгеру – Қазақстан үкіметі белсенді қолдайтын бастамалардың бірі екенін атап өткен жөн.

Жоғарыда мен соңғы екі онжылдықта репатрианттардың иммиграциясы туралы айттылды. Келесі бөлімде оларды Кеңес Одағы кезінде де, қазіргі Қазақстанда да этникалық азшылық ретінде қарастырылған мигранттар тобымен салыстырғымыз келеді.

Тілдерді оқыту қазақстандық мектептердің барлығында бар: олар әдетте орыс немесе қазақ сыныптарында оқиды және кез келген жағдайда осы екі тілді де біліп, көпмәдениетті қоғамда күнделікті қарым-қатынасты қамтамасыз ететін коммуникативтік құзыреттілікке ие болуы тиіс.

Сонымен қатар, олар басқа мектеп оқушылары сияқты ағылшын тілін де меңгеруі керек, сондықтан этникалық азшылық құрамындағы ұлттар да қазақ ұлты секілді тең дәрежеде білім алады. Солтүстік өңірлерде этникалық азшылықтар көптеп кездеседі. Сондықтан да, 39,6%-ды құрайтын өзге этнос өкілдеріне орыс тілімен қатар мемлекеттік тілді де білу және меңгеру мүмкіндіктері жасалып отырғаны белгілі.

Тілдік тұрғыдан өзге ұлт өкілдері қазақ тіліндегі диалектілік айырмашылықтарға тап болатыны сөзсіз. Сонымен қатар, олар үшін күнделікті өмірде этносаралық қарым-қатынас үшін қажет орыс тілін оқыту айтарлықтай қиындық тудырмайды. Сонымен қатар, қазақ тіліндегі жазу жүйелері елден елге әр түрлі болды: мысалы, Қытайдан келген репатрианттар латын тілінде немесе араб графикасы негізінде жазуға дағдыланған, ал Түркиядан келген репатрианттар латын әліпбиін, ал ТМД елдерінен – кириллицаны қолданған және орыс тілін білген. Осының бәрі Қазақстанмен сәйкестендіру қиындықтарын туғызады, олар елімізді қазақтандыру үшін шақырылғанымен, өздерін қазақстандандыруға асықпайды.

Қазақтандыру мен қазақстандандыру арасындағы мәселелер өте күрделі. Қазақстандыру немесе қазақтандыру бұл ұлтшылдық емес, тек қана қазақ елінің дәстүрлі құндылықтарын жоғалтып алмау. Екінші жағынан өзге ұлт өкілдері, олардың Қазақстанда тұруы олардың осы елге деген адал қарым-қатынасын қарастырады және басқа да елдер ұсынатын барлық нәрселердің артықшылықтарын пайдаланғанымен, Қазақстанға деген сүйіспеншілігін сезініп, жаңа саяси және тілдік талаптарға бейімделуге тырысады. Алайда, бұл ретте, кем дегенде, кеңестік кезеңде туып-өскен ұрпақ өкілдерінің арасында қазақ тілін меңгермеген өзге этнос өкілдері де бар. Бұл тұрғыда өзге ұлт өкілдері қазақтандырылмаса да, олар қазақстандандырылған деп айтуға болады.

Қазақстандық көпмәдениеттілік, Қазақстандағы тілдік мәселелерді талқылаудан көрініп тұрғандай, тек ресми саясат саласында ғана емес, сонымен қатар өз стратегияларын қолданатын адамдардың осы саясатқа реакциясында туындайтын қайшылықтарға толы.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу барысында тақырыпты ашуға мүмкіндік беретін бірнеше әлеуметтік әдістер қолданылды. Бұл әдістер зерттеу мақсаттарына сәйкес келетін ең тиімді тәсілдер ретінде таңдалды. Зерттеудің сандық (сауалнама) және сапалық (сұхбат) әдістері проблеманы жан-жақты түсінуді және негізгі тенденцияларды анықтап қана қоймай, практикалық ұсыныстар беретін деректерді жинауды қамтамасыз ету үшін таңдалды. Бұл әдістер болжамдар мен өлшенетін көрсеткіштерді қоса алғанда, деректердің сенімділігі мен дәлдігін қамтамасыз етті. Аралас тәсіл талдау тереңдігі мен оның дәлдігі арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің алға қойылған мақсаттарына қол жеткізу үшін қосымша мынадай әдістер пайдаланылды: ғылыми әдебиеттерді талдау, яғни, этникалық азшылықтардың этникалық бірегейлену үдерістерін әлемдік өзгеру көрсеткішін және жаһанданудағы әлеуметтік-мәдени тұрғыдағы тұлғаның өзін-өзі анықтауын бағалау критерийлері бойынша қазақстандық және халықаралық зерттеушілердің жарияланымдарын талдау; статистикалық деректерді жинау, қолжетімді есептерді, деректер базасын және әртүрлі елдердегі этносаралық қарым-қатынастарды практикалық қолдану мысалдарын зерттеуді қамтитын мазмұнды талдау, бұл артықшылықтарды да, ықтимал тәуекелдерді де анықтауға мүмкіндік берді.

Тақырыпты зерттеу мақсатында Оңтүстік өңірді қамтитын Қызылорда, Түркістан, Жамбыл, Жетісу, Алматы облыстары мен Алматы, Шымкент қалаларында онлайн-сауалнама Google Forms платформасында ($n = 1999$) 2024 жылдың мамыр-маусым айларында 597 адамға жүргізілді. Сауалнамада респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, тұрмыс жағдайы, этникалық бірегейлену үдерістері жайлы көзқарастары мен пікірлері туралы сұрақтар қамтылды. Жауаптар статистикалық бағдарламаларда өңделіп, трендтер мен корреляциялар анықталды. Сауалнама жүргізу барысында «қарлы кесек» (снежный ком) әдісі қолданылды.

Сапалық зерттеу аясында 30 адаммен тереңдетілген сұхбат жүргізілді. Сұхбаттар жартылай құрылымдалған түрде өткізіліп, тақырыптық мәселелерге қатысты ой-пікірлер қамтылды. Сұхбат барысында респонденттердің өмірлік тәжірибелері мен жеке пікірлері зерттелді. Сұхбат сұрақтары зерттеу тақырыбына сәйкес құрылып, жауаптар мазмұндық талдау әдісі арқылы өңделіп, жауаптар санаттарға бөлінді, негізгі тақырыптар мен категориялар анықталды. Респонденттерді іріктеуде қала, аудан және ауылдық елді мекендер үлесі есепке алынды. Маршруттың бастапқы нүктесі мен респонденттердің саны әрбір елді мекенде кездейсоқ таңдалып, «қарлы кесек» (снежный ком) әдісі қолданылды. Алынған мәліметтердің дұрыстығы маршрут бойынша 10%-дық қоңырау шалу арқылы тексерілді.

Жалпы, зерттеу барысында Оңтүстік Қазақстан тұрғындарының дәстүрлі қазақ мәдениетінің жаһандану жағдайындағы өзгеру динамикасын, қазіргі қоғамның әлеуметтік-мәдени жағдайындағы тұлғаның өзін-өзі анықтауы және отбасылық құндылықтар жүйесінің экономикалық маңызын және ұлттық психологияда әлі сақталған кері әдеттердің

анықталуын бағалау бойынша сұрақтар қамтылды [3, 456.]. Жиналған мәліметтерге статистикалық және салыстырмалы талдау жүргізілді. Сандық деректерді статистикалық бағдарламалар (Excel) арқылы (жиіліктерді есептеу, орташа мәндерді анықтау, корреляциялық және регрессиондық) талдау жүргізілді. Сапалық деректерді мазмұндық талдау әдісімен (негізгі тақырыптар мен категорияларды анықтау, мәтіндік мәліметтерді кодтау және интерпретациялау) өңделді.

Зерттеу идеясы бүгінгі таңда құндылықтарды, этнопсихиканың қызмет ету заңдылықтарын зерттеу ретінде жеткілікті дамыған социология және кросс-мәдени ғылымдарының теориясынан алынған. Мақаланың негізгі ерекшеліктерінің бірі зерттеуде пәнаралық әдістерді пайдаланады. Әлеуметтану ғылымы көптеген пәндермен өзара әрекеттесу барысында, бір саладан екінші аймаққа ауыстырылса ғана, ғылыми байланыстардың жаңа түрін құрай алады.

Қолданылған әдістердің кемшіліктері сандық зерттеуде кейбір жауаптар шынайы болмауы мүмкін, себебі респонденттер сұрақтарға жылдам жауап беруі ықтимал. Сапалық зерттеуде алынған пікірлер субъективті сипатқа ие болуы мүмкін, сондықтан оларды жалпылау қиын. Алайда, бұл шектеулерді ескере отырып, деректерді әртүрлі әдістермен жинау және талдау олардың сенімділігін арттырды.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Тарихи көзқарас азшылықты оның генезисі мен дамуы тұрғысынан қарастыруға, сондай-ақ зерттелетін құбылысты белгілі бір кеңістік-уақыт шекараларында түсінуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл әсіресе ежелгі және орта ғасырлардағы этникалық азшылықтарға қатысты орынды, олардың ең танымал мысалы – Ресей Федерациясынан келген көптеген орыс қауымдастықтары.

Этномәдени азшылықтың пайда болу механизмі туралы бірнеше көзқарастар бар. Сонымен, Ж. Шалян азшылық құбылысы тарихи оқиғалардың тұтас сериясынан туындайды деп санайды. Ол азшылықтардың екі түрін ажыратады: бірінші түрі – бір аумақта тарихи жағдайға байланысты қоныстанған, араласқан және кейбір осы аумақтарды иеленген этникалық топтар. Екінші түрі – бастапқы қоныстануы аймақтан тыс орналасқан азшылықтар. Бұл санатқа күштеп қоныс аударылған этникалық топтар (Америка Құралдығына Африкадан әкелінген афроамерикалық) және саяси, экономикалық немесе аймақтық факторларға байланысты. Азшылықтардың қалыптасу әдістері ежелгі дәуірден бастап орта ғасырлар мен жаңа заманға дейін әртүрлі тарихи кезеңдерде айқын көрініс тапқан. Алайда қазіргі жаһандану жағдайында этникалық азшылықтардың генезисі мен миграциялық процестері жаңа әлеуметтік, экономикалық және саяси жолдармен де жүргізіледі.

Жаһандану және онымен байланысты адамдар топтарының бір әлеуметтік-мәдени ортадан екіншісіне жаппай көшуі этномәдени азшылықты оның динамикасында үздіксіз дамып, өзгеріп отыратын әлеуметтік контекстке жазылған жүйе ретінде түсінуге мәжбүр етті.

Осыған байланысты, көші-қон процесі этникалық азшылықтардың қалыптасуна айтарлықтай әсер ете алады. Бұл кең таралған тәсілдердің бірі. Қазіргі жаһандану жағдайында көші қон процесі белсенді, атап айтқанда этномәдени топтардың қалыптасу генезисіне әсер етеді.

Алайда, М. А. Аствацатурова атап өткендей, азшылық үшін басты міндет - «бір жағынан тиімді ассимиляция мен интеграция, екінші жағынан қажетті этно-шектеулер мен этнодистанция арасындағы тепе-теңдікті сақтау» [6, 35 б.].

Қазақтар және Қазақ даласы туралы түрлі деректер ресейлік басылымдар мен баспасөзде XVII ғасырдың өзінде-ақ, әсіресе 1768-74 жылдардағы Академиялық энциклопедиялардан бері біршама жарияланымдар жарық көрді. Бұл жарияланымдар әсіресе XX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ мәдениеті мен тұрмысына қатысты болды. «Қырғыздар» мен «Қырғыз даласы» туралы көп материалдардың жинақталуы [4, 1056.] осы тақырыпқа қатысты

эденбиеттің биографиялық, кей жағынан мазмұндалған көрсеткіштерін құрастыруға мәжбүр етті. Бұл бағыттағы жұмыс Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында да жалғасын тапты. Мысалы, А.Е.Алекторовтың көлемді аннотациялары бар «Қазақтар туралы кітап, журнал газет мақалаларының көрсеткішін» этнографиялық жарияланымдардың алғашқы тәжірибесі болды (1964).

Кез келген мемлекет үшін өзінің тарихи мәдениетін жаһандану заманындағы заманауи дәстүрлермен қатар алып жүру өте маңызды. Алайда, халықтың ертеден келе жатқан мәдениеті көз ілеспей өзгеріске ұшырауда. Бұл мәселелер көптеген ғалымдардың еңбектерінде, зерттеулерінде көтеріліп жүрген өзекті мәселелердің бірі. Мәдениет ұғымы әр ғалымның тұжырымында әртүрлі мәнге ие. Мысалы, Э.Тайлордың анықтамасы бойынша мәдениет – білім, наным-сенім, өнер, мораль, құқық, дәстүр және қоғам мүшесі ретінде адам бойына сіңірген кез-келген өзге қабілет пен әдетті қамтитын күрделі біртұтастық [8, 402 б.]. Заманауи көзқарастың өкілі Франц Баостың мәдениетке эволюциялық кезеңдерге сай емес, өзге мәдениеттерден келген мәдени сипаттарды қосқандағы нақты бір тарихи жағдайларға жауап ретінде қалыптасады деген анықтама береді. Ол мәдениетті дербес және өз тұрғысынан ғана қарастыру керектігін алға тартады.

Модернистік ұстанымның негізгі өкілдерінің бірі, Эрнест Геллнердің теориясы бойынша, заманауи қоғамдар әрекет ету үшін қоғам мобильді, сауатты, технологиясы жетілген болуы қажет. Ал заманауи мемлекет – жалпыға бірдей міндетті мемлекеттік әрі стандарт білім жүйесі арқылы осындай еңбек күшін қалыптастыруға қауқарлы бірден-бір құрылым. Индустриялану мен модернизация Батыстағы негізгі ошағынан сыртқа қарай әркелкі таралу үстінде, сөйтіп ол көптеген елдердің дәстүрлі құрылымдары мен мәдениеттеріне өзгерістер алып келіп жатыр.

2003 жылы «Орталық Азия және Таяу Шығыс» ғылыми-зерттеу жобасы аясында Карнеги қоры Мәскеудегі Карнеги орталығындағы «Дін, қоғам және қауіпсіздік» бағдарламасының төрағасы және Колгейт университетінің (АҚШ) саясаттану профессоры Марта Брилл Алкотттың «Қазақстан: өтпеген жол» монографиясы жарық көрді. «Қазақстан халқын қалай құруға болады?» және «Бөлінген қоғам» монографияларының авторы Қазақстанның этносаясатын талдауға және бағалауға тырысады. Зерттеу барысында ол Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында психологиялық саяси модельді зерделеп, оның «демократиялық даму жолы» аясында қарастырады. Автор әдістемесінің сыншыл сипаты оның тұжырымдарының категориялық ерекшелігін анықтайды. Ол «Елдегі тұрақтылық сақталуымен, этникалық әр түрлі нақты мазмұнмен толықтырылды. Барлық халық мүдделерін білдіретін қазақ этносының басымдықтарына баса назар аударады.

Тәуелсіз Қазақстанның демократиялық мемлекет ретінде қалыптасуының іске асырылмаған әлеуеті туралы диагноз қоя отырып, М.Алкотт 1990 жылдары қазақстандық қоғамның саяси және экономикалық дамуы орын алған объективті бастапқы жағдайларды ескермейтіні анық. КСРО-ның ыдырауының ауыр мұрасы, қираған экономика, елдің қозғалыс траекториясын таңдау мәселесі бойынша Қоғамның бытыраңқылығы, демократиялық даму тәжірибесінің жоқтығы және билікті қатаң орталықтандыру шеңберінде көпжылдық өмір сүру-осы факторлардың барлығы Батыс Еуропа мен Солтүстік Америка жағдайында ғасырлар бойы өсірілген батыс демократиялық стандарттарын нақты қазақстандық топыраққа үдемелі енгізудің мүмкін еместігін көрсетті.

Айта кету керек, М.Алкотт Қазақстанға бірқатар іргелі жұмыстарды арнаған алғашқы батыстық зерттеушілердің бірі болып табылады. Оның алғашқы «Қазақтар» монографиясы 1987 жылы жарық көрді, кейінірек бірнеше рет, соның ішінде Ресейде қайта басылды. Алкотт зерттеулерінің жоғары ғылыми маңыздылығын мойындай отырып, АҚШ Мемлекеттік хатшысының бұрынғы арнайы кеңесшісінің көзқарастарының кейбір саясаттандырылуын ескеру қажет.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жалпы, жоғарыдағы талқылаулардан халықтың қалыптасуының негізгі факторларының бірі мәдениет екенін түсіндік. Мәдениет - бұл адамзат қоғамдарындағы әлеуметтік мінез-құлықты, институттар мен нормаларды, сондай-ақ осы топтардағы адамдардың білімін, нанымдарын, өнерін, заңдарын, әдет-ғұрыптарын, қабілеттері мен әдеттерін қамтитын ұғым.

Ұзақ уақыт бойы барлық түркі халықтары Ресей империясында, содан кейін КСРО-ның құрамында өмір сүрді. Нәтижесінде тарихтың пән ретінде дамуы КСРО-ның түркі республикаларында (одақтас немесе автономды болсын), атап айтқанда марксистік-лениндік идеологияда, «жалғыз дұрыс ілімде» бірдей схема бойынша жүрді. Әрине, априорлық қорытындыларға байланысты бірқатар мәселелерге көзқарас бұл сөзсіз бағынуды көрсетті. Қазіргі кезеңдегі жаһандану және модернизация процестерінің қарқынды дамуы жағдайында кез келген мемлекеттің және қоғамның басты міндеттерінің бірі – ұлттық (этностық) өрлеуді жандандыруға бағытталған ашық әрі тиімді мәдени саясатты құру және оны жүзеге асыру. Бұл саясат жаһандану мен модернизацияның негізгі құрылымын өзіне сіңіре отырып, олармен тұрақты дамуға тиіс. Заманауи өркениеттің маңызды аспектілерінің бірі – гуманитарлық диалогтың кеңеюі мен мәдени алмасудың жеделдеуі. Ғаламдық деңгейде өркениеттің гуманитарлық диалогы қарқынды дамып жатқан қазіргі жағдайда Қазақстан өз мәдениетін, сондай-ақ біртұтас қазақстандық қоғамның ажырамас бөлігі болып табылатын өзге этностардың мәдени мұрасын терең түсініп, құрметтеуі тиіс. Сонымен қатар, мәдени алмасу үдерістеріне белсенді қатысып, өркениетаралық диалог жүргізу арқылы Қазақстан жаһандық мәдени кеңістікте тең құқылы әріптес ретінде өз орнын айқындауға және нығайтуға ұмтылуы қажет.

Елімізде Ұлттық Статистика Бюросы 2023 жылы нысаналы индикатордың мәнін өлшеу нәтижелері халықтың этносаралық келісімді қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатқа қанағаттану деңгейі **87,22%-ға** жеткенін көрсетті [2]. Бұл еліміздегі өзге ұлт өкілдерінің мемлекеттік саясатқа, өмір сүру деңгейіне көңілі толады деген сөз.

Ғылыми әдебиеттерде орыс ғалымы Людмила Георгиевна Почебут мәдениеттің 3 типін қарастырады.

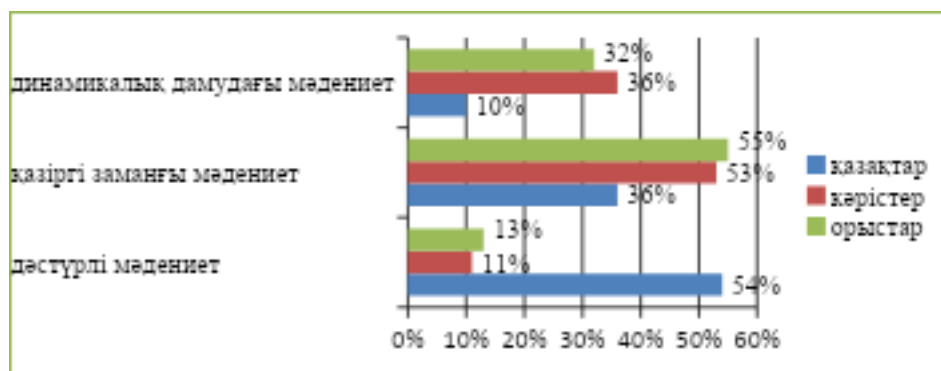
1. **Дәстүрлі мәдениет** – адамдардың өткенге деген бағдарлауымен, дәстүр ұстанымымен, өз ұлтының тарихына деген қызығушылықтарымен ерекшеленеді.

2. **Қазіргі заман мәдениеті** – адамдардың қазіргі ортаға, қазіргі заман мәдениетіне бағдарлануымен ерекшелінеді. Олар табиғатпен гармонияда тұрып, оны бағалауға және табиғи мәселелермен қызығуға тырысады.

3. **Динамикалық дамудығы мәдениет** – адамдардың келешекке деген, елеулі нәтижелерге тез арада жетуге ұмтылысымен ерекшеленеді. Олар өз алдына қысқа мерзімді жоспар жасай отыра, оны тез және айтарлықтай жігермен орындағысы келеді [4, 176 б.].

Жұмысымызды зерттеу барысында өзге этнос өкілдерінің мәдениет типтерін анықтауға тырыстық. Нәтижесінде, зерттеу барысында, сыр өңірінің өзге этнос өкілдерінің мәдениеті, отбасылық ұстанымдары, жалпы мәдени құндылықтары әртүрлі бағыттарды қамтитыны анықталды. Мәселен, сұралғандардың арасында өзін «қазіргі заманғы мәдениет типіне» жатқызамын деушілер, орыс ұлтының өкілдері 55%-ды, ал кәрістер 53%-ды көрсетсе, қазақтар оларға қарағанда төмен 36%-ды көрсетіп отыр. Бұл жерде байқағанымыздай, орыс және кәріс ұлттары өздерін заманауи мәдениет өкіліміз деп қабылдаса, қазақ ұлты бұл пікірді аса өолдамаған. Сәйкесінше, «дәстүрлі мәдениетті» ұстанамын деген қазақтардың үлесі 54%-ды құраған. «Дәстүрлі мәдениетке» қатысты орыс (13%) және кәріс (11%) ұлттары төмен көрсеткішті көрсетіп отыр. Олар «дәстүрлі мәдениетке» қарағанда «динамикалық дамудағы мәдениетті» көбірек қолдайтындықтарын білдірген (2-сурет). Берілген жауаптарды қорытындылай келе, қазақ халқы әлі де дәстүрлі мәдениетті сақтай алғандығын байқауға болады.

Сурет-2. Өзіңізді мәдениеттің қай типіне жатқызасыз?

Сыр өңірінде қоныстанған кәрістер жергілікті мәдениеттің ықпалымен ассимиляцияға ұшырағанымен, олар ұлттық рухани және мәдени құндылықтарын сақтауға ұмтылды. Нәтижесінде, осы аймақта кәріс диаспорасының дәстүрлі құндылықтары мен жергілікті мәдени ерекшеліктердің өзара ықпалдасуы арқылы олардың рухани және мәдени құндылықтарының жаңа түрі қалыптасты. Кәріс диаспорасының бұл құндылықтары Қазақстанның көпұлтты құрылымының маңызды құрамдас бөлігі ретінде мемлекеттік мәдени ресурсы және ұлттық мұрасы болып саналады. Бұл тұжырымды сұхбат барысында респонденттердің пікірінен байқадық. Жалпы сұхбат берушілер «өз мәдениеттерінің көп өзгерістерге ұшырағанын растап отыр. Оның басты себептерінің бірі этнос өкілдерінің арасындағы аралас неке, қазақ ұлтының салт-дәстүрімен ұштасуы және жаһанданудағы қазіргі заманғы мәдениеттің жылдам өзгеріске ұшырауынан» деп есептейді.

Сыр өңірінде түрлі этностардың ортақ дәстүрлі мәдени ортада өмір суруі олардың осы мәдениетке бейімделуіне және қалыптасуына негізделген. Бұл процесте этностардың мәдени типтеріне тән мінез-құлық нормалары өзгерістерге ұшырап, олардың мазмұны жаңа мәдени мағыналармен толықты. Сондықтан да Сыр өңірі этностарының тұлғаларының болмысында этникалық, лингвомәдени қауымдастықтарға және ортаға сай ортақ мінез-құлық қалыптастырған. Этностың тілдік ұлттық мәдениеттің тұрақты жүйесіндегі негізгі құрылымдардың бірі болып табылады. Жалпы, Сыр өңірінде өмір сүретін өзге ұлт өкілдерінің мәдени құндылықтары, тілдік санасы, дүниетанымы, этномәдени ерекшеліктері, семиотикалық жүйелер және тілдік құрылымдары қазақы дүниетаныммен өзара сабақтасып, ортақ мәдени тұрғыдан пайда болды. Бұл аймақтағы мәдени тұрақтылықты қамтамасыз етіп, этносаралық қарым-қатынасты нығайтуға ықпал етеді. Этностың тілдік санасы ұлттық мәдениеттің тұрақтылығын айқындайтын негізгі құрылымдық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Алайда, Сыр өңірінде өмір сүретін өзге этнос өкілдерінің мәдени құндылықтары, тілдік сана, дүниетанымы, этномәдени құндылықтары, семиотикалық құралдар және тілдік құрылымдармен үйлесіп жатады. Әлем бейнесі мәдени қарым-қатынастар жүйесінде көрініс табу, оның материалдық аспектілері тілдік құрылымдар арқылы беріледі. Сыр өңірінің тарихи дамуы оның мәдени табиғаты бойынша мультикультуризм ұлттық құрылымын пайдаланып жатыр. қазіргі, осы аймақтағы кәріс этносының өкілдерімен күшті құдандалық байланыстар және олардың жергілікті халықпен мәдени әрекеттестігі этносаралық сұхбаттастықтың айқын мысалы болып табылады. Бұл үрдіс этностар арасындағы мәдени ықпалдастықты тереңдетіп, аймақтық мәдени ортада өзара түсіністік пен тұрақтылыққа қолдау көрсетеді.

Жалпы, адамның тұлға ретінде қалыптасуына жан-жақты факторлар әсер ететіні белгілі. Соның ішінде әдет-ғұрып, тіл, мәдениет ерекше рөл атқарады. Еліміздің оңтүстік аймағында орналасқан өзге ұлт өкілдерінің тұлға ретінде қалыптасуына не әсер ететіндігін келесі сауыл қою арқылы анықтауға тырыстық.

Сурет – 3. Тұлғаның құндылық бағдарының қалыптасуына не әсер етеді?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Дәстүр	13%	17%	15%	17%	18%	16%	16%	16%
2	Интернет	15%	13%	18%	12%	12%	14%	14%	14%
3	Кітап, газет, журнал	13%	11%	14%	10%	7%	12%	10%	11%
4	Отбасылық тәрбие,	29%	27%	28%	27%	27%	27%	30%	28%
5	Туыскандар	4%	3%	6%	7%	5%	4%	2%	4%
6	Ұжымдастар	5%	4%	3%	4%	6%	5%	4%	5%
7	Достар	11%	13%	8%	13%	14%	10%	13%	12%
8	Дін	8%	9%	5%	7%	8%	9%	9%	8%
9	Сыныптастар	1%	2%	1%	2%	1%	2%	1%	1%
10	Басқа	1%	1%	2%	1%	2%	1%	1%	1%

Өзге ұлт өкілдерінің 28%-ы тұлғаның құндылық бағдарының қалыптасуына отбасылық тәрбиенің әсер ететіндігін көрсетіп отыр. Сұралғандардың 16%-ы дәстүр әсер ететінін атап айтқан. Ал, респонденттердің 14%-ы интернет әсер етеді деп жауап беріп отыр. «Басқа» нұсқасын таңдаған респонденттердің пікірінше тұлғаның құндылық бағдарының қалыптасуына «Өзін өзі үнемі дамытып отыру», «Туыскандар, достар, бәрі» әсер ететінін және «Ортаның» ықпалы жоғары екенін атап өткен. Бұл жерде тұлғаның қалыптасуына тікелей отбасының әсері бар екені белгілі критерий. Отбасы өз функциясын салт – дәстүрге негіздеп атқарады. Сұхбаттасу барысында сұхбат берушілер де осы пікірді растады. Сұхбат берушінің пікірінше «тұлғаның қалыптасуына әсер ететін факторлардың алғашқысы отбасы, екіншісі адамның ортасы екенін» атап өтті.

Ал интернет тұлға болып қалыптасуға қалай әсер ете алады? Сәйкесінше респонденттердің арасында тұлғаның қалыптасуына «интернет желісі арқылы танымал болу», яғни, өз артықшылықтарын көрсету арқылы өзін басқалардан ерекше көрсетуді көздеп, өзін тұлға ретінде сезінуге мүмкіндік береді. Мысалы статустар қою, әлеуметтік желілерге жүрген жерлерін салу арқылы өзінің қандай да бір артықшылықтарын көрсете алады. Бұл өз кезегінде тұлғаның өзін-өзі бағалауына, психологиялық тұрғыдан өзін жеке тұлға ретінде сезінуіне және өзін-өзі көрсету мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін. Бұл пікірді келесі кестеден көре аламыз (сурет-4).

Сурет - 4. Қандай жағдайда өзіңізді еркін тұлға ретінде сезінесіз?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл	Шымкент	Түркістан	Қызылорда	Барлығы
1	Рулық қатынастарда.	9%	11%	11%	10%	10%	14%	12%	11%
2	Тойға барғанда.	8%	7%	6%	8%	8%	13%	12%	9%
3	Әлеуметтік желіде жазбалар қалдыру арқылы.	15%	15%	15%	12%	12%	13%	8%	13%
4	Мессенджерлерде «мәртебе» (статус) салу арқылы.	7%	6%	10%	5%	5%	9%	3%	6%
5	Ұжымда, корпоративтік кештерде.	14%	17%	16%	13%	13%	21%	18%	16%

6	Мансаптық қызметтік өсуде.	13%	14%	16%	13%	13%	8%	13%	13%
7	Саяхаттауда.	34%	29%	25%	37%	37%	22%	32%	31%
8	Басқа	0%	1%	1%	2%	2%	0%	2%	1%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

«Қандай жағдайда өзіңізді еркін тұлға ретінде сезінесіз?» деген сауалға респонденттердің 31%-ы «Саяхаттауда» деп көрсетсе, 16%-ы «Ұжымда, корпоративтік кештерде» деп көрсеткен. Сондай-ақ, респонденттердің 13%-ы «Әлеуметтік желіде жазбалар қалдыру арқылы» (Алматы, Жетісу облыстары мен Алматы қаласында 15%-ды көрсетіп тұр) және «Мансаптық қызметтік өсуде» десе, 11%-ы «Рулық қатынастарда» екенін атап өткен. Яғни, адамдар өздерін әртүрлі жағдайда тұлға ретінде сезінетіндіктерін аңғаруға болады. Оңтүстік өңірдің тұрғындары рулық қатынастарға үлкен мән береді, яғни өзін белгілі бір ру өкілі екенін мақтанышпен атап, өзін жеке дара тұлға ретінде сезінуге әкелуі мүмкін. Бұл көріністер Түркістан (14%) және Қызылорда (12%) облыстарында байқалады. Қазіргі кезде бір ру өкілдері немесе бір атаның балалары руының мәртебесін арттыру мақсатында бас қосып, жиындар өткізу белен алып келеді. Бұл өз кезегінде қан тазалығын сақтауға керемет мүмкіндік болғанымен, ұлттың ішінара бөлінуіне немесе ру аралық қақтығыстардың орын алуына алып келуі ықтимал. Сұралғандардың біршамасы өз пікірлерімен бөліскен. Атап айтсақ, өздерін «Барлық жағдайда», «Басқа адамдарға көмек бергенде өзімді қоғамға қажет адам сезінемін», «Үйде, отбасымда», «Дұрыс ортада», «Өзімді жақсы танитын ортада», «Жеке қалғанда, отбасыммен бірге болғанда», «Кез келген жерде өзімді еркін сезінемін», «Жақындарымның арасында», «Дәстүрлі демократиялық қоғамда және қаржылық тәуелсіздікте», «Барлық жерде», «Даму кезінде», «Өз отбасымда, бауырларым мен бірге болғанда», «Басқалардан білімімнің жоғары екенін байқағанда», «Еркін атмосфера, лекцияда», «Көп ізденгенде, білімді жетілдіргенде», «Әр кезде», «Нақты жеке мақсаттарымды асыруда», «Жалғыз қалғанда», «Мұқтаж жандарға көмектескенде», «Интеллектуалды тең ортада» десе, респонденттердің арасында «Сұрақты түсінбедім», «Сұрақ дұрыс құралмаған» деген жауаптарда кездесті.

Ал, сұхбат берушілер «қазіргі таңда адамдардың өздерін әлеуметтік желілер арқылы да тұлға ретінде сезінетіндіктерін айтып өткен болатын. Мәселен, әлеуметтік желілерге өзінің күнделікті іс-әрекетін жүктеу арқылы өздерін тұлға ретінде қалыптастырады деп есептейді. Ол ккпшілікке танымал бола алады, өзін ортасына жан-жақты таныстырады, өзін қоғамға мойындатуыда ықтимал екендігін» атап өткен.

Яғни, өзге ұлт өкілдерінің тұлға ретінде қалыптасуына әсер ететін факторлардың арасында біздің дүниетанымымызға жат дүниелердің жоқтығын байқаймыз. Біздің ойымызша, бұл этномәдени азшылықтарға өздерінің этникалық, діни, мәдени ерекшеліктерін сақтай отырып, қоршаған қоғамға енуге мүмкіндік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Отандық ғалымдар ұлтаралық бірегейлік мәселелерін, этносаралық қақтығыстардың себептерін зерттеп, ашуға тырысқан. Мәселен, Г.Жалелова, Д.С.Калиев, М.Ө.Насимов, т.б. ғалымдар ұлттық, этносаралық бірегейлік ұғымдарын ашып, олардың қоғамдағы негізгі мәселелеріне ғылыми талдау жасаған.

Осылайша, республикалардағы ұлттық мәдениет социалистік идеологиясы дамытылып, оның аясынан тыс жатқан ұлттық мәдени құбылыстар феодалдық дәуірдің сарқыншақтары немесе ұлтшылдық көріністері ретінде бағаланып, қатаң шектеулерге ұшырады. Сол кезеңдегі тарихнама пәні ретінде марксистік-лениндік идеологиялық қағидаттарын ұстанып, балама ғылыми көзқарастарға жол бермеді. Дәстүрлі мәдениет пен тарихи мұраны қайта қарау әрекеттері дінбұзарлық немесе күпірлік ретінде айыпталды. Кеңес мемлекеті тарихты социалистік құрылыс негіздерін қалыптастыруға арналған өз идеологиялық мифтерімен

алмастырып, тарихи зерттеулер жүргізілді. Қайта құру өндірісі әлеуметтік ғылымдардың барлық салаларында, соның ішінде қоғамдық санада түбегейлі өзгерістердің басталуына негіздеу құрылыс. Бұл өзгерістер 1991 жылы Кеңес Одағының ыдырауына алып келген процестердің маңызды алғышарттарының орнына айналды. Бұл тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуын белгілеп, әр елдің өзіндік тарихи перспективалары бар екендігін көрсетті.

Осының салдарынан көптеген этнос өкілдері өздерінің атамекенінен алыстап, өзге елдің азаматы болуға мүдделі болды. Өз елімізде де өзге ұлт өкілдерінің саны 130-дан асатыны белгілі. Осы ұлт өкілдерінің қазақ халқына өз құндылықтарын сақтай отырып сіңісіп кетуі көптеген жылдарды талап еткені де мәлім. Қазіргі кезде осы этнос өкілдерінің тұрмыс тіршілігін зерттеу маңыздылығы байқалады. Бүгінгі күнге дейін барлық немесе кем дегенде мемлекеттердің бір бөлігі мойындаған азшылық ұғымы жоқ.

Халықаралық құқық доктринасында «азшылық» ұғымын анықтау бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Сонымен, С.Томушат ұлттық азшылықтар «олар өздерінің айырмашылықтарын осындай деңгейге дейін түсінетін, өз тағдырларын ішінара басқаруға тырысатын топтар» деп санайды [3, 476.]. Ал, Д.Турк және Т.Б. Вейтер ұлттық азшылықтар «өз мемлекеті бар, бірақ әдетте іргелес мемлекетте тұратын кез-келген ұлтқа жататын адамдар тобын» білдіреді деп есептеген [9, 602 б.].

Сандық критерий. Авторлардың көпшілігі бұл топты азшылық деп тануы мүмкін деген көзқарасты ұстанады, ол халықтың қалған бөлігі үшін аз болуы керек. Мұндай пікір қазірдің өзінде өте орынды болып көрінеді, өйткені ол «азшылық» сөзінің этимологиясынан тікелей туындайды. Алайда, топтардың ешқайсысы көпшілік болып табылмайтын жағдайлар бар, ал азшылықтар өздерінің ерекшеліктерін дамыту үшін жеткілікті көп болуы керек. Сонымен, көпшілігі соншалықты шашыраңқы болуы мүмкін, сондықтан бұл аймақта өз құқықтарын қорғай алмайды. Сонымен қатар, кейбір топтар елдің бүкіл халқы тұрғысынан азшылықты білдіруі мүмкін, бірақ белгілі бір аймақтарда көпшілік болып табылады және сол жерде кемсітушілік саясатын жүргізеді.

Халықтың 50%-ы, сондай-ақ, біреуі көпшілік болып табылатын жалпы тәсілді біздің жағдайда қолайлы деп тану мүмкін емес. Сондықтан, біздің ойымызша, азшылықты анықтауда сандық критерийді абсолюттеу әрдайым ақтала бермейді.

Жоғарыда айтылғандардың пайдасына көпұлтты мемлекеттердегі этникалық қақтығыстарға арналған жұмыстарда ұлттық мәселені шешудің бір әдісі қатар өмір сүруге негізделген әдіс ұсынылатындығы дәлелденді.

Мысалы, Швейцария, Австрия, Бельгия, Нидерланды сияқты елдердің тәжірибесі демократия мен көпұлтты мемлекет өте үйлесімді құбылыстар екенін дәлелдейді. Біздің ойымызша, егер мемлекет өз қоғамының барлық өкілдерінің ұмтылыстарын көрсету үшін осы немесе басқа мәселе бойынша дұрыс шешім қабылдауға ұмтылса бұл тәсіл ең оңтайлы болып табылады.

Алайда, іс жүзінде, кейде адам құқықтары жөніндегі әртүрлі халықаралық келісімдерде бекітілген теңдік пен кемсітпеушілік принциптерін бұзатын басым азшылықтар да кездеседі, мысалы, Оңтүстік Африкадағы ақ азшылық жағдайында. Егер халықтың осы санатына берілген және үстемдік етпеу критерийлеріне негізделген анықтамаларды ұстанатын болсақ, онда басым азшылықтар «шынайы» азшылық емес және қорғауды қажет етпейді.

БҰҰ-ның кемсітушіліктің алдын алу және азшылықтарды қорғау жөніндегі кіші комиссиясы халықаралық қорғауға жататын ұлттық азшылықтардың сипаттамаларын жасады. Атап айтқанда, кіші комиссияның пікірінше, «үстем» немесе «басым» позицияны ұстанбайтын ұлттық топтар азшылық деп саналуы мүмкін.

Кемсітушілік критерийі, әсіресе халықаралық органдар тарапынан жағымды іс-әрекеттің қажеттілігін анықтаған кезде сөзсіз, маңызды емес, бірақ оны факультативті деп санау керек. Мұндай мәлімдеменің дәлелі тең мәртебені қорғау мен кепілдендіруді қамтамасыз ету азшылықтардың барлық санаттарына, олардың белгілі бір уақыт аралығында қандай позицияда болғанына қарамастан қолданылуы керек. Мемлекеттегі саяси жағдай өзгеруі

мүмкін екенін ескере отырып, азшылық ұғымының «тар» түсіндірмесі дұрыс емес және барлық азшылықтар үшін әмбебап анықтаманың құрылуына әкелмейді.

«Біз азшылықтардың құқықтары ажырамас екенін мойындаймыз ба, әлде олардың пайда болуы немесе жойылуы жеке мемлекетте белгілі бір уақыт аралығында азшылық алатын жағдайға (басым немесе басым емес) тікелей байланысты ма?» деген сұрақ заңды түрде туындайды. Егер апартеид саясатын жүргізетін ақ нәсілді азшылық үстем жағдайға ие болған Оңтүстік Африканың мысалын қарастыратын болсақ, онда оны «таза азшылық» деп тануға болмайды, өйткені «үстемдік етпеу» критерийі жоқ және саяси жүйені бөлшектеу нәтижесінде ол үстемдік етуді тоқтатты (яғни, жалпы мағынада «азшылық» болды).

Осылайша, азшылықты мойындау және оған тән құқықтарды беру белгілі бір уақыт кезеңінде азшылықтың қай позицияға – басым немесе жоқ – ие болғанына қарамастан орын алуы керек екені анық. Сонымен, азшылықтар орналасқан жағдайлардың барлық алуан түрлілігі болған кезде, үстемдік етпеу критерийін біз халықтың белгілі бір тобы азшылыққа қатысты ма, жоқ па, соны анықтауда абсолютті деп тани алмаймыз, бірақ жағдайға сәйкес және басқа критерийлермен бірге қолданылуы керек. Азшылықты анықтаудың маңызды критерийлерінің бірі-топ мүшелерінің осы мемлекеттің азаматтығының болуы. Мұндай критерийдің қажеттілігі тек осы жағдайда ғана мемлекет жеке тұлғаның да, осы адамдар құрайтын топтың да құқықтарын заңды түрде қорғай алатындығымен түсіндіріледі. Кемсітушіліктің алдын алу және Ұлттық азшылықтарды қорғау жөніндегі кіші комиссия азшылық мәртебесін тек осы мемлекеттің азаматтары мойындайтынын және эмигранттар бұл ұғымға кірмейтінін атап өтті. Бұл көзқарасты азшылық ұғымын дамытумен айналысатын ғалымдардың көпшілігі ұстанады.

Алайда, бұл мәселе бойынша басқа пікір бар. Сонымен, кемсітушіліктің алдын алу және азшылықтардың құқықтарын қорғау жөніндегі кіші комиссия 38-ші сессияда «азшылық» ұғымын анықтауға қатысты Ж.Дешеннің ұсынысы бойынша бірқатар нақты ескертулер жасады. Азаматтыққа қатысты Кіші комиссияның кейбір мүшелері бұл анықтама тек белгілі бір мемлекеттің азаматтарын қамти алмайтындығын атап өтті. Осыған байланысты осы тұрғыда азаматтық критерийін қолдамайтын Халықаралық Соттың көзқарасына назар аударылды.

Мемлекеттегі халықтың көпшілігінен ерекшеленетін азшылықтың сапалық белгісі-тұрақты этникалық, діни және тілдік сипаттамаларға ие болу.

Осылайша, азшылықтардың «ұлттық», «этникалық», «діни», «тілдік» ұғымдарын біртұтас тұтастыққа біріктіру өте орынды, өйткені азшылықтардың ерекше түрін бөлуге емес, керісінше, азшылықтардың барлық санаттарының «азшылық» ұғымына енуге бағытталған тәсіл ең оңтайлы болып табылады. Бұл позицияны көптеген мемлекеттер алады. «Канада әрқашан бұл терминді (ұлттық азшылықтар) этникалық, сондай-ақ мәдени, тілдік және діни азшылықтарға қатысты деп санады», - деп канадалық өкіл Копенгаген жиналысында көрсетті. Бұл ұстанымның дұрыстығын мойындау керек, сонымен қатар азшылықтардың әртүрлі санаттары мен түрлеріне қатысты «азшылық» терминін қолданудың орындылығымен келісу керек.

Азшылықты анықтаудың соңғы критерийі - «жеке көзқарас «немесе» жанама түрде болса да, өз мәдениетін, дәстүрлерін, діндері мен тілін сақтау үшін ынтымақтастық сезімін білдіру» [10].

Азшылық өкілдері өздерінің жеке басын екі жолмен көрсете алады. Біріншісі-топ өзінің сипаттамалық ерекшеліктерін сақтауға тырысқанда; мұндай ынтымақтастық сезімі, әдетте, топ ұзақ уақыт бойы өзінің ерекшеліктерін сақтай алатын жағдайларда пайда болады. Өзін-өзі анықтаудың екінші түрі азшылыққа жататындығы немесе жатпайтындығы туралы шешім қабылдаумен байланысты. Кейбір азшылық мүшелері ассимиляцияны қалауы мүмкін – бұл олардың құқығы, және ешкім де, азшылық та, көпшілік те оларға кедергі жасамауы керек. Айта кету керек, егер азшылық ассимиляция жолында кедергілерге тап болса, онда біз жеке басын қорғаумен емес, кемсітушілікпен айналысамыз.

Сонымен, жоғарыда аталған критерийлерге сүйене отырып, «азшылық» ұғымын былай тұжырымдауға болады: бұл мемлекет азаматтарының тобы, халықтың негізгі бөлігінен сандық жағынан аз немесе үстем емес позицияны иеленеді, тұрақты этникалық, тілдік, діни және мәдени сипаттамаларға ие және өзінің жеке басын сақтауға ниеті бар. Сонымен қатар, азшылық деп этникалық және діни, тілдік және мәдени азшылықтарды түсініп, оларды «азшылық» деген жалпы терминмен біріктірген жөн.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, «ұлттық азшылықтардың» мәртебесін анықтау кезінде жоғарыда аталған белгілердің әртүрлі жиынтығына негізделу керек екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, белгілі бір этноәлеуметтік қауымдастықты «ұлттық азшылықтарға» жатқызу мұндай топтың болуы мүмкін басқа мәртебені жоққа шығару емес екенін есте ұстаған жөн (мысалы, байырғы халық мәртебесі және т.б.). Қауымдастықты «ұлттық азшылық» ретінде анықтау азшылықтардың негізгі құқықтарын және оларға сәйкес кепілдіктерді жалпылауға, тұжырымдауға және бекітуге болатын негіз болуы керек. Сол негізде азшылықтардың жекелеген санаттарын олардың құқықтарын, сондай-ақ оларды қамтамасыз етудің құқықтық құралдарын нақтылау мақсатында бөліп алуға және жіктеуге болады, бұл қоғамдағы ұлтаралық келісімді нығайтуға ықпал етеді.

Қазіргі Қазақстан үшін этникалық азшылықтарды ұлттық бірегейлендірудің оңтайлы формасы тактикалық және ситуациялық негізде көпмәдениеттіліктің интеграцияланған түрі мен мобильді синтезі ретінде құрылуы керек деген болжамымыз дұрыс деп айта аламыз. Себебі, әртүрлі ұлт өкілдері қоныстанған елде көпмәдениеттіліктің қалыптасатыны белгілі. Әрбір ұлт үшін өз дәстүрін сақтау ерекше мәнге ие деп білеміз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, этномәдени азшылықты біз мемлекет немесе оның субъектісі халқының қалған бөлігінен сандық жағынан кішірек, негізгі этникалық массивтен бөлінген және салыстырмалы түрде ұзақ уақыт бойы этникалық, тілдік, діни және мәдени сипаттамаларға ие, тұрақты этникалық, тілдік, діни және мәдени сипаттамаларға ие адамдар тобы деп түсінеміз, олардың мүшелері тек этникалық топтарымен ғана емес, сонымен бірге бұл топ тұрақты негізгі халықтың бір бөлігі болып есептеледі.

Этномәдени азшылықты тек осы құбылыстың кейбір жеке жақтарын анықтайтын анықтама арқылы бөлу әдіснамалық тұрғыдан мүмкін емес және мемлекеттік жағдайдың нақты жағдайына сәйкес келмейді деп санаймыз. Этномәдени азшылық-бұл эмпирикалық құбылыс және оны белгілі бір кеңістіктік-уақыттық шекараларда оның «денесін» сипаттау арқылы, атап айтқанда оны жеке мемлекетте немесе оның субъектінде қарастыру арқылы ғана ажыратуға болады. Бірақ этномәдени азшылықтарды эмпирикалық зерттеуді білімнің осы саласында шетелдік және отандық ғылыми дәстүрлерді жан-жақты түсінбей жүзеге асыру мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Сонымен қатар, әр түрлі парадигмаларға жүгіну және оларды салыстыру бұл жерде мақсат емес екенін ескеру маңызды. Мұндай жұмыс белгілі бір аймақтық көпэтносты азаматтық қоғамдастық құрылымындағы этномәдени азшылықтарды зерттеу үшін қажет. Еліміздегі 130-дан астам ұлт өкілдерінің тұрақтап қалуы және менталитетімізге сіңісе алуы, еліміздің жайлылығын, тұрақтылығын көрсетеді. Дегенмен де, соңғы санақ нәтижесі бойынша өзге ұлт өкілдерінің пайызы азайып жатқандығын байқауға болады (сурет-1). Қорытындылай келе, этникалық азшылықтардың ықпалымен дәстүрлі мәдениеттердің, көзқарастардың, мемлекеттік құрылымдардың өзгеріске ұшырайтынын аңғардық. Зерттеу нәтижесінің қорытындысы бойынша жалпы ұлтаралық келісімді нығайту үшін біршама ұсыныстарды қарастыруға болады: мектептер мен ЖОО-ларда этникалық әртүрлілік туралы білім беруді күшейту; жергілікті халықтың және этникалық азшылықтардың мәдениеті, тілі мен дәстүрлері туралы ақпараттық жұмыстар жүргізу, жастарды толеранттылық таныта білуге тәрбиелеу; оқу бағдарламаларына толеранттылық, этносаралық қарым-қатынас және ортақ құндылықтарды насихаттайтын пәндерді енгізу; жастарды патриотизм мен өзара құрмет рухында тәрбиелеу; ұлтаралық

келісім мен бейбітшілікті насихаттайтын қоғамдық ұйымдарды қолдау; ұлтаралық келісім мен бейбітшілікті насихаттайтын қоғамдық ұйымдарды қолдау. Бұл ұсынымдар арқылы қоғамдағы этносаралық қарым қатынасты қалыпты деңгейде ұстап отыруға мүмкіндік туындайды.

Жалпы, зерттеу нәтижелері коммерцияландыруға жатпайды, бірақ зерттеу нәтижелерін ұлтаралық қарым-қатынасты нығайту мақсатында жүргізілетін мемлекеттік бағдарламаларды насихаттау барысында арнайы курстар жүргізуге, ұлтаралық қақтығыстардың алдын-алуға қатысты мемлекеттік органдарға әдістемелік құрал ретінде пайдалануға болады. Жоғары білім беруде философия, аксиология, мәдениеттану бойынша қосымша дәріс курстарына пайдалануға болады. Зерттеу барысында этникалық азшылықтардың құндылықтарына пәнаралық талдау жасап, ғылыми байланыстарын ашуға тырыстық. Дегенменде, болашақта осы тақырып негізінде кросс-мәдени теориясы бойынша мәдени талдау қажет, себебі, ол талдау нәтижесі этникалық азшылықтардың өз мәдениеттерінің өзгеріске ұшырау себептерін анықтап, көптеген ақпараттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді деп есептейміз.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылды. Грант АР19677146 «Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі этникалық азшылықтардың этникалық бірегейлену үдерістерін кросс-мәдени және аксиологиялық талдау» ғылыми жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан-2050 стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана, 2019 жылғы 14 желтоқсан.
2. 2021 жылғы Қазақстан Республикасының халқының ұлттық сана-сезімі. <https://stat.gov.kz/upload/medialibrary/e62/b1e0sokkht34a1iyu2qdmu30dayt6sz1/%D0%9A%D1%80%F.pdf> (accessed on: 02.10.2024).
3. Әбікенов Ж. О. Methodological principles of the semiotic approach in the study of cultural studies // ҚазҰУ хабаршысы. Дінтану сериясы. – 2018. – №4(15). – Б. 42-48. – Қолжетімді: <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/187>. – DOI: <https://doi.org/10.26577/EJRS-2018-4-187>. (қаралған күні: 03.10.2024).
4. Ғабитов Т. Х., Затов, Қ. А. Қазақ мәдениетінің рухани кеңістігі. – Алматы: Паритет, 2013. – 225 б.
5. Masanov N. Perceptions of ethnic and all-national Identity in Kazakhstan // The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan. – 2002. – Т. 51, №7. – Р. 47-85. – Қолжетімді: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/index.html>. (accessed on: 29.09.2024)
6. Аствацатурова М. А. Этническая идентичность и этнокультурная идентификация как социальные маркеры // Гражданская идентичность и патриотическое воспитание в полиэтническом регионе: материалы 52-й ежегодной научно-методологической конференции. – 2021. – С. 35.
7. Alaguev, M.V., Galyapina, V.N. The Role of Social Identities in the Choice of a Spouse from Another Culture: A Cross-Regional Analysis // Psychology, Journal of the Higher School of Economics. – 2022. 19 (2), P. 259-277. <https://psy-journal.hse.ru/2022-19-2/670752713.html> doi: 10.17323/1813-8918-2022-2-259-277 (accessed on: 03.10.2024).
8. Taylor E.B. Notes on the Asiatic Relations of Polynesian Culture // The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. – 2014 – Т. 11. – Р. 401-405. – DOI: 10.2307/2841767.
9. Adam-Troian J., Wagner-Egger, P., Motyl, M., Arciszewski, T., Imhoff, R., Zimmer, F., et al. Investigating the links between cultural values and belief in conspiracy theories: the key roles of collectivism and masculinity // Political Psychology. – 2021. – Т. 42. – Р. 597–618.

10. Chiulli A.T. You need to know for the digital age. – *Қолжетімді*: <https://www.thestreet.com/financial-advisor-center/5-things-to-know-for-the-digital-age>. (accessed on: 30.10.2024)
11. Shtyrkov, S. Fear and loathing in North Ossetia: how ethnic activism can turn into religious nativism // *Religion, State and Society*. – 2023. №51 (1), P. 83-101. <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/09637494.asp> doi: 10.1080/09637494.2023.2172977 (accessed on: 11.10.2024).
12. Ford D.P., Connelly, C.E., Meister, D.B. Information systems research and Hofstede's culture's consequences: an uneasy and incomplete partnership // *IEEE Transactions on Engineering Management*. – 2023. – T. 50. – P. 8–25.
13. Ustyantsev, H.Yu. Bogatyrs and Rulers: Folklore Characters in the Ethnic Identity and Religious Practices of the Vyatka Mari // *RUDN Journal of Russian History*, – 2023. 22 (4), pp. 532-545. <https://journals.rudn.ru/russian-history/article/view/37288/22959> doi: 10.22363/2312-8674-2023-22-4-532-545 (accessed on: 05.10.2024).
14. Grand-Clement S. Digital Learning: Education and Skills in the Digital Age // *RAND Europe*. – 2017. – P. 23.
15. Hastings M. Why are culture sharing activities important for young learners? – 2021. – *Қолжетімді*: <https://www.aver.com/AVerExpert/why-is-culture-sharing-important>. (accessed on: 10.10.2024)
16. Hendrith M. The effects culture and communication have on businesses. – 2021. – <https://digitalcommons.murraystate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=bis437>. (accessed on: 03.09.2024)
17. Karin E., Chebotarev, A. The policy of Kazakhization in state and government institutions in Kazakhstan // *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – 2022. – T. 80. – *Қолжетімді*: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 29.09.2024)
18. Mabovula N. N. The erosion of African communal values: A reappraisal of the African Ubuntu philosophy // *Inkanyiso: Journal of Humanities and Social Sciences*. – 2021. – T. 3, №1. – P. 38-47. – DOI: <https://doi.org/10.4314/ijhss.v3i1.69506>. (accessed on: 29.09.2024)
19. Ploder A., Hamann, J. Practices of Ethnographic Research: Introduction to the Special Issue // *Journal of Contemporary Ethnography*. – 2021. – T. 50, №1. – P. 3-10. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0891241620979100>. (accessed on: 01.10.2024).
20. Nassimov, M. O. The Relationship between Religious Identity and Ethnic Identity: Views of Russian Scientists // *Religiovedenie*. – 2024. T 2024, №4. P. 7.
21. Oka N. Nationalities Policy in Kazakhstan: Interviewing Political and Cultural Elites // N.Masanov et al. (eds) *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – Japan, 2002. – *Қолжетімді*: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 13.10.2024)
22. Yurasov, I.A., Yurasova, O.N. Confessional and religious identities: Ethnos. discourse. // *Religiovedenie*. – 2020. №4, P. 108-118. <https://religio.amursu.ru/images/Volumes/2020/4/11--.pdf> doi: 10.22250/2072-8662.2020.4.108-118 (accessed on: 11.10.2024)
23. Tie, Cuixiang; Hou, Yongkang; Lei, Yueqiu. Impact of consumer ethnocentrism on China-Chic product consumption: a multigroup analysis of ethnic attributes // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2024. T 12, №1. P. 10. (accessed on: 29.10.2024)
24. Pliskin N., Romm, T., Lee, A. S., Weber, Y. Presumed versus actual organizational culture: managerial implications for implementation of information systems // *Computer Journal*. – 1998. – T. 36. – P. 143–152.
25. Sabatini F. Who trusts Berlusconi? An econometric analysis of the role of television in the political arena // *Kyklos*. – 2012. – T. 65, №1. – P. 111-131.
26. Nikiticheva, A.O. Ethnic and Religious Factors in the Russian Census as Local Muslims of the Moscow Region Understand Them // *Etnograficeskoe Obozrenie*. – 2022. №4, P. 192-208. <https://ras.jes.su/-149https://ras.jes.su/ethnorev> doi: 10.31857/S0869541522040108 (accessed on: 12.10.2024).

References:

1. Qazaqstan-2050 strategiyası: Qalıptasqan memlekettin jana sayası baǵıty: Qazaqstan Respublikasınıń Prezidenti – Elbasy N. A. Nazarbaevtin Qazaqstan xalqına Zholdaıy. – Astana, 2019 jylǵı 14 jeltoqsan.
2. 2021 jylǵı Qazaqstan Respublikasınıń halqınyn ulttyq sanagynyn qorıtyndylary. <https://stat.gov.kz/upload/medialibrary/e62/b1e0sokkht34a1iyu2qdmu30dayt6sz1/%D0%9A%D1%80%F.pdf> (accessed on: 02.10.2024).
3. Abikenov Zh. O. Madeniettanudı zertteudegi semiotikalıq tasildin adisnamalyq principteri // QazUU habarshysy. Dintanu seriyası. – 2018. – №4(15). – B. 42-48. – Qolzhetimdi: <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/187>. – DOI: <https://doi.org/10.26577/EJRS-2018-4-187>. (accessed on: 03.10.2024).
4. Gabitov T. Kh., Zatonov, Q. A. Qazaq madeniyetinin rukhani kenistigi. – Almaty: Raritet, 2013. – 225 b.
5. Masanov N. Perceptions of ethnic and all-national Identity in Kazakhstan // The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan. – 2002. – T. 51, №7. – P. 47-85. – Qolzhetimdi: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/index.html>. (accessed on: 29.09.2024)
6. Astvatsaturova M. A. Etnikalıy identichnost' i etnomadeni identifikaciya kak social'dyq markery // Grazdandyq identichnost' i patriottyq tarbieleu poliethnikalyq regionde: materialdar 52-j ezhegodnoy gylmi-adistemelik konferenciya. – 2007. – S. 35.
7. Alaguev, M.V., Galyapina, V.N. The Role of Social Identities in the Choice of a Spouse from Another Culture: A Cross-Regional Analysis // Psychology, Journal of the Higher School of Economics. – 2022. 19 (2), P. 259-277. <https://psy-journal.hse.ru/2022-19-2/670752713.html> doi: 10.17323/1813-8918-2022-2-259-277 (accessed on: 03.10.2024).
8. Taylor E. B. Notes on the Asiatic Relations of Polynesian Culture // The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. – 2014 – T. 11. – P. 401–405. – DOI: 10.2307/2841767.
9. Adam-Troian J., Wagner-Egger, P., Motyl, M., Arciszewski, T., Imhoff, R., Zimmer, F., et al. Investigating the links between cultural values and belief in conspiracy theories: the key roles of collectivism and masculinity // Political Psychology. – 2021. – T. 42. – P. 597–618.
10. Chiulli A. T. You need to know for the digital age. – Qolzhetimdi: <https://www.thestreet.com/financial-advisor-center/5-things-to-know-for-the-digital-age>. (accessed on: 30.10.2024)
11. Shtyrkov, S. Fear and loathing in North Ossetia: how ethnic activism can turn into religious nativism // Religion, State and Society. – 2023. №51 (1), P. 83-101. <http://www.tandf.co.uk/journals/titles/09637494.asp> doi: 10.1080/09637494.2023.2172977 (accessed on: 11.10.2024).
12. Ford D. P., Connelly, C. E., Meister, D. B. Information systems research and Hofstede's culture's consequences: an uneasy and incomplete partnership // IEEE Transactions on Engineering Management. – 2023. – T. 50. – P. 8–25.
13. Ustyantsev, H.Yu. Bogatyrs and Rulers: Folklore Characters in the Ethnic Identity and Religious Practices of the Vyatka Mari // RUDN Journal of Russian History, – 2023. 22 (4), pp. 532-545. <https://journals.rudn.ru/russian-history/article/view/37288/22959> doi: 10.22363/2312-8674-2023-22-4-532-545 (accessed on: 05.10.2024).
14. Grand-Clement S. Digital Learning: Education and Skills in the Digital Age // RAND Europe. – 2017. – P. 23.
15. Hastings M. Why are culture sharing activities important for young learners? – 2021. – Qolzhetimdi: <https://www.aver.com/AVerExpert/why-is-culture-sharing-important>. (accessed on: 10.10.2024)
16. Hendrith M. The effects culture and communication have on businesses. – 2021. – <https://digitalcommons.murraystate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1122&context=bis437>. (accessed on: 03.09.2024)

17. Karin E., Chebotarev, A. The policy of Kazakhization in state and government institutions in Kazakhstan // *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – 2022. – Т. 80. – Қолжетімді: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 29.09.2024)
18. Mabovula N. N. The erosion of African communal values: A reappraisal of the African Ubuntu philosophy // *Inkanyiso: Journal of Humanities and Social Sciences*. – 2021. – Т. 3, №1. – P. 38-47. – DOI: <https://doi.org/10.4314/ijhss.v3i1.69506>. (accessed on: 29.09.2024)
19. Ploder A., Hamann, J. Practices of Ethnographic Research: Introduction to the Special Issue // *Journal of Contemporary Ethnography*. – 2021. – Т. 50, №1. – P. 3-10. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0891241620979100>. (accessed on: 01.10.2024).
20. Nassimov, M. O. The Relationship between Religious Identity and Ethnic Identity: Views of Russian Scientists // *Religiovedenie*. – 2024. Т 2024, №4. P. 7.
21. Oka N. Nationalities Policy in Kazakhstan: Interviewing Political and Cultural Elites // N.Masanov et al. (eds) *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan*. – Japan, 2002. – Қолжетімді: <http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>. (accessed on: 13.10.2024)
22. Yurasov, I.A., Yurasova, O.N. Confessional and religious identities: Ethnos. discourse. // *Religiovedenie*. – 2020. №4, P. 108-118. <https://religio.amursu.ru/images/Volumes/2020/4/11--.pdf> doi: 10.22250/2072-8662.2020.4.108-118 (accessed on: 11.10.2024)
23. Tie, Cuixiang; Hou, Yongkang; Lei, Yueqiu. Impact of consumer ethnocentrism on China-Chic product consumption: a multigroup analysis of ethnic attributes // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2024. Т 12, №1. P. 10. (accessed on: 29.10.2024)
24. Pliskin N., Romm, T., Lee, A. S., Weber, Y. Presumed versus actual organizational culture: managerial implications for implementation of information systems // *Computer Journal*. – 1998. – Т. 36. – P. 143-152.
25. Sabatini F. Who trusts Berlusconi? An econometric analysis of the role of television in the political arena // *Kyklos*. – 2012. – Т. 65, №1. – P. 111-131.
26. Taylor E.B. Notes on the Asiatic Relations of Polynesian Culture // *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. – 2014 – Т. 11. – P. 401–405. – DOI: 10.2307/2841767.
27. Nikiticheva, A.O. Ethnic and Religious Factors in the Russian Census as Local Muslims of the Moscow Region Understand Them // *Etnograficeskoe Obozrenie*. – 2022. №4, P. 192-208. <https://ras.jes.su/-149https://ras.jes.su/ethnorev> doi: 10.31857/S0869541522040108 (accessed on: 12.10.2024).

FTAMP: 04.51.03

DOI:10.51889/2959-6270.2025.89.1.004

А.Б.Сарыбаева ^{1*}, А.Ж.Мукажанова ¹
^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚҰМАР ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІКТІң ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЫНА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Құмар ойындарға тәуелділік – қоғамдағы ең басты ойландыратын әлеуметтік мәселенің бірі. Оның жеке адамдарға және жалпы қоғамға ықпал ететін үлкен әлеуметтік салдары бар.

Бұл мақалада құмар ойынның әлеуметтік салдарын лудоманиялық зерттеулерді талдау арқылы ұғыну бағытталған.

Зерттеудің мақсаты – құмар ойынның әртүрлі әлеуметтік салаларға, атап айтқанда, денсаулық сақтау, экономика және отбасы институтының әлеуметтік құрылымына ықпалын сипаттайтын деректерді жинақтап, талдау.

Зерттеу процесінде құмар ойынға тәуелділіктің әлеуметтік салдарына қатысты ғылыми мақалалар, баяндамалар және жарияланымдар талданып, теориялық-аналитикалық зерттеу әдістері пайдаланылды.

Зерттеу барысында негізгі тақырыптар мен қорытындылар анықталып, деректерге кешенді талдау және синтез жүргізілді. Нәтижелер құмар ойынның әлеуметтік әсерлерінің кең спектрін, соның ішінде қаржылық шығындар мен банкротқа ұшырау, отбасылық қатынастардың бұзылуы, психологиялық проблемалар және қылмыстық әрекеттердің орын алуын айқындады. Бұл деректер құмар ойындардың алдын алу және олардың әлеуметтік салдарын азайту үшін кешенді шараларды әзірлеп, жүзеге асырудың маңыздылығын көрсетеді.

Жүргізілген зерттеу құмар ойынның әлеуметтік қырларын академиялық тұрғыда терең түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әлеуметтік құбылысты басқаруға арналған тиімді стратегияларды әзірлеуде маңызды рөл атқаруы мүмкін.

Түйін сөздер: құмар ойындар, тәуелділік, әлеуметтік салдар, лудомания, экономика, отбасы

A. B. Sarybayeva ^{1}, A. J. Mukazhanova ¹
^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan,
*e-mail: sarybaevaai@gmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SOCIAL CONSEQUENCES OF GAMBLING ADDICTION

Annotation

Gambling addiction is one of the most significant social problems of society. It has a serious impact on both individuals and society as a whole.

The purpose of this article is to study the social consequences of gambling through the analysis of studies on ludomania.

The purpose of the study is to collect and analyze data describing the impact of gambling on various social spheres, such as healthcare, economics, and the social structure of the family institution.

During the research process, scientific articles, reports, and publications on the social consequences of gambling addiction were analyzed using theoretical and analytical research methods.

The research identified key topics and conclusions, conducted a comprehensive analysis and synthesis of data. The results revealed a wide range of social consequences of gambling addiction, including financial loss and bankruptcy, family breakdown, psychological problems, and criminal activities. These data highlight the importance of developing and implementing comprehensive measures to prevent gambling addiction and reduce its social consequences.

The conducted research provides a deeper understanding of the social aspects of gambling addiction from an academic point of view. Moreover, it can play an important role in developing effective strategies for managing this social phenomenon.

Keywords: gambling, addiction, social consequences, ludomania, economy, family

Сарыбаева А.Б. ^{1*}, Мукажанова А.Ж. ¹

^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Республика Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ ЗАВИСИМОСТИ ОТ АЗАРТНЫХ ИГР

Аннотация

Зависимость от азартных игр – одна из наиболее значимых социальных проблем общества. Она оказывает серьезное влияние как на отдельных людей, так и на общество в целом.

В данной статье целью является изучение социальных последствий азартных игр через анализ исследований, посвященных лудомании.

Цель исследования – собрать и проанализировать данные, описывающие влияние азартных игр на различные социальные сферы, такие как здравоохранение, экономика и социальная структура института семьи.

В процессе исследования были проанализированы научные статьи, доклады и публикации, посвященные социальным последствиям игровой зависимости, с использованием теоретико-аналитических методов исследования.

В ходе исследования были определены ключевые темы и выводы, проведен комплексный анализ и синтез данных. Результаты выявили широкий спектр социальных последствий зависимости от азартных игр, включая финансовые потери и банкротство, разрушение семейных отношений, психологические проблемы и преступные действия. Эти данные подчеркивают важность разработки и реализации комплексных мер по предупреждению зависимости от азартных игр и снижению их социальных последствий.

Проведенное исследование позволяет глубже понять социальные аспекты зависимости от азартных игр с академической точки зрения. Более того, оно может сыграть важную роль в разработке эффективных стратегий управления данным социальным явлением.

Ключевые слова: азартные игры, зависимость, социальные последствия, лудомания, экономика, семья

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Талқылауға шығарылатын мақаланың негізгі ережелері: құмар ойындарға тәуелділікті психологиялық тұрғыдан бақылау, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық салдарын сұрыптау.

Зерттеу барысында құмар ойындардың көбеюі мен оларға қолжетімділіктің артуы тәуелділік деңгейінің өсуіне тікелей әсер ететіні анықталды. Ойын мекемелерінің көбейуі мен онлайн платформалардың таралуы құмар ойындарға бейім адамдардың санын арттырып, оларды бақылау мен реттеуді қиындатады. Сонымен қатар, бұл құбылыстың жастар арасында белең алуы қоғам үшін ерекше алаңдаушылық тудырады. Жасөспірімдер мен жастар құмар ойындарға тәуелді болу қаупіне жиі ұшырайды, өйткені олардың мінез-құлық ерекшеліктері мен психологиялық тұрақтылығы әлі толық қалыптаспаған.

Құмар ойындарға тәуелділіктің әлеуметтік салдары жан-жақты көрініс табады. Психологиялық тұрғыдан құмар ойындарға тәуелді адамдарда үрей, депрессия, өзін-өзі сенімсіздік сияқты эмоционалдық бұзылыстар жиі байқалады. Мұндай жағдайлар қылмыс деңгейінің өсуіне, әлеуметтік шиеленістің артуына және отбасылардың ыдырауына алып келеді. Сонымен қатар, құмар ойындарға тәуелділік адамдардың еңбек өнімділігіне кері әсерін тигізіп, жұмыссыздық деңгейінің артуына ықпал етеді. Бұл факторлар елдің экономикалық дамуына да кері әсерін тигізуі мүмкін.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, құмар ойындарға тәуелді адамдарда үрей, депрессия, өзіне деген сенімсіздік сияқты эмоционалдық күйзелістер жиі кездеседі. Бұл өз кезегінде

олардың қоғамнан оқшаулануына, өзара қарым-қатынастардың нашарлауына және өмір сапасының төмендеуіне алып келеді. Кейбір жағдайларда мұндай күйзелістер суицидтік ойларға әкелуі мүмкін.

Құмар ойындардың таралуы жеке тұлғалар мен қоғамдық денсаулық пен әлеуметтік тұрақтылық үшін де қауіпті болып табылады.

КІРІСПЕ

Құмар ойындарға тәуелділік – қаржылық шығындардан тыс, адамның психологиялық, әлеуметтік және экономикалық әл-ауқатына теріс әсер ететін кеңінен таралған мәселе. Құбылыс жеке тұлғаның өмірімен шектелмей, отбасына, әлеуметтік ортаға және қоғам тұрақтылығына ықпал етеді. Құмар ойындар бастапқыда ойын-сауық пен бос уақыт өткізудің бір түрі ретінде қабылданғанымен, ұзақ мерзімді тәуелділік оның терең әлеуметтік салдары бар екенін көрсетеді.

Қазіргі таңда құмар ойындардың таралуына бірнеше фактор әсер етеді. Соның ішінде цифрлық технологиялардың дамуы мен онлайн платформалардың қолжетімділігінің артуы бұл мәселеге жаһандық сипат беріп отыр. Бұрын тек арнайы ойын орындарында ғана қолжетімді болған құмар ойындар енді интернет арқылы үйде отырып-ақ ойнауға мүмкіндік беретін форматқа ауысты. Бұл әсіресе жастар мен әлеуметтік тұрғыдан осал топтар арасында құмар ойындарға тартылу қаупін күшейтті.

Сонымен қатар, құмар ойындар қаржылық тұрақсыздықтың негізгі себептерінің бірі болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық деңгейі төмен адамдар көбінесе құмар ойындарды қаржылық қиындықтан шығудың жолы ретінде қарастырады, бірақ нәтижесінде қарызға батып, одан әрі экономикалық тұрақсыздыққа ұшырайды. Керісінше, ауқатты адамдар үшін құмар ойындар көбінесе көңіл көтерудің бір түрі ретінде қарастырылады. Мұндай факторлар әлеуметтік теңсіздікті тереңдетуі мүмкін.

Құмар ойындар отбасылық қарым-қатынастарға да елеулі әсер етеді. Тәуелділікке шалдыққан адамдарда сенімсіздік, жанжалдар және қаржылық қиындықтар жиі кездеседі, кей жағдайларда ажырасу ықтималдығын арттырады. Сонымен қатар, құмар ойыншылардың өз проблемаларын жасыруға тырысуы олардың әлеуметтік оқшаулануына әкеліп, психологиялық күйзелісті тереңдете түседі.

Осыған байланысты, зерттеу құмар ойындардың психологиялық, экономикалық және отбасылық аспектілерін кешенді талдау арқылы олардың себеп-салдар байланысын ашуға бағытталған.

Зерттеудің өзектілігі. Құмар ойындардың кең таралуы мен олардың жеке тұлға мен қоғамға тигізетін әсерінің ауқымдылығы бұл мәселені терең зерттеудің маңыздылығын көрсетеді. Соңғы жылдары онлайн ойын индустриясының қарқынды дамуы, қаржылық қиындықтар мен әлеуметтік қысымның күшеюі жағдайды одан әрі ушықтыруда.

Құмар ойындарға тәуелділік – тек жеке адамның емес, жалпы қоғамның тұрақтылығына, экономикалық жағдайына және әлеуметтік теңдігіне ықпал ететін маңызды фактор. Осыған байланысты зерттеу жұмысы тәуелділіктің себептерін анықтап қана қоймай, оның алдын алу және салдарын жеңілдету жолдарын қарастыруды мақсат етеді.

Аталған мәселені тек психологиялық тұрғыдан қарастыру жеткіліксіз. Оны толықтай түсіну үшін экономика, әлеуметтану және құқықтану салаларындағы зерттеулерге сүйену қажет. Осыған орай, жүргізілген жұмыс құмар ойындардың көпқырлы сипатын ашып, тиімді күресу жолдарын ұсынуға көмектеседі.

Зерттеу барысында тәуелділіктің негізгі себептерін анықтау мақсатында үш гипотеза ұсынылды: психологиялық, экономикалық және отбасылық факторлар. Бұл тұжырымдар тек теориялық негіздерге сүйеніп қана қоймай, алдыңғы ғылыми зерттеулер мен әлеуметтік тенденциялар арқылы дәлелденді.

Психологиялық аспектілерге байланысты гипотезалар

- Жалғыздық пен әлеуметтік оқшаулану тәуелділікті күшейтетін негізгі психо-әлеуметтік факторлар болып табылады. Бұл тұжырым жалғыздықтың әлеуметтік қолдауға деген қажеттілікті арттыратынын дәлелдейді. Нордмир мен Форсманның (2020) зерттеулері бойынша, қоғамнан оқшауланған адамдар құмар ойындарға жиі әуестенеді.

- Құмар ойыншыларда когнитивті бұрмаланулар жиі кездеседі: олар жеңілістерін уақытша қиындық ретінде қабылдап, қаржылық шығындарын объективті бағаламайды. Бұл механизм тәуекелге баруға итермелеп, ойыншылардың ақшалай ұтылысты елемеуіне алып келеді.

Экономикалық аспектілерге байланысты гипотезалар

- Құмар ойындарға тартылу деңгейі әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтар арасында жоғары.

Бұл гипотезаны дәлелдеу үшін қаржылық қиындықтар мен әлеуметтік теңсіздіктің тәуелділікке әсерін қарастыру қажет болды. Т. Хахманн және әріптестері (2021) жүргізген зерттеулер төмен табысты адамдардың ойынға қаржылық мәселелерін шешу жолы ретінде қарайтынын көрсетті.

Отбасылық аспектілерге байланысты гипотезалар

- Тәуелділік отбасылық жанжалдар мен қаржылық тұрақсыздыққа алып келіп, ажырасу ықтималдығын арттырады. Құмар ойындардың отбасы ішіндегі қарым-қатынасқа әсерін бағалау мақсатында жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, мұндай әуестік жақын адамдар арасындағы сенімнің әлсіреуіне және жанжалдардың жиілеуіне себепші болады (Т. Кургиантакис және т.б., 2021).

Осы зерттеу жұмысы құмар ойындардың психологиялық, экономикалық және әлеуметтік аспектілерін жан-жақты қарастырып, олардың негізгі себептері мен салдарын анықтауға бағытталған. Алынған нәтижелер бұл мәселеге тек жеке тұлға тұрғысынан емес, оның қоршаған ортасы мен қоғамға тигізетін ықпалы арқылы қарау қажеттігін айқындайды. Зерттеудің қорытындылары тәуелділіктің алдын алу және салдарын азайту шараларын әзірлеуге көмектеседі.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Жұмыс сапалы (qualitative) зерттеу әдістеріне негізделген. Атап айтқанда, теориялық-аналитикалық, салыстырмалы, құрылымдық және интеграциялық талдау әдістері қолданылды. Осы әдістерді таңдауда құмар ойындарға тәуелділіктің психологиялық, әлеуметтік және экономикалық аспектілерін жекелеп емес, біртұтас жүйе ретінде зерттеу маңыздылығы негіз болды.

Зерттеу барысында Scopus, Elsevier және Google Scholar дерекқорларынан алынған 2013–2023 жылдар аралығында жарық көрген ағылшын тіліндегі ғылыми мақалалар талданды. Іріктеу кезінде құмар ойындардың психологиялық, әлеуметтік және экономикалық аспектілерін зерттейтін беделді еңбектер негізге алынды. Жалпы алғанда, зерттеуде 9 негізгі ғылыми еңбек талданды. Олардың қатарында Табризи және әріптестері (2022) 1000 респондентті қамтыған сауалнама нәтижелері мен Кургиантакис, Сен-Жак және Тремблей (2013) жүргізген 500 отбасының тәжірибесіне негізделген зерттеулер болды.

Зерттеудің теориялық негіздерін анықтау үшін теориялық-аналитикалық әдіс қолданылды. Бұл әдісті таңдаудың себебі – ойынға тәуелділіктің күрделі сипатын тереңірек түсіндіретін негізгі теорияларды анықтау қажеттілігі. Аталған әдісті қолдану барысында когнитивті диссонанс теориясы қарастырылып, құмар ойыншылардың ұтылған жағдайда өз мінез-құлқын ақтауға бейім екендігі зерттелді. Сонымен қатар, дофаминдік марапат жүйесіне қатысты зерттеулер талданды. Әлеуметтік тұрғыда құмар ойындардың адам мінез-құлқына әсерін сипаттайтын теориялар қарастырылды, ал экономикалық аспектілерді талдау үшін рационалды таңдау теориясы негізінде құмар ойыншылардың қаржылық шешім қабылдау ерекшеліктері зерттелді. Бұл әдіс құмар ойындарға тәуелділіктің негізгі теориялық аспектілерін жүйелеуге мүмкіндік берді.

Зерттеуде құмар ойындардың әсерін жан-жақты қарастыру үшін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Осы әдісті таңдаудың негізі – әртүрлі ғылыми еңбектерді салыстыра отырып, құмар ойындардың адамдарға және қоғамға тигізетін әсерін жүйелі түрде сипаттау қажеттілігі. Зерттеу барысында құмар ойындарға тәуелділіктің психологиялық, әлеуметтік және экономикалық салдарлары салыстырылып, олардың ортақ заңдылықтары мен ерекшеліктері анықталды. Мысалы, Нордмюр және Форсман зерттеулері құмар ойыншылардың 60%-ында стресс пен депрессия бар екенін көрсетсе, Хинг және әріптестері бұл психологиялық қысымның тәуелділікті күшейтетініне ықпал ететінін дәлелдеді. Сонымен қатар, Табри және әріптестерінің зерттеулері құмар ойыншылардың 45%-ының қарызға бататынын көрсетсе, Хахманн және әріптестерінің зерттеулері жұмыссыздық қаупінің артуымен байланысын сипаттады.

Салыстырмалы талдау нәтижелеріндегі заңдылықтар айқындалып, олардың ғылыми дәйектілігі расталды. Әдісті таңдауда құмар ойындарға тәуелділіктің әртүрлі деңгейлердегі әсерлерін жүйелеу мақсаты болды.

Жеке тұлға деңгейінде құмар ойындардың адам миындағы дофаминдік жүйеге ықпалы қарастырылды (В.Шульц, 2017). Зерттеулер құмар ойыншылардың ми құрылымындағы өзгерістердің эмоцияны реттеу қабілетін төмендететінін көрсетті. Отбасы деңгейінде Т. Кургиантакис және әріптестері зерттеулері құмар ойыншылардың 40%-ында отбасылық жанжалдар жиілейтінін және 30%-ында ажырасу ықтималдығы жоғары екенін көрсетті. Қоғамдық деңгейде П.Дельфаббро, Д.Л. Кинг және Дж. Л.Деревенский зерттеулері құмар ойындарға тәуелділіктің әлеуметтік ортаға ықпалын талдап, бұл тәуелділіктің қылмыс деңгейінің артуына әсер ететінін көрсетті. Осылайша, құрылымдық талдау әдісі құмар ойындардың әртүрлі деңгейлердегі ықпалын жүйелі түрде жіктеуге мүмкіндік берді.

Интеграциялық талдау әдісі құмар ойындарға тәуелділіктің жан-жақты сипатын ашу мақсатында қолданылды. Бұл әдісті таңдауға себеп – құмар ойындардың психологиялық, әлеуметтік және экономикалық аспектілері өзара байланысты болғандықтан, оларды жеке-жеке емес, кешенді түрде қарастыру қажеттілігі. Психологиялық және экономикалық факторлардың ықпалын зерттеу үшін В.Шульц еңбегінде сипатталған құмар ойындардың адам миына әсері және Т.Хахманн және әріптестері жүргізген құмар ойыншылардың қаржылық тұрақсыздыққа ұшырау ықтималдығы қарастырылды. Сонымен қатар, әлеуметтік және психологиялық факторлардың өзара байланысын зерттеу мақсатында Ю. Аллами және әріптестері жүргізген зерттеулер талданып, олардың құмар ойындарға тәуелділіктің әлеуметтік ықпалмен тікелей байланысты екендігі туралы қорытындылары қарастырылды. П.Дельфаббро, Д.Л. Кинг және Дж.Л.Деревенский зерттеулері құмар ойындардың қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік пен қылмыс деңгейіне әсерін сипаттады. Интеграциялық талдау әдісі арқылы құмар ойындарға тәуелділіктің аспектілері арасындағы байланыстар анықталып, оның әлеуметтік күрделілігі ашылды.

Зерттеуде қолданылған әдістер құмар ойындардың әлеуметтік салдарын кешенді түрде талдауға мүмкіндік берді. Теориялық-аналитикалық әдіс құмар ойындарға тәуелділіктің теориялық негіздерін анықтауға көмектесті. Салыстырмалы талдау әдісі арқылы әртүрлі ғылыми зерттеулердің нәтижелерін салыстыру арқылы тәуелділіктің ортақ заңдылықтарын анықтадық. Құрылымдық талдау әдісі алынған деректерді жүйелеп, тәуелділіктің жеке тұлғаға, отбасына және қоғамға қалай әсер ететінін сипаттады. Ал интеграциялық талдау әдісі құмар ойындарға тәуелділіктің әртүрлі аспектілерінің өзара байланысын анықтауға бағытталды. Сонымен, зерттеу құмар ойындарға тәуелділіктің себеп-салдар байланысын ғылыми тұрғыда талдауға бағытталды.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Құмар ойындарға тәуелділік көптеген елдерде маңызды әлеуметтік мәселе ретінде қарастырылып келеді. Бұл құбылыстың психологиялық, экономикалық және әлеуметтік салдарына арналған зерттеулер саны айтарлықтай көп. Соңғы жылдары жүргізілген ғылыми

жұмыстар құмар ойындардың жеке адамдарға ғана емес, жалпы қоғамға тигізетін әсерін жан-жақты талдауға бағытталған.

Тәуелділіктің психологиялық аспектілері көптеген еңбектерде қарастырылған. Мысалы, Дж. Нордмир мен А.К. Форсман (2020) зерттеулерінде құмар ойыншылардың психо-әлеуметтік ерекшеліктері сипатталып, олардың жалғыздықты жиі сезінетіні, стресс пен эмоционалдық тұрақсыздық деңгейінің жоғары болатыны анықталған. Сондай-ақ, қоғамнан оқшаулану мен әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігі тәуелділік қаупін арттыратыны көрсетілген [1].

Г.Ливазович пен К.Бойчич (2019) зерттеулері жасөспірімдер арасында құмар ойындарға әуестену деңгейінің жоғары екенін және оның психологиялық, әлеуметтік, қаржылық салдары барын дәлелдеді. Авторлар ойыншыларда эмоционалды өзін-өзі реттеу қабілеті төмен екенін және олардың импульсивті шешімдер қабылдауға бейім екенін анықтады.

Құмар ойындардың әлеуметтік және экономикалық әсерлері де зерттеушілердің назарында. Н.Табризи, С.Сюереб, Н.Крингл және Л.Кларк (2022) жүргізген зерттеулер қаржылық қиындықтардың тәуелділікке ықпал ететінін көрсетті. Мета-аналитикалық шолу нәтижелері бойынша, құмар ойыншылардың қарызға бату қаупі жоғары және олардың қаржылық тұрақсыздыққа жиі ұшырайтыны дәлелденді [2].

Сонымен қатар, Т.Хахманн, С.Гамильтон-Райт, К.Зиглер және Ф.И. Матесонның (2021) еңбектерінде құмар ойыншылардың көбінесе тұрмысы төмен аудандарда тұратыны, ал қаржылық жағдайы жақсы адамдар арасында мұндай тәуелділік деңгейі төмен болатыны көрсетілген [3].

Т.Кургиантакис, М.С. Сен-Жак және Дж. Тремблей (2013) зерттеулерінде құмар ойындардың отбасылық қатынастарға кері әсер ететіні, олардың жанжалдар мен ажырасулардың жиілеуіне себепші болатыны анықталған [4].

Жастар мен ересектердің құмар ойындарға бейімділігін салыстырмалы түрде зерттеу П.Дельфаббро, Д.Л. Кинг және Дж.Л. Деревенскийдің (2016) еңбектерінде жүргізілген. Ғалымдар жасөспірімдер арасында онлайн құмар ойындардың кең таралғанын және олардың әлеуметтік ортасының ойынға әуестікте маңызды рөл атқаратынын дәлелдеді [5].

Аталған зерттеулер әртүрлі аспектілерді қарастырғанымен, көпшілігі белгілі бір аймақтық немесе ұлттық деңгейде жүргізілген. Біздің зерттеу құмар ойындардың әлеуметтік салдарын кеңірек қарастырып, теориялық және салыстырмалы талдау арқылы олардың кешенді сипатын ашып көрсетуді көздейді.

Біріншіден, бұрынғы зерттеулер көбінесе мәселенің жекелеген қырларын қарастырса (мысалы, тек психологиялық немесе тек экономикалық салдары), бұл жұмыс құмар ойындарға тәуелділіктің қоғам құрылымына ықпалын жан-жақты зерттеуге бағытталған. Әсіресе, құмар ойындардың жеке тұлғалармен қатар, олардың отбасыларына, әлеуметтік теңсіздікке және қылмыс деңгейіне әсеріне баса назар аударылады.

Екіншіден, алдыңғы еңбектер көбінесе эмпирикалық немесе статистикалық деректерге сүйенсе, бұл зерттеуде салыстырмалы және теориялық талдау әдістері қолданылған. Мұндай тәсіл мәселенің жан-жақты аспектілерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Үшіншіден, зерттеу барысында құмар ойындардың таралуына ықпал ететін негізгі факторлар анықталып, оларды азайтуға бағытталған шаралар ұсынылды. Бұрынғы жұмыстармен салыстырғанда, бұл зерттеу заңнамалық реттеу, ақпараттық түсіндіру және психологиялық көмек көрсету механизмдерін дамытуға ерекше көңіл бөледі.

Жалпы, зерттеу құмар ойындардың әлеуметтік салдарын жан-жақты қарастырып, теориялық және салыстырмалы талдау әдістерін қолданады. Алдыңғы еңбектермен салыстырғанда, бұл жұмыс құмар ойындарға тәуелділіктің күрделі сипатын ашып көрсетуге және оның алдын алу бойынша кешенді ұсыныстар жасауға бағытталған.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Біздің зерттеуіміз құмар ойындардың психологиялық, экономикалық және әлеуметтік салдарын кешенді түрде талдау мақсатында жүргізілді. Жұмыс барысында әдебиеттерді салыстырмалы талдау, құрылымдық талдау және интеграциялық талдау әдістері қолданылды. Әр әдістің зерттеу нәтижелерін алу барысында атқарған рөлі төменде нақты көрсетілді.

1. Құмар ойындардың психологиялық аспектілері

Құмар ойындардың адам психологиясына әсерін зерттеу барысында салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс әртүрлі зерттеулерді салыстыра отырып, құмар ойыншылардың эмоционалдық тұрақсыздық, стресс және өзін-өзі кінәлау секілді ортақ белгілерін анықтауға мүмкіндік берді.

Нордмир мен Форсман (2020) зерттеулерінде құмар ойыншылардың 60%-ында стресс пен депрессия, 30%-ында өзін-өзі кінәлау, 10%-ында суицидтік ойлар пайда болатыны көрсетілген [1]. Біздің зерттеу нәтижелері де бұл тұжырымды растады: ойыншылар ойын кезінде эйфория сезінгенімен, жеңіске ұшырағаннан кейін күйзеліс деңгейі күрт артатынын айтты.

Психологиялық фактор	Қатысушылардың пайызы (%)	Дереккөз
Депрессия және стресс	60%	[1]
Өзін-өзі кінәлау сезімі	30%	[1]
Суицидтік ойлар	10%	[1]

Кесте 1: Құмар ойыншылардың психологиялық мәселелері. Бұл деректер Нордмир мен Форсман (2020) зерттеулеріне негізделген және құмар ойыншылардың психологиялық мәселелерінің таралуын сипаттайды.

"Кесте 1-дегі деректер ойыншылардың эмоционалдық тұрақсыздыққа бейім екенін дәлелдейді". Әсіресе, депрессия мен стресс деңгейінің жоғары болуы ойынға деген тәуелділіктің артуымен байланысты. Сонымен қатар, өзін-өзі кінәлау сезімі ойыншылардың эмоционалдық күйзелісін одан әрі күшейтіп, психологиялық көмектің қажеттілігін көрсетеді.

Құмар ойындардың жасөспірімдер психологиясына әсерін зерттеу үшін құрылымдық талдау әдісі қолданылды. Ливазович пен Бойчич (2020) зерттеулері жас ойыншылардың импульсивті шешімдер қабылдауға бейім екенін және олардың өз әрекеттерін бақылау қабілетінің төмен болатынын көрсетті [6]. Біздің зерттеу барысында алынған мәліметтер де осы тұжырымды растады: жас ойыншылардың көпшілігі жеңіске жеткен сайын өздерінің қабілеттерін асыра бағалап, жеңілген жағдайда ойынды тоқтата алмауымен ерекшеленді.

Бұл нәтижелер құмар ойындарға тәуелділіктің адамның эмоционалдық тұрақтылығына және өзін-өзі бақылау қабілетіне теріс әсер ететінін дәлелдейді. Сондықтан жасөспірімдер мен жастар арасында құмар ойындардың алдын алу шараларын күшейту қажет.

2. Құмар ойындардың экономикалық аспектілері

"Құмар ойындарға тәуелділіктің материалдық тұрақсыздыққа ықпал ететіні құрылымдық талдау әдісі арқылы дәлелденді". Болжаған гипотезамыз расталды. Бұл әдіс құмар ойыншылардың қаржылық қиындықтармен бетпе-бет келу себептерін жүйелеуге мүмкіндік берді.

Табризи және әріптестері (2022) зерттеулерінде құмар ойыншылардың 45%-ы айтарлықтай қарызға бататыны, 35%-ы орташа қаржылық қиындықтарға тап болатыны, ал 20%-ы қаржылық тұрақтылықты сақтап қалғаны көрсетілді [2].

Жүргізілген зерттеуде құмар ойыншылардың негізгі бөлігі қаржылық тұрақсыздықтың ұлғаюы олардың ойынға тәуелділігін күшейтетінін атап өтті. Ойыншылардың басым бөлігі бастапқыда тек көңіл көтеру үшін ойнайтынын, бірақ кейіннен қаржылық қиындықтарын

шешу үшін ойынды табыс көзі ретінде қарастыра бастағанын айтты. Бұл тенденция «қарызға бату – одан шығу үшін қайта ойнау» циклының қалыптасуына алып келеді.

Қаржылық жағдай	Қатысушылардың пайызы (%)	Дереккөз
Қаржылық тұрақтылық бар	20%	[2]
Орташа қаржылық қиындықтар	35%	[2]
Айтарлықтай қарызға батқан	45%	[2]

Кесте 2: Құмар ойыншылардың қаржылық жағдайы. Бұл деректер Табризи және әріптестері (2022) зерттеуіне негізделген, олар 1000 респондентті қамтыған сауалнама жүргізген.

Кесте 2-ден көріп отырғанымыздай, құмар ойыншылардың жартысына жуығы (45%) қарызға белшесінен батып, қаржылық тұрақсыздыққа ұшыраған. Бұл "жеңілістен кейін қайта ұтуға тырысу" (loss chasing) феноменінің әсерінен орын алады [9]. Сонымен қатар, 35%-ы орташа қаржылық қиындықтарға тап болса, тек 20%-ы ғана қаржылық тұрақтылықты сақтай алған.

Осы нәтижелер құмар ойындардың қаржылық тәуекелдерді арттыратынын және табысы төмен адамдар үшін үлкен қауіп төндіретінін көрсетеді. Сондықтан, қаржылық сауаттылықты арттыру және құмар ойындарға заңнамалық шектеулер енгізу қажеттілігі туындайды.

3. Құмар ойындардың отбасылық қарым-қатынастарға әсері

Құмар ойындардың отбасылық қарым-қатынастарға тигізетін әсерін бағалау үшін құрылымдық талдау әдісі қолданылды. Бұл тәсіл тәуелділікке шалдыққан ойыншылардың жақындарымен қарым-қатынасының өзгерісін жүйелі түрде қарастыруға мүмкіндік берді.

Т.Кургиантакис, М.С. Сен-Жак және Дж. Тремблей (2013) жүргізген зерттеулер нәтижесінде құмар ойыншылардың 40%-ында жанжалдардың жиілейтіні, ал 30%-ында ажырасу қаупі арта түсетіні анықталған [4].

Отбасылық қатынас	Қатысушылардың пайызы (%)	Дереккөз
Қарым-қатынас өзгеріссіз	30%	[4]
Ұсақ жанжалдар артқан	40%	[4]
Ажырасу немесе ажырасу қаупі	30%	[4]

Кесте 3. Отбасылық қатынастардағы өзгерістер (Кургиантакис, Сен-Жак және Тремблей, 2013). Зерттеу 500 отбасы арасында жүргізілген.

Берілген деректер құмар ойындарға тәуелділік отбасы ішіндегі тұрақсыздықты күшейтетініне дәлел бола алады. Жанжалдардың жиілеуі қаржылық қиындықтар мен сенімнің жоғалуымен тығыз байланысты, ал ажырасу қаупінің артуы жауапкершілікті орындамаудан туындайды.

Бұл құбылыс тек ойыншының өзіне ғана емес, оның жанұя мүшелеріне де психологиялық және экономикалық тұрғыдан ауыртпалық түсіретінін көрсетеді. Осыған байланысты, отбасыларды қолдау бағдарламаларын жетілдіру және қаржылық сауаттылықты арттыру шараларын жүзеге асыру маңызды.

4. Жастар мен ересектер арасындағы айырмашылықтар

Жастар мен ересектердің құмар ойындарға тартылу себептерін салыстыру мақсатында интеграциялық талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс психологиялық, әлеуметтік және экономикалық факторлардың өзара байланысын көрсетуге мүмкіндік берді. Жүргізілген ғылыми зерттеулерді талдау нәтижесінде жастар үшін әлеуметтік орта мен эмоционалдық факторлар маңызды рөл атқаратыны, ал ересектер үшін қаржылық және психологиялық себептер негізгі фактор екені анықталды. П.Дельфаббро, Д.Л. Кинг және Дж.Л.

Деревенскийдің зерттеулері жастардың құмар ойындарға тартылуында әлеуметтік әсердің жоғары екенін көрсетсе, Ю.Аллами, Д.С. Ходжинс және әріптестері ересектердің құмар ойындарға қаржылық тұрақсыздық пен психологиялық күйзеліс әсерінен әуестенетінін анықтады» [5, 7].

Аспектiлер	Жастар (Дельфаббро және әріптестері)	Ересектер (Аллами және әріптестері)
Мотивтер	Тәуекелге бейімділік, әлеуметтік әсер	Қаржылық мәселелер, стресс, жалғыздық
Құмар ойындардың түрлері	Онлайн құмар ойындар, спортқа бәс тігу	Казино, лотерея, онлайн құмар ойындар
Әлеуметтік әсер	Достар мен отбасылық үлгі	Қаржылық тұрақсыздық, әлеуметтік оқшаулану

Кесте 4: Жастар мен ересектердің құмар ойындарға тартылу ерекшеліктері. Бұл деректер Дельфаббро, Кинг және Деревенский (2016) зерттеуіне және Аллами, Ходжинс және әріптестері (2020) зерттеуіне негізделген.

Мәліметтер жастардың әлеуметтік ортаның ықпалымен, ал ересектердің қаржылық мәселелер себебінен құмар ойындарға тартылатынын көрсетті.

Осылайша, зерттеу нәтижелері құмар ойындарға тәуелділік адам өмірінің әртүрлі аспектілеріне айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Аталған әдістер алынған деректердің шынайылығын арттырып, олардың ғылыми негізділігін дәлелдеуге мүмкіндік берді.

ТАЛҚЫЛАУ

Құмар ойындарға тәуелділік – адамның психологиялық, экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатына елеулі әсер ететін күрделі құбылыс. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бұл мәселенің негізгі салдарын анықтап қана қоймай, олардың өзара байланысын талдауға мүмкіндік берді. Салыстырмалы, құрылымдық және интеграциялық талдау әдістерін қолдану арқылы алынған мәліметтер алдыңғы ғылыми еңбектермен салыстырылып, ұсынылған гипотезалардың дәлелділігі қарастырылды.

1. Құмар ойындардың психологиялық әсері

Құмар ойындардың психологиялық әсерін зерттеудің нәтижелерінде құмар ойыншылардың эмоционалдық тұрақсыздыққа бейім екені анықталды (*Кесте 1*). Салыстырмалы талдау әдісі арқылы әртүрлі зерттеулерді салыстыра отырып, құмар ойыншыларда стресс, депрессия және өзін-өзі кінәлау сезімі пайда болатыны расталды. Тұжырым когнитивті диссонанс теориясымен түсіндіріледі. Құмар ойыншылар бастапқыда ойынға тек көңіл көтеру үшін қатысса, кейіннен жеңіске ұшыраған сайын ұтуға деген ынтасы күшейеді. Осылайша, олар өз мінез-құлқын ақтау үшін ойынды жалғастыра береді [1].

Зерттеу барысында "Жалғыздық пен қаржылық қиындықтар тәуелділікке ықпал етеді" деген гипотеза ұсынылды. Мұндай тұжырым Нордмир мен Форсманның (2020) зерттеу нәтижелерімен сәйкес келеді. Олардың деректеріне сүйенсек, жалғыздық деңгейі жоғары адамдардың 70%-ында тәуелділікке бейімділік байқалады [1]. Жиналған мәліметтер де ойыншылардың көпшілігі эмоционалдық тұрақсыздық пен жалғыздықтың әсерінен құмар ойындарға тартылатынын дәлелдеді.

Психологиялық ықпалды тереңірек түсіндіру үшін құрылымдық талдау әдісі қолданылды. Дофаминдік марапат жүйесінің рөлі қарастырылып, оның адам мінез-құлқына тигізетін әсері зерттелді. Жеңіске жеткен сәттерде дофамин бөлінуі артады, алайда дәл осы процесс жеңіліс кезінде де іске қосылып, ойын жалғасуына түрткі болады [8].

2. Құмар ойындардың экономикалық әсері

Зерттеу барысында "Қаржылық тұрақсыздық құмар ойындарға тәуелділікті күшейтеді" деген гипотеза ұсынылды. Бұл гипотеза Табризи және әріптестері (2022) жүргізген зерттеу нәтижелерімен расталды. Олардың зерттеуінде орташа немесе төмен табысы бар ойыншылардың 60%-ы құмар ойындар арқылы қаржылық қиындықтарын шешуге тырысатыны анықталған [2].

Экономикалық факторлардың рөлін нақтылау үшін "жеңілістен кейін қайта ұтуға тырысу" (loss chasing) феномені зерттелді. Кларк (2010) еңбектерінде ұтылған сайын тәуекелге бару ықтималдығы арта түсетіні дәлелденген [9]. Алынған нәтижелер де осы тұжырыммен үйлеседі: ойыншылардың көпшілігі материалдық мәселелерін шешу үшін ойынды жалғастыруға бейім (Кесте 2).

Қаржылық жағдайдың нашарлауына қарамастан, қайта ұтуға деген сенім тәуелділіктің өршуіне ықпал етеді. Жүргізілген зерттеу барысында ойыншылардың басым бөлігі қарызға батып, соған қарамастан, ұтылып қалған қаражатын қайтаруға тырысатыны анықталды. Мұндай тенденция Хахманн және әріптестері (2021) зерттеулерінде де байқалған. Олардың нәтижелеріне сәйкес, жұмыссыздық қаупі жоғары адамдардың 50%-ы қаржылық мәселелерді шешудің жолы ретінде құмар ойындарға жүгінетінін көрсеткен [3].

3. Құмар ойындардың отбасылық қарым-қатынастарға әсері

Отбасылық қатынастардағы өзгерістер сенімнің төмендеуі, жанжалдардың жиілеуі және ажырасу ықтималдығының артуымен байланысты (Кесте 3). "Құмар ойыншылардың серіктестері мен отбасы мүшелері психологиялық және экономикалық қиындықтарға тап болады" деген гипотеза расталды.

Отбасылық стресс теориясы арқылы бұл мәселенің себептері талданды. Аталған теорияға сәйкес, қаржылық және эмоционалдық қысым отбасы құрылымына теріс әсер етеді. Кургиантакис, Сен-Жак және Трэмблей (2013) зерттеулерінде құмар ойыншылардың 40%-ында жанжалдар жиілеген, ал 30%-ында ажырасу қаупі жоғары екені анықталған [4].

Жиналған деректер зерттеу қорытындыларымен сәйкес келеді. Ойыншылардың жақындары психологиялық және қаржылық қысымға ұшырап, бұл жағдай отбасы тұрақтылығына кері ықпал етеді.

4. Жастар мен ересектердің құмар ойын ойнаудағы ерекшеліктері

Жастар мен ересектердің құмар ойындарға тартылу себептері әртүрлі екені анықталды (Кесте 4). "Жастар әлеуметтік ортаның ықпалымен, ал ересектер қаржылық және эмоционалдық қиындықтарға байланысты тәуелділікке ұшырайды" деген гипотеза расталды.

Әлеуметтік оқыту теориясына (Бандура, 1977) сәйкес:

- Жастар арасында тәуелділіктің дамуына достар мен әлеуметтік орта ықпал етеді.

- Ересектер көбінесе қаржылық тұрақсыздық пен күйзелістің нәтижесінде ойынға әуес болады.

Осы тұжырым Дельфаббро, Кинг және Деревенский (2016) зерттеулерімен сәйкес келеді [5]. Сонымен қатар, Аллами, Ходжинс және әріптестері (2020) жүргізген зерттеулерде ересектердің құмар ойындарға бейімділігі қаржылық тұрақсыздық пен эмоционалдық күйзелістің әсерінен арта түсетіні анықталған [7].

Қорыта айтқанда, алынған нәтижелер тәуелділіктің психологиялық, экономикалық және отбасылық тұрақсыздыққа әкелетінін дәлелдейді. Мұндай мәселенің алдын алу үшін психологиялық көмек көрсету, қаржылық сауаттылықты арттыру, заңнаманы күшейту және ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын кеңейту қажет. Ұсынылған кешенді шаралар жеке тұлғаға ғана емес, қоғамға да тигізетін кері әсерді азайтуға көмектеседі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Құмар ойындарға тәуелділік – адамның психологиялық, экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатына кері ықпал ететін күрделі құбылыс. Бұл ғылыми жұмыста алынған қорытындылар тек осы ойын түрлерінің негізгі салдарын көрсетіп қана қоймай, олардың

өзара байланысын ашуға көмектесті. Сонымен қатар, салыстырмалы, құрылымдық және интеграциялық талдау әдістерін қолдану арқылы алынған деректер бұрынғы ғылыми еңбектермен салыстырылып, ұсынылған болжамдардың қаншалықты дәйекті екені қарастырылды.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, құмар ойындарға әуестігі бар адамдарда эмоционалдық тұрақсыздық, күйзеліс және өзін кінәлау сезімі күшейеді. Сонымен қатар, материалдық тұрақсыздық олардың экономикалық жағдайын әлсіретіп, әлеуметтік мәртебесінің төмендеуіне әкеледі. Мұндай қиындықтар ойыншылардың өз әрекеттерін бақылау қабілетін әлсіретіп, қарызға тәуелділікке ұшыратуы мүмкін.

Ойын әуестігі тек жеке тұлғаның емес, оның отбасының да әл-ауқатына айтарлықтай зиян тигізеді. Талдау барысында жанжалдардың жиілеуі, отбасылық сенімнің әлсіреуі және қаржылық тұрақсыздықтың отбасылық дағдарыстарға әкелуі сияқты мәселелер анықталды. Сондай-ақ, жастар мен ересектердің құмар ойындарға тартылу себептері әртүрлі: жастар әлеуметтік ортаның ықпалымен ойынды бастаса, ересектер үшін негізгі факторлардың бірі – қаржылық қиындықтар.

Құмар ойындарға тәуелділіктің жағымсыз әсерін азайту үшін кешенді шараларды жүзеге асыру қажет. Осыған байланысты төмендегідей ұсыныстар беріледі:

1. Экономикалық білім деңгейін көтеру – халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру арқылы тәуелділіктің алдын алу мүмкіндігін күшейту.

2. Ойын индустриясын құқықтық қадағалау – лицензияланған мекемелерге бақылауды күшейту және құмар ойындарға қатысты жарнаманы шектеу.

3. Психологиялық қолдау жүйесін дамыту – тәуелді адамдар мен олардың жақындарына арналған көмек бағдарламаларын кеңейту.

4. Аталған тәуелділікке қатысты ақпараттық жұмыстар жүргізу – қоғамды құмар ойындардың қаупі туралы кеңінен хабардар ету.

Жалпы, жүргізілген сараптама құмар ойындардың жеке адам мен қоғамға тигізетін әсерін кешенді түрде қарастырып, олардың психологиялық, экономикалық және әлеуметтік қырларын ашып көрсетті. Ойын әуестігі тек жеке тұлғаның мәселесі емес, ол қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа қауіп төндіретін факторлардың бірі. Сондықтан, мәселені шешу үшін жүйелі әрі кешенді шараларды қабылдау қажет.

Алынған деректер құмар ойындарға қарсы күрес стратегияларын жетілдіру қажеттігін айқындады. Ұсыныстарды жүзеге асыру тәуелділіктің алдын-алу шараларын күшейтуге және оның зиянын төмендетуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. Nordmyr, J., Forsman, A.K. A systematic review of psychosocial risks for gambling and problem gambling in the Nordic countries // *Health, Risk & Society*. – 2020. – Vol. 22, №4. – P. 266-290.

2. Tabri, N., Xuereb, S., Cringle, N., Clark, L. Associations between financial gambling motives, gambling frequency and level of problem gambling: a meta-analytic review // *Addiction*. – 2022. – Vol. 117, №3. – P. 559–569.

3. Hahmann, T., Hamilton-Wright, S., Ziegler, C., Matheson, F.I. Problem gambling within the context of poverty: A scoping review // *International Gambling Studies*. – 2021. – Vol. 21, №2. – P. 183-219.

4. Kourgiantakis, T., Saint-Jacques, M.C., Tremblay, J. Problem gambling and families: A systematic review // *Journal of Social Work Practice in the Addictions*. – 2013. – Vol. 13, №4. – P. 353-372.

5. Delfabbro, P., King, D.L., Derevensky, J.L. Adolescent gambling and problem gambling: Prevalence, current issues, and concerns // *Current Addiction Reports*. – 2016. – Vol. 3. – P. 268-274.

6. Livazović, G., Bojičić, K. Problem gambling in adolescents: What are the psychological, social and financial consequences? // *BMC Psychiatry*. – 2019. – Vol. 19, №1. – P. 308.

7. Allami, Y., Hodgins, D.C., Young, M., Brunelle, N., Currie, S., Dufour, M., Nadeau, L. A meta-analysis of problem gambling risk factors in the general adult population // *Addiction*. – 2021. – Vol. 116, №11. – P. 2968-2977.

8. Schultz, W. Dopamine reward prediction error coding // *Current Opinion in Neurobiology*. – 2017. – Vol. 23, №1. – P. 22-27.

9. Clark, L. Decision-making during gambling: An integration of cognitive and psychobiological approaches // *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. – 2010. – Vol. 365, №1538. – P. 319-330.

SRSTI: 04.21.61

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.009

Zh.Davletbayeva ¹, U.Bekish ¹, A.Zagrebin ^{1*}, L.Raisova ²

¹ Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan

² Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan

ENHANCING THE ROLE OF PUBLIC COUNCILS AS AN ANTI-CORRUPTION MECHANISM: THE CASE OF KAZAKHSTAN

Abstract

A current trend in public administration is combating corruption through mechanisms of transparency and accountability. In Kazakhstan, one such mechanism is public councils. The aim of this article is to examine the effectiveness of public councils in Kazakhstan in countering corruption. To achieve this goal, qualitative methods of data collection and analysis were applied. The study analyzed Kazakhstan's legislation on public councils for its compliance with five anti-corruption social accountability mechanisms: participatory budgeting, public monitoring, access to information, organized civil society and engagement, and media involvement. The study also reviewed the results of a focus group with members of public councils from Kazakhstan's central government bodies (12 participants). The findings revealed that the anti-corruption role of public councils in Kazakhstan remains limited. In particular, their involvement in budget formation and legislative development is minimal. The influence of public councils on government decision-making is low. Furthermore, public council members are often subjected to pressure from government bodies. Legislative changes are needed to grant councils binding powers, along with measures to protect council members from undue pressure. Increasing citizen awareness and ensuring their active participation in decision-making processes are also critically important for strengthening the role of civil society in combating corruption.

Keywords: public councils, anti-corruption, civil society, government bodies, participation

Ж.Ж. Давлетбаева ¹, Ұ.А. Бекіш ¹, А.В. Загребин ^{1*}, Л.Ф. Раисова ²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана қ., Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Астана қ., Қазақстан

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ТЕТІК РЕТІНДЕ ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕСТЕРДІҢ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ: ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫ

Аңдатпа

Мемлекеттік басқарудағы қазіргі тенденция ашықтық пен есеп беру тетіктері арқылы сыбайлас жемқорлықпен күресу болып табылады. Қазақстанда осындай тетіктердің бірі – қоғамдық кеңестер. Мақаланың мақсаты – сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте Қазақстанның қоғамдық кеңестері қызметінің тиімділігін зерттеу. Бұл мақсатқа жету үшін деректерді жинау мен талдаудың сапалы әдістері қолданылды. Қазақстан Республикасының қоғамдық кеңестер туралы заңнамасына әлеуметтік жауапкершіліктің сыбайлас жемқорлыққа қарсы бес тетігінің: бірлескен бюджеттеу, қоғамдық мониторинг, ақпаратқа қолжетімділік, ұйымдасқан азаматтық қоғам мен қатысу және бұқаралық ақпарат құралдарының сақталуына талдау жүргізілді. Қазақстанның орталық мемлекеттік органдарының қоғамдық кеңестерінің мүшелерімен (қатысушылар саны – 12) фокус-топтың нәтижелері зерделенді. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы қоғамдық кеңестердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы рөлі шектеулі екенін көрсетті. Атап айтқанда, олардың бюджетті қалыптастыруға және заңнаманы әзірлеуге қатысуы аз. Қоғамдық кеңестердің мемлекеттік органдардың шешімдер қабылдауына ықпалы төмен деп сипатталады. Сонымен қатар, қоғамдық кеңес мүшелері мемлекеттік органдар тарапынан қысымға ұшырайды. Заңнамалық өзгерістер кеңестерге міндетті өкілеттіктер беру, сондай-ақ кеңес мүшелерін қысымнан қорғау шаралары қажет. Азаматтардың хабардарлығын арттыру және олардың шешім қабылдауға белсенді қатысуын қамтамасыз ету сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес пен мемлекетті басқарудағы азаматтық қоғамның рөлін арттыру үшін де маңызды.

Түйін сөздер: қоғамдық кеңестер, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, азаматтық қоғам, билік органдары, қатысу

Давлетбаева Ж.Ж. ¹, Бекіш Ұ.А. ¹, Загребин А.В. ^{1*}, Раисова Л.Ф. ²

¹ Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан
г.Астана, Казахстан

² Министерство культуры и информации Республики Казахстан
г.Астана, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВЕННЫХ СОВЕТОВ КАК АНТИКОРРУПЦИОННОГО МЕХАНИЗМА: КЕЙС КАЗАХСТАНА

Аннотация

Актуальным трендом государственного управления является противодействие коррупции через механизмы прозрачности и подотчетности. В Казахстане одним из таких механизмов являются общественные советы. Цель статьи – изучение эффективности деятельности общественных советов Казахстана в противодействии коррупции. Для достижения данной цели применены качественные методы сбора и анализа данных. Проведен анализ законодательства Казахстана об общественных советах на соответствие пяти антикоррупционным механизмам социальной подотчетности: партисипативное бюджетирование, общественный мониторинг, доступ к информации, организованное

гражданское общество и вовлеченность, медиа. Изучены результаты фокус-группы с членами общественных советов Центральных государственных органов Казахстана (количество участников – 12). Результаты исследования показали, что антикоррупционная роль общественных советов в Казахстане остаётся ограниченной. В частности – их участие минимально в формировании бюджета и разработке законодательства. Влияние общественных советов на принятие решений государственных органов характеризуется как низкое. Кроме этого, члены общественных советов подвержены давлению со стороны государственных органов. Требуются изменения в законодательстве, наделяющие советы обязательными для исполнения полномочиями, а также меры по защите членов советов от давления. Увеличение информированности граждан и обеспечение их активного вовлечения в процесс принятия решений также является критически важным для повышения роли гражданского общества в противодействии коррупции и управлении государством.

Ключевые слова: общественные советы, противодействие коррупции, гражданское общество, органы власти, участие

MAIN PART

One of the effective methods to combat corruption is social accountability, implemented through various mechanisms of citizen participation in government decision-making. One such mechanism is public councils. In the Republic of Kazakhstan, the institution of public councils has a history of almost a decade, following the adoption of the relevant law in 2015. However, to date, despite the established legal framework and considerable accumulated experience, the effectiveness of public councils remains questionable. In particular, they have limited effectiveness in preventing corruption within governmental decision-making processes.

This study explores the legal framework governing public councils and assesses the perspectives of their representatives operating under Central Government bodies in Kazakhstan. The findings indicate that these councils do not serve as a robust anti-corruption mechanism, primarily due to restricted authority and an absence of substantial influence over government decisions.

INTRODUCTION

Corruption poses a significant threat to the sustainable development of nations, undermining citizens' trust in government institutions and hindering the effective functioning of the economy [1, 2]. In the global fight against corruption, mechanisms that promote transparency and accountability of public authorities to society play a crucial role. Principles of good governance emphasize citizen participation in public administration, both directly and through legitimate intermediary organizations. Key factors for the successful implementation of good governance include minimal corruption and maximum consideration of public needs and opinions in government decision-making [3].

In Kazakhstan, where combating corruption is a top state priority, Public Councils have emerged as an important tool for involving citizens in overseeing government activities and decision-making. Despite some progress in Kazakhstan's Corruption Perceptions Index (CPI), as reported by Transparency International (TI) in 2023, the country remains categorized among the highly corrupt states and territories [4]. According to TI experts, recent improvements are largely attributed to the activation of civil society engagement mechanisms, particularly following the events of January 2022 [5]. One such mechanism is the Public Councils, which function as an institution for public oversight and participation in governance. In recent years, the role of Public Councils has become increasingly significant, as they serve as a crucial platform for dialogue between the state and society while also contributing to the development of a sustainable anti-corruption culture. The Public Councils in Kazakhstan have seen notable development, especially following the adoption of the Law "On Public Councils" in 2015, which established the legal framework for their creation and operation [6]. The main goal of these councils is to enhance the

role of civil society in public governance, ensure transparency in government actions, and enhance the effectiveness of anti-corruption means.

Public Councils bring together diverse civil society actors, including members of non-governmental organizations, public associations, independent experts, and socially active citizens. Their main functions include reviewing and discussing draft legal acts, participating in the monitoring and evaluation of government agencies, and making recommendations on public policy issues. A critical task of the Public Councils is to instill confidence in citizens that their opinions are considered in state-level decision-making.

Public Councils contribute to anti-corruption efforts by detecting and mitigating corruption risks at an early stage, enhancing transparency in governmental activities, and fostering public oversight. Since the success of anti-corruption initiatives largely relies on active civil society participation, these councils serve as vital instruments for strengthening government accountability and openness.

The aim of this article is to examine how effectively Public Councils function as an anti-corruption tool in Kazakhstan. To this end, the work of public councils was analyzed through the lens of five anti-corruption components: participatory budgeting, public monitoring, access to information, organized civil society and engagement, and media involvement.

Research hypothesis: The existing structure and operations of Public Councils in Kazakhstan impose significant limitations on their ability to combat corruption.

From a societal standpoint, this study highlights the need to strengthen the role of Public Councils in combating corruption and fostering greater citizen engagement in governance. Academically, it addresses a gap in the existing literature by evaluating the structural challenges and potential of Public Councils through the lens of five key anti-corruption factors. The insights and recommendations provided aim to support policymakers, scholars, and civil society actors in advancing reforms that enhance the effectiveness of Public Councils as an anti-corruption instrument in Kazakhstan and beyond.

The significance of examining Public Councils as an anti-corruption mechanism lies in the necessity of understanding their potential to reinforce transparency and accountability in governance. In Kazakhstan, their impact remains limited due to several constraints, including restricted authority over budget oversight, conflicts of interest, weak collaboration with anti-corruption institutions, and other systemic barriers [7]. Given these challenges, a thorough analysis of Public Councils' role in anti-corruption efforts is both timely and essential for strengthening civil society institutions and improving state policies aimed at combating corruption. This article explores the legal framework and practical functioning of Kazakhstan's Public Councils as an anti-corruption tool, offering strategic recommendations to enhance their effectiveness.

METHODOLOGY

A mixed-methods approach was used in this study, combining a cross-sectional analysis of two sources of qualitative data:

- Legal acts of Kazakhstan regulating the activities of Public Councils.
- Focus group data collected from members of Public Councils of Central government bodies of Kazakhstan.

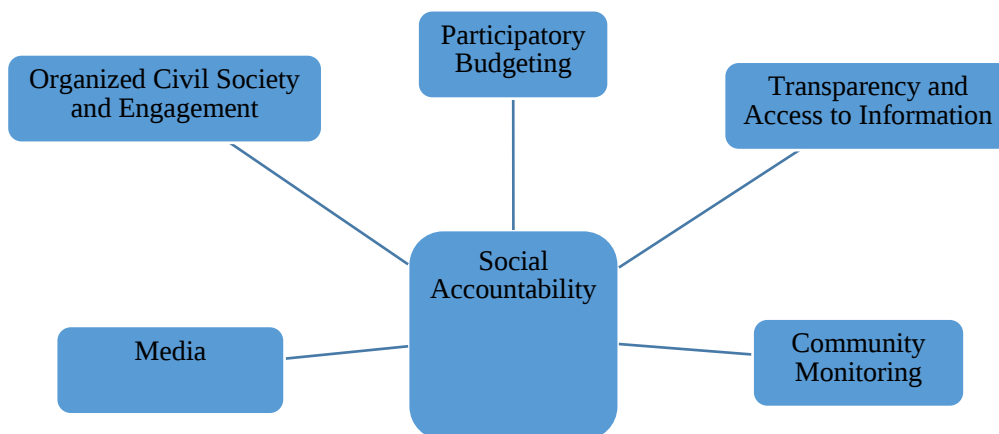

Figure 1 – Mechanisms of public participation in combating corruption

Note: Created by the authors based on [8].

The research was conducted across five areas (Figure 1), each of which aligns with the mechanisms (measures/initiatives) proposed by the Department for International Development (DFID) for involving civil society in the fight against corruption.

Analyzing legal acts provides insight into the formal framework governing Public Councils, including their powers, responsibilities, and mechanisms for interaction with government bodies. This data source is critical for understanding how Public Councils are expected to function as anti-corruption tools within the legal and institutional context of Kazakhstan. Furthermore, this analysis helps identify potential gaps, ambiguities, or weaknesses in the regulatory framework that may hinder their effectiveness.

Focus groups were conducted because they allow for an in-depth exploration of the practical realities and operational constraints faced by Public Councils, directly aligning with the research hypothesis. By facilitating discussions among participants, focus groups help uncover specific structural and procedural limitations that hinder the councils' ability to combat corruption. This method enables the identification of recurring challenges, power dynamics, and institutional barriers that restrict their effectiveness. Additionally, it provides a deeper understanding of how Public Councils navigate their roles within the existing governance framework, offering insights that support the hypothesis regarding their constrained anti-corruption capacity.

By combining these two data sources, the study bridges the gap between the theoretical design of Public Councils (as outlined in legal acts) and their practical implementation (as experienced by council members). This mixed-methods approach ensures that the analysis is both grounded in the formal regulatory framework and enriched by the lived experiences of key stakeholders. Such an approach enhances the validity of the findings and provides a robust foundation for policy recommendations aimed at improving the anti-corruption role of Public Councils in Kazakhstan.

The focus group took place in September, 2024, in Astana, Kazakhstan, with the members of the Public Councils of the central government agencies. The selection of focus group participants was justified by the need to ensure representation from the widest possible range of public administration sectors, with a particular focus on agencies overseeing industries with the high corruption risks. This approach allowed for a more targeted analysis of the structural and operational challenges that hinder the effectiveness of Public Councils in combating corruption.

The primary goal of the focus group was to gather insights on how members of Public Councils perceive the effectiveness of their interactions with government bodies. A structured script and questions were used to explore themes related to the relationship between Public Councils and government bodies.

Participants were asked to discuss several key topics, including:

- The impact of unresolved issues by government bodies;
- Key achievements of Public Councils;
- Challenges they face in their work.

The focus group consisted of 12 participants. This method allowed for the identification of diverse perspectives and practical expertise regarding the anti-corruption function of Public Councils. An analysis was conducted to reveal the extent to which members of Public Councils are engaged in anti-corruption work and what recommendations they may offer to improve their work.

The data obtained from the analysis of Kazakhstan's legal acts regulating Public Councils were systematically coded and categorized to identify key provisions, gaps, and inconsistencies in the regulatory framework. This analysis focused on evaluating the alignment of the legislative framework with the 5 anti-corruption framework elements (public monitoring, access to information, participatory budgeting, organized civil society and engagement, and media).

The data from the focus group discussions were transcribed verbatim and analyzed using thematic analysis. Key themes and patterns were identified to capture participants' perceptions of the effectiveness of Public Councils, their challenges, and the opportunities for improving their anti-corruption role. Thematic coding was performed manually to ensure a nuanced understanding of the participants' insights, with particular attention paid to areas of convergence and divergence in their experiences.

The authors admit certain limitations of the study, particularly that the focus groups involved members of Public Councils of Central government bodies. Future research could expand by including data from surveys of members of Public Councils at local executive bodies and quasi-governmental entities.

LITERATURE REVIEW

The role of Public Councils can be analyzed through various theoretical and conceptual frameworks, including their contribution to public engagement in anti-corruption efforts. Democratic accountability reforms promoted by developed countries emphasize the active participation of citizens in combating corruption. Over the past decades, this topic has garnered increasing attention, as highlighted in numerous theoretical and empirical studies. A. Persson, B. Rothstein and J. Teorell, examining the failures of anti-corruption reforms based on the principal-agent model, argue that in some countries, corruption should be conceptualized through the lens of collective action theory [10]. This theory highlights the importance of group attitudes, trust, and individual behavioral tendencies in society. In other words, if corruption is perceived as a social norm, people are less likely to engage in meaningful anti-corruption activities, and vice versa. Building on this, M. Bauhr notes that societal mobilization in anti-corruption campaigns does not guarantee success if greed, rather than necessity, drives corruption [11, p.561]. Necessity-based corruption often involves extortion by officials, making citizens more likely to engage in anti-corruption efforts when institutional mechanisms and organizations are available. This aligns with the earlier model by M. Van Zomeren, T. Postmes, R. Spears, which identifies three factors that drive collective action: perceived injustice, perceived efficacy, and social identity [12, p.504]. By conceptualizing these findings, the anti-corruption role of Public Councils can be understood as shaping society's collective perception of corruption as an undesirable phenomenon. Public Councils contribute to anti-corruption efforts by employing practical mechanisms, such as involving citizens in strategic, economic, and legislative decision-making processes. Their role has been extensively studied in international literature, particularly regarding public monitoring, which, according to G. Mugellini, S. Della Bella, M. Colagrossi, G.L. Isenring, M. Killias, is more effective in reducing public sector corruption than cultural or organizational reforms [13, p.9]. Similar findings by E. Molina, L. Carella, A. Pacheco, G. Cruces, and L. Gasparini demonstrate that community monitoring interventions are effective in low- and middle-income countries, particularly where state institutions are weak [14, p.88]. Public monitoring can take various forms, such as

social audits, which assess organizational performance based on societal impact. However, as B.Santoso and B.Aprillianto note, legal support from the state is critical for social auditors to function effectively [15, p.44], highlighting the need for institutional backing to ensure transparency and accountability.

In post-Soviet countries, the anti-corruption role of Public Councils has been analyzed from different perspectives. For instance, C.Knox and S.Janenova studied their activities in Kazakhstan, identifying systemic issues such as dependence on government bodies, limited opportunities for public oversight, and weak NGO infrastructure, all of which undermine their effectiveness [16, p.318]. In Russia, E.Dyakova and A.Trakhtenberg outlined the varied roles of Public Councils, including experts, watchdogs, lobbyists, and intermediaries between the public and the state [17, p.195]. L.A. McCarthy, K.Stolerman, A.V. Tikhomirov emphasized their role in promoting a positive image of the state, which can limit their independence and anti-corruption effectiveness [18]. In Ukraine, I.Kovbas and P.Krainii identified key barriers, including legal, technical, and substantive shortcomings, which prevent Public Councils from fully realizing their anti-corruption potential [19, p.93]. The lack of standardized approaches to membership and functions was also emphasized by I.Orlova and T.Sokolova [20, p.124]. In Uzbekistan, as noted by M.Alimova, legal uncertainty remains a major obstacle to the effective functioning of civil society institutions, including Public Councils, limiting their ability to act as independent anti-corruption mechanisms [21, p.254].

A comparative analysis reveals common challenges faced by Public Councils in post-Soviet countries, such as formalism, weak legal frameworks, and limited independence. In Kazakhstan, as C.Knox and S.Janenova highlighted, these challenges are exacerbated by dependence on state bodies, weak NGOs, and restricted opportunities for public oversight. At the same time, Kazakhstan is undergoing governance reforms aimed at enhancing transparency and accountability. While previous studies have largely focused on identifying the structural weaknesses of Public Councils and their dependence on the state, our research specifically examines their potential as anti-corruption mechanisms. Unlike existing literature, which primarily assesses Public Councils in terms of their formal roles and operational limitations, our study aims to evaluate their practical effectiveness in reducing corruption through public engagement and oversight. By focusing on Public Councils within the broader anti-corruption framework, this research provides new empirical insights into their role in Kazakhstan's evolving governance landscape. In this context, assessing the effectiveness of Public Councils becomes particularly relevant, as it can provide insights into the progress of these reforms and the extent to which Public Councils fulfill their anti-corruption functions. Such research is essential, as it addresses an underexplored area in the academic literature.

RESULTS

The mechanisms of public participation in anti-corruption efforts are embedded in four legal acts of the Republic of Kazakhstan (Tables 1-5).

Participatory Budgeting

Table 1 – Participatory Budgeting Mechanism in Kazakhstan's Legislation on Public Councils

Anticorruption mechanism	Regulatory legal documents	Provisions/Norms
Participatory Budgeting	Law on Local Government and Self-Governance [22]	Discussion of the budget draft (Article 27) and the annual report (Article 31) on the execution of the local budget at a Public Council meeting
	Law on Public Control [23]	Conducting public control in companies within the National Wealth Fund group over projects funded by budgetary resources (Article 3)
	Law on Public Councils	Discussion of budget program projects and their implementation at the central and local levels (Article 5)
Note: Compiled by the authors based on the legislation of Kazakhstan		

Table 1 illustrates that Kazakhstan's legal framework grants Public Councils the authority to engage in the planning and implementation of both national and local budgets, including initiatives funded by the National Welfare Fund and quasi-state organizations. Budget-related discussions are conducted during council meetings in accordance with standardized procedural regulations (Order, 2021). Public Councils are entitled to provide recommendations, which government agencies and quasi-state entities are required to review and justify their responses to, ensuring a level of accountability (Law "On Public Councils," Article 1).

During the focus group discussion, several participants expressed concerns about the lack of real influence of Public Councils, particularly regarding budget discussions. One participant emphasized the councils' limited authority in budget formation:

"Public Councils need real power. Every government agency has its own quasi-state company, and national companies don't answer to anyone – they just do as they please. When we discuss budgets, we're given a final decision and told to approve it. You can speak up, but no one really listens." (Participant 1)

Another participant highlighted administrative pressure on council members who raise critical issues related to the budget:

"Before Public Council recommendations are even drafted, members who bring up sensitive issues face significant pressure, often through their workplaces. If someone raises a tough question about the budget, their director might receive calls urging them to silence the employee. This practice continues today. Many council members may seem to represent the public, but in reality, they have their own vested interests." (Participant 2)

Community Monitoring

Public Councils in Kazakhstan carry out community monitoring as one form of public oversight (Table 2).

Table 2 – Community Monitoring Mechanism in Kazakhstan's Legislation on Public Councils

Anticorruption mechanism	Regulatory legal documents	Provisions/Norms
Community Monitoring	Law on Public Control	Principles of conducting public monitoring as a form of public control (Article 12)
	Law on Public Councils	Procedure for organizing and conducting public monitoring by members of the Public Council (Article 20)
Note: Compiled by the authors based on the legislation of Kazakhstan		

One focus group participant noted the prevalence of contradictory legal acts:

"We in the Public Council are focused on solving our own issues, but if you look from a broader perspective, many state orders and legal acts contradict the law. No one takes our opposition into account, and such contradictions often slip through, with councils serving as a 'release valve' to show international organizations that we have democracy. But in practice, we face these issues on the ground." (Participant 3)

Another participant criticized the development of strategic documents, pointing out the lack of justification for budget spending in terms of sectoral development:

"Recently, we were brought in to approve a sectoral development concept. There were six of us, different experts, and we were presented with a finished product, a vision of a bright future. But in reality, there's nothing there—no indicators, just superficial 'before and after' scenarios. Budgets for construction projects are justified, but not as part of any development or transformation of the sector. We need a system where Public Councils are listened to, with the vice minister accountable to the council." (Participant 4)

Transparency and Access to Information

Table 3 – Transparency and Access to Information Mechanism in Kazakhstan's Legislation on Public Councils

Anticorruption mechanism	Regulatory legal documents	Provisions/Norms
Access to Information	Law on Public Councils	The right of Public Council members to request from government agencies and quasi-governmental sector entities the necessary information related to the subject of public monitoring (Article 20)
	Law on Access to Information [24]	The obligation of information holders (including government agencies, budgetary organizations, and quasi-governmental sector entities) to publish the results of public monitoring of the quality of state services on online platforms (Article 16)
<i>Note: Compiled by the authors based on the legislation of Kazakhstan</i>		

As shown in Table 3, information holders are only required to publish information about public monitoring results on the quality of government services. However, the scope of public monitoring is much broader and includes, for example, monitoring the implementation of development plans and the application of legislative norms.

In terms of Public Councils as a channel of communication between society and the government, weak informational activity was noted.

"The existing online platforms for Public Councils are ineffective. Here, during our discussion, we're getting much more information. We don't know what's happening in other ministries. We need a platform with live, informal conferences where there's actual content because currently, there's no information." (Participant 5)

Organized Civil Society and Engagement

The maximum number of civil society representatives in national-level Public Councils and quasi-state organizations is limited, with one-third of the participants being government representatives (Table 4).

Table 4 – Organized Civil Society and Engagement mechanism in Kazakhstan's legislation on Public Councils

Anticorruption mechanism	Regulatory legal documents	Provisions/Norms
Organized Civil Society and Engagement	Law on Public Councils	Minimum proportion of civil society representatives in Public Councils, equal to two-thirds (Article 1)
		The task of Public Councils to represent the interests of civil society and to consider public opinion in decision-making and discussions at the local and national levels (Article 3)
		Number of Public Council members ranging from 10 to 30, depending on the level (Article 9)
Note: Compiled by the authors based on the legislation of Kazakhstan		

Council members from civil society are elected through a competitive process (Law "On Public Councils", Article 10). For local councils, the maximum number of members is set by the relevant government body (Law "On Public Councils", Article 2-1). In practice, each elected member of a Public Council represents the interests of a specific group of individuals or legal entities, often business associations. Additionally, the involvement of ordinary citizens is minimal, as evidenced by the opinions of council members.

"Public Councils are a bridge between civil society and government bodies. One of my suggestions is to make our work more visible so that citizens know they can raise their issues. For example, I haven't seen a single request from civil society. The Public Council institution isn't well promoted, and that, in my opinion, is the most important mission we've failed to accomplish." (Participant 6)

This conclusion suggests that civil society participation in Kazakhstan remains in its early stages, with minimal engagement from citizens. Moreover, the prospect of greater involvement raises concerns:

"The question is whether Public Council members are ready for the workload if there is more promotion and a flood of complaints. No one is prepared because this is voluntary work. If someone brings you a complaint, you'll say, 'I'm not a government body; I can't resolve this,' and the person will think, 'I went to a Public Council member, and it's the same bureaucracy as the government.'" (Participant 7)

Media

The role of media in the activities of Public Councils in Kazakhstan is defined by legal provisions, as shown in Table 5. In this context, media serves as one option for publishing reports on planned and implemented actions of Public Councils within the framework of public oversight. Alternatives to media include online resources, such as government websites. However, in practice, these online platforms are not widely visited or popular, resulting in reduced public awareness.

Table 5 – Media Mechanism in Kazakhstan's Legislation on Public Councils

Anti-corruption mechanism	Regulatory documents	Norms/Provisions
Media	Law on Public Councils	The obligation of the Public Council to inform the public about its activities at least twice a year and to publish an annual report in the media or on an online platform (Article 7) Submission of Public Council recommendations to the media following public hearings (Article 21)
	Law on Public Control	Publication of information about planned public discussions in the media (Article 10)
<i>Note: Compiled by the authors based on the legislation of Kazakhstan</i>		

Media is also used to disseminate recommendations resulting from public hearings and planned discussions. However, the role of the media in the functioning of Public Councils is neither defined nor regulated by special laws such as the "On Mass Media" [25] and "On Access to Information". Some Public Councils view media interaction as a means to enhance their influence over government bodies:

"This is done through public resonance, raising issues via media interaction. Media engagement is the only effective lever; until there is significant public outcry, neither the government nor deputies will take action." (Participant 8)

"This remains the only tool – to create more noise through media and public opinion, if, of course, we are right. If not, how do we achieve things we are unsure about?" (Participant 9)

Participant 9's response indicates uncertainty about the effectiveness of creating media noise without absolute confidence in their position. This reflects concerns about potential legal repercussions for spreading inaccurate information under Kazakhstan's administrative and criminal laws.

DISCUSSION

In Kazakhstan, the institution of Public Councils is a result of state policy aimed at increasing government transparency and accountability to citizens. The history of Public Councils dates back to the adoption of the 2015 Law "On Public Councils", which provided the legal framework for their formation at the national and local levels. The primary goal of these councils is to facilitate dialogue between the authority and society, contribute to the development and realizing of public policies, and oversee the operating of government bodies.

Participatory budgeting is a principle that allows citizens to take part in the planning and allocation of public finances [26, p.1] and can significantly influence the exposure of corruption [8]. Despite the councils' monitoring powers, the implementation of their recommendations is not mandatory for government bodies. The analysis indicates that the corruption risks in budget planning processes in Kazakhstan's central government bodies are highly likely when large amounts of money are allocated to inefficient projects with low transparency in distribution and spending. The influence of Public Councils on these decisions is minimal, as confirmed by both the lack of legal authority and the practical experiences of council members.

Community monitoring refers to the process by which community members oversee the implementation of government projects and development programs [9]. The range of objects for such monitoring is extensive, covering government services, programs, strategic plans, budgets, and the application of existing legislation. The goal of this monitoring is to identify negative consequences for citizens and any violations of public interests, with corruption being one significant potential consequence. During monitoring, Public Councils are authorized to request necessary information from government bodies, and their conclusions result in council recommendations (Law "On Public Councils," Article 20). However, these recommendations are not mandatory for implementation. Public monitoring of legal acts and sectoral programs faces clear pressure on Public Council members, and significant remarks are not taken into account. The formalism of the process can be partly explained by the nature of Public Councils in Kazakhstan. According to G. Mansuri and V. Rao, their activities can be classified as "induced participation", meaning that they are government-initiated and encouraged [27, p.32]. In contrast, "organic participation" arises independently and is driven by motivated and charismatic leaders. When the government induces participation, its agents are less likely to act in opposition.

It is crucial to assess the level of awareness among Public Council members regarding government activities and the willingness of state bodies to *disclose publicly relevant information*. Under Kazakhstan's legislation, Public Council members have the right to request information from governmental and quasi-governmental organizations for public oversight purposes (Law "On Public Councils," Article 20). However, there is no legislative obligation for information holders to provide such information, and the term "necessary information" is vague, leaving it unclear what types of information are required. As noted by I. Luna-Pla and J.R. Nicolás-Carlock, improving legal practices is a key component of effective anti-corruption efforts [28, p.15]. On the other hand, ambiguous legal norms are often exploited by those in power to maintain a corrupt *status quo* [29, p.1]. The results of this study aligns with I. Bajrami and T. Bajrami's conclusion that governments are reluctant to inform citizens about their opportunities to participate in decision-making [30, p.139].

Public Councils in Kazakhstan, while not the only instrument of *civil society participation*, are a key tool for *citizen involvement* in public policy implementation. The current format of Public Council operations does not allow for full and comprehensive citizen participation in governance. As noted by M. Bauhr, mobilizing society for anti-corruption work is possible under certain conditions, including the presence of appropriate engagement infrastructure [11, p.561]. This study demonstrates the need to improve the working mechanism of Public Councils in Kazakhstan.

The results strongly support the hypothesis that the current structure and activities of Public Councils in Kazakhstan significantly limit their effectiveness as an anti-corruption mechanism. Across key dimensions, their ability to serve as robust anti-corruption bodies is hindered by systemic and operational challenges. Public Councils have minimal influence over budgetary

processes due to the absence of legal authority and inadequate involvement in decision-making. This undermines their capacity to address corruption risks in budget allocation and spending. They face significant formalism and pressure in monitoring activities, with their remarks often disregarded. As government-initiated entities ("induced participation"), they lack the independence and grassroots legitimacy necessary for effective anti-corruption oversight. Weak informational activity and limited public awareness hinder the Councils' role as intermediaries between the government and society. Government reluctance to inform citizens of participatory opportunities exacerbates this limitation, reducing transparency and accountability. Civil society participation in Public Councils remains underdeveloped. Members often represent narrow interest groups rather than the broader public, while ordinary citizens have limited involvement. This reflects the early stages of civil society development in Kazakhstan and limits the Councils' collective anti-corruption capacity. Finally, media engagement remains an underutilized mechanism for enhancing transparency and public oversight.

These findings confirm that the structural, procedural, and legal limitations of Public Councils prevent them from fulfilling their potential as effective anti-corruption mechanisms. To achieve substantial progress, reforms should grant councils greater independence, improve transparency initiatives, enhance media collaboration, and increase public involvement. The results of this research are practically important because they highlight clear weaknesses in the anti-corruption function of Public Councils in Kazakhstan. They can serve as a guide for policymakers on the steps to improve the councils' effectiveness.

CONCLUSION

Civil society struggles to combat corruption effectively when transparent legislation, consistent law enforcement, and strong governance are lacking [31, p.558]. Research suggests that, although public councils formally exist in Kazakhstan and have a legislative framework, their impact on anti-corruption efforts remains constrained. These councils encounter challenges such as limited authority, the non-binding nature of their recommendations, and the significant influence of administrative bodies on decision-making.

Mechanisms such as public monitoring, participation in budgeting, and access to information are theoretically designed to enhance transparency and reduce corruption risks. However, in practice, the influence of public councils on key processes like budget formation and legislative development is minimal. This is due both to legal constraints and the lack of real tools to alter governmental decisions.

Furthermore, focus group results reveal that members of public councils are often subjected to administrative pressure, and their involvement in discussing sensitive issues related to funding poses a risk of negative consequences for their professional activities. Moreover, the activities of public councils are perceived as a formal measure used to create the appearance of civic participation and democratic processes, without having a substantial impact on outcomes.

Thus, the existing system requires significant reforms to enhance the effectiveness of public councils. Key recommendations include the following:

Grant Binding Powers to Public Councils: Legislative reforms should grant councils the power to implement their recommendations, ensuring their influence in governmental decision-making.

Protect Council Members from Administrative Pressure: Introduce legal safeguards to shield public council members from retaliation or pressure when addressing sensitive or controversial topics.

Enhance Public Monitoring and Budget Participation: Establish clearer mechanisms for public councils to influence budget formation and oversight, alongside transparent reporting standards.

Foster Citizen Engagement: Launch awareness campaigns to educate citizens about the role and importance of public councils, and create more accessible channels for active participation.

Strengthen Capacity Building: Provide training programs for public council members to improve their understanding of governance processes, anti-corruption strategies, and effective communication techniques.

By implementing these reforms, Kazakhstan can transform its public councils into a robust mechanism for combating corruption and strengthening civil society's role in governance.

ACKNOWLEDGEMENTS

This article was carried out within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (AR23490980 Modernization of the activities of public councils in Central Asia as a mechanism for increasing transparency and accountability of government bodies).

References:

- 1 Mauro P. Corruption and growth //The quarterly journal of economics. – 1995. – Vol. 110. – №3. – P. 681-712.
- 2 Khan A., Krishnan S. Conceptualizing the impact of corruption in national institutions and national stakeholder service systems on e-government maturity //International Journal of Information Management. – 2019. – Vol. 46. – P. 23-36.
- 3 Herasymiuk K. et al. Principles of integrity and good governance in public administration //International Journal of Management. – 2020. – Vol. 11. – №4.
- 4 Transparency International. Corruption Perception Index 2023. [Electronic resource]. – URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (accessed: 09.08.2024)
- 5 Общественный фонд Транспаренси Интернэшнл – Казахстан. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.transparency.kz/ru/news/80-kazakhstan-sohranil-status-vysokokorrumpirovannoy-strany-po-versii-ivk-za-2023-god.html> (дата обращения: 09.08.2024)
- 6 Закон Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года №383-V ЗРК «Об общественных советах». [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000383> (Дата обращения: 09.08.2024)
- 7 Министерство культуры и информации Республики Казахстан. Национальный доклад о деятельности общественных советов в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/documents/details/574387?lang=ru> (дата обращения: 10.08.2024)
- 8 DFID. Why Corruption Matters: Understanding Causes, Effects and How To Address Them. London: Department for International Development [Electronic resource]. – 2015. – URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7f86f2e5274a2e87db6625/corruption-evidence-paper-why-corruption-matters.pdf> (accessed: 09.08.2024)
- 9 Mungiu-Pippidi A. Controlling corruption through collective action //Journal of Democracy. – 2013. – Vol. 24. – №. 1. – P. 101-115.
- 10 Persson A., Rothstein B., Teorell J. The failure of anti-corruption policies: a theoretical mischaracterization of the problem. – 2010.
- 11 Bauhr M. Need or greed? Conditions for collective action against corruption //Governance. – 2017. – Vol. 30. – №. 4. – P. 561-581.
- 12 Van Zomeren M., Postmes T., Spears R. Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives //Psychological bulletin. – 2008. – Vol. 134. – №. 4. – 504 p.
- 13 Mugellini G. et al. Public sector reforms and their impact on the level of corruption: A systematic review //Campbell Systematic Reviews. – 2021. – Vol. 17. – №. 2. – e1173.
- 14 Molina E. et al. Community monitoring interventions to curb corruption and increase access and quality in service delivery: a systematic review //Journal of Development Effectiveness. – 2017. – Vol. 9. – №. 4. – P. 462-499.
- 15 Santoso B., Aprillianto B. The Needs and Readiness Analysis of Social Audit Implementation in Indonesia //Assets: Jurnal Akuntansi Dan Pendidikan. – 2019. – Vol. 8. – №. 1. – P. 35-46.
- 16 Knox C., Janenova S. Public councils in Kazakhstan: a case of emergent participative democracy? //Central Asian Survey. – 2018. – Vol. 37. – №. 2. – P. 305-321.

17 Дьякова Е. Г., Трахтенберг А. Д. *Общественные советы при органах исполнительной власти: эксперты, контролеры или мирские челобитчики?* //Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2019. – №. 6 (154). – С. 180-201., URL: <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.6.09> (дата обращения: 25.09.2024)

18 McCarthy L. A., Stolerma K., Tikhomirov A. V. *Managed civil society and police oversight in Russia: Regional police–public councils* //Europe-Asia Studies. – 2020. – Vol. 72. – №. 9. – P. 1498-1522.

19 Kovbas I. V., Krainii P. I. *Administrative Procedure under the Legislation of Ukraine and Certain Foreign Countries (Comparative Legal Study)* //Probs. Legality. – 2023. – Vol. 163. – P. 93, URL: https://doi.org/10.26350/18277942_000119 (accessed: 25.09.2024)

20 Орлова И. В., Соколова Т. Д. *Роль и функции общественных советов в повышении эффективности деятельности региональных органов государственной власти* //Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. – 2017. – Т. 17. – №. 1. – С. 124-132. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-funktsii-obschestvennyh-sovetov-v-povyshenii-effektivnosti-deyatelnosti-regionalnyh-organov-gosudarstvennoy-vlasti> (дата обращения: 25.08.2024)

21 Алимова М.М. *Роль гражданских институтов в формировании нетерпимости коррупции у граждан Узбекистана* //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №8. – С. 253-264. URL: <http://erus.uz/index.php/er/article/view/4043> (дата обращения: 25.08.2024)

22 Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года №148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения: 25.08.2024)

23 Закон Республики Казахстан от 2 октября 2023 года №30-VIII ЗРК «Об общественном контроле». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030> (дата обращения: 25.08.2024)

24 Закон Республики Казахстан Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года №401-V ЗРК «О доступе к информации». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401> (дата обращения: 25.08.2024)

25 Закон Республики Казахстан от 19 июня 2024 года №93-VIII ЗРК «О масс-медиа». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093#z688> (дата обращения: 25.08.2024)

26 Aziz H., Shah N. *Participatory budgeting: Models and approaches* //Pathways Between Social Science and Computational Social Science: Theories, Methods, and Interpretations. – 2021. – P. 215-236. URL: <https://arxiv.org/pdf/2003.00606> (accessed: 29.09.2024)

27 Mansuri, G.; Rao, V. *Localizing Development: Does Participation Work?* Washington, DC: World Bank. 2013

28 Luna-Pla I., Nicolás-Carlock J. R. *Corruption and complexity: a scientific framework for the analysis of corruption networks* //Applied Network Science. – 2020. – Vol. 5. – №. 1. – P. 13.

29 Scalpello M. *Malta: The use of ambiguity for corruption and (mis) rule of law* //Journal of Economic Criminology. – 2024. – Vol. 5. – 100088.

30 Bajrami I., Bajrami T. *The Role and Importance of Civil Initiatives in Local Governance* //Journal of Governance and Regulation/Volume. – 2024. – Vol. 13. – №. 2.

31 Villanueva P. A. G. *Why civil society cannot battle it all alone: the roles of civil society environment, transparent laws and quality of public administration in political corruption mitigation* //International Journal of Public Administration. – 2020. – Vol. 43. – №. 6. – P. 552-561.

References:

1. Mauro P. Corruption and growth //The quarterly journal of economics. – 1995. – Vol. 110. – №. 3. – P. 681-712. (in English).
2. Khan A., Krishnan S. Conceptualizing the impact of corruption in national institutions and national stakeholder service systems on e-government maturity //International Journal of Information Management. – 2019. – Vol. 46. – P. 23-36. (in English).
3. Herasymiuk K. et al. Principles of integrity and good governance in public administration //International Journal of Management. – 2020. – Vol. 11. – №. 4. (in English).
- 4 Transparency International. Corruption Perception Index 2023. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (in English).
- 5 Obshhestvennyj fond Transparensi Interneshnl – Kazakhstan [Public Foundation Transparency International - Kazakhstan]. URL: <https://www.transparency.kz/ru/news/80-kazakhstan-sohranil-status-vysoko-korrumpirovannoy-strany-po-versii-ivk-za-2023-god.html> (in Russian).
- 6 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 2 nojabrja 2015 goda №383-V ZRK «Ob obshhestvennyh sovetah» [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 2, 2015 No. 383-V ZPK "On Public Councils"]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000383> (in Russian).
- 7 Ministerstvo kul'tury i informacii Respubliki Kazakhstan. Nacional'nyj doklad o dejatel'nosti obshhestvennyh sovetov v Respublike Kazakhstan – 2023 [Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. National Report on the Activities of Public Councils in the Republic of Kazakhstan – 2023]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/documents/details/574387?lang=ru> (in Russian).
- 8 DFID. Why Corruption Matters: Understanding Causes, Effects and How To Address Them. London: Department for International Development. – 2015. – URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7f86f2e5274a2e87db6625/corruption-evidence-paper-why-corruption-matters.pdf> (in English).
- 9 Mungiu-Pippidi A. Controlling corruption through collective action //Journal of Democracy. – 2013. – Vol. 24. – №. 1. – P. 101-115. (in English).
- 10 Persson A., Rothstein B., Teorell J. The failure of anti-corruption policies: a theoretical mischaracterization of the problem. – 2010. (in English).
- 11 Bauhr M. Need or greed? Conditions for collective action against corruption //Governance. – 2017. – Vol. 30. – №. 4. – P. 561-581. (in English).
- 12 Van Zomeren M., Postmes T., Spears R. Toward an integrative social identity model of collective action: a quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives //Psychological bulletin. – 2008. – Vol. 134. – №. 4. – 504 p (in English).
- 13 Mugellini G. et al. Public sector reforms and their impact on the level of corruption: A systematic review //Campbell Systematic Reviews. – 2021. – Vol. 17. – №. 2. – e1173. (in English).
- 14 Molina E. et al. Community monitoring interventions to curb corruption and increase access and quality in service delivery: a systematic review //Journal of Development Effectiveness. – 2017. – Vol. 9. – №. 4. – P. 462-499. (in English).
- 15 Santoso B., Aprillianto B. The Needs and Readiness Analysis of Social Audit Implementation in Indonesia //Assets: Jurnal Akuntansi Dan Pendidikan. – 2019. – Vol. 8. – №. 1. – P. 35-46. (in English).
- 16 Knox C., Janenova S. Public councils in Kazakhstan: a case of emergent participative democracy? //Central Asian Survey. – 2018. – Vol. 37. – №. 2. – P. 305-321. (in English).
- 17 Dyakova E. G., Trakhtenberg A. D. Obshhestvennye sovery pri organah ispolnitel'noj vlasti: jeksperty, kontrolery ili mirskie chelobitchiki? [Public councils under executive authorities: experts, controllers or lay petitioners?] //Monitoring obshhestvennogo mnenija: jekonomicheskie i social'nye peremeny. – 2019. – №. 6 (154). – S. 180-201, URL: <https://doi.org/10.14515/monitoring.2019.6.09> (in Russian).

18 McCarthy L. A., Stolerma K., Tikhomirov A. V. *Managed civil society and police oversight in Russia: Regional police–public councils* // *Europe-Asia Studies*. – 2020. – Vol. 72. – №. 9. – P. 1498-1522. (in English).

19 Kovbas I. V., Krainii P. I. *Administrative Procedure under the Legislation of Ukraine and Certain Foreign Countries (Comparative Legal Study)* // *Probs. Legality*. – 2023. – Vol. 163. – P. 93, URL: https://doi.org/10.26350/18277942_000119 (in English).

20 Orlova I.V., Sokolova T.D. *Rol' i funktsii obshchestvennykh sovetov v povyshenii jeffektivnosti dejatel'nosti regional'nykh organov gosudarstvennoy vlasti* [The role and functions of public councils in increasing the efficiency of regional government bodies] // *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Serija: Sociologija*. – 2017. – Vol. 17. – №. 1. – S. 124-132. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-funktsii-obshchestvennykh-sovetov-v-povyshenii-effektivnosti-deyatelnosti-regionalnykh-organov-gosudarstvennoy-vlasti> (in Russian).

21 Alimova M. M. *Rol' grazhdanskih institutov v formirovanii neterpimosti korrupcii u grazhdan Uzbekistana* [The Role of Civil Institutions in Forming Intolerance of Corruption among Citizens of Uzbekistan] // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023. – Vol. 2. – №. 8. – S. 253-264. URL: <http://erus.uz/index.php/er/article/view/4043> (in Russian).

22 *Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 janvarja 2001 goda №148 «O mestnom gosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazahstan»* [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2001 No. 148 “On local government and self-government in the Republic of Kazakhstan”]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (in Russian).

23 *Zakon Respubliki Kazahstan ot 2 oktjabrja 2023 goda №30-VIII ZRK «Ob obshchestvennom kontrole»* [Law of the Republic of Kazakhstan dated October 2, 2023 No. 30-VIII ZRK "On Public Control"]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030> (in Russian).

24 *Zakon Respubliki Kazahstan Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 nojabrja 2015 goda №401-V ZRK «O dostupe k informacii»* [Law of the Republic of Kazakhstan Law of the Republic of Kazakhstan dated November 16, 2015 No. 401-V 3PK "On access to information"]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000401> (in Russian).

25 *Zakon Respubliki Kazahstan ot 19 ijunja 2024 goda №93-VIII ZRK «O mass-media»* [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 2024 No. 93-VIII ZRK "On Mass Media"]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093#z688> (in Russian).

26 Aziz H., Shah N. *Participatory budgeting: Models and approaches* // *Pathways Between Social Science and Computational Social Science: Theories, Methods, and Interpretations*. – 2021. – P. 215-236. (in English).

27 Mansuri, G.; Rao, V. *Localizing Development: Does Participation Work?* Washington, DC: World Bank. 2013 (in English).

28 Luna-Pla I., Nicolás-Carlock J. R. *Corruption and complexity: a scientific framework for the analysis of corruption networks* // *Applied Network Science*. – 2020. – Vol. 5. – №. 1. – P. 13. (in English).

29 Scalpello M. *Malta: The use of ambiguity for corruption and (mis) rule of law* // *Journal of Economic Criminology*. – 2024. – Vol. 5. – 100088. (in English).

30 Bajrami I., Bajrami T. *The Role and Importance of Civil Initiatives in Local Governance* // *Journal of Governance and Regulation*/Volume. – 2024. – Vol. 13. – №. 2. (in English).

31 Villanueva P. A. G. *Why civil society cannot battle it all alone: the roles of civil society environment, transparent laws and quality of public administration in political corruption mitigation* // *International Journal of Public Administration*. – 2020. – Vol. 43. – №. 6. – P. 552-561. (in English).

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

FTAMP: 04.21.31

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.007

Ш.М. Жандосова

ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

ШЫҒЫС АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК МОДЕРНИЗАЦИЯ САЯСАТЫ:
ЖАПОНИЯ, ОҢТҮСТІК КОРЕЯ ЖӘНЕ СИНГАПУР МОДЕЛЬДЕРІНІҢ
САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Мақалада Шығыс Азияның үш жетекші елі – Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапурдың мемлекеттік модернизация саясатына салыстырмалы талдау жасалады. Зерттеу аталған елдердің әлеуметтік-экономикалық және саяси жаңғыру процестерінің ерекшеліктерін, олардың даму модельдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға бағытталған. Мақалада «Азия жолбарыстары» феноменінің қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері қарастырылып, әр елдің модернизациялық стратегиясының өзіндік ерекшеліктері талданады. Жапонияның соғыстан кейінгі қалпына келу тәжірибесі, Оңтүстік Кореяның индустриалды-инновациялық даму жолы және Сингапурдың «ақылды қала-мемлекетке» трансформациялану процесі зерттеледі. Зерттеу барысында мемлекеттік басқару жүйесінің реформалары, экономикалық саясаттың трансформациясы, әлеуметтік модернизация және технологиялық даму стратегиялары сияқты маңызды аспектілерге ерекше назар аударылады. Әр елдің модернизациялық саясатының табысты және проблемалық тұстары анықталып, олардың қазіргі заманғы сын-қатерлерге бейімделу қабілеті бағаланады. Мақалада сондай-ақ аталған елдердің модернизациялық тәжірибесінің негізгі сабақтары тұжырымдалып, олардың қазіргі жаһандық экономикадағы бәсекеге қабілеттілігін сақтау үшін қабылдап жатқан шаралары талданады.

Түйін сөздер: мемлекеттік модернизация, мемлекеттік басқару, әлеуметтік модернизация, технологиялық даму, экономикалық даму, Шығыс Азия елдері

Sh.M. Zhandossova

*Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK,
Almaty, Kazakhstan*

STATE MODERNIZATION POLICIES IN EAST ASIAN COUNTRIES:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MODELS OF JAPAN, SOUTH KOREA AND
SINGAPORE

Abstract

The article provides a comparative analysis of state modernization policies in three leading East Asian countries – Japan, South Korea, and Singapore. The research aims to identify the characteristics of socio-economic and political renewal processes in these countries, determining similarities and differences in their development models. The article examines the main stages of the formation and development of the «Asian Tigers» phenomenon and analyzes the specific features of each country's modernization strategy. The study explores Japan's post-war recovery

experience, South Korea's industrial-innovative development path, and Singapore's transformation process into a «smart city-state». The research pays particular attention to such important aspects as public administration system reforms, economic policy transformation, social modernization, and technological development strategies. The study identifies successful and problematic aspects of each country's modernization policy and evaluates its ability to adapt to contemporary challenges. The article also formulates the main lessons from the modernization experience of these countries and analyzes their measures to maintain competitiveness in the modern global economy. The study employs a comprehensive approach to analyzing modernization processes, which allows for identifying both general patterns and national development characteristics of each country. The research results demonstrate that modernization success is largely determined by the state's ability to effectively combine traditional values with modern development imperatives and adapt international experience to the national context.

Keywords: State Modernization, Public Administration, Social Modernization, Technological Development, Economic Development, East Asian Countries

Жандосова Ш.М.

*Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК,
г. Алматы, Республика Казахстан*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ МОДЕРНИЗАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В СТРАНАХ ВОСТОЧНОЙ АЗИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МОДЕЛЕЙ ЯПОНИИ, ЮЖНОЙ КОРЕИ И СИНГАПУРА

Аннотация

В статье проводится сравнительный анализ государственной политики модернизации трех ведущих стран Восточной Азии – Японии, Южной Кореи и Сингапура. Исследование направлено на выявление особенностей социально-экономических и политических процессов обновления этих стран, определение сходств и различий в их моделях развития. В статье рассматриваются основные этапы становления и развития феномена «азиатских тигров», анализируются специфические особенности модернизационной стратегии каждой страны. Исследуется опыт послевоенного восстановления Японии, путь индустриально-инновационного развития Южной Кореи и процесс трансформации Сингапура в «умное город-государство». В ходе исследования особое внимание уделяется таким важным аспектам, как реформы системы государственного управления, трансформация экономической политики, социальная модернизация и стратегии технологического развития. Выявляются успешные и проблемные аспекты модернизационной политики каждой страны, оценивается их способность адаптироваться к современным вызовам. В статье также формулируются основные уроки модернизационного опыта указанных стран и анализируются принимаемые ими меры по сохранению конкурентоспособности в современной глобальной экономике. В исследовании применяется комплексный подход к анализу модернизационных процессов, что позволяет выявить как общие закономерности, так и национальные особенности развития каждой страны. Результаты исследования демонстрируют, что успех модернизации в значительной степени определяется способностью государства эффективно сочетать традиционные ценности с императивами современного развития, а также адаптировать международный опыт к национальному контексту.

Ключевые слова: государственная модернизация, государственное управление, социальная модернизация, технологическое развитие, экономическое развитие, страны Восточной Азии

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеу Шығыс Азия елдерінің мемлекеттік модернизация стратегияларын жан-жақты салыстырмалы талдауға бағытталған. Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапур үлгілерінің институционалдық трансформация ерекшеліктері мен мемлекеттік басқару механизмдерін салыстыру арқылы аймақтық даму парадигмалары зерделенеді.

Жапондық модернизацияның ғылыми тұрғыдан қарастырғанда негізгі парадигмасы – дәстүрлі құндылықтар мен заманауи даму үлгісінің симбиозы арқылы «қуып жету» стратегиясын жүзеге асыру болса, Оңтүстік Корея моделінің феномені мемлекеттік реттеудің жоғары деңгейін сақтай отырып, авторитарлық басқарудан демократиялық институттарға көшудің эволюциялық траекториясын көрсетеді. Ал Сингапур моделі ресурстық шектеулер жағдайында «дамушы мемлекет» концепциясының имплементациясының тиімділігін көрсететін үлгі болып табылады.

Зерттеу модернизацияның табысты болуының негізгі факторы мемлекеттік реттеуді нарықтық тетіктермен тиімді үйлестіру, сондай-ақ дәстүрлі әлеуметтік-мәдени үлгілерді қазіргі заманғы даму императивтерімен интеграциялау болғанын көрсетті. Инновациялық экономикаға көшу үшін негіз қалаған білім беру және ғылыми-техникалық даму саласындағы дәйекті саясат ерекше рөл атқарды.

Зерттеу нәтижелері бастапқы жағдайлар мен өзгерістер қарқынындағы айырмашылықтарға қарамастан, үш елдің барлығы модернизация мақсаттарына қол жеткізу үшін ұлттық ресурстарды жұмылдырудың тиімді тетіктерін құра алғанын көрсетеді. Бұл елдердің тәжірибесі кешенді жаңғыртуға ұмтылатын дамушы мемлекеттер үшін үлкен құндылыққа ие. Талдау модернизациялық процестердің тұрақтылығы экономикалық тиімділік пен әлеуметтік әділеттілік арасындағы тепе-теңдікпен қамтамасыз етілетінін көрсетеді, бұл қазіргі жаһандық сын-қатерлер тұрғысынан ерекше өзекті.

КІРІСПЕ

XX ғасырдың екінші жартысында Шығыс Азия елдерінің қарқынды дамуының негізгі факторы экономикалық және әлеуметтік-саяси институттардың модернизациясы болды. «Азиялық экономикалық ғажайып» феномені табысты модернизациялық өзгерістердің әмбебап механизмдерін анықтауға ұмтылған зерттеушілердің назарын аударуда. Ұқсас экономикалық өсу нәтижелері кезінде мемлекеттік модернизация саясатының әртүрлі модельдерін көрсететін Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапур тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады.

Шығыс Азия елдерінің мемлекеттік модернизация саясатын зерттеу қазіргі таңда өте көкейкесті болып табылады, себебі бұл мемлекеттер қысқа мерзім ішінде дәстүрлі қоғамнан заманауи постиндустриялық қоғамға өтудің табысты жолын көрсетті. Олардың тәжірибесі экономикалық, әлеуметтік және саяси салалардағы түбегейлі өзгерістердің тиімді үлгісін ұсынады.

Мэйдзи дәуірінде-ақ модернизация процесін бастаған Жапония Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін экономиканы қалпына келтіру мен дамытудың бұрын-соңды болмаған қарқынын көрсетті. Жапон отарлауы азамат соғысын бастан өткерген Оңтүстік Корея бірнеше онжылдықта аграрлық елден қазіргі әлемнің технологиялық көшбасшыларының біріне айналды. 1965 жылы тәуелсіздік алған Сингапур тиімді мемлекеттік саясаттың арқасында Азияның жетекші қаржы және инновациялық орталығына айналды.

Осы елдердің модернизация модельдерін салыстырмалы талдаудың өзектілігі дәстүрлі қоғамдарды қазіргі индустриалды және постиндустриалды қоғамдарға трансформациялау процестеріндегі мемлекеттің рөлін түсіну қажеттілігімен байланысты. Осы мәселе бойынша зерттеулердің елеулі санына қарамастан, қарастырылып отырған елдердің әрқайсысында модернизациялық саясатты жүзеге асырудың ерекшеліктерін жүйелі салыстырмалы талдауға қажеттілік туындап отыр.

ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Шығыс Азия елдеріндегі модернизация үдерістерін теориялық тұрғыдан зерттеу әдіснамалық тұрғыдан бірнеше негізгі бағытқа бөлінеді. Біріншіден, мемлекеттің даму процесіндегі рөлін зерттейтін институционалдық тәсіл, екіншіден, экономикалық саясат құралдарын талдайтын құрылымдық тәсіл, үшіншіден, әлеуметтік-мәдени факторларды қарастыратын социологиялық тәсіл.

Институционалдық тәсілдің негізін қалаушы Чалмерс Джонсон [1] «даму жағдайындағы мемлекет» тұжырымдамасын ұсынып, Жапонияның соғыстан кейінгі экономикалық өрлеуін талдау арқылы мемлекеттік басқарудың тиімді моделін анықтады. Оның идеяларын дамыта отырып, Питер Эванс [2] «кіріктірілген дербестік» теориясын әзірледі, онда мемлекет пен жеке сектордың өзара әрекеттесуінің оңтайлы тетіктері сипатталған.

Такафуса Накамура [3] Жапониядағы модернизацияның институционалдық негіздерін зерттеп, МІТІ (Сауда және өнеркәсіп министрлігі) сияқты мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлау мен индустриялық саясаттағы рөлін ашты. Сонымен қатар, ол жапон корпоративтік басқару жүйесінің ерекшеліктерін және оның экономикалық өсуге әсерін талдады. Жапония экономикалық дамуының тарихы, әсіресе Эдо (Токугава) кезеңіндегі (1603-1868) және Мейдзи қалпына келу кезеңіндегі (1868-1912) экономикалық өзгерістер көптеген зерттеушілердің назарын аударды. Накабаяши Масаки [4] еңбегінде Эдо кезеңінің Жапонияның кейінгі модернизациясы үшін маңызды рөл атқарғанын көрсетеді. Автор Токугава әкімшілігі кезінде Жапонияда қалыптасқан институционалдық және экономикалық негіздерді талдайды. Токугава кезеңіндегі сауда, қолөнер және ауыл шаруашылығының дамуы, сонымен қатар сауаттылық пен білім беру жүйесінің жетілдірілуі Жапония экономикасының кейінгі жедел өсуін қамтамасыз еткенін дәлелдейді. Автор Жапонияны Азиядағы экономикалық дамудың ерекше үлгісі ретінде қарастырады.

Митчелл Остин мен Йин Вейвен «Саяси орталықтандыру, карьералық ынталандырулар және Эдо Жапониясындағы жергілікті экономикалық өсу» [5] атты зерттеуінде Токугава кезеңіндегі саяси орталықтандыру мен экономикалық даму арасындағы байланысты талдайды. Бұл зерттеу Жапонияның дамуындағы институционалдық факторлардың маңыздылығын көрсетеді және әкімшілік реформалардың экономикалық нәтижелерге тигізетін әсерін түсінуге мүмкіндік береді.

Вриес Пьер [6] болса, өз зерттеуінде Мейдзи қалпына келу кезеңінен бастап Жапонияның мемлекеттік саясаты мен экономикалық дамуы арасындағы байланысты зерттейді. Вриес Жапонияның индустриализация процесі Еуропа елдерінің тәжірибесінен ерекшеленетінін атап өтеді. Автор Жапонияның мемлекеттік басқару жүйесінің ұлттық экономиканы дамытудағы рөлін көрсетеді, сонымен қатар батыс технологияларын қабылдау және жергілікті дәстүрлі экономикалық құрылымдарды сақтау арасындағы тепе-теңдікті баса айтады.

Кей Коганың «Hedging for Balancing: Japan's Foreign Policy in the 2010s–2020s» [7] атты мақаласы 2010-2020 жылдар аралығындағы Жапонияның сыртқы саясатының өзгеруін, әсіресе аймақтық қауіпсіздік мәселелеріне қатысты хеджирлеу стратегиясынан теңгерімді саясатқа ауысуын талдайды. Мақалада Жапонияның стратегиялық автономиясын арттыру және аймақтағы әскери-саяси ықпалын күшейту үшін жүргізген саясаты талқыланады, бұл оның халықаралық қатынастардағы рөлінің өзгеруін көрсетеді.

Оңтүстік Кореяның модернизациясы мен экономикалық даму жолы әлемдік зерттеушілер назарын аударған маңызды тақырып болып табылады. Бұл елдің тәжірибесі, әсіресе жоспарлау мен реформалау әдістері, басқа дамушы елдер үшін үлгі ретінде қарастырылады. Оңтүстік Корея үлгісін зерттеуде Элис Амсен [8] «кешіккен индустриаландыру» теориясын ұсынды, онда мемлекеттің технологиялық модернизацияны басқарудағы рөлі көрсетілген. Ха-Джун Чанг [9] корей үлгісінің институционалдық ерекшеліктерін, әсіресе мемлекет пен чебольшердің өзара қарым-қатынасын терең талдады.

Тангалычева Румия [10] ғылыми мақаласында Кореяның модернизациялық жолын тарихи тұрғыдан талдайды. Автор Кореяның дәстүрлі қоғамнан заманауи индустриалды қоғамға ауысу процесіне баса назар аударады. Сонымен қатар, автор қазіргі Кореяның модернизациялық жетістіктері мен қиындықтарын да қарастырады. Рассадина Алла Константиновна [11] мақаласында Оңтүстік Кореяның модернизациялық дамуындағы жоспарлаудың рөліне арнайы тоқталады. Зерттеуші Кореяның экономикалық жоспарлау жүйесінің эволюциясын талдап, оның елдің жеделдетілген индустриалды дамуына қосқан үлесін көрсетеді. Кореяның бесжылдық жоспарлау жүйесінің тиімділігін және оның әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге бейімделу қабілетін атап өтеді. Автор мемлекеттік жоспарлау мен жеке сектордың даму стратегияларының үйлесімділігін Кореяның табысты модернизациясының маңызды факторы ретінде қарастырады. «South Korea unveils sweeping 2025 reforms to modernize its economy and society» [12] атты мақалада Оңтүстік Кореяның 2025 жылға арналған жаңа реформалары туралы мәліметтер келтірілген. Мақалада Кореяның экономикасы мен қоғамын жаңғыртуға бағытталған кешенді реформалар бағдарламасы сипатталады.

Қазіргі заманғы Сингапурдың экономикалық және саяси даму моделі көптеген ғалымдардың назарын аударды. Сингапур тәжірибесін зерттеуде Ли Куан Юдің [13] еңбектері үлкен маңызға ие. Оның «Сингапурская история. Из «третьего мира – в первый» атты кітабы елдің модернизациялық стратегиясының теориялық негіздемесін және практикалық имплементациясын ұсынады. Бұл еңбек – мемлекеттік басқару мен әлеуметтік-экономикалық трансформация саласындағы эмпирикалық зерттеу. Автор мемлекеттің модернизациялық үдерістерін, этноәлеуметтік интеграция механизмдерін және халықаралық қатынастар жүйесіндегі стратегиялық позициялауды талдайды. Сонымен қатар, басқарушылық шешімдердің қабылдану процестері мен институционалдық реформалардың имплементациясы қарастырылады.

Сингапурлық модернизация үлгісі экономикалық дамудағы мемлекеттік институттардың рөлін ашатын Эдгар Шейннің [14] зерттеулерінде терең талданған. «A Successful Model of State Capitalism: Singapore» [15] атты ғылыми еңбек Сингапурдың экономикалық үлгісі трансформациясының заманауи талдауын ұсынады. Джейкоб Стейн өзінің «Singapore's Contradiction of Modernization Theory» [16] атты мақаласында дәстүрлі модернизация теориясына қайшы келетін Сингапур феноменін зерттейді. Стейннің пікірінше, классикалық модернизация теориясы бойынша, экономикалық даму демократиялық институттардың қалыптасуына әкелуі керек, алайда Сингапур жоғары экономикалық көрсеткіштерге қарамастан, либералды демократия үлгісін қабылдамағанын атап өтеді.

Шығыс Азия елдерінің модернизация үлгілерін салыстырмалы талдау экономикаға мемлекеттік араласудың әртүрлі аспектілерін зерттеген Роберт Уэйдтің [17] еңбектерінде ұсынылған. Джо Стадвелл [18] аймақтың әртүрлі елдеріндегі модернизацияның табысы мен сәтсіздік факторларына кешенді талдау жүргізді.

Заманауи зерттеушілер арасында Даниэль Фельчер [19] Шығыс Азия елдерінің технологиялық саясатын салыстырмалы талдаса, Кадзухиро Уэта мен Акихиса Мори [20] экологиялық модернизация аспектілерін қарастырады. Хоэ Сиу Лун [21] Сингапурдың әлеуметтік саясат моделін талдап, оның экономикалық модернизациямен байланысын зерттейді.

Иварими Б.Уранта мен Нельсон О.Эбикедоумен [22] Шығыс Азия елдеріндегі инновациялық даму стратегияларын салыстырмалы талдау жасап, мемлекеттік саясаттың технологиялық прогреске әсерін зерттейді. Жюльен Чейс пен Паша Цхе [23] аймақтық интеграция процестерінің модернизацияға әсерін қарастырады.

Дегенмен, қазіргі әдебиетте бірқатар зерттеу олқылықтары бар. Біріншіден, цифрлық трансформация контекстіндегі мемлекеттік модернизациялық саясаттың ерекшеліктері жеткілікті зерттелмеген. Екіншіден, климаттық өзгерістер мен жасыл экономикаға көшу жағдайындағы модернизация стратегияларын талдау қажет. Үшіншіден, пандемиядан кейінгі кезеңдегі мемлекеттік басқару жүйесінің трансформациясы терең зерттеуді талап етеді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Бұл зерттеудің әдіснамалық негізі институционалдық, салыстырмалы және жүйелік талдаудың интеграциясына негізделген кешенді тәсілге сүйенеді. Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапур таңдауының негіздемесі осы елдердің модернизация үдерісінде жеткен айрықша жетістіктері мен олардың даму модельдерінің ерекше сипаттамаларына негізделген. Бұл елдер әртүрлі тарихи жолдардан өтіп, түрлі институционалдық құрылымдарды қалыптастырғанымен, олардың барлығы жедел экономикалық өсу мен әлеуметтік модернизацияға қол жеткізді.

Зерттеу барысында мемлекеттік басқару, экономикалық саясат және технологиялық даму секторлары негізгі талдау бағыттары ретінде таңдалды, себебі бұл салалар модернизация процесінің негізгі қозғаушы күштері болып табылады. Деректер базасы ретінде халықаралық ұйымдардың (Дүниежүзілік банк, ЭЫДҰ, БҰҰ) ресми статистикалық мәліметтері, үкіметтік құжаттар мен есептер, ұлттық даму стратегиялары, заңнамалық актілер, сондай-ақ жетекші ғылыми журналдардағы зерттеу мақалалары пайдаланылды.

Сандық деректерді талдау үшін статистикалық әдістер, ал сапалық талдау үшін контент-талдау және дискурс-талдау әдістері қолданылды. Салыстырмалы талдау кезінде әр елдің даму траекториясының ерекшеліктері, институционалдық өзгерістердің динамикасы, мемлекеттік саясаттың тиімділігі және әлеуметтік-экономикалық нәтижелері зерттелді. Жүйелік тәсіл арқылы модернизация процесінің көп өлшемді сипаты, оның ішінде экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени трансформациялардың өзара байланысы қарастырылды. Институционалдық талдау формальды және бейформальды институттардың қоғамдық өмірдегі рөлін, олардың өзгеру механизмдерін зерттеуге мүмкіндік берді. Зерттеу шеңберінде 1960-2020 жылдар аралығындағы кезең қамтылды, бұл модернизация процесінің ұзақ мерзімді динамикасын бағалауға мүмкіндік берді.

Әр елдің даму моделін талдау кезінде экономикалық өсу көрсеткіштері, институционалдық реформалар, технологиялық инновациялар, әлеуметтік саясат және мемлекеттік басқару жүйесінің трансформациясы сияқты негізгі параметрлер ескерілді. Сонымен қатар, әр елдің ұлттық ерекшеліктері мен тарихи-мәдени контексті де назарға алынды. Деректерді жинау мен талдау процесінде триангуляция принципі қолданылды, яғни әртүрлі дерек көздері мен зерттеу әдістерінің нәтижелері салыстырылып, верификацияланды.

Зерттеу нәтижелерінің сенімділігін қамтамасыз ету үшін сандық және сапалық әдістердің үйлесімді қолданылуына ерекше назар аударылды. Салыстырмалы талдау барысында елдердің даму модельдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталып, олардың табысты тәжірибесінің басқа елдерге қолданылу мүмкіндіктері бағаланды. Зерттеудің әдіснамалық аппараты модернизация стратегияларының тиімділігін және олардың әлеуметтік-экономикалық салдарын болжауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде таңдалған тәсілдер кешені модернизация үдерістерінің көпдеңгейлі сипатын ескере отырып, оның барлық аспектілерін жүйелі түрде талдауға мүмкіндік береді. Әдіснамалық аппараттың құрылымы зерттеу мақсаттарына сәйкес келеді және қойылған міндеттерді шешуге бағытталған.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Модернизацияның теориялық концептуализациясы қазіргі заманғы даму парадигмаларын кешенді түрде зерделеуге мүмкіндік береді. Институционалдық трансформация контекстінде мемлекеттің реттеуші және стратегиялық рөлі айтарлықтай маңызды. Эволюциялық модернизация тұжырымдамасы дәстүрлі элементтердің сабақтастығын және жаңашылдықтың үйлесімділігін негіздейді. Шығыс Азия модернизация моделі, атап айтқанда Жапонияның тәжірибесі, мәдени идентификацияны сақтай отырып технологиялық прогреске қол жеткізудің парадигмалық үлгісі болып саналады.

Мемлекеттік модернизациялық саясат Жапонияның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі қозғаушы күші ретінде қарастырылады. Мейдзи реставрациясынан бастау алған

жапондық модернизация үдерісі мемлекеттің белсенді реттеуші рөлімен сипатталады. Жапонияның модернизациялық саясаты ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және әлеуметтік әл-ауқатты жақсартуға бағытталған стратегиялық бағдарламалардың жүйелі іске асырылуына негізделген.

Мемлекеттік басқарудың жапондық моделі экономикалық даму мен әлеуметтік тұрақтылықтың оңтайлы үйлесімін қамтамасыз етуге бағытталған. Стратегиялық жоспарлау мен индикативтік реттеудің тиімді механизмдері арқылы мемлекет экономикалық өсудің басым бағыттарын анықтайды және қажетті ресурстарды шоғырландырады.

Жапонияның инновациялық даму саясаты ғылыми-техникалық әлеуетті арттыруға және жаңа технологияларды енгізуге ерекше көңіл бөледі. Мемлекеттік-жеке серіктестік механизмдері арқылы инновациялық жобаларды қаржыландыру мен іске асыру тиімді жүзеге асырылады. Әлеуметтік модернизация саясаты қоғамдық әл-ауқатты арттыруға және әлеуметтік теңсіздікті азайтуға бағытталған. Білім беру жүйесін жаңғырту, денсаулық сақтау қызметтерінің сапасын арттыру және әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру мемлекеттік саясаттың басым бағыттары болып табылады. Жапонияның экологиялық модернизация саясаты қоршаған ортаны қорғау мен экономикалық дамуды үйлестіруге бағытталған. Энергия тиімділігін арттыру, жаңартылатын энергия көздерін дамыту және экологиялық таза технологияларды енгізу мемлекеттік қолдауға ие.

Мемлекеттік модернизация саясатының маңызды құрамдас бөлігі аймақтық дамуды теңестіру болып табылады. Өңірлік даму бағдарламалары арқылы экономикалық әлеуетті біркелкі бөлу және инфрақұрылымды жаңғырту жүзеге асырылады. Жапонияның сыртқы экономикалық саясаты халықаралық нарықтарға интеграциялануға және экспорттық әлеуетті арттыруға бағытталған. Халықаралық ынтымақтастық пен сауда байланыстарын нығайту арқылы ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі арттырылады.

Мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту әкімшілік реформалар мен цифрлық трансформация арқылы жүзеге асырылады. Мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру және бюрократиялық кедергілерді азайту басты назарда. Жапонияның модернизациялық саясаты ұлттық дәстүрлер мен заманауи даму талаптарының үйлесімді синтезіне негізделген. Мемлекеттік саясаттың тиімділігі жүйелі мониторинг және бағалау механизмдері арқылы қамтамасыз етіледі. Жапонияның мемлекеттік модернизациялық саясаты үздіксіз жетілдіру мен бейімделу принциптеріне негізделген, бұл оның тұрақты даму мен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етудегі тиімділігін айқындайды.

Жапонияның модернизациялық стратегиясы мемлекеттік реттеудің, корпоративтік мәдениеттің және инновациялық менеджменттің интеграцияланған тәсілін көрсетеді. Экономикалық трансформацияның негізгі детерминанттары ретінде ұлттық білім беру жүйесі, технологиялық модернизация және әлеуметтік капиталдың үйлесімді дамуы танылады. Мемлекеттік жоспарлау мен нарықтық экономика механизмдерінің оңтайлы арақатынасы Жапонияның экономикалық серпілісінің негізгі факторы болды. Модернизация процесінде дәстүрлі корпоративтік мәдениет пен инновациялық менеджменттің синтезі елдің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің маңызды шарты ретінде қарастырылады.

Жапония тәжірибесі шетелдік технологияларды стратегиялық пайдалануды, адами капиталды дамытуды, тиімді өнеркәсіптік саясатты және тығыз мемлекеттік-жекешелік әріптестікті үйлестіретін модернизацияға кешенді және жүйелі көзқарасты көрсетеді. Сонымен бірге Жапония одан әрі реформалар мен өзгермелі жаһандық жағдайларға бейімделуді талап ететін бірқатар құрылымдық проблемалармен бетпе-бет келуде [24].

Жоғарыда аталған барлық факторлардың өзара әрекеттесуінің синергетикалық әсері Жапонияның тұрақты экономикалық өсуі мен технологиялық дамуы үшін жағдай жасады. Бұл модель елді белсенді индустрияландыру кезеңінде жоғары тиімділікті көрсетті және басқа Азия мемлекеттері үшін үлгі болды. Жапон модернизация моделінің табысы тек экономикалық факторлармен ғана емес, сонымен қатар жоғары еңбек этикасын, ұжымшылдықты және шешім қабылдаудағы ұзақ мерзімді бағдарды қоса алғанда, жапон қоғамының әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерімен де байланысты болғанын атап өту қажет.

Кесте 1. Жапония мысалындағы модернизация саясаты бойынша халықаралық тәжірибенің SWOT-талдауы

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары	Мүмкіндіктер	Қауіптер
Мәйдзи дәуірінен бастап модернизация саясатының ұзақ тәжірибесі мен сабақтастығы	Экспортқа шамадан тыс бағдарлану және сыртқы нарықтарға тәуелділік	Азия мен басқа да өңірлердегі жаңа қарқынды дамып келе жатқан нарықтарға шығу	Басқа дамушы экономикалар тарапынан жаһандық бәсекелестіктің күшеюі
Индустрияландыруды жеделдету үшін шетелдік технологиялар мен инвестицияларды стратегиялық пайдалану	Экономиканың жеткіліксіз әртараптандырылуы, бірнеше салаға күшті мамандану	Жасыл технологиялар мен жаңартылатын энергетиканы дамыту	Геосаяси шиеленіс пен сауда қақтығыстарына байланысты тәуекелдер
Жұмыс күшінің білім мен біліктілігінің жоғары деңгейі	Кейбір секторлардағы либерализация мен дерегуляцияның баяу қарқыны	Экономиканың цифрлық трансформациясы және озық ақпараттық технологияларды енгізу	Интеграциялық бірлестіктер бойынша әріптестер тарапынан реформалар жүргізуге қысым
Негізгі салаларды дамытуға бағытталған тиімді өнеркәсіптік саясат	Халықтың қартаюу және еңбекке қабілетті контингенттің қысқаруына байланысты демографиялық сын-қатерлер	Демографиялық проблемаларды шешу үшін шетелдік жұмыс күшін тарту	Жасанды интеллект және кванттық есептеулер сияқты серпінді салалардағы технологиялық артта қалу
Үкімет пен бизнес арасындағы мемлекеттік-жекешелік әріптестік және тығыз ынтымақтастық	Энергетикалық тәуелділіктің жоғары болуы және сыртқы соққыларға осалдық	Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және құндылық құрудың жаһандық тізбегіне интеграция	Өндірісті автоматтандыру мен роботтандыруға байланысты ықтимал теріс әлеуметтік салдарлар

Оңтүстік Кореяның модернизация тәжірибесі аграрлық қоғамның жоғары технологиялық индустриялық державаға табысты трансформациялануының бірегей мысалы екенін дәлелдейді. Себебі 1960 жылдардан 2020 жылдарға дейінгі кезеңде ел инновациялар мен технологиялар саласында әлемдік көшбасшылардың біріне айналып, экономикалық дамуда әсерлі серпіліс жасады.

Жаңғыртудың бірінші кезеңі (1961-1971) Пак Чон Хи авторитарлық режимінің орнауымен және белсенді индустрияландырудың басталуымен сипатталды. Мемлекет одан әрі дамуға шетел валютасының түсуін қамтамасыз еткен жеңіл өнеркәсіптің экспортқа бағдарланған салаларын дамытуға ресурстарды шоғырландырды. Экспортқа бағдарланған индустрияландыру стратегиясы экспорттық салаларды қаржы құралдары мен әкімшілік қолдау жүйесі арқылы белсенді ынталандыруды көздейтін корей моделінің іргелі элементіне айналды. Үкімет сыртқы нарықтарға бағдарланған кәсіпорындар үшін экспорттық кредит беру, салықтық преференциялар мен субсидиялардың кешенді жүйесін енгізді. Бұл саясат Оңтүстік Корея өнеркәсібінің жаһандық өндірістік тізбектерге интеграциялануына ықпал етті және одан әрі жаңғырту үшін валюталық түсімдердің келуін қамтамасыз етті.

Екінші кезең (1972-1979) Оңтүстік Кореяның экономикалық дамуы мемлекеттің белсенді араласуымен және экспортқа бағытталған индустрияландырумен сипатталды. Мемлекет чеболь деп аталатын ірі өнеркәсіптік конгломераттарға жеңілдетілген несиелер мен

салықтық преференциялар ұсыну арқылы стратегиялық қолдау көрсетті. Чебольдердің қалыптасуы мен дамуы мақсатты мемлекеттік саясаттың нәтижесінде жүзеге асырылды, бұл саясат преференциялық несиелендіруді, протекционистік шараларды және әкімшілік ресурстарды пайдалануды қамтыды. Samsung, Hyundai және LG сияқты ірі чебольдер елдің технологиялық модернизациясының қозғаушы күші болып, жаһандық нарықтарға кірігудің катализаторына айналды. Бұл стратегия Оңтүстік Кореяның инновациялық-технологиялық әлеуетін арттырып, экономикалық өсудің тұрақты қарқынын қамтамасыз етті [25].

Үшінші даму кезеңі (1980-1997) экономикалық либерализация мен саяси демократизация процестерімен сипатталды. Мемлекеттік саясат ғылыми сыйымды салаларды дамытуға және жеке сектордың инновациялық әлеуетін арттыруға стратегиялық басымдық берді. Инфрақұрылымдық жобаларға бағытталған мемлекеттік капитал салымдары бесжылдық даму жоспарлары негізінде жүйелі түрде жүзеге асырылды. Бұл интеграцияланған көліктік-логистикалық, энергетикалық және телекоммуникациялық инфрақұрылымның қалыптасуына ықпал етті. Теңіз порттары инфрақұрылымы мен өнеркәсіптік кластерлерді дамытуға ерекше назар аударылып, бұл логистикалық шығындарды оңтайландыруға мүмкіндік берді. Кластерлік даму тұжырымдамасын енгізу арқылы экспортқа бағдарланған өндірістердің бәсекеге қабілеттілігі айтарлықтай жоғарылады. Жүргізілген экономикалық реформалар мен инфрақұрылымдық жаңғырту елдің әлемдік нарықтағы позициясын нығайтуға және экономикалық өсудің тұрақты қарқынын қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Институционалдық өзгерістер мен нарықтық механизмдердің енгізілуі экономиканың құрылымдық трансформациясына оң әсер етті [26].

Оңтүстік Кореяның инновациялық даму траекториясы білім беру мен ғылыми-зерттеу секторының стратегиялық интеграциясына негізделді. KIST пен KAIST сияқты мамандандырылған институттардың құрылуы елдің технологиялық әлеуетін арттырудың катализаторы болды. Мемлекеттің техникалық білім беру саласына жасаған инвестициялары жоғары технологиялық секторлардың кадрлық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталды. Инновациялық экожүйенің қалыптасуы білім беру институттары мен өндірістік сектордың синергиялық өзара әрекеттесуіне негізделді. Ғылыми-зерттеу инфрақұрылымының дамуы технологиялық құзыреттердің прогрессивті эволюциясын қамтамасыз етті.

Оңтүстік Кореяның мемлекеттік модернизация саясатының тәжірибесі мемлекет стратегиялық басымдықтарды анықтауда және экономикалық өсу үшін институционалдық жағдайлар жасауда шешуші рөл атқаратын «бағытталған даму» моделінің тиімділігін көрсетеді. Корей моделінің табысы белсенді өнеркәсіптік саясатты, адами капиталға ауқымды инвестицияларды және мемлекеттік жоспарлаудың тиімді жүйесін үйлестіруге негізделген.

Сингапурдың модернизациялық үлгісі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының ғылыми негізделген стратегиясын көрсетеді. Бұл модель мемлекеттік басқарудың инновациялық тәсілдерін, индустриялық-технологиялық трансформацияны және адами капиталды дамытуды интеграциялайды. Сингапурдың даму траекториясы экономикалық өсудің эндогендік факторларын оңтайландыруға және экзогендік мүмкіндіктерді тиімді пайдалануға негізделген. Мемлекеттік институттардың жүйелі модернизациясы әлеуметтік капиталды жинақтауға және инновациялық экожүйені қалыптастыруға ықпал етті. Сингапурдың тәжірибесі көрсеткендей, мемлекеттік саясаттың прагматикалық бағыты мен институционалдық реформалардың синергиясы ұлттық бәсекеге қабілеттілікті арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Меритократиялық басқару жүйесі Сингапур мемлекеттік моделінің фундаменталды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Аталмыш жүйе кадрлық селекцияны және мансаптық өсуді индивидтердің кәсіби компетенциялары мен біліктілік деңгейіне негіздейді. Бұл тәсіл мемлекеттік қызметкерлердің сапалық құрамын жоғарылатуға және басқарушылық шешімдердің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Меритократиялық принциптерді енгізу

арқылы мемлекеттік басқару жүйесінің институционалдық әлеуеті мен функционалдық қабілеттілігі күшейтіледі [27].

Экономикалық даму моделінің маңызды компоненті ретінде, Сингапур мемлекеті шетелдік инвестицияларды тарту стратегиясын жүйелі түрде жүзеге асырды. Елдің инвестициялық климатын жақсарту мақсатында, үкімет заңнамалық база мен әкімшілік процедураларды оңтайландырып, халықаралық бизнес субъектілері үшін қолайлы жағдай қалыптастырды. Инновациялық технологиялар трансферті мен капитал ағынын ынталандыру үшін, мемлекет салықтық преференциялар мен экономикалық ынталандыру шараларының кешенді жүйесін енгізді. Осы шаралардың нәтижесінде, Сингапур өзін жаһандық бизнес операцияларын жүргізуге арналған халықаралық деңгейдегі инвестициялық хаб ретінде позициялады.

Білім беру жүйесі арқылы адами капиталды дамыту – Сингапурдың экономикалық өсу стратегиясының фундаменталды компоненті ерекше көзге түседі. Мемлекет жүйелі түрде білім беру инфрақұрылымын жаңғырту мен оқу бағдарламаларының сапасын арттыруға стратегиялық инвестициялар жұмсайды. Сингапурдың білім беру жүйесі халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жоғары білікті мамандарды даярлауға бағытталған интеграцияланған тәсілді қолданады. Елдің инновациялық экономикасының қажеттіліктеріне жауап беретін адами капиталды қалыптастыру үшін білім берудің қолжетімділігі мен тиімділігін арттыру саясаты жүйелі түрде жүзеге асырылуда.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімді институционалдық құрылымын қалыптастыру Сингапурдың мемлекеттік басқару жүйесінің трансформациясында маңызды рөл атқарды. Мемлекеттік қызметтегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін минимизациялау және транспаренттілікті арттыру арқылы басқару тиімділігі айтарлықтай жоғарылады. Институционалдық реформалар мен заңнамалық база қоғамдық институттардың тұрақтылығын қамтамасыз етіп, халықаралық инвестициялық тартымдылықты арттыруға ықпал етті. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы жүйелі өзгерістер билік органдарына деген қоғамдық сенімнің нығаюына және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының жеделдеуіне септігін тигізді [28].

Сингапурдың халықаралық қаржы орталығы ретіндегі қалыптасу процесі экономикалық жаңғырту стратегиясының маңызды компоненті болып табылады. Қаржылық операцияларды жүзеге асыру үшін оңтайлы институционалдық орта құру арқылы ел өзінің бәсекелестік артықшылықтарын айтарлықтай күшейтті. Жоғары білікті мамандар мен заманауи инфрақұрылымның үйлесімді интеграциясы Сингапурдың қаржылық секторының тұрақты дамуын қамтамасыз етті. Осы факторлардың жиынтығы Сингапурға әлемдік деңгейдегі қаржы орталықтарының қатарына кіруге және халықаралық қаржы нарығында маңызды рөл атқаруға мүмкіндік берді [29].

Сингапурдың модернизация моделі адами капиталды дамытуды, шетелдік инвестицияларды тартуды, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруды және заманауи қаржы инфрақұрылымын құруды үйлестіретін кешенді тәсілді көрсетеді. Бұл тәжірибе жеделдетілген жаңғырту мен экономикалық өсуге ұмтылатын басқа да дамушы елдер үшін айтарлықтай қызығушылық тудырады.

ТАЛҚЫЛАУ

Шығыс Азия елдерінің модернизация үлгілерін салыстырмалы талдау негізінде бірқатар маңызды қорытындылар жасауға болады. Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапурдың модернизациялық тәжірибесі әртүрлі тарихи кезеңдерде жүзеге асырылғанымен, олардың арасында көптеген ортақ белгілер байқалады. Ең алдымен, үш елде де мемлекеттің экономикалық процестерді реттеудегі рөлі өте жоғары болды. Мемлекет стратегиялық жоспарлау, басым салаларды анықтау және қаржыландыру, сыртқы экономикалық байланыстарды реттеу сияқты маңызды функцияларды атқарды.

Кесте 2. Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапурдың модернизациялау саясатына салыстырмалы талдау

Мемлекет	Модернизациялау саясатының негізгі ерекшеліктері	Айырмашылықтары
Жапония	Қуып жететін даму мен жеделдетілген индустрияландыруға бағдарлану	Оңтүстік Кореямен салыстырғанда аграрлық қоғамнан индустриялық қоғамға көшу біршама жұмсақ болды
	Экономикалық трансформацияны басқарудағы мемлекеттің белсенді рөл	Модернизациялау реформаларын жоспарлау мен жүзеге асырудағы бюрократияның белсенді рөлі
	Электроника және автомобиль жасау сияқты ғылымды қажетсінетін салаларды дамыту	Басқа елдердің табысты үлгілеріне сүйенген Сингапур мен Қазақстаннан айырмашылығы, трансформацияның бастамашы сипаты
Оңтүстік Корея	Күшейтілген индустрияландыру және ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамыту	Жапониямен салыстырғанда трансформацияның неғұрлым радикалды және жеделдетілген сипаты
	Экономикалық жоспарлау мен стратегиялық бағдарламаларды іске асырудағы мемлекеттің белсенді рөлі	Экономикаға және ірі бизнесті басқаруға мемлекеттің қатаңырақ араласуы
	Жаңғыртудың қозғаушы күші ретінде ірі конгломераттарды (чебольдерді) құру	Жапон моделінен айырмашылығы, ірі конгломераттарды дамытуға сүйену
Сингапур	Тиімділікті арттыруға бағытталған дамудың прагматикалық тәсілі	Өртүрлі салаларды қамтитын жаңғыртудың неғұрлым мақсатты және кешенді сипаты
	Меритократиялық басқару жүйесін қалыптастыру	Жапония мен Оңтүстік Кореямен салыстырғанда трансформацияның салыстырмалы түрде аз ауқымы мен қысқа мерзімі
	Шетелдік инвестициялар мен технологияларды белсенді тарту	Жаһандық экономикалық процестерге табысты кірігу

Жапонияның тәжірибесінде ерекше назар аударатын элемент – бұл «кэйрэцу» жүйесі, яғни ірі өнеркәсіптік-қаржылық топтардың қалыптасуы және олардың мемлекетпен тығыз ынтымақтастығы. Оңтүстік Кореяда ұқсас «чэболь» жүйесі қалыптасты, бірақ мұнда мемлекеттің бақылауы күштірек болды. Сингапурда мемлекеттік кәсіпорындардың рөлі басым болды, бірақ олар нарықтық принциптермен жұмыс істеді.

Білім беру саласындағы реформалар үш елде де модернизацияның маңызды құрамдас бөлігі болды. Жапония мен Оңтүстік Корея техникалық және инженерлік білімге басымдық берсе, Сингапур халықаралық білім беру стандарттарына бағдарланды. Үш елде де адами капиталды дамытуға үлкен көңіл бөлінді, бұл олардың инновациялық даму жолына өтуіне мүмкіндік берді.

Технологиялық модернизация стратегиясында да айырмашылықтар байқалады. Жапония басым түрде өзінің технологиялық әлеуетін дамытуға көңіл бөлсе, Оңтүстік Корея мен Сингапур шетелдік технологияларды белсенді түрде тартты. Алайда кейінгі кезеңдерде Оңтүстік Корея да өзінің инновациялық әлеуетін айтарлықтай арттырды.

Әлеуметтік модернизация саласында үш ел де дәстүрлі құндылықтар мен заманауи даму талаптарын үйлестіруге тырысты. Жапонияда корпоративтік мәдениет пен өмір бойы жұмыспен қамту жүйесі сақталды. Оңтүстік Кореяда конфуцийлік құндылықтар мен заманауи менеджмент принциптері біріктірілді. Сингапур көпұлтты қоғамның үйлесімді дамуына басымдық берді.

Шығыс Азия елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, табысты модернизация үшін ұлттық ерекшеліктер мен жаһандық даму үрдістерін үйлестіре білу маңызды. Мемлекеттік басқару

жүйесінің тиімділігі, білім беру саласындағы реформалар, технологиялық даму және әлеуметтік үйлесімділік – модернизацияның негізгі факторлары болып табылады.

Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапур тәжірибесі көрсеткендей, модернизация – бұл ұзақ мерзімді және кешенді процесс. Ол экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдени салалардағы өзгерістерді қамтиды. Бұл елдердің тәжірибесі модернизацияның әмбебап моделі жоқ екенін, әр ел өзінің даму жолын таңдау керек екенін көрсетеді.

Шығыс Азия елдеріндегі модернизациялық саясатты талдау нәтижелерін талқылау барысында біз бірқатар маңызды теориялық және эмпирикалық байланыстарды анықтадық. Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапурдың даму үлгілерін салыстырмалы талдау модернизация теориясына елеулі үлес қосады.

Біріншіден, үш елдің тәжірибесі дәстүрлі модернизация теориясының кейбір негізгі постулаттарына қайшы келеді. Батыстық зерттеушілер көбінесе модернизацияны батыстық институттар мен құндылықтарды қабылдаудың сызықтық процесі ретінде қарастырса, Шығыс Азия елдері өздерінің бірегей даму жолын көрсетті. Олар дәстүрлі мәдени құндылықтарды сақтай отырып, оларды заманауи даму талаптарына бейімдеді.

Екіншіден, біздің зерттеуіміз мемлекеттің модернизация процесіндегі рөлі туралы пікірталасқа үлес қосады. Эзра Фогель [30] өз еңбектерінде мемлекеттің шектеулі рөлін жақтаса, Шығыс Азия тәжірибесі мемлекеттің белсенді қатысуының тиімділігін көрсетеді. Мысалы, Жапониядағы МІТІ, Оңтүстік Кореядағы мемлекеттік жоспарлау және Сингапурдағы стратегиялық даму жоспарлары экономикалық өсудің маңызды факторлары болды.

Үшіншіден, біздің талдауымыз адами капиталды дамытудың маңыздылығын растайды. Белов А.В. [31], Очирова Д.Б. [32], Сак Р., Джаллун О. [33] өз зерттеулерінде білім беру жүйесінің рөлін атап өтсе, біздің зерттеуіміз бұл факторды нақты мысалдармен толықтырады. Үш елде де білім беруге инвестициялар экономикалық өсудің негізгі драйверлерінің бірі болды.

Инновациялық саясат пен технологиялық даму стратегияларын салыстыру қызықты нәтижелер көрсетті. Жапония мен Оңтүстік Корея технологиялық трансферттен бастап, кейіннен өз инновацияларын құруға көшсе, Сингапур басынан-ақ жоғары технологиялық салаларға бағытталған стратегияны таңдады.

Халықаралық сауда мен инвестициялық саясаттың рөлі туралы жаңа түсінік қалыптасты. Үш ел де экспортқа бағытталған индустрияландыру стратегиясын қолданды, бірақ әртүрлі тәсілдермен. Жапония мен Оңтүстік Корея алғашқы кезеңде протекционистік саясатты қолданса, Сингапур бастапқыдан-ақ ашық экономика саясатын ұстанды.

Үш елдің тәжірибесі институционалдық реформалардың маңыздылығын көрсетеді. Бұл Джонс Э.Л. [34] институттардың экономикалық даму үшін маңыздылығы туралы тұжырымдамаларын растайды. Дегенмен, біздің талдау көрсеткендей, тиімді институттар әртүрлі формаларда болуы мүмкін.

Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, табысты модернизация үшін келесі факторлар маңызды: күшті мемлекеттік басшылық, тиімді бюрократия, бизнеспен серіктестік қатынастар, білім беру жүйесіне инвестициялар және инновацияларға бағдарлану. Бұл тұжырымдар Роберт Уэйд [17] және Алис Эмсен [9] зерттеулерімен үндеседі.

Модернизация саясатының салыстырмалы талдауы көрсеткендей, мемлекеттің рөлі тек экономикалық өсуді ынталандырумен шектелмейді. Әлеуметтік капиталды дамыту, адами ресурстарға инвестиция салу және инновациялық экожүйені құру сияқты факторлар да маңызды рөл атқарады.

Қазақстан үшін Шығыс Азия елдерінің тәжірибесін зерттеу өте маңызды, өйткені бұл елдер дамудың әртүрлі кезеңдерінде ұқсас проблемаларды шешті. Олардың тәжірибесін талдау арқылы біз өз модернизациялық саясатымызды жетілдіре аламыз. Дегенмен, бұл тәжірибені механикалық түрде көшіру емес, оны шығармашылықпен қолдану қажет.

Қазақстан үшін бұл тәжірибелерден алатын сабақтар мол. Біріншіден, мемлекеттің стратегиялық жоспарлау және реттеу функцияларының маңыздылығы айқын көрінеді. Екіншіден, білім беру жүйесін жаңғырту және адами капиталды дамыту – модернизацияның негізгі шарты екені анық. Үшіншіден, технологиялық даму мен инновацияларға бағдарлану қажеттілігі көрінеді. Дегенмен, Қазақстан жағдайында бұл тәжірибелерді қолдану кезінде бірқатар ерекшеліктерді ескеру қажет. Елдің географиялық орналасуы, табиғи ресурстарға бай болуы, көпұлтты құрамы сияқты факторлар өзіндік даму моделін қалыптастыруды талап етеді. Сонымен қатар, қазіргі жаһандану жағдайында модернизация процестері бұрынғыдан да күрделі сипат алуда.

Шығыс Азия елдерінің модернизациялық тәжірибесі көрсеткендей, табысты даму үшін мемлекеттің белсенді рөлі, білім беру жүйесінің жоғары деңгейі, технологиялық инновациялар және әлеуметтік тұрақтылық маңызды. Бұл факторларды Қазақстанның даму стратегиясын жасау кезінде міндетті түрде ескеру қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапурдың модернизациялық саясатын салыстырмалы талдау негізінде әрбір елдің даму жолының ерекшеліктері мен ортақ заңдылықтарын анықтауға болады. Жапония моделінің басты ерекшелігі – кейретсу жүйесі арқылы өндірістік-қаржылық топтардың тиімді ықпалдастығы және өмір бойы жалдау жүйесі арқылы еңбек қатынастарының тұрақтылығын қамтамасыз ету. Жапондық тәжірибенің маңызды элементі – сапаны басқарудың озық жүйелерін енгізу және өндірістік процестерді үздіксіз жетілдіру.

Оңтүстік Кореяның модернизациялық стратегиясы чеболь жүйесіне негізделген, бұл ірі бизнес-топтарға мемлекеттік қолдау көрсетуге және экспортқа бағдарланған өндірісті дамытуға мүмкіндік берді. Корей моделінің ерекшелігі – шетелдік технологияларды белсенді түрде игеру және оларды ұлттық экономика қажеттіліктеріне бейімдеу. Сонымен қатар, Корея білім беру жүйесін дамытуға және ғылыми-зерттеу қызметіне айтарлықтай инвестиция салды.

Сингапурлық модернизация моделі экономиканың ашықтығымен, шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталуымен және тиімді мемлекеттік басқару жүйесімен ерекшеленеді. Сингапур халықаралық қаржы және логистикалық орталық ретінде табысты дамып келеді, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес пен адами капиталды дамытуға ерекше көңіл бөледі.

Үш елдің тәжірибесін талдау модернизациялық саясаттың бірқатар ортақ заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Біріншіден, барлық елдерде мемлекет экономикалық дамудың стратегиялық бағыттарын анықтауда және басым салаларды қолдауда шешуші рөл атқарды. Екіншіден, модернизация процесі кезең-кезеңімен жүзеге асырылды, бұл өндірістің технологиялық деңгейін біртіндеп арттыруға мүмкіндік берді. Үшіншіден, барлық елдер білім беру жүйесін дамытуға және ғылыми-зерттеу қызметіне айтарлықтай инвестиция салды.

Басқа дамушы елдер үшін Шығыс Азия тәжірибесінен алынған негізгі ұсыныстар:

- модернизация стратегиясын әзірлеу кезінде ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажеттілігі;
- мемлекеттік реттеу мен нарықтық тетіктердің тиімді үйлесімін қамтамасыз ету;
- білім беру жүйесін дамытуға және инновациялық қызметті ынталандыруға басымдық беру;
- экспортқа бағдарланған өндірісті дамыту.

Сондай-ақ, әлеуметтік теңсіздік мәселелерін шешу, экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз ету және демографиялық проблемаларға бейімделу тұрғысынан Шығыс Азия елдерінің модернизациялық саясатының тиімділігін бағалау маңызды зерттеу бағыты болып табылады. Модернизация процестерінің әлеуметтік-мәдени аспектілерін, институционалдық өзгерістердің рөлін және инновациялық даму траекторияларын зерттеуді тереңдету қажет.

Шығыс Азия елдерінің модернизациялық тәжірибесі экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізуге мүмкіндік беретін тиімді даму стратегияларын әзірлеу мен іске асырудың үлгісі болып табылады. Алайда, бұл тәжірибені басқа елдерге механикалық түрде көшіру мүмкін емес – оны жергілікті жағдайларға, ресурстық әлеуетке және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерге бейімдеу қажет. Модернизация саясатының табысты болуы үшін мемлекеттің тиімді реттеуші рөлін, нарықтық тетіктердің жұмыс істеуін және адами капиталды дамытуға басымдық берілуін үйлестіру қажет.

Қаржыландыру: Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің қаржыландыруы аясында дайындалған (BR24993269 «Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы»).

Әдебиеттер:

1. Chalmers, J. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975*. – Stanford: Stanford University Press, 1982. – 393 p.
2. Evans, P. *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. – Princeton: Princeton University Press, 1995. – 336 p.
3. Nakamura, T. *The Postwar Japanese Economy: Its Development and Structure* / T.Nakamura; translated by J. Kaminski. – Tokyo: University of Tokyo Press, 1981. – 284 p.
4. Nakabayashi, M. *Tokugawa Japan and the Foundations of Modern Economic Growth in Asia* // *The Cambridge Economic History of the Modern World* / ed. by S. Broadberry, K. Fukao. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – P. 67–96.
5. Mitchell, A., Yin, W. *Political centralization, career incentives, and local economic growth in Edo Japan* // *Explorations in Economic History*. – 2022. – Vol. 85. – P. 101.
6. Vries, P. *Averting a Great Divergence: State and Economy in Japan, 1868–1937*. – London: Bloomsbury Academic, 2020. – 272 p.
7. Koga, K. *Hedging for Balancing: Japan's Foreign Policy in the 2010s–2020s* // *East Asian Policy*. – 2024. – Vol. 16, №4. – P. 29–44.
8. Amsden, A. *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 400 p.
9. Chang, H., Amsden, A. *The Political Economy of Industrial Policy*. – London: Macmillan, 1994. – 196 p.
10. Тангалычева, Р. *Модернизация Кореи: в прошлом и в современности* // *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. – 2021. – №3. – С. 511–522.
11. Рассадина, А. *Роль планирования в модернизационном развитии. Опыт Республики Корея* // *Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика*. – 2020. – №1. – С. 197–214.
12. *South Korea unveils sweeping 2025 reforms to modernize its economy and society* [Electronic resource] // *Korea Pro*. – 2025. – Available at: <https://koreapro.org/2025/01/south-korea-unveils-sweeping-2025-reforms-to-modernize-its-economy-and-society/> (accessed on: 14.01.2025).
13. Ли Куан Ю. *Сингапурская история. 1965–2000 гг. Из третьего мира – в первый*. – Москва: МГИМО-Университет, 2010. – 656 с.
14. Schein, E. *Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board*. – Cambridge: MIT Press, 1996. – 334 p.
15. Völgyi, K. *Successful Model of State Capitalism: Singapore* // *Seeking the Best Master: State Ownership in the Varieties of Capitalism* / ed. by M. Szanyi. – Budapest: Central European University Press, 2019. – P. 89–104.
16. Stein, J. *Singapore's Contradiction of Modernization Theory* [Electronic resource] // *Democratic Erosion*. – 2022. – Available at: <https://www.democratic-erosion.com/2022/11/24/singapores-contradiction-of-modernization-theory/> (accessed on: 14.01.2025).

17. Wade, R. *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. – Princeton: Princeton University Press, 1990. – 456 p.
18. Studwell, J. *How Asia Works: Success and Failure in the World's Most Dynamic Region*. – New York: Grove Press, 2013. – 320 p.
19. Felcser, D. *East Asian Development: Foundations and Strategies* // *Financial and Economic Review*. – 2015. – Vol. 14, №1. – P. 205–207.
20. Kazuhiro, U., Mori, A. *Environmental Governance for Sustainable Development in East Asia* // *The Kyoto Economic Review*. – 2007. – Vol. 76, №2. – P. 165–179.
21. Hoe, S. *Defining a smart nation: the case of Singapore* // *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*. – 2016. – Vol. 14, №4. – P. 323–333.
22. Uranta, B., Ebikedoumene, N. *The state and industrial development of the Asian tigers: A case study of Singapore* // *International Journal of Intellectual Discourse*. – 2022. – Vol. 5, №2. – P. 90–98.
23. Chaisse, J., Hsieh, P. R. *Rethinking Asia-Pacific regionalism and new economic agreements* // *Asia Pacific Law Review*. – 2023. – Vol. 31, №2. – P. 451–468.
24. Емельянова, О., Щербаков, О. О характере и методах социально-экономических преобразований Японии в 60-х – 70-х годах XIX века // *Япония наших дней*. – 2012. – №14. – С. 53-77.
25. Феодоровский, А. Феномен Чэболь. Государство и крупный бизнес в Республике Корея. – Москва: Стратегия, 2008. – С. 69–150.
26. Kim, L. *Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea's Technological Learning*. – Boston: Harvard Business School Press, 1997. – 301 p.
27. Zhang, W.-B. *Singapore's Modernization, Westernization and Modernizing Confucian Manifestations*. – New York: Nova Science Publishers, 2002. – XIII, 202 p.
28. Пахомова, Л. Модели процветания (Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия). – Москва: Институт востоковедения РАН, 2007. – 256 с.
29. Тарман, Ш. Сингапур: Обеспечение устойчивого роста на основе инноваций. Справочные материалы: Государственное – частное партнерство в поддержку конкурентоспособности промышленности и диверсификации экономики. – Москва, 2005. – 156 с.
30. Vogel, E. *The Four Little Dragons: The Spread of Industrialization in East Asia*. – Cambridge: Harvard University Press, 1991. – 138 p.
31. Sack, R., Jalloun, O. *Malaysia: Merging and demerging education ministries* // *International Higher Education*. – 2017. – No. 88. – P. 20–22.
32. Белов, А. В. Реформы университетов Японии и возможности доступа к высшему образованию / А. В. Белов ; Ассоциация японоведов. – Москва, 2015. – 125 с.
33. Очирова, Д. С. Система высшего образования в Республике Корея: история и современное состояние // *Вестник Бурятского государственного университета. Образование. Личность. Общество*. – 2015. – №4. – С. 64–67.
34. Jones, E. *The Record of Global Economic Development*. – Cheltenham: Edward Elgar, 2002. – XVIII, 226 p.

References:

1. Chalmers, J. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975*. – Stanford: Stanford University Press, 1982. – 393 p.
2. Evans, P. *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. – Princeton: Princeton University Press, 1995. – 336 p.
3. Nakamura, T. *The Postwar Japanese Economy: Its Development and Structure* / T.Nakamura; translated by J. Kaminski. – Tokyo: University of Tokyo Press, 1981. – 284 p.
4. Nakabayashi, M. *Tokugawa Japan and the Foundations of Modern Economic Growth in Asia* // *The Cambridge Economic History of the Modern World* / ed. by S. Broadberry, K. Fukao. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – P. 67–96.

5. Mitchell, A., Yin, W. *Political centralization, career incentives, and local economic growth in Edo Japan* // *Explorations in Economic History*. – 2022. – Vol. 85. – P. 101.
6. Vries, P. *Averting a Great Divergence: State and Economy in Japan, 1868–1937*. – London: Bloomsbury Academic, 2020. – 272 p.
7. Koga, K. *Hedging for Balancing: Japan's Foreign Policy in the 2010s–2020s* // *East Asian Policy*. – 2024. – Vol. 16, №4. – P. 29–44.
8. Amsden, A. *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 400 p.
9. Chang, H., Amsden, A. *The Political Economy of Industrial Policy*. – London: Macmillan, 1994. – 196 p.
10. Tangalysheva, R. *Modernizatsiya Korei: v proshlom i v sovremennosti* // *Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskie i sotsial'nye peremeny*. – 2021. – No. 3. – P. 511–522.
11. Rassadina, A. *Rol' planirovaniya v modernizatsionnom razvitii. Opyt Respubliki Koreya* // *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 6. Ekonomika*. – 2020. – No. 1. – P. 197–214.
12. *South Korea unveils sweeping 2025 reforms to modernize its economy and society* [Electronic resource] // *Korea Pro*. – 2025. – Available at: <https://koreapro.org/2025/01/south-korea-unveils-sweeping-2025-reforms-to-modernize-its-economy-and-society/> (accessed on: 14.01.2025).
13. Li Kuan Yu. *Singapurskaya istoriya. 1965–2000 gg. Iz tretego mira – v pervyi*. – Moskva: MGIMO-Universitet, 2010. – 656 p.
14. Schein, E. *Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board*. – Cambridge: MIT Press, 1996. – 334 p.
15. Völgyi, K. *Successful Model of State Capitalism: Singapore* // *Seeking the Best Master: State Ownership in the Varieties of Capitalism* / ed. by M. Szanyi. – Budapest: Central European University Press, 2019. – P. 89–104.
16. Stein, J. *Singapore's Contradiction of Modernization Theory* [Electronic resource] // *Democratic Erosion*. – 2022. – Available at: <https://www.democratic-erosion.com/2022/11/24/singapores-contradiction-of-modernization-theory/> (accessed on: 14.01.2025).
17. Wade, R. *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. – Princeton: Princeton University Press, 1990. – 456 p.
18. Studwell, J. *How Asia Works: Success and Failure in the World's Most Dynamic Region*. – New York: Grove Press, 2013. – 320 p.
19. Felcser, D. *East Asian Development: Foundations and Strategies* // *Financial and Economic Review*. – 2015. – Vol. 14, №1. – P. 205–207.
20. Kazuhiro, U., Mori, A. *Environmental Governance for Sustainable Development in East Asia* // *The Kyoto Economic Review*. – 2007. – Vol. 76, №2. – P. 165–179.
21. Hoe, S. *Defining a smart nation: the case of Singapore* // *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*. – 2016. – Vol. 14, №4. – P. 323–333.
22. Uranta, B., Ebikedoumene, N. *The state and industrial development of the Asian tigers: A case study of Singapore* // *International Journal of Intellectual Discourse*. – 2022. – Vol. 5, №2. – P. 90–98.
23. Chaisse, J., Hsieh, P. R. *Rethinking Asia-Pacific regionalism and new economic agreements* // *Asia Pacific Law Review*. – 2023. – Vol. 31, №2. – P. 451–468.
24. Emel'yanova, O., Shcherbakov, O. *O kharaktere i metodakh sotsial'no-ekonomicheskikh preobrazovaniy Yaponii v 60-kh – 70-kh godakh XIX veka* // *Yaponiya nashikh dnei*. – 2012. – No. 14. – P. 53–77.
25. Feodorovskii, A. *Fenomen Chebol'. Gosudarstvo i krupnyi biznes v Respublike Koreya*. – Moskva: Strategiya, 2008. – P. 69–150.
26. Kim, L. *Imitation to Innovation: The Dynamics of Korea's Technological Learning*. – Boston: Harvard Business School Press, 1997. – 301 p.
27. Zhang, W.-B. *Singapore's Modernization, Westernization and Modernizing Confucian Manifestations*. – New York: Nova Science Publishers, 2002. – XIII, 202 p.

28. Pakhomova, L. *Modeli protsvetaniya (Singapur, Malayziya, Tailand, Indoneziya)*. – Moskva: Institut vostokovedeniya RAN, 2007. – 256 p.
29. Tarman, Sh. *Singapur: Obespechenie ustoychivogo rosta na osnove innovatsii. Spravochnye materialy: Gosudarstvennoe – chastnoe partnerstvo v podderzhku konkurentosposobnosti promyshlennosti i diversifikatsii ekonomiki*. – Moskva, 2005. – 156 p.
30. Vogel, E. *The Four Little Dragons: The Spread of Industrialization in East Asia*. – Cambridge: Harvard University Press, 1991. – 138 p.
31. Sack, R., Jalloun, O. *Malaysia: Merging and demerging education ministries // International Higher Education*. – 2017. – No. 88. – P. 20–22.
32. Belov, A.V. *Reformy universitetov Yaponii i vozmozhnosti dostupa k vysshemu obrazovaniyu / A.V. Belov ; Assotsiatsiya yaponovedov*. – Moskva, 2015. – 125 p.
33. Ochirova, D.S. *Sistema vysshego obrazovaniya v Respublike Koreya: istoriya i sovremennoe sostoyanie // Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. Obrazovanie. Lichnost'. Obshchestvo*. – 2015. – No. 4. – P. 64–67.
34. Jones, E. *The Record of Global Economic Development*. – Cheltenham: Edward Elgar, 2002. – XVIII, 226 p.

МРНТИ: 11.15.82

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.005

Жанузакова Л.Т.¹, Тайторина Б.А.², Алимбетова А.Р.³

¹ Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

³ Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы, Казахстан,
e-mail: * binur.a@mail.ru

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ СЛУЖЕБНОЙ ЭТИКИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Исследование посвящено анализу ключевых политико-правовых аспектов регулирования служебной этики государственных служащих в Республике Казахстан. Подчеркивается важность служебной этики как элемента, способствующего формированию эффективного государственного аппарата и успешному проведению политико-правовых реформ. Обоснована необходимость перехода к новой политической культуре, основанной на принципах этики и ответственности, что является важным условием для демократизации общества. Значимым аспектом является обеспечение прозрачности и подотчетности действий государственных служащих. В статье также рассмотрены вопросы правового регулирования принципов и стандартов служебной этики государственных служащих Казахстана. Актуальность исследования обусловлена необходимостью улучшения качества и эффективности государственного управления, снижения уровня коррупции в системе государственной службы, усиления прозрачности в деятельности государственных органов и повышения доверия граждан к ним и государству в целом.

Цель исследования - рассмотрение правового обеспечения этических стандартов в системе государственной службы Республики Казахстан и разработка рекомендаций по его совершенствованию.

Авторами проведен анализ законодательства Республики Казахстан о государственной службе в части закрепления принципов и норм служебной этики государственных служащих и практики его применения, изучена научная литература по затрагиваемым вопросам, исследован зарубежный опыт нормативно-правового регулирования требований профессиональной (служебной) этики в системе государственной службы различных стран мира.

На этой основе предложены некоторые рекомендации по совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: антикоррупционные меры; государственная служба; государственные служащие; служебная этика; стандарты; этические нормы

Л.Т. Жанұзақова ¹, Б.А. Тайторина ², А.Р. Алимбетова ³

¹ Тұран университеті, Алматы қ. Қазақстан Республикасы

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ. Қазақстан Республикасы

³ Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы қ. Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҚЫЗМЕТТІК ӘДЕБІН РЕТТЕУДІҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Зерттеу, Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдебін реттеудің негізгі саяси-құқықтық аспектілерін талдауға арналған. Қызметтік әдептің мемлекеттік аппаратты тиімді қылыптастыруға және саяси-құқықтық реформаларды табысты жүргізуге ықпал ететін элемент ретіндегі маңыздылығы атап өтіледі. Қоғамды демократияландырудың маңызды шарты, әдеп және жауапкершілік қағидаттарының негізі болып табылатын, жаңа саяси мәдениетке көшу қажеттілігі баса айтылады. Мемлекеттік қызметшілердің іс-әрекеттерінің ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз ету маңызды аспект болып табылады. Сондай-ақ мақалада, Қазақстанның мемлекеттік қызметшілерінің қызметтік әдеп қағидаттары мен стандарттарын құқықтық реттеу мәселелері қарастырылған. Зерттеудің өзектілігі мемлекеттік басқарудың сапасы мен тиімділігін жақсарту, мемлекеттік қызмет жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету, мемлекеттік органдар қызметіндегі ашықтықты күшейту және азаматтардың оларға және тұтастай мемлекетке деген сенімін арттыру қажеттілігімен байланысты.

Зерттеудің мақсаты - Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесіндегі этикалық стандарттарды құқықтық қамтамасыз етуді қарастыру және оны жетілдіру жөнінде ұсынымдар әзірлеу.

Авторлар Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы заңнамасын мемлекеттік қызметшілердің қызметтік этикасының принциптері мен нормаларын бекіту және оның қолдану практикасы тұрғысынан талданды, қарастырылған мәселелер бойынша ғылыми әдебиетті зерттеді, әлемнің әртүрлі елдеріндегі мемлекеттік қызмет жүйесінде (қызметтік)этика талаптарын нормативтік –құқықтық реттеу бойынша шетелдік тәжірибені зерттеді.

Осы негізде ұлттық заңнаманы жетілдеру бойынша кейбір ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар; мемлекеттік қызмет; мемлекеттік қызметшілер; қызметтік этика; стандарттар; этикалық нормалар

L.T.Zhanuzakova ¹, B.A.Taitorina ², A.R.Alimbetova ³

¹ Turan University, Almaty, Kazakhstan

² Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³ Almaty Humanitarian and Economic University, Almaty, Kazakhstan

POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF REGULATING CIVIL SERVANTS' ETHICS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The study is devoted to the analysis of key political and legal aspects of regulating the official ethics of civil servants in the Republic of Kazakhstan. The importance of professional ethics as an element contributing to the formation of an effective state apparatus and the successful implementation of political and legal reforms is emphasized. The necessity of transition to a new political culture based on the principles of ethics and responsibility, which is an important condition for the democratization of society, is substantiated. An important aspect is to ensure transparency and accountability of the actions of civil servants. The article also discusses the issues of legal regulation of the principles and standards of professional ethics of civil servants of Kazakhstan. The relevance of the research is determined by the need to improve the quality and effectiveness of public administration, reduce corruption in the public service system, enhance transparency in the activities of government agencies and increase public confidence in them and the state as a whole.

The purpose of the study is to review the legal provision of ethical standards in the civil service system of the Republic of Kazakhstan and develop recommendations for its improvement.

The authors conducted an analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan on public service in terms of consolidating the principles and norms of official ethics of civil servants and the practice of its application, studied the scientific literature on the issues involved, and explored foreign experience in regulating the requirements of professional (official) ethics in the civil service system of various countries around the world.

On this basis, some recommendations are proposed for improving national legislation.

Keywords: anti-corruption measures; civil service; civil servants; official ethnics; standards; ethnical norms

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Основные положения работы вытекают из поставленной цели научного исследования и касаются следующих аспектов:

- сформулирована новая редакция понятия «служебная этика» государственных служащих;
- зарубежный опыт законодательного регулирования вопросов служебной этики государственных служащих и антикоррупционных стандартов их поведения нуждается в осмыслении с целью возможности его использования в Казахстане;
- выявлено дублирование норм о конфликте интересов неточности, определении принципов служебной этики государственных служащих и иные недостатки в национальном законодательстве, сформулированы рекомендации по их устранению;
- анализ стандартов служебной этики, закрепленных в разных законах Казахстана, показал возможность использования их отдельных положений по отношению к государственным служащим с точки зрения их основного назначения;
- при рассмотрении вопросов служебной этики в смежном законодательстве Республики Казахстан выявлены пробелы в правовом регулировании некоторых аспектов статуса депутатов Парламента и маслихатов, других представителей власти, предложены меры по их восполнению.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие и укрепление демократических и правовых основ в деятельности современного государства приводит к существенной трансформации его отношений с обществом, переориентации его деятельности на нужды и потребности граждан. Миссия государственных служащих все более рассматривается как служение народу и государству.

Как справедливо отмечается в литературе, технологическое и методическое сближение государственной службы с бизнесом не должно вести к утрате ее специфики и назначения – служения интересам общества, а не отдельным должностным лицам и промышленно-финансовым группам. Это вызывает необходимость уделить особое внимание к моральным принципам и ценностям государственных служащих [1, с.10].

В этой связи особую актуальность приобретают вопросы этического поведения государственных служащих при выполнении своих служебных обязанностей, как в отношениях с гражданами, так и в процессе взаимодействия с другими работниками государственных органов.

Цель исследования данной статьи заключается в рассмотрении правового обеспечения этических стандартов в системе государственной службы Республики Казахстан и разработке рекомендаций по его совершенствованию.

На реализацию данной цели направлены следующие задачи:

- раскрытие понятия «служебная этика»;
- критический анализ норм законов Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан», «О противодействии коррупции», Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан, Этического кодекса государственных служащих Республики Казахстан, регулирующих принципы и другие вопросы служебной этики государственных служащих, в том числе с антикоррупционным содержанием;
- обзор зарубежного законодательства по вопросам служебной этики и антикоррупционных стандартов;
- рассмотрение этических норм, закрепленных в смежном законодательстве, регламентирующем деятельность депутатов Парламента и маслихатов, судей и других представителей власти, с точки зрения их взаимосвязи с нормами законодательства о государственной службе;
- выявление пробелов, противоречий и иных недостатков в законодательстве Казахстана, регулирующих вопросы этики государственных служащих, и разработка рекомендаций по его совершенствованию.

Соблюдение этических стандартов, основанных на высоких моральных ценностях, в деятельности государственных служащих – одно из существенных условий эффективной работы государственного аппарата, повышения качества государственных услуг и, как следствие, - роста доверия населения к государственным органам.

ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Служебная этика как центральный институт организационно-правовой культуры государственной службы представлена совокупностью норм, ценностей, традиций и стандартов поведения, регулирующих деятельность государственных служащих, и формируется на основе законодательства, профессиональных стандартов и общепризнанных морально-этических норм. Доказывается, что этика является очень сложным предметом и находится под влиянием многочисленных переменных на организационном, индивидуальном и внешнем уровнях [2].

В литературных источниках и систематических обзорах содержится дискурс о влиянии этики на эффективность и результативность госструктур: обосновывается мнение, что госслужащие чувствуют себя более преданными государственным организациям, в которых процветают нормы поведения, правила и общие цели [3].

В контексте рассмотрения актуальных проблем государственного управления выделяются исследования трансформации ценностной парадигмы государственного управления ученых разных стран. Глобальная энциклопедия в области государственного управления включает тысячи статей, охватывающие последние исследования в области политики и государственного управления, в том числе управление кризисами, этику и подотчетность в большом количестве стран [4].

Ценным в контексте научных изысканий является отчет, подготовленный в ответ на растущий интерес европейской общественности Административная сеть (EUPAN) для обмена опытом на основе опроса по этике как неотъемлемой части организационной культуры в государственном управлении [5].

Британский этос государственной службы, подчеркивающий важность неформальных кодексов поведения и моральной ответственности, развивается на фоне широких системных изменений в области предоставления

государственных услуг. Такая трансформация рассматривается через призму противоречия между подходами к управлению добросовестностью, основанными на ценностях и соблюдении этических норм [6;7].

Ярким символом важности управления в политической жизни Франции является сборник содержательных эссе, который представляет собой административную версию гражданского участия. Сборник исследований фокусируется на значимости, базирующейся на этических стандартах организационной культуры, и служит примером того, как интеграция моральных и этических аспектов в государственное управление может привести к более высокому уровню доверия со стороны граждан и улучшению качества государственных услуг [8].

Другое исследование восполняет научный дискурс в областях философии и организации управления, осуществленный рядом ученых и практикующих специалистов, обосновывая как теория управления и организации может прояснить природу государственных органов и институционализацию этических норм в Австралии и других развитых странах [9].

Уникальный опрос государственных служащих в Польше выявил эффективность таких антикоррупционных инструментов как дисциплинарные и этические кодексы при соблюдении условия их действенности [10].

Изучению взаимосвязи между государственным управлением и индексом восприятия коррупции посвящено исследование, охватывающее 180 стран и отражающее влияние на восприятие коррупции таких аспектов государственного управления, как право голоса, прозрачность и подотчетность, эффективность правительства, верховенство закона, противодействие коррупции и других [11].

Несмотря на существующие законодательные и институциональные рамки, в сфере государственной службы не искоренены разные формы неправомерного поведения [12]. Раскрытие таких факторов целесообразно в современный период, когда предъявляются высокие требования к эффективному управлению.

Современные исследования вносят вклад в литературу о государственном управлении и государственной службе, интегрируя конфигурационный подход с идеями машинного обучения, используя цифровые платформы [13].

В исследованиях с разных ракурсов рассматривается связь между мотивацией к государственной службе и соблюдением этических норм сотрудниками государственного сектора, осуществляются попытки объяснения и результаты взаимного влияния этих категорий [14].

Индивидуальная эффективность оценивается по вкладу человека в достижение этой цели. Для повышения продуктивности государственного служащего необходимо разрабатывать стратегии и подходящую организационную среду [15].

Применение на практике этики во всех ее положительных и негативных проявлениях связано с индивидуальной и институциональной ответственностью государственных служащих [16].

Казахстанские ученые принимают активное участие в мировой научной дискуссии о трансформации организационной культуры государственной службы [17-25].

В своем целеполагании исследования ученых мира направлены на улучшение понимания организационной культуры как важнейшего подхода к решению кризиса идентичности в организационном контексте, связанного с организационной неэффективностью и нерезультативностью государственного управления [26]. На государственной службе организационная культура формирует не только внутреннее взаимодействие, но и отношения с гражданами и обществом в целом, что существенно повышает уровень доверия к государственным институтам.

Данное исследование фокусирует внимание на современных аспектах развития этики как центрального института организационно-правовой культуры государственной службы Республики Казахстан, восполняет такие пробелы в современных исследованиях политико-правовых аспектов регулирования служебной этики, как отсутствие глубокого анализа специфики правового регулирования, связи между уровнем этической культуры и эффективностью работы государственных служащих, необходимость интеграции этических норм в действующие законодательные акты о государственной службе.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методология исследования направлена на комплексный анализ текущего состояния служебной этики государственных служащих Республики Казахстан. Выбор методов исследования обусловлен необходимостью всестороннего анализа служебной этики государственной службы в контексте нашей страны и их соответствием цели данного исследования.

В процессе исследований (на всех этапах) применен комплексный метод в рамках социально-конструктивистской парадигмы акцентуации внимания на вопросах трансформации ценностной основы государственной службы. На начальном этапе осуществлено изучение теоретических основ служебной этики и сценариев ее трансформации в современных условиях. Анализ подходов к государственному управлению, на основе изучения научной литературы позволил сформулировать ключевые исследовательские вопросы и гипотезы. Такой подход позволяет понять, во-первых, как формируются и изменяются социальные и правовые нормы в системе государственного управления, во-вторых, предоставляет возможность учитывать мнение заинтересованных акторов, и, в-третьих, оценить, как глобальные и локальные контексты влияют на развитие служебной этики.

Документальный анализ как основной метод сбора данных применялся на первом этапе исследования и сфокусирован на изучении и интерпретации первичных источников - международно-правовых актов, актов национального права Республики Казахстан и других стран мира, регулирующих общественные отношения в системе государственной службы в части этических норм и профессионального поведения государственных служащих. Данный метод выбран в качестве основного метода сбора данных, поскольку позволяет глубоко исследовать первичные источники, обеспечивает качественное обоснование выводов исследования, способствует выявлению пробелов и противоречий в нормативно-правовом регулировании.

Анализ практик США, Нидерландов, Великобритании и других стран ОЭСР, развивающих международные стандарты в своих системах государственного управления, проведен на основе метода компаративистики с целью выявления эффективных подходов и стратегий. Такой подход к анализу применен на всех этапах исследования и позволил разработать механизмы адаптации данных стандартов к законодательному контексту Республики Казахстан, сформировать практический алгоритм, учитывающий специфику национального законодательства.

Качественные методы – наблюдение, контент-анализ и кейс-стади - использованы для интерпретации информации о поведении государственных служащих, анализа общественного мнения, медийных представлений и других аспектов социокультурного контекста, выявления структуры социальных взаимодействий, адаптации международного опыта развития служебной этики государственной службы в контексте Казахстана.

В процессе работы над статьей использовались общие и частные методы научного познания: диалектический, логический, структурно-функциональный, формально-юридический, сравнительно-правовой и другие. Такой подход позволил рассматривать представленные вопросы в развитии, от общего к частному и наоборот, путем критического осмысления и сравнительного анализа норм действующего законодательства Республики, выявления в нем неточностей, пробелов и противоречий, а также иных недостатков. С этой целью изучались нормы Закона Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан», Этического кодекса государственных служащих и других нормативных правовых актов в указанной сфере. Рассмотрен также опыт нормативно-правового регулирования вопросов этической культуры государственных служащих в зарубежных странах.

В процессе проведения исследования были изучены вторичные источники - труды казахстанских и зарубежных ученых, в которых рассматривались проблемы этики государственных служащих. Так, основное внимание в работах казахстанских ученых Джаненовой С., Карибай А., Айтхожина К.К., Тайториной Б.А., Байсаловой Г.Т. уделено «реализации стандартов концепции «этической инфраструктуры», разработанной ОЭСР в национальном законодательстве страны, некоторым аспектам правовой культуры государственных служащих и этического измерения их деятельности [18; 25; 27].

В работах Оболенского А.В., Верижникова В., Исмаилова В. и Мансуровой С., Пчелинцева С.В. и Пчелинцева С.С., Левакина И. и Трифионовой Д. рассмотрены понятие профессиональной этики государственных служащих, некоторые аспекты ее содержания и правового обеспечения в России, Узбекистана и других зарубежных странах [1; 28-31]. В трудах ряда ученых освещаются вопросы антикоррупционного поведения государственных служащих как составной части их этической культуры, включая национальный опыт стран СНГ и дальнего зарубежья [32- 36].

На завершающем этапе все полученные данные, проведенный анализ и интерпретации были систематизированы. Использование комплекса методов научного исследования, их комбинирование на каждом этапе исследования позволило получить целостное представление о проблемах и возможностях в сфере служебной этики в государственных органах Республики Казахстан.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Политико-правовые аспекты регулирования служебной этики государственных служащих играют ключевую роль в формировании эффективного государственного аппарата и компетентности занятых в нем работников, что обеспечивает успешное осуществление экономических реформ и демократизацию общества. В условиях глобализации и развития технологий актуализируется целесообразность перехода к новой политической культуре, основанной на принципах этики и ответственности. Это означает переосмысление роли служебной этики в государственной службе, включающее не только соблюдение норм и стандартов, но и активное участие государственных служащих в формировании открытого и прозрачного управления.

Правовые аспекты политической культуры отражают социально-политические связи и взаимодействие общества и власти, оценка которой служит системно-политической характеристикой правовой культуры. Для успешного перехода к новой политической культуре необходимо продолжать работу по совершенствованию законодательства, регулирующего вопросы служебной этики. В данном контексте важное значение имеет как

разработка новых механизмов контроля, системы обучения и повышения квалификации государственных служащих, так и активное вовлечение граждан в процесс мониторинга соблюдения этических норм.

Единство правовых действий различных организаций тесно связана с повышением эффективности идейно-правового воздействия. Прозрачность и подотчетность способствуют соблюдению этических норм, поскольку действия государственных служащих находятся под контролем институтов гражданского общества.

На основе проведенного исследования получены следующие результаты.

1. На основе изучения понятия «служебная этика» и смежных категорий в научной литературе и законодательстве предложена новая редакция данного понятия в Законе «О государственной службе Республики Казахстан».

2. Рассмотрение зарубежного опыта показало, что в странах развитой демократии разработаны и приняты нормативные правовые акты по вопросам этики государственных служащих и антикоррупционных стандартов их поведения, созданы контрольные механизмы за их соблюдением. Данный опыт требует критического осмысления с точки зрения возможной имплементации наиболее эффективных норм и практик в национальное законодательство Казахстана.

3. Критический подход к исследованию законодательства Республики Казахстан, регулирующего вопросы служебной этики и антикоррупционного поведения государственных служащих, позволил выявить его отдельные недостатки (дублирование норм о конфликте интересов в законах «О государственной службе Республики Казахстан» и «О противодействии коррупции», неточное определение принципов честности и справедливости в Этическом кодексе государственных служащих Республики Казахстан, отсутствие учета возможности использования цифровых сервисов при установлении запрета на посещение государственными служащими игорных заведений) и предложить рекомендации по их преодолению, а также по закреплению новых принципов служебной этики государственных служащих.

4. Сравнительный анализ этических норм, закреплённых в казахстанском законодательстве, регулирующем статус депутатов Парламента и маслихатов, других представителей власти, выявил отдельные положения, которые могли бы быть применимы в отношении государственных служащих и закреплены в Этическом кодексе. Эти нормы касаются использования служебных документов в личных интересах или интересах других лиц, коммерческих и некоммерческих организаций, употребления руководителями государственных органов в публичных выступлениях только проверенных и достоверных фактов,

5. Изучение практики реализации действующего законодательства, о государственной службе, а также регламентирующего статус и деятельность депутатов Парламента и маслихатов, судей, Уполномоченного по правам человека, прокуроров и других представителей власти, свидетельствует о пробельности его положений, связанных с неурегулированностью случаев привлечения близких родственников этих лиц, к уголовной ответственности. При этом указанные должностные лица продолжают сохранять свои полномочия, что противоречит нормам служебной этики. В этой связи внесены рекомендации по дополнению соответствующих законов нормой об обязанности должностного лица при наличии таких обстоятельств подать в отставку, а при невыполнении этого требования – освобождать его от должности по данному основанию.

ОБСУЖДЕНИЕ

В соответствии с подпунктом 8) статьи 10 Закона Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года «О государственной службе Республики Казахстан» государственные служащие обязаны соблюдать служебную этику. Одним из принципов государственной службы признается принцип этичности (подпункт 13) пункта 1 статьи 4) [36].

Само понятие «служебная этика» исходит из более общего понятия «этика». Несмотря на некоторую разницу в подходах к его содержанию, в современной интерпретации категория этики рассматривается как учение о морали.

Этика выявляет роль и место морали в жизни общества, механизмы и критерии нравственного регулирования человеческой деятельности, с позиций добра и зла, свободы и ответственности, чести и достоинства, является основой создания гуманных и справедливых отношений между людьми [37].

В. Верижников, рассматривает профессиональную этику государственных служащих с точки зрения ценностей и правил, которые регулируют отношения в государственном аппарате по вертикали (между руководящим и подчиненным составом) и по горизонтали (между служащими одного уровня), а также между государственными служащими и гражданами [28, с.24].

Подпунктом 13) статьи 1 Закона о государственной службе определено понятие «служебная этика государственных служащих» - «правила поведения государственных служащих, установленные стандартами служебной этики в соответствии с Этическим кодексом государственных служащих Республики Казахстан» [36].

Поэтому данное понятие можно было бы сформулировать не просто в ракурсе стандартов служебной этики, установленных Этическим кодексом, но подчеркнуть в качестве его основания моральные ценности общества.

Отдельная глава (8) Закона посвящена служебной этике государственных служащих. Статья 49 предусматривает требования к государственным служащим по соблюдению служебной этики, дисциплинарную ответственность за ее нарушение, а также учреждение института уполномоченного по этике, который осуществляет мониторинг и контроль ее соблюдения государственными служащими. Статья 50 устанавливает дисциплинарные проступки, дискредитирующие государственную службу. Статьи 51 и 52 регулируют вопросы, связанные с конфликтом интересов и антикоррупционным поведением государственных служащих [36].

Многие из этих положений нашли отражение и полноценное развитие в Законе Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года «О противодействии коррупции»[38], нарушение которых уже может повлечь за собой не только дисциплинарную, но также административную и уголовную ответственность.

Особое внимание следует обратить на недопустимость возникновения конфликта интересов. В Законе он определяется, как «противоречие между личными интересами государственного служащего и его должностными полномочиями, при котором личные интересы государственного служащего могут привести к неисполнению или ненадлежащему исполнению им своих должностных полномочий» [36].

При этом личная заинтересованность государственного служащего может быть вызвана не только вопросами, касающимися лично его или членов его семьи, но и родственными, дружескими отношениями, просто знакомствами с приятными и, возможно, «полезными» людьми.

В ряде стран (Сербии, Хорватии, Латвии, Чехии, Литве, Молдове, Кыргызской Республике) приняты специальные законы о конфликте интересов, по сути, это акты с антикоррупционным содержанием.

В Казахстане в обоих упомянутых законах имеет место дублирование норм, касающихся конфликта интересов, мер по предотвращению такого конфликта, других норм с антикоррупционным содержанием, что противоречит требованиям юридической техники. Представляется, что нет необходимости в таком дублировании.

Несмотря на наличие в законодательстве мер по предотвращению конфликта интересов, на практике эти требования не всегда соблюдаются. Немало случаев, когда родственники акимов или иных государственных служащих, занимающих руководящие должности, неправомерно получают выгодные государственные заказы в рамках государственных

закупок, земельные участки для строительства не только личных домов, но и производственных и иных объектов, занятия сельским хозяйством и т.д.

В этой связи необходимо усилить ответственность непосредственных руководителей государственных служащих за непринятие соответствующих мер.

С 2016 года функции уполномоченного по этике в центральных государственных органах возлагались на наиболее авторитетных государственных служащих, а с 2017 года была введена должность уполномоченного по этике.

В регионах место упраздненных дисциплинарных советов заняли Советы по этике.

Необходимо отметить, что и в ряде зарубежных стран имеется опыт правового регулирования этических вопросов государственной службы, и созданы специальные организационные структуры по этим вопросам.

Так, Законом Литовской Республики «О согласовании общественных и частных интересов на государственной службе» от 2 июля 1997 года контроль за его исполнением возложен на Главную комиссию по служебной этике – независимое структурное подразделение государственного аппарата [6, с.70].

В странах с развитыми демократическими принципами также действуют законодательные и подзаконные акты в исследуемой области, созданы соответствующие контрольные органы за их соблюдением:

- в США - Закон 1978 года «Об этике служащих государственных органов», приказ Президента 1990 года «Принципы этики поведения должностных лиц служащих государственного аппарата», Кодексы этического поведения членов Сената и Палаты представителей Конгресса США 1977 г.; образовано специальное Управление служебной этики в государственных органах; Кодекс ценностей и этики государственной службы 2003 года, положения которого являются основой для заключения контрактов при поступлении на государственную службу: создан институт Уполномоченного по поддержанию моральных стандартов на государственной службе;

- в Великобритании Комитетом по стандартам публичной сферы, созданным еще в 1994 году, сформулированы рекомендации об основных моральных принципах, которых надлежит придерживаться в публичной политике; в 1995 г. принят Кодекс поведения членов Парламента, и введена должность Парламентского уполномоченного по стандартам поведения;

- в Нидерландах - Общие правила для государственных должностных лиц и уставы сотрудников министерств, которые содержат определенные правила этикета на государственной службе; в 2006 году в составе Министерства внутренних дел создано Бюро обеспечения этики и добропорядочности в сфере государственного управления [29, с.70; 30, с.50-52; 31, с.71-72; 32, с.107-109].

Нормы служебной этики в Казахстане предусмотрены не только в Законе о государственной службе, но и в других нормативных правовых актах. В частности, статья 49 и подпункт 13) статьи 1 указанного Закона содержат отсылочную норму на Этический кодекс государственных служащих [36].

Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан утвержден Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года №153 «О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан» [39].

Таким образом, этические нормы в сфере государственной службы из области сугубо индивидуального и общественного сознания и жизнедеятельности переходят в правовую сферу, приобретая нормативно-правовой характер и юридическую силу. Они опираются на поддержку государства, на его возможность принуждать к соблюдению этих норм и наказывать виновных в случаях их нарушения.

Этические нормы призваны обеспечивать доверительные и уважительные отношения между гражданами и государством, между самими государственными служащими,

формировать у них высокий уровень общей, политической и правовой культуры, нетерпимость к любым проявлениям грубости, нечестности, недобросовестности в выполнении своих обязанностей,

Этический кодекс закрепляет принципы, на которых базируется служебная этика государственных служащих: добросовестности, честности, справедливости, открытости, вежливости, клиентоориентированности.

При этом, на наш взгляд, не в полной мере определен принцип честности, как искреннее отношение к своим обязанностям. Искренность в выполнении своих обязанностей – лишь одна из граней проявления данного принципа. Однако главная его черта – это правдивость и принципиальность в действиях государственного служащего, убежденность в их правильности. Поэтому наполнение данного понятия более глубоким содержанием с этой точки зрения вполне обоснованно.

Некоторые из указанных принципов закреплены Административным процедурно-процессуальным кодексом Республики Казахстан (далее - АППК РК) от 29 июня 2020 года [40]. Однако их содержание в обоих актах несколько различается.

Так, в Этическом кодексе понятие «справедливости» связывается с принятием законного решения, на которое не влияют ни отдельные физические лица, ни их объединения, а также с запретом дискриминации лиц в связи с предвзятым и субъективным подходом [39].

Принцип справедливости в АППК РК обязывает административный орган, суд сохранять объективность и беспристрастность, обеспечить участникам административного дела равные условия для реализации своих прав на всестороннее и полное исследование обстоятельств дела (статья 8) [40].

Иными словами, Этический кодекс акцентирует внимание на завершении административной процедуры (принятие решения), а АППК - на самой процедуре принятия решения, что представляется более правильным. К тому же, в АППК РК принцип законности выделен в самостоятельный принцип.

Принцип справедливости в АППК РК отчасти нашел отражение в статье 10, которая закрепляет принцип соразмерности. В ней указывается на необходимость обеспечения справедливого баланса интересов участника административной процедуры и общества [40].

К тому же, по своей юридической силе АППК имеет приоритет перед Этическим кодексом – нормативным правовым актом подзаконного характера.

Очевидно, что перечисленные принципы не в полной мере отражают основные начала, на которых должно строиться этическое поведение государственных служащих. Например, в Моральном кодексе гражданских служащих Великобритании сформулированы такие принципы служебной этики, которые отсутствуют в Этическом кодексе государственных служащих Казахстана, как бескорыстие, принципиальность, беспристрастность, подотчетность, лидерство [32, с.108].

Кодекс устанавливает стандарты служебной этики государственных служащих, которые являются обязательными для них и опираются на принудительную силу государства.

При этом часть из них носит как бы чисто моральный характер, например, проявлять скромность, быть вежливым и корректным с гражданами, соблюдать деловой этикет, не допускать действий, подрывающих достоинство и авторитет государственных органов и т.д. Иными словами, это общепринятые правила поведения, которые во многом связаны с воспитанием человека в семье, школе, кругу его общения.

Другие нормы служебной этики имеют антикоррупционную направленность. Среди них – запрет на преследование неправомерных финансовых и имущественных интересов, на использование своего служебного положения для решения личных вопросов или в интересах некоммерческих организаций, обязанность соблюдать ограничения, установленные законом, не допускать конфликта интересов и пр. [39],

На прямую взаимосвязь этических норм и норм с антикоррупционным содержанием указывают многие ученые [33-35],

Еще одна группа этических стандартов поведения государственных служащих касается соблюдения прав и интересов граждан и государства. К ним относятся такие нормы, как противостояние действиям, наносящим ущерб интересам государства и правам граждан, обеспечение сохранности государственной собственности, использование государственного имущества только по целевому назначению [39] и т.д. По сути, они опираются на положения Закона о государственной службе, в которых предусмотрены соответствующие обязанности государственных служащих.

Одно из требований стандартов этического поведения государственных служащих – это воздержание от посещения игорных заведений, кроме случаев, когда такое посещение прямо вытекает из служебных обязанностей [39]. Например, осуществляется проверка игорного заведения в порядке контроля.

Следует заметить, что данное требование обусловлено проблемой игромании, существующей в казахстанском обществе. К сожалению, все больше эта негативная психическая зависимость проникает в умы и сознание людей, особенно молодых. Зачастую она полностью разрушает их жизнь и жизнь их близких, лишает их собственности и денег. Нередко в этот порочный круг втягиваются и государственные служащие, лица, занимающие ответственные государственные должности, работающие в квазигосударственном секторе. В печати и социальных сетях озвучивались факты, когда государственные служащие ради ставки в казино или в букмекерской конторе шли на преступления, растрачивая государственные средства.

В этом плане закрепление данного требования в Этическом кодексе представляется вполне своевременным. В то же время, воздерживаясь от физического посещения игорных заведений, государственный служащий может делать ставки через цифровые сервисы. Несмотря на законодательный запрет электронных казино, электронных тотализаторов и букмекерских контор, указанные ограничения нарушаются посредством новых цифровых механизмов.

В Кодексе служебной этики прописаны требования к внешнему виду государственных служащих, к их поведению в служебных отношениях с коллегами, которые направлены на создание благоприятного, здорового морально-психологического климата в коллективе, а также к их поведению во внеслужебное время [39].

Это правильный подход, поскольку даже то, как выглядит государственный служащий, каково его поведение за пределами работы в любом случае оцениваются обществом позитивно или негативно. Это влияет и на уровень доверия граждан к государственным органам, и на имидж государственной службы в целом.

Кодекс содержит требования относительно публичных выступлений государственных служащих. Они исходят из норм корпоративной этики, не допускающих публичную критику рядовых членов в отношении своей корпорации (в данном случае – государства). Специально оговаривается право на публичные выступления, касающиеся деятельности соответствующего государственного органа, только его руководителем или другими уполномоченными должностными лицами [39].

Если подходить более широко к понятию «государственная служба», включая сюда все государственные органы, финансируемые из государственного бюджета, то этими актами законодательное регулирование этического поведения не ограничивается.

В частности, в 23 главе Регламента Парламента Республики Казахстан установлены Правила депутатской этики, нарушение которых влечет дисциплинарную ответственность. Многие положения этого акта содержат аналогичные требования к депутатам, которые закрепляет Этический кодекс по отношению к государственным служащим. Некоторые из них отражают специфический статус и полномочия депутата Парламента как члена высшего представительного органа. Например, это обязанность депутата Парламента использовать депутатские бланки только для официальных запросов, писем, документов и подписывать их собственноручно [41].

На наш взгляд, данное требование актуально не только для депутатов, но и для всех государственных служащих. Особенно это касается руководителей государственных органов и их структурных подразделений, а также работников правоохранительной службы. Распространены факты использования государственными служащими своих служебных удостоверений для получения услуг или товаров бесплатно или без очереди.

В Этическом кодексе имеется норма с антикоррупционным содержанием о запрете использования своего служебного положения при решении вопросов личного характера или в интересах других лиц [39]. Но она в большей степени ориентирована на «телефонное право», когда осуществляется психологическое воздействие на органы и лица, принимающие решения, в которых заинтересован государственный служащий. В данном же контексте речь идет больше о сиюминутном использовании своего служебного документа для получения какого-либо блага или для показной демонстрации своей власти.

Кроме того, возникает вопрос: почему законодатель в данной норме не допускает использование служебного положения в интересах только некоммерческих организаций. Разве невозможно использование государственным служащим своего статуса для того, чтобы повлиять на принятие решения, которое выгодно той или иной бизнес-структуре? В анализируемых законах эти вопросы достаточно подробно регулируются. Однако в Этическом кодексе не все нормы имеют антикоррупционную направленность, а только отдельные. К тому же, интересы бизнес-структур могут продвигаться государственным служащим и бескорыстно, например, в силу дружеских отношений или благодарности за какую-то ранее оказанную услугу или помощь.

Заслуживает внимания еще одно положение Правил депутатской этики, которое обязывает депутатов в случае употребления в своих выступлениях недостоверных либо непроверенных фактов публично принести извинение тем организациям, органам и лицам, чьи интересы и честь пострадали при этом [41]. Такая же норма должна касаться и государственных служащих.

Необходимость соблюдения правил депутатской этики возложена и на депутатов маслихатов, за нарушение которых они подвергаются мерам дисциплинарного взыскания (пункт 4 статьи 21 Закона Республики Казахстан от 23 января 20021 года «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан») [42]. При этом сами правила депутатской этики устанавливаются регламентами маслихатов.

Хотелось бы указать на такой казус в статье 21 данного Закона, когда дисциплинарные меры за нарушение правил депутатской этики не опираются на соответствующую обязанность их соблюдать.

Свой свод этических правил имеют и судьи. IX Съездом судей Казахстана 4 октября 2024 г. принят Кодекс судейской этики [43]. Несмотря на то, что данный Кодекс не является нормативным правовым актом, а это акт судейского самоуправления, за нарушение этических норм Комиссия по судейской этике может вынести в отношении судьи общественное порицание, а при наличии признаков дисциплинарного правонарушения передать материалы в Судебное жюри для возбуждения дисциплинарного производства.

Кроме того, положения Кодекса подкреплены нормами действующего законодательства. Так, Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» устанавливает обязанность судьи соблюдать требования судейской этики и избегать действий, подрывающих его авторитет и достоинств, вызывающих «сомнения в его честности, справедливости, объективности и беспристрастности» (статья 28). В числе требований к кандидатам в судьи - высокие морально-нравственные качества и безупречная репутация (статья 29) [44].

В 2020 году Программа развития Организации Объединенных Наций (ПРООН) и Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы провели исследование по оценке уровня этики государственных служащих. Его результаты показали следующее.

15% и 37,5% опрошенных считают, что Этический кодекс соблюдают все или, соответственно, более половины государственных служащих». 23,6% и 14% респондентов отметили, что Кодекс соблюдает половина и, соответственно, менее половины государственных служащих. По мнению 4,1% опрошенных, никто данный акт не соблюдает [45].

Итоги опроса не радуют. Получается, что в общей сложности более 40% опрошенных считают, что, по меньшей мере, только 50% работники государственного аппарата, а то и меньше соблюдают нормы служебной этики. В опросе приняли участие не только сами государственные служащие, но и предприниматели, независимые эксперты, которые основывались, как на открытых данных или аналитических исследованиях, так и на собственном опыте либо опыте своих близких, друзей, коллег и знакомых.

А если проводить подобные репрезентативные исследования по отдельным государственным органам, например, в Министерстве внутренних дел, то можно предположить, что показатели будут гораздо хуже.

В эффективном, прозрачном, не коррумпированном, со здоровым морально-психологическим климатом, клиентоориентированном государственном аппарате все государственные служащие должны соблюдать требования служебной этики. И ни у кого – ни у самих государственных служащих, ни у предпринимателей, ни у экспертного сообщества, ни у рядовых граждан – не должно возникать какой-либо тени сомнения в этом. А это означает, что уровень доверия к государственным органам и государственным служащим должен быть очень высоким. Только при таком раскладе можно говорить о «новом», «справедливом» Казахстане.

Вместе с тем, нередки и другие случаи поведения государственных служащих, противоречащие общепринятым моральным принципам. Например, когда близкие родственники государственных служащих, занимающих руководящие должности в государственных органах, или приравненных к ним лиц совершают серьезные административные проступки, уголовные правонарушения. Но при этом эти лица не подают в отставку. Понятно, что отец за сына или сын за отца, либо брат за брата не отвечает. Но здесь как раз тот случай, когда, по сути, нарушаются этические нормы. Все это связано с сохранением в казахском обществе устаревших традиций клановости, трайбализма, которые переносятся на сферу государственной службы.

То же самое происходит, когда речь идет о приеме на государственную службу или переводе на вышестоящие должности, а также о перемещениях на руководящие должности в государственных предприятиях и организациях, на выборные и на судебные должности.

В казахстанской практике встречались случаи, когда руководители государственных органов и государственных вузов были уличены в плагиате чужих научных трудов. Но и здесь не последовало ни их собственной отставки, ни реакции со стороны вышестоящих должностных лиц.

К сожалению, во всех упомянутых выше нормативных правовых актах, в законах и подзаконных нормативных правовых актах, регулирующих статус и полномочия Президента, Парламента, Правительства, Конституционного Суда, Прокуратуры, Уполномоченного по правам человека, эти ситуации не оговариваются.

Такая «бескомпромиссная» позиция законодателя, на наш взгляд, полностью противоречит этическим принципам добросовестности, честности, справедливости, открытости. К тому же, закрывая глаза на подобные факты, государство само порождает снижение своего авторитета, недоверие к себе со стороны граждан. Лица, продолжающие сохранять свои полномочия либо занимающие руководящие, выборные, другие ответственные государственные должности, имеют возможность оказания помощи в уходе своих родственников и подчиненных от ответственности или ее смягчении.

Исследователями назывались и другие недостатки, которые мешают продвижению стандартов служебной этики в системе государственной службы Казахстана, в том числе неэффективные механизмы подотчетности по соблюдению служебной этики; двойная

подотчетность уполномоченного по этике; ограниченность прав уполномоченного по этике и др. [27, с. 39].

В целях решения указанных проблем целесообразно принимать меры не только по совершенствованию законодательства о государственной службе и практики его реализации. Необходимо продолжать постоянную работу по этико-правовому воспитанию, как самих государственных служащих, так и простых граждан, в направлении переориентации их политического и правового сознания, политической и правовой культуры на более глубокое понимание ценности нравственных норм и их добросовестное соблюдение и выполнение.

Полагаем, что дальнейшие научные исследования по данной проблеме позволят расширить и углубить ее отдельные теоретические и практические аспекты, разработать программы и рекомендации по повышению организационной культуры государственных служащих.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы по вопросам правового регулирования служебной этики государственных служащих Республики Казахстан.

Национальное законодательство о государственной службе содержит основополагающие нормы, которые устанавливают принципы и стандарты служебной этики государственных служащих, определяющие их поведение при выполнении должностных обязанностей, в отношениях с коллегами и гражданами, а также во внеслужебное время. Ряд из этих норм, наряду с этическим содержанием, имеют антикоррупционную направленность.

Наряду данным законодательством, в Казахстане установлены этические нормы поведения для депутатов Парламента, депутатов маслихатов, судей, нарушение которых влечет меры дисциплинарной ответственности.

В то же время в правовом регулировании имеются некоторые недостатки, обусловленные пробелами и неточностями, дублированием в изложении тех или иных норм, которые негативно сказываются в правоприменительной практике, ведут к нарушению прав граждан, неэффективной деятельности государственных органов.

В работе предложены рекомендации по совершенствованию законодательства, регулирующего вопросы служебной этики государственных служащих:

1. В Законе Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан»:

1.1 Подпункт 13) пункта 1 статьи 1 изложить в следующей редакции:

«13) служебная этика государственных служащих» - «правила поведения государственных служащих, **основанные на общепризнанных моральных принципах и ценностях демократического общества** и установленные стандартами служебной этики в соответствии с Этическим кодексом государственных служащих Республики Казахстан».

1.2 Статью 10 дополнить обязанностью государственного служащего не допускать конфликта интересов, а в случае его возникновения принимать меры по его предотвращению.

1.3 Дополнить статью 49 пунктом 2-1 следующего содержания:

«2-1. Государственные служащие, чьи близкие родственники привлечены к ответственности за совершение коррупционного правонарушения, а также иные уголовные правонарушения, должны подать в отставку.

1.4 Из статьи 50 исключить дисциплинарные проступки, носящие коррупционный характер, но закрепить норму общего содержания о других дисциплинарных проступках, дискредитирующих государственную службу, с отсылкой на Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции».

1.5 Исключить статью 51.

2. В **Этическом кодексе государственных служащих Республики Казахстан:**

2.1 Подпункт 2) пункта 5 изложить в следующей редакции:

«2) честности – **правдивого, искреннего и принципиального** отношения к своим обязанностям».

2.2 Подпункт 3) пункта 5 изложить в следующей редакции:

«3) справедливости – **объективного и беспристрастного** отношения государственного служащего к гражданам и организациям при выполнении своих обязанностей, создании им равных условий для реализации ими своих прав и недопущения дискриминации лиц по причине предвзятости и субъективности по любым обстоятельствам».

2.3 Целесообразно дополнить пункт 5 принципами бескорыстия, подотчетности, лидерства.

2.4 Подпункт 10) пункта 6 после слова «заведения» дополнить словами «в том числе посредством цифровых сервисов».

2.5 Подпункт 7) пункта 6 изложить в следующей редакции:

«7) не использовать **свое** служебное положение, **в том числе свое служебное удостоверение или иные документы служебного характера** для получения услуг вне очереди или **бесплатно**, для оказания влияния на деятельность государственных органов, организаций, государственных служащих и иных лиц при решении вопросов личного характера, а также связанные с ним возможности в интересах **коммерческих и некоммерческих организаций, в том числе общественных и религиозных объединений, а также** для пропаганды своего отношения к ним».

2.6 Часть 2 пункта 9 дополнить предложением:

«При этом руководитель государственного органа в своих выступлениях должен использовать только проверенные и достоверные факты, а в случае употребления в своих выступлениях недостоверных либо непроверенных фактов публично принести извинение тем организациям, органам и лицам, чьи интересы и честь пострадали при этом».

4. Конституционные законы «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов», «О Правительстве Республики Казахстан», «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», «О Конституционном Суде Республики Казахстан», «Об Уполномоченном по правам человека Республики Казахстан», «О прокуратуре» дополнить нормой об обязанности депутатов Парламента, Премьер-Министра, членов Правительства, судей, судей Конституционного Суда, Уполномоченного по правам человека, прокуроров подать в отставку в случае совершения их близкими родственниками коррупционных правонарушений, а также привлечения к уголовной ответственности по иным основаниям, а при невыполнении этого требования – об освобождении их от должности по этому основанию.

4. В Законе Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан»:

4.1 Пункт 2 статьи 21 дополнить подпунктом 7) об обязанности депутатов маслихатов соблюдать правила депутатской этики.

4.2. Пункт 2 статьи 21 дополнить подпунктом 8) об обязанности депутатов маслихатов подать в отставку в случае совершения их близкими родственниками коррупционных правонарушений, а также привлечения к уголовной ответственности по иным основаниям, а при невыполнении этого требования – нормой об освобождении их от должности по этому основанию.

Благодарности. Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № BR27195163 Архитектоника трансформации организационной культуры государственной службы Казахстана).

Литература:

1. Оболонский А.В. Этика и ответственность в публичной службе // *Вопросы государственного и муниципального управления*. - 2015. - №1. - С.7-32
2. Al-Halbusi, H., Williams, K.A., Ramayah, T., Alfieri, L., Vinci, C.P. Linking ethical leadership and ethical climate to employees' ethical behavior: the moderating role of person-organization fit *Personnel Review*. – 2020. – Vol. 50, №1. – P. 159-185.
3. Khan, M.A. The interplay of leadership styles, innovative work behavior, organizational culture, and organizational citizenship behavior [Electronic resource] / M.A. Khan, F.B. Ismail, A.Hussain, B.Alghazali // *Sage Open*. – 2020. – Vol. 10, №1. – DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244019898264> (accessed on: 14.12.2024).
4. Farazmand, A. (ed.). *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance* // *Springer Nature*. – 2023. – [Electronic resource] / <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-030-66252-3> (accessed on: 07.09.2024)
5. Pantiru, M. C. Ethics: an integral part of the organisational culture in the European public administrations // *National Agency of Civil Servants, Romania*. – 2019. – URL: <https://www.anfp.gov.ro/R/Doc/2020/PRESRO%202019/RO%20EUPAN-REPORT%20ETHICS%20ORG%20CULTURE.pdf> (accessed on: 13.08.2024)
6. Heywood, P. M. Integrity management and the public service ethos in the UK: patchwork quilt or threadbare blanket? // *International Review of Administrative Sciences*. – 2012. – Vol. 78, №3. – P. 474-493. – [Electronic resource] / DOI: <https://doi.org/10.1177/0020852312445172> (accessed on: 13.08.2024)
7. Ridley, F. F. *The public service in Britain: from administrative to managerial culture* // *Comparing public sector reform in Britain and Germany*. – Routledge, 2019. – P. 132-149
8. John A. R. *French public administration*. – 2003. – [Electronic resource] / – URL: <https://www.eolss.net/sample-chapters/c14/e1-34-03-01.pdf> (accessed on: 12.03.2024).
9. Bishop, P., Connors, C. *Management, organisation, and ethics in the public sector*. – Routledge, 2018. – [Electronic resource] / – URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315199696> (accessed on: 21.07.2024)
10. Meyer-Sahling, J. H., Mikkelsen, K. S. Codes of ethics, disciplinary codes, and the effectiveness of anti-corruption frameworks: evidence from a survey of civil servants in Poland // *Review of Public Personnel Administration*. – 2022. – Vol. 42, №1. – P. 142-164
11. Koeswayo, P. S., Handoyo, S., Hasyir, D. A. Investigating the relationship between public governance and the Corruption Perception Index // *Cogent Social Sciences*. – 2024. – 10:1, 2342513, – [Electronic resource] / DOI: 10.1080/23311886.2024.2342513 (accessed on: 21.07.2024)
12. Maile, K. V. *Organisational ethics management to promote good governance in a national government department : duc*. / *University of Johannesburg*. – 2022. – [Electronic resource] / – URL: <https://ujcontent.uj.ac.za/esploro/outputs/graduate/Organisational-ethics-management-to-promote-good/9917309907691> (accessed on: 22.08.2024)
13. Jilani, M. M. A. K. et al. Unveiling the complexity of civil service effectiveness index: an asymmetric and ANN modeling // *Heliyon*. – 2024. – T. 10, №21. – DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39776> (accessed on: 22.08.2024)
14. Lee E. et al. A systematic review of the link between public service motivation and ethical outcomes // *Asia Pacific Journal of Public Administration*. – 2024. – T. 46. – №. 3. – P. 236-263. – [Electronic resource] / DOI: 10.1080/23276665.2023.2247101 (accessed on: 22.08.2024)
15. Tannimalay S., Rahim N. F. A., Hong M. C. The Effect of Person-Environment Fit on Public Servant Integrity and Performance: Investigating the Moderating Role of Public Service Motivation // *Journal of Governance and Integrity*. – 2021. – T. 5. – №. 1. – P. 185-199. – [Electronic resource] / <https://doi.org/10.15282/jgi.5.1.2021.7180> (accessed on: 22.08.2024)
16. Bowman J. S., West J. P. *Public service ethics: Individual and institutional responsibilities*. – Routledge, 2021. – [Electronic resource] /URL: <https://doi.org/10.4324/9781003203148> (accessed on: 22.08.2024)

17. Азубаев Н. Опыт реформирования государственной службы в странах ОЭСР и Казахстане: итоги и перспективы. – Астана: Центр исследований, анализа и оценки эффективности, 2024. – 210 с.
18. Айтхожин К.К., Байсалова Г.Т. Этическое измерение государственной службы как политического института // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция». – 2024. – №2(76). – С. 23-30
19. Akyn, B., Rakhymbai, B. Implementation of civil service reforms in post-Soviet Kazakhstan: legal framework, opportunities and challenges [Electronic resource] // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – Available at: https://www.researchgate.net/publication/323238960_Implementation_of_civil_service_reforms_in_post-Soviet_Kazakhstan_Legal_framework_opportunities_and_challenges (accessed on: 21.11.2024).
20. Arslan, M., Dadabaev, T., Akyn, B. Post-Soviet Kazakhstan: civil service reforms, opportunities, and challenges // In: Biodiversity, Conservation and Sustainability in Asia. Vol. 2: Prospects and Challenges in South and Middle Asia. – 2022. – P. 1013–1030. – DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-73943-0_56.
21. Bokayev, B., Davletbayeva, Z., Sadykova, K., Balmanova, A., Baktiyarova, G. Assessing communication competencies of public servants in Kazakhstan: current status and approaches for enhancement [Electronic resource] // Problems and Perspectives in Management. – 2024. – Vol. 22, №2. – P. 667–682. – DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.22\(2\).2024.52](https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.52) (accessed on: 21.11.2024).
22. Emrich-Bakenova, S. Trajectory of civil service development in Kazakhstan: nexus of politics and administration // Governance. – 2009. – Vol. 22, №4. – P. 717–745.
23. Janenova, S., Knox, C. Civil service reform in Kazakhstan: trajectory to the 30 most developed countries? // International Review of Administrative Sciences. – 2019. – Vol. 85, №3. – P. 419-439.
24. Карсембаева А.С., Джунусбекова Г.А. Организационная культура в системе государственной службы Республики Казахстан: подходы к управлению: монография. – Астана: Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2024. – 144 с.
25. Тайторина Б.А., Каблакатов А.А. Организационно-правовая культура на государственной службе: некоторые аспекты // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция». – 2024. – №4(78). – С. 28-37.
26. Bogale, A. T., Debela, K. L. Organizational culture: a systematic review // Cogent Business & Management. – 2024. – Vol. 11, №1. – DOI: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2340129> (accessed on: 21.11.2024)
27. Джаненова С., Карибай А., Тлеухан Р. Успехи и барьеры в продвижении этики государственной службы в Казахстане: взгляд уполномоченных по этике // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. Халықаралық ғылыми-талдау журнал. Public administration and civil service. International scientific-analytical journal. – 2017. – №3. – С.29-40
28. Верижников В. Актуальные этические вопросы регулирования деятельности государственных служащих //Образование, наука и производство. – 2013. – №4. – С.23-28
29. Ismailov B., Mansurova S. Опыт зарубежных стран по предотвращению конфликта интересов на государственной службе // Общество и инновации – 2020. – №3. – Вып.1 – С.66-81
30. Пчелинцев С.В. Пчелинцев С.С. Некоторые вопросы этического регулирования в государственном управлении: нидерландский опыт обеспечения «добропорядочности» //Вопросы государственного и муниципального управления. – 2009. – №1. – С.48-59
31. Левакин И., Трифонова Д.. Этический кодекс в интересах развития службы // Государственная служба. – 2015. – №2 (94). – С.71-74
32. Оболонский А.В. Административная мораль на английском газоне (предисловие к публикации Морального кодекса гражданского служащего Великобритании //Вопросы государственного и муниципального управления. – 2007. – Том 1. – №1. – С. 107-116

33. Смирнов Ф.Ф. Этический кодекс государственного гражданского служащего как механизм предотвращения коррупции в органах власти // Вестник государственного и муниципального управления. - 2016. - №3 (22) - С.11-15
34. Трунцевский Ю.В. О содержании антикоррупционного стандарта поведения государственных и муниципальных служащих // Вестник Томского государственного университета. Право. - 2019. - №32. - С.107-121
35. Черногор Н.Н. Роль этических и нравственных норм в обеспечении соблюдения запретов, ограничений и требований, установленных в целях противодействия коррупции // Журнал российского права. – 2017. - №9. - С.130-141
36. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года «О государственной службе Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет» - Adilet.zan.kz (Дата обращения 08.12.2024)
37. Что такое этика? // Международная общественная организация по соблюдению этики. – 8 октября 2019 г. – URL: <https://inpeo.org/ru/publikacii/chto-takoe-jetika/> (дата обращения: 08.12.2024)
38. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года «О противодействии коррупции» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 10.12.2024)
39. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года №153 «О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 09.12.2024)
40. Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 12.12.2024)
41. Регламент Парламента Республики Казахстан. Утвержден постановлением Парламента Республики Казахстан от 20 мая 1996 года №2-І // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 13.12.2024)
42. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 16.12.2024)
43. Кодекс судейской этики. Принят IX Съездом судей Казахстана 4 октября 2024 г. // URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/kodeks-sudeyskoj-etiki> (дата обращения: 14.12.2024)
44. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет». – URL: <https://adilet.zan.kz> (дата обращения: 14.12.2024)
45. ПРООН и Агентство РК по делам государственной службы представили результаты исследования по оценке уровня этики государственных служащих, 11 марта 2021 года // URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/press-releases/proon-i-agentstvo-rk-po-delam-gosudarstvennoj-sluzhby-predstavili-rezultaty-issledovaniya-po-ocenke-urovnya-etiki> (дата обращения: 08.12.2024)

References:

1. Obolonskij A.V. Jetika i otvetstvennost' v publichnoj sluzhbe // Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija. - 2015. - №1. – S.7-32
2. Al-Halbusi, H., Williams, K. A., Ramayah, T., Alfieri, L., Vinci, C. P. Linking ethical leadership and ethical climate to employees' ethical behavior: the moderating role of person-organization fit Personnel Review. – 2020. – Vol. 50, №1. – P. 159-185

3. Khan, M. A. The interplay of leadership styles, innovative work behavior, organizational culture, and organizational citizenship behavior [Electronic resource] / M. A. Khan, F. B. Ismail, A. Hussain, B. Alghazali // Sage Open. – 2020. – Vol. 10, №1. – DOI: <https://doi.org/10.1177/2158244019898264> (accessed on: 14.12.2024).
4. Farazmand, A. (ed.). Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance // Springer Nature. – 2023. – [Electronic resource] / <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-030-66252-3> (accessed on: 07.09.2024)
5. Pantiru, M. C. Ethics: an integral part of the organisational culture in the European public administrations // National Agency of Civil Servants, Romania. – 2019. – URL: <https://www.anfp.gov.ro/R/Doc/2020/PRESRO%202019/RO%20EUPAN-REPORT%20ETHICS%20ORG%20CULTURE.pdf> (accessed on: 13.08.2024)
6. Heywood, P. M. Integrity management and the public service ethos in the UK: patchwork quilt or threadbare blanket? // International Review of Administrative Sciences. – 2012. – Vol. 78, №3. – P. 474-493. – [Electronic resource] / DOI: <https://doi.org/10.1177/0020852312445172> (accessed on: 13.08.2024)
7. Ridley, F.F. The public service in Britain: from administrative to managerial culture // Comparing public sector reform in Britain and Germany. – Routledge, 2019. – P. 132-149
8. John A.R. French public administration. – 2003. – [Electronic resource] / – URL: <https://www.eolss.net/sample-chapters/c14/e1-34-03-01.pdf> (accessed on: 12.03.2024).
9. Bishop, P., Connors, C. Management, organisation, and ethics in the public sector. – Routledge, 2018. – [Electronic resource] / – URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315199696> (accessed on: 21.07.2024)
10. Meyer-Sahling, J. H., Mikkelsen, K. S. Codes of ethics, disciplinary codes, and the effectiveness of anti-corruption frameworks: evidence from a survey of civil servants in Poland // Review of Public Personnel Administration. – 2022. – Vol. 42, №1. – P. 142-164
11. Koeswayo, P. S., Handoyo, S., Hasyir, D. A. Investigating the relationship between public governance and the Corruption Perception Index // Cogent Social Sciences. – 2024. – 10:1, 2342513, – [Electronic resource] / DOI: 10.1080/23311886.2024.2342513 (accessed on: 21.07.2024)
12. Maile, K.V. Organisational ethics management to promote good governance in a national government department : ðuc. / University of Johannesburg. – 2022. – [Electronic resource] / – URL: <https://ujcontent.uj.ac.za/esploro/outputs/graduate/Organisational-ethics-management-to-promote-good/9917309907691> (accessed on: 22.08.2024)
13. Jilani, M. M. A. K. et al. Unveiling the complexity of civil service effectiveness index: an asymmetric and ANN modeling // Heliyon. – 2024. – T. 10, №21. – DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39776> (accessed on: 22.08.2024)
14. Lee E. et al. A systematic review of the link between public service motivation and ethical outcomes // Asia Pacific Journal of Public Administration. – 2024. – T. 46. – №3. – P. 236-263. – [Electronic resource] / DOI: 10.1080/23276665.2023.2247101 (accessed on: 22.08.2024)
15. Tannimalay S., Rahim N. F. A., Hong M. C. The Effect of Person-Environment Fit on Public Servant Integrity and Performance: Investigating the Moderating Role of Public Service Motivation // Journal of Governance and Integrity. – 2021. – T. 5. – №1. – P. 185-199. – [Electronic resource] / <https://doi.org/10.15282/jgi.5.1.2021.7180> (accessed on: 22.08.2024)
16. Bowman J. S., West J. P. Public service ethics: Individual and institutional responsibilities. – Routledge, 2021. – [Electronic resource] /URL: <https://doi.org/10.4324/9781003203148> (accessed on: 22.08.2024)
17. Agubaev N. Opyt reformirovaniya gosudarstvennoj sluzhby v stranah OJeSR i Kazahstane: itogi i perspektivy. – Astana: Centr issledovanij, analiza i ocenki jeffektivnosti, 2024. – 210 s.
18. Ajthozhin K.K., Bajsalova G.T. Jeticheskoe izmerenie gosudarstvennoj sluzhby kak politicheskogo instituta // Vestnik KazNPU imeni Abaja, serija «Jurisprudencija». - 2024. - №2(76). – S. 23-30.

19. Akyn, B., Rakhymbai, B. Implementation of civil service reforms in post-Soviet Kazakhstan: legal framework, opportunities and challenges [Electronic resource] // *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. – Available at: https://www.researchgate.net/publication/323238960_Implementation_of_civil_service_reforms_in_post-Soviet_Kazakhstan_Legal_framework_opportunities_and_challenges (accessed on: 21.11.2024).
20. Arslan, M., Dadabaev, T., Akyn, B. Post-Soviet Kazakhstan: civil service reforms, opportunities, and challenges // In: *Biodiversity, Conservation and Sustainability in Asia. Vol. 2: Prospects and Challenges in South and Middle Asia*. – 2022. – P. 1013–1030. – DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-73943-0_56 (accessed on: 21.11.2024).
21. Bokayev, B., Davletbayeva, Z., Sadykova, K., Balmanova, A., Baktiyarova, G. Assessing communication competencies of public servants in Kazakhstan: current status and approaches for enhancement [Electronic resource] // *Problems and Perspectives in Management*. – 2024. – Vol. 22, №2. – P. 667–682. – DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.22\(2\).2024.52](https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.52) (accessed on: 21.11.2024).
22. Emrich-Bakenova, S. Trajectory of civil service development in Kazakhstan: nexus of politics and administration // *Governance*. – 2009. – Vol. 22, №4. – P. 717–745.
23. Janenova, S., Knox, C. Civil service reform in Kazakhstan: trajectory to the 30 most developed countries? // *International Review of Administrative Sciences*. – 2019. – Vol. 85, №3. – P. 419–439.
24. Karsembaeva A.S., Dzhunusbekova G.A. Organizacionnaja kul'tura v sisteme gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan: podhody k upravleniju: monografija. – Astana: Akademii gosudarstvennogo upravlenija pri Prezidente Respubliki Kazahstan, 2024. - 144 s.
25. Tajtorina B.A., Kablatov A.A. Organizacionno-pravovaja kul'tura na gosudarstvennoj sluzhbe: nekotorye aspekty // *Vestnik KazNPU imeni Abaja, serija «Jurisprudencija»*. - 2024. - №4(78). – S. 28-37.
26. Bogale, A.T., Debela, K.L. Organizational culture: a systematic review // *Cogent Business & Management*. – 2024. – Vol. 11, №1. – DOI: <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2340129> (accessed on: 20.11.2024).
27. Dzhanenova S., Karibaj A., Tleuhan R. Uspehi i bar'ery v prodvizhenii jetiki gosudarstvennoj sluzhby v Kazahstane: vzgljad upolnomochennyh po jetike // *Memlekettik basqaru zhane memlekettik kyzmet. Halyqaralyq ғылыми-taldau zhurnal. Public administration and civil service. International scientific-analytical journal*. – 2017. - №3. – S.29-40
28. Verizhnikov V. Aktual'nye jeticheskie voprosy regulirovanija dejatel'nosti gosudarstvennyh sluzhashhih // *Obrazovanie, nauka i proizvodstvo*. – 2013. - №4. - S.23-28
29. Ismailov B., Mansurova S. Opyt zarubezhnyh stran po predotvrashheniju konflikta interesov na gosudarstvennoj sluzhbe // *Obshhestvo i innovacii* – 2020. - №3. – Vyp.1 – S.66-81
30. Pchelincev S.V. Pchelincev S.S. Nekotorye voprosy jeticheskogo regulirovanija v gosudarstvennom upravlenii: niderlandskij opyt obespechenija «dobroporjadocnosti» // *Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija*. - 2009. - №1. - S.48-59
31. Levakin I., Trifonova D.. Jeticheskij kodeks v interesah razvitija sluzhby // *Gosudarstvennaja sluzhba*. – 2015. - №2 (94). – S.71-74
32. Obolonskij A.V. Administrativnaja moral' na anglijskom gazone (predislovie k publikacii Moral'nogo kodeksa grazhdanskogo sluzhashhego Velikobritanii // *Voprosy gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija*. - 2007. – Tom 1. - №1. - S. 107-116
33. Smirnov F.F. Jeticheskij kodeks gosudarstvennogo grazhdanskogo sluzhashhego kak mehanizm predotvrashhenija korrupcii v organah vlasti // *Vestnik gosudarstvennogo i municipal'nogo upravlenija*. - 2016. - №3 (22) - S.11-15
34. Truncevskij Ju.V. O soderzhanii antikorrupcionnogo standarta povedenija gosudarstvennyh i municipal'nyh sluzhashhih // *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo*. - 2019. - №32. - S.107-121

35. Chernogor N.N. Rol' jeticheskikh i npravstvennykh norm v obespechenii sobljudenija zapretov, ogranichenij i trebovanij, ustanovlennykh v celjah protivodejstvija korrupcii // Zhurnal rossijskogo prava. – 2017. - №9. - S.130-141

36. Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda «O gosudarstvennoj sluzhbe Respubliki Kazahstan» // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet» - Adilet.zan.kz (Data obrashhenija 08.12.2024)

37. Chto takoe jetika? // Mezhdunarodnaja obshhestvennaja organizacija po sobljudeniju jetiki. – 8 oktjabrja 2019 g. – URL: <https://inpeo.org/ru/publikacii/chto-takoe-jetika/> (data obrashhenija: 08.12.2024)

38. Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 nojabrja 2015 goda «O protivodejstvii korrupcii» // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet». – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 10.12.2024)

39. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 29 dekabrja 2015 goda №153 «O merah po dal'nejshemu sovershenstvovaniju jeticheskikh norm i pravil povedenija gosudarstvennykh sluzhashhih Respubliki Kazahstan» // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet». – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 09.12.2024)

40. Administrativnyj procedurno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 ijunja 2020 goda // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet». – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 12.12.2024)

41. Reglament Parlamenta Respubliki Kazahstan. Utverzhden postanovleniem Parlamenta Respubliki Kazahstan ot 20 maja 1996 goda №2-I // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet». – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 13.12.2024)

42. Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 janvarja 2001 goda «O mestnom gosudarstvennom upravlenii i samoupravlenii v Respublike Kazahstan» // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet». – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 16.12.2024)

43. Kodeks sudejskoj etiki. Prinjat IX Sezdom sudej Kazahstana 4 oktjabrja 2024 g. // URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/kodeks-sudeyskoy-etiki> (data obrashhenija: 14.12.2024)

44. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan ot 25 dekabrja 2000 goda «O sudebnoj sisteme i statute sudej Respubliki Kazahstan» // Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov RK «Adilet». – URL: <https://adilet.zan.kz> (data obrashhenija: 14.12.2024)

45. PROON i Agentstvo RK po delam gosudarstvennoj sluzhby predstavili rezul'taty issledovaniya po ocenke urovnja jetiki gosudarstvennykh sluzhashhih, 11 marta 2021 goda // URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/press-releases/proon-i-agentstvo-rk-po-delam-gosudarstvennoj-sluzhby-predstavili-rezultaty-issledovaniya-po-ocenke-urovnya-etiki> (data obrashhenija: 08.12.2024)

B. Byulegenova ^{1*}, O. Turemuratov ² G. Sheryazdanova ³
^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
³ Astana IT University, Astana, Kazakhstan
* e-mail: oturemuratov@gmail.com

CASE STUDY OF SINGLE-INDUSTRY TOWNS IN EAST KAZAKHSTAN

Abstract

This article presents an analytical study of the state policy of the socio-economic development and problems of single-industry towns. The study covers four cities in Eastern Kazakhstan: Ridder, Serebryansk, Altai and Kurchatov. It examines the infrastructural conditions, the socio-economic dynamics and the interdependence between the socio-economic situation of these cities and the activities of urban enterprises. The study identifies key issues such as deteriorating infrastructure, economic stagnation, labor market problems and demographic shifts.

The article pays particular attention to the influence of economic and social factors on the development trajectories of these cities, including targeted public policies and private investment initiatives. The authors analyze current efforts under national and regional development programs, assess their effectiveness and identify areas for improvement.

The findings highlight the difficulty of maintaining socio-economic stability in cities dependent on a single industry. It is worth noting that the study is limited by sample size and focuses exclusively on four cities, which limits the wider applicability of its findings.

In addition, the article discusses the limitations of the current study and suggests directions for future research, which include a wider range of single-industry cities in different regions of Kazakhstan and beyond.

Keywords: urbanization, single-industry towns, migration, labor market, social infrastructure, targeted regional programs

Б.Б. Бюлегенова ¹, О.Ж. Туремуратов ², Шерьязданова Г. Р. ³
^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
³ Astana IT University, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ МОНОҚАЛАЛАРЫ БОЙЫНША КЕЙС-СТАДИ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-экономикалық даму саласындағы мемлекеттік саясатты және моноқалалардың проблемаларын талдамалық зерттеу ұсынылған. Зерттеу барысында Шығыс Қазақстанның төрт қаласы қарастырылады: Риддер, Серебрянск, Алтай және Курчатов. Онда инфрақұрылымдық жағдайлар, әлеуметтік-экономикалық динамика және осы қалалардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен қала құраушы кәсіпорындардың қызметі арасындағы өзара тәуелділік қарастырылады. Зерттеу инфрақұрылымның нашарлауы, экономикалық тоқырау, еңбек нарығындағы проблемалар және демографиялық өзгерістер сияқты негізгі мәселелерді анықтады.

Мақалада экономикалық және әлеуметтік факторлардың осы қалалардың даму траекторияларына, соның ішінде мемлекеттік саясаттың мақсатты шаралары мен жеке инвестициялық бастамаларға әсеріне ерекше назар аударылады. Ұлттық және аймақтық даму бағдарламаларындағы ағымдағы күш-жігерді талдай отырып, авторлар олардың тиімділігін бағалайды және жақсартуды қажет ететін салаларды анықтайды.

Нәтижелер бір салаға тәуелді қалаларда әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты сақтаудың қиындығын көрсетеді. Алайда зерттеу үлгі өлшемімен шектеледі және тек төрт қалаға бағытталған.

Сонымен қатар мақалада ағымдағы зерттеудің шектеулері талқыланады және болашақ зерттеулерге жолдамалар ұсынылады. Олар Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде және одан тыс жерлерде моноқалалардың неғұрлым кең спектрін қамтиды.

Түйін сөздер: урбанизация, моноқалалар, миграция, еңбек нарығы, әлеуметтік инфрақұрылым, аймақтық бағдарламалар

Бюлегенова Б.Б.¹, Туремуратов О.Ж.², Шеръязданова Г. Р.³
^{1, 2}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
³Astana IT University, Астана, Казахстан

КЕЙС-СТАДИ МОНОГОРОДОВ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной статье представлено аналитическое исследование государственной политики в области социально-экономического развития и проблем моногородов. В исследовании рассматриваются четыре города Восточного Казахстана: Риддер, Серебрянск, Алтай и Курчатов. В нем рассматриваются инфраструктурные условия, социально-экономическая динамика и взаимозависимость между социально-экономическим положением этих городов и деятельностью градообразующих предприятий. В исследовании определены ключевые проблемы, включая ухудшение состояния инфраструктуры, экономическую стагнацию, проблемы на рынке труда и демографические сдвиги.

Особое внимание в статье уделяется влиянию экономических и социальных факторов на траектории развития этих городов, в том числе целенаправленные меры государственной политики и частные инвестиционные инициативы. Анализируя текущие усилия в рамках национальных и региональных программ развития, авторы оценивают их эффективность и определяют области, требующие улучшения.

Полученные результаты демонстрируют сложность поддержания социально-экономической стабильности в городах, зависящих от одной отрасли. Стоит отметить, что исследование ограничено размером выборки и сосредоточено исключительно на четырех городах, что ограничивает более широкую применимость его выводов.

Кроме того, в статье обсуждаются ограничения текущего исследования и предлагаются направления для будущих исследований. Они включают в себя более широкий спектр моногородов в различных регионах Казахстана и за его пределами.

Ключевые слова: урбанизация, моногорода, миграция, рынок труда, социальная инфраструктура, целевые региональные программы

MAIN PART

The economic vulnerability of single-industry towns in Eastern Kazakhstan is a significant concern, given their reliance on city-forming enterprises. While diversification efforts are a crucial aspect of economic resilience, they remain underdeveloped, with varying degrees of success across towns

Despite a decline in population, the town of Ridder is experiencing a shortage of labor, while in Altai the demand for labor is in decline. The migration of workers has contributed to a widening of skill imbalances, with Kurchatov being a notable exception due to its specialization

The condition of urban infrastructure, particularly water, heating, and sewage systems, is severely compromised, exhibiting a wear level of 70–90%. The deterioration of infrastructure systems is a pervasive problem in all four cities. The retreat of urban enterprises from their social

and urban responsibilities following economic reforms has left these cities unable to maintain critical infrastructure. This has had a cascading effect on quality of life, investment attractiveness and long-term sustainable urbanism.

INTRODUCTION

Problems of sustainability of industrial single-industry towns are typical for many post-Soviet countries [1]. In Kazakhstan, single-industry towns play an important role in the economic and social framework for several reasons.

To begin with, these communities make substantial contributions to the nation's gross domestic product (GDP), especially in industry, which makes up a large part of the country's economy. By the end of 2023, the volume of industrial production in single-industry towns amounted to 40% of the country's industrial production [2].

Secondly, single-industry towns frequently comprise a substantial proportion of the population engaged in the primary industry.

Thirdly, the creation of towns focused on a single industry aid in promoting balanced regional growth throughout the country, which assists in diminishing the inequalities among various regions of Kazakhstan and encourages economic activity in underdeveloped areas.

In essence, the economic challenges faced by single-industry towns are linked to a limited range of economic activities, the potential for the emergence of an urban development initiative, along with the increased dependence on the local population and municipal budget on the operations of a city-forming enterprise [3]. Main factors that cause lowering the rate of economic growth in monotowns are irrelevance of material and managerial capabilities of local self-government, lowering of municipal income [4].

The Strategy "Kazakhstan-2050" identifies the necessity for the advancement of single-industry towns [5]. This subject is given particular consideration in the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, which emphasizes the importance of developing alternative industries to diversify the economy [6]. In a State of the Nation Address dated 1 September 2020, President of Kazakhstan K. Tokayev highlighted that "it is especially important to give "a second lease of life" to our single-industry towns" [7].

The Program for the Development of Single-Industry Towns of the Republic of Kazakhstan [8] provides a classification of single industry towns for a number of reasons.

First of all, the term "single-industry town" means a type of category in which a considerable amount of production and industrial workers in the age of active employment is engaged in one or two or more than two industrial complexes (20% or more) which has similar or same raw material and finishes products mass orientation (singleness). Such firms integrate all the economic and social activities present in the city.

Furthermore, The Program classifies single-industry towns by the two criteria – the economic profile and the present state of the city-forming activity.

The first example identifies cities that have a substantial presence of the extractive industry. The second criterion divides single-industry towns into three groups: those with operational city-forming enterprises, those with partially operational city-forming enterprises, and those without operational city-forming enterprises.

In 2022, 27 monotowns, of which 21 had manufacturing, 5 – mining, 1 – research center [9] were home to 1.559 million people, or 7.85% of the country's population [10]. Currently, there are 20 monotowns in Kazakhstan according to the order of the Minister of National Economy [11]. Some have revitalized through economic transformations, such as Saran and Tekeli, while others lost their status [12].

The Comprehensive Development Plan (CDP) of East Kazakhstan's single-industry towns is fundamentally based on the Republican Program's classification scheme. However, it would be wise to recommend developing a more thorough typology of single-industry towns, particularly in relation to East Kazakhstan. This will make it easier to create and carry out a customized regional plan for the growth of communities with a particular sector.

Novelty. The article offers an extensive classification of single-industry towns in Eastern Kazakhstan, covering historical, economic, and social aspects. This typology not only categorizes towns based on their industrial profiles but also considers their historical origins, socio-economic transformations, and current challenges, thereby providing a multifaceted understanding of their development trajectories.

A comparative analysis of four case studies reveals overarching issues such as infrastructure deterioration, demographic shifts, and labor market challenges. These findings contribute to a broader understanding of the systemic problems faced by single-industry towns in Kazakhstan.

The study delineates particular constraints, including the concentration on a restricted number of towns, and suggests avenues for future research.

METHODOLOGY

The study utilized research methods that were formulated to thoroughly examine the socio-economic and infrastructure dynamics of towns focused on one industry located in one economic and geographical region – Eastern Kazakhstan, which was divided into two regions in 2022 as a result of administrative and territorial reform - Abai oblast and East Kazakhstan oblast.

Four specific case studies were selected for in-depth examination: Ridder, Serebryansk (included despite the loss of the status of a single-industry city in 2023 due to the closure of the city-forming enterprise for representativeness and due to the presence of a similar development program), Altai, and Kurchatov.

The method of statistical data analysis is used as the main research method. In addition, the following are used:

1. Regional Typology. The adoption of a regional typology framework represents a pivotal methodological choice for the study. By classifying single-industry towns according to historical, economic, and social factors, the study presents an organized method for comprehending the challenges presented in each town.

2. Case Study Method. Choosing four towns as case studies enables a thorough examination of particular local dynamics and issues. Employing case studies offers valuable, contextual information crucial for grasping the interaction of local and systemic elements, including labor market dynamics, infrastructure decline, and demographic changes.

3. Comparative Analysis. A comparative analysis of the selected towns enables the identification of both shared issues and distinctive patterns.

4. Multidimensional Framework. The research employs a multidimensional framework that integrates historical, economic, and social factors.

5. Quantitative and Qualitative Data Integration. The study integrates both quantitative data (e.g., demographic trends, labor market statistics) and qualitative insights (e.g., historical context, policy impacts). Quantitative data provide measurable indicators of socio-economic conditions, enabling comparisons and trend analysis. Qualitative insights, on the other hand, add depth to the understanding of local contexts, uncovering underlying causes and potential solutions.

RESULTS AND DISCUSSION

In terms of historical and cultural specifics, cities with a long and rather rich history can be distinguished. These consist of Ridder (created in 1786) and Altai (1791), which were established and focused on pre-Soviet eras, along with towns that developed during the Soviet era concerning industrial growth or the military-industrial complex, like Serebryansk (1953) and Kurchatov (1947).

Table 1. Population of Ridder

Year	Population
1999	65,116
2009	58,916
2021	52,555
2023	52,068
2024	51,380

*Sources: citypopulation.de,
Bureau of National statistics*

The historical roots of single-industry towns are not considered in the Republic Program or the KPR. Nonetheless, this element holds significant value for community engagement and educational initiatives with the local residents, along with the creation of communication strategies. In Altai and Ridder, the historical origins aid in fostering a more cohesive and connected local community.

The different historical trajectories of East Kazakhstan's single-industry cities have a significant impact on their current development challenges. Cities such as Serebryansk and Kurchatov, which were shaped primarily during the Soviet era, face the continuing effects of the post-Soviet transition, including infrastructure deterioration and industrial decline. In Serebryansk, water supply networks deterioration marks 91%, heat supply networks – 80%, road surface – 75%. However, the same situation can be seen in other analyzed towns. In Altai, water supply networks deterioration marks 86%, heat supply networks – 87% [13].

Table 2. Population of Altai

Year	Population
1979	51,132
1989	52,838
1999	43,894
2009	39,320
2021	36,360
2023	36,071
2024	35,619

*Sources: citypopulation.de,
Bureau of National statistics*

The lack of focus on historical origins in national and regional development programs also hinders effective social and cultural engagement, undermining efforts to revitalize these cities.

The impact of economic and political reforms is clearly observable in the single-industry towns of East Kazakhstan, which can be categorized into two groups based on the extent of these reforms' effects.

The first group includes Ridder and Altai. Besides the general difficulties associated with the market transition in Kazakhstan and other post-Soviet states, the most significant negative outcome has been the withdrawal of city-forming enterprises from their role in maintaining both social and urban infrastructure. In Ridder, one in four able-bodied residents works at a city-forming enterprise – Kazzinc.

The second group consists of Kurchatov and Serebryansk. In Kurchatov's case, the cessation of its primary function – operating the nuclear test site – led to complete socio-economic stagnation, with the city's population decreasing by a factor of seven. However, through the implementation of swift political measures aimed at converting its military-scientific capacity into a scientific-

industrial base, Kurchatov has managed to avoid the fate of becoming a "dead city." In contrast, Serebryansk is still in a state of prolonged decline and uncertainty. The city is undergoing a significant shift toward an agrarian economy, with the self-employed now forming the dominant demographic group. By the end of 2022, the city's population was 7.2 thousand people, and the workforce was 3.1 thousand people, or 43.1% of the total population [13].

Table 3. Population of Kurchatov

Year	Population
1999	9,305
2009	10,127
2021	10,411
2023	10,465
2024	10,253

*Sources: citypopulation.de,
Bureau of National statistics*

The specialization and diversification of the economy in single-industry towns can be categorized into two groups based on their development trajectories:

Single-industry towns with relatively successful specialization: The primary focus here is on strengthening and expanding the existing specialization, with economic diversification playing a supportive role in ensuring long-term social sustainability. In these towns, the challenges of diversifying the economy and creating new employment opportunities are particularly critical, as they are essential for the towns' survival and growth.

Ridder and Kurchatov are proposed to belong to this first group. Despite some fluctuations during the recent economic downturn, Ridder has demonstrated a positive development trend, particularly in the growth of its city-forming industries. These enterprises not only maintain employment levels but are also undergoing modernization and expansion, creating a foundation for economic diversification. Meanwhile, Kurchatov, following its severe socio-economic disruptions, is now experiencing an intensive phase of restructuring and the formation of a new socio-economic identity.

Single-industry towns facing greater challenges in diversification: This group includes Altai and Serebryansk. Altai faces a major obstacle in the depletion of its mineral resources, which have traditionally supported the city-forming industries. The future prospects for new resource exploration remain uncertain, highlighting the urgent need for the development of new industries capable of absorbing labor and meeting market demands. Among the most promising sectors for Altai's economic revitalization are tourism, agricultural product processing, and the food industry.

In the case of Serebryansk, experts suggest that the most viable solution would be to establish new production facilities oriented towards market needs, particularly those based on the city's specialized natural resources. This would help reorient the local economy and create sustainable employment opportunities.

Table 4. Population of Serebryansk

Year	Population
2010	9,568
2023	7,117
2024	6,954

*Sources: State Archive
of the East Kazakhstan region,
Bureau of National statistics*

The challenges faced by single-industry cities stem from economic factors such as dependence on city-forming enterprises, lack of diversification and depletion of natural resources. Ridder and Kurchatov, classified as relatively successful in specialization, have managed to modernize their industries to some extent. However, Altai is facing declining industrial output due to resource depletion, while Serebryansk is struggling to transform its economy, with the city's enterprises in a prolonged state of stagnation. Over-reliance on mono-industrial models exacerbates vulnerability to market shifts and external economic pressures.

The role of city-forming enterprises in fostering the development of small and medium-sized businesses (SMEs) in single-industry towns of Eastern Kazakhstan warrants further analysis. It is helpful to differentiate between two distinct groups of towns in this context. The first group includes cities where city-forming enterprises can significantly contribute to the growth of SMEs, while the second group consists of cities where the development of SMEs is more likely to thrive outside the direct influence of these enterprises.

The first group could include Ridder and Altai. In these towns, city-forming enterprises have considerable potential to establish subsidiary small and medium-sized businesses aligned with their production needs. Additionally, they can encourage the growth of independent SMEs by prioritizing local orders within their single-industry sectors, thereby stimulating broader economic activity.

On the other hand, Kurchatov and Serebryansk represent towns in the second group. While Kurchatov has seen successful developments in the National Nuclear Center, the highly specialized nature of the center limits its capacity to foster a broader SME ecosystem. The city's technological focus and sectoral specificity restrict the potential for SMEs to develop in areas unrelated to its core activities. Similarly, in Serebryansk, where there are 296 SMEs, most of which are engaged in the field of food, catering and transportation [13], the existing industrial currently lacks the ability to generate or support new production, economic, or service-oriented enterprises outside of its specialized framework, further limiting the scope for SME development.

The nature of employment, demographic trends, and migration patterns in single-industry towns reveal distinct challenges and dynamics, as seen in both local and international contexts. Flexible employment forms, such as freelancing, temporary labor, and shift work, have proven crucial in supporting effective labor markets in such towns [14]. Based on this framework, each of the single-industry towns in East Kazakhstan can be seen as a unique case.

In Ridder, despite ongoing population decline, city-forming enterprises are facing a significant labor shortage. To address this, businesses are resorting to the temporary importation of labor from nearby villages on an as-needed basis. In Altai, the population outflow is coupled with a decreased demand for labor, reflecting a broader economic contraction. The mobility of the workforce in both Ridder and Altai is notably constrained by the poor working conditions and low wages offered by the city-forming enterprises.

Serebryansk, in turn, has experienced a long-term population decline primarily due to the prolonged lack of employment opportunities. In contrast, Kurchatov stands out as the only city in the region that has seen population growth in recent years. This growth is largely attributed to the influx of specialists drawn to the city's advanced scientific and technological infrastructure. However, the majority of the population increase is driven by migration, indicating that external factors play a significant role in Kurchatov's demographic shift.

It is worth mentioning that the authorities, realizing the importance of single-industry towns and at the same time taking into account the problems of these towns, approve programs for their socio-economic development. In 2023, Comprehensive plans for the socio-economic development of the towns of Ridder, Altai, and Serebryansk were approved. These plans are aimed at developing SMEs, modernizing infrastructure, and improving living standards. Such individual approach allows to consider all the specifics of one or another town.

Table 5. Percentage of self-employed in single-industry towns

Town	Percentage of self-employed, %
Altai	8
Ridder	7
Kurchatov	5
Serebryansk	6

Sources: Bureau of National statistics

Generally, the cities of Ridder, Serebryansk and Kurchatov can be considered to exhibit characteristics of relative urban instability, given that they have experienced a population decline of over 5%. In contrast, the city of Altai can be viewed as a relatively stable single-industry town, given that the outflow of population is less than 5% [15].

The labor market in these cities reflects the complex interplay of economic challenges and demographic trends. Ridder and Altai face labor shortages despite population decline, mainly due to poor working conditions and inadequate wages. Conversely, Serebryansk suffers from persistent unemployment and demographic stagnation. Migration patterns and declining birth rates further strain the socio-economic fabric of these cities and limit their development potential.

One of the approaches to the development of single-industry towns is the introduction of national and regional government programs to develop the territory's infrastructure, retrain the population, and improve the environment and urban environment [16]. In this regard, based on the example of the selected cities, the government traces the transition from the establishment of common programs for the development of single-industry towns to an individual approach to each one.

CONCLUSION

It can be stated that the current state of urbanization in Kazakhstan is a complex and multi-layered process, which is determined by a multitude of factors. The economic, political and social aspects of urbanization interact with one another, forming a distinctive picture of the development of cities and urban agglomerations.

Economic factors assume a pivotal role in the process of urbanization. A notable feature of Kazakhstan's urbanization process is the high proportion of investments allocated to infrastructure projects, including the construction of roads, bridges and housing complexes. Furthermore, the expansion of the oil, gas and mining industries attracts considerable investment and generates employment opportunities, which also contribute to urbanization.

The policy of decentralization and regional development contributes to the uniform development of cities and the reduction of disparities between the capital and the periphery. Furthermore, government programs designed to support the growth of small and medium-sized businesses also contribute to the creation of new employment opportunities and the advancement of the urban economy.

The growth of the urban population gives rise to changes in the social structure, which in turn necessitates the development of education, healthcare and housing construction. The education and healthcare systems in Kazakhstan are undergoing significant expansion, which is attracting young people and specialists to cities. Social mobility and migration also exert an influence on the processes of urbanization. Internal migration from rural areas to cities is driven by the search for superior economic opportunities, access to quality services and improved living conditions.

In response to the socio-economic challenges and opportunities encountered by single-industry towns in Eastern Kazakhstan, the following recommendations are proposed;

1. To lessen reliance on city-forming enterprises, it is essential to invest in the development of new industries, including tourism, agriculture, renewable energy, and various service sectors;

2. In order to facilitate access to financing, training, and networking opportunities, provide support to small and medium-sized enterprises (SMEs). This support should be directed particularly towards SMEs that are not already influenced by city-forming enterprises;

3. To enhance the quality of life, repair and modernize water, heating and sewage systems;

4. In order to address the issue of labor shortages, introduce incentive programs designed to attract and retain skilled workers. Such programs could include the provision of housing subsidies and competitive wages;

5. Develop targeted regional programs. These programs should take the form of bespoke strategies for single-industry towns, reflecting the unique challenges and development potential of each such area;

6. To enhance the quality of life for residents of single-industry towns, develop recreational, cultural, and educational facilities.

This study highlights the importance of tailored, evidence-based approaches to address the challenges faced by single-industry towns. The findings provide a foundation for policymakers, urban planners, and investors to develop more sustainable and resilient urban economies. The practical significance lies in its potential to inform the formulation of integrated policies that balance economic, social, and environmental goals.

It is recommended that future researches be expanded to include the following:

- comparative analysis of single-industry towns in other regions of Kazakhstan and beyond, with a view to identifying transferable strategies and practices;
- longitudinal studies on the impact of economic diversification efforts and infrastructure modernization initiatives.

Further researches addressing these areas will facilitate a more profound comprehension of the dynamics influencing the evolution of single-industry towns, thereby contributing to their successful transition into dynamic, multifunctional urban centers.

References:

1. Маймурунова А., Казбеков Т., Мырзабек Ж., Шугаипова Ж., Сапарова Б., Жугунисова Ж. *Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region*. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3\(59\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3(59).11) (Дата обращения: 02.10.2024)

2. Нурлан Байбазаров: 40% от объема промышленного производства страны дают моногорода. [Электрон.ресурс]. – 2024. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/nurlan-baybazarov-40-ot-obema-promyshlennogo-proizvodstva-strany-dayut-monogoroda-27742> (Дата обращения: 03.12.2024)

3. Исаков Г.Ж. Омирзакова Н.Н. Анализ современного состояния проблем социально-экономического развития моногородов Казахстана. [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: https://en.scienceph.ru/f/scienceandworldno3%2831%29marchvol.ii_0.pdf#page=23 (Дата обращения: 16.10.2024)

4. Аманбеков Н. *Specifics of Labor Market of Monotowns in the Republic of Kazakhstan*. [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <https://doi.org/10.5539/ass.v11n19p257> (Дата обращения: 11.10.2024)

5. Стратегия «Казахстан-2050». [Электрон.ресурс]. – 2012. – URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/address-by-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-nnazarbayev-strategy-kazakhstan-2050-new-political-course-of-the-established-state (Дата обращения: 23.10.2024)

6. Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года. [Электрон.ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aspr/documents/details/200083?directionId=15190&lang=ru&ysclid=l74v4rv7qw325325284> (Дата обращения: 23.10.2024)

7. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» [Электрон.ресурс]. – 2020. – URL:

https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (Дата обращения: 23.10.2024)

8. Программа развития моногородов на 2012-2020 годы. [Электрон.ресурс]. – 2012. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000683> (Дата обращения: 28.11.2024)

9. Товма Н., Ахметова Ж., Тулебаева Н., Маликова Р., Абдикул Ш. Indicators for assessing the development potential of monotowns of the republic of Kazakhstan. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202341305016> (Дата обращения: 10.11.2024)

10. Мищенко И.В., Мищенко В.В. Дифференцированный подход к функционированию и развитию моногородов Казахстана. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2023.v145.i3.07> (Дата обращения: 28.11.2024)

11. Об утверждении Перечня моногородов Республики Казахстан. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/11/21/92daeb0cee76ca66f678b290a82a3774_original.90412.docx (Дата обращения: 12.12.2024)

12. Кожамкулова Ж., Краюшкин М., Товма Н., Шуренов Н., Совершенствование стратегического маркетингового планирования в формировании приоритетов развития моногородов Республики Казахстан. [Электрон.ресурс]. – 2024. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2024-149-i3-07> (Дата обращения: 12.12.2024)

13. Комплексный план социально-экономического развития города Серебрянска Восточно-Казахстанской области на 2023 – 2027 годы. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000738#z9> (Дата обращения: 28.11.2024)

14. Жунусова А.Ж. Тлеубердиева С.С. Моногорода Казахстана. [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/monogoroda-kazahstana/viewer> (Дата обращения: 02.11.2024)

15. Ахметова З., Товма Н., Шуренов Н. Анализ демографических тенденций моногородов Восточно-Казахстанской области. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2023-3.06> (Дата обращения: 05.11.2024)

16. Килыбаев Т., Лайсханов Ш., Алиаскаров Д., Усенов Н., Баканов Н. Исследование социально-экономических проблем моногородов в целях устойчивого развития. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.doi.org/10.26577/jpss.2023.v87.i4.010> (Дата обращения: 11.11.2024)

References:

1. Maimurunova A., Kazbekov T., Myrzabek Zh., Shugaipova Zh., Saparova B., Zhugunisova Zh. Problems of Sustainable Development of Single-Industry Towns. Example of Karaganda Region. [Elektron.resurs]. – 2022. – URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3\(59\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3(59).11) (Data obrashhenija: 02.10.2024)

2. Nurlan Bajbazarov: 40% ot obema promyshlennogo proizvodstva strany dajut monogoroda. [Elektron.resurs]. – 2024. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/nurlan-baybazarov-40-ot-obema-promyshlennogo-proizvodstva-strany-dayut-monogoroda-27742> (Data obrashhenija: 03.12.2024)

3. Isakov G.Zh., Omirzakova N.N. Analiz sovremennogo sostojanija problem social'no-jekonomicheskogo razvitija monogorodov Kazahstana. [Elektron.resurs]. – 2016. – URL: https://en.scienceph.ru/f/scienceandworldno3%2831%29marchvol.ii_0.pdf#page=23 (Data obrashhenija: 16.10.2024)

4. Amanbekov. N. Specifics of Labor Market of Monotowns in the Republic of Kazakhstan. [Elektron.resurs]. – 2015. – URL: <https://doi.org/10.5539/ass.v11n19p257> (Data obrashhenija: 11.10.2024)

5. “Kazakhstan-2050” Strategy. [Elektron.resurs]. – 2012. – URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/address-by-the-president-of-the-

republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-nnazarbayev-strategy-kazakhstan-2050-new-political-course-of-the-established-state (Data obrashhenija: 23.10.2024)

6. Nacional'nyj plan razvitija Respubliki Kazahstan do 2025 goda. [Jelektron.resurs]. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aspr/documents/details/200083?directionId=15190&lang=ru&sclid=174v4rv7qw325325284> (Data obrashhenija: 23.10.2024)

7. “Kazakhstan in a New Reality: Time for Action” President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev’s State of the Nation Address. [Jelektron.resurs]. – 2020. – URL: https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-1-2020 (accessed on: 23.10.2024)

8. Programma razvitija monogorodov na 2012-2020 gody. [Jelektron.resurs]. – 2012. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000683> (Data obrashhenija: 28.11.2024)

9. Tovma N., Akhmetova Zh., Tulebayeva N., Malikova R., Abdikul Sh. Indicators for assessing the development potential of monotowns of the republic of Kazakhstan. [Jelektron.resurs]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202341305016> (Data obrashhenija: 10.11.2024)

10. Mishhenko I.V., Mishhenko V.V. Differencirovannyj podhod k funkcionirovaniju i razvitiju monogorodov Kazahstana. [elektron.resurs]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2023.v145.i3.07> (Data obrashhenija: 28.11.2024)

11. Ob utverzhdenii Perechnja monogorodov Respubliki Kazahstan. [Jelektron.resurs]. – 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2023/11/21/92daeb0cee76ca66f678b290a82a3774_original.90412.docx (Data obrashhenija: 12.12.2024)

12. Kozhamkulova Zh., Krayushkin M., Tovma N., Shurenov N. Sovershenstvovanie strategicheskogo marketingovogo planirovaniya v formirovanii prioritetov razvitija monogorodov Respubliki Kazahstan. [Jelektron.resurs]. – 2024. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2024-149-i3-07> (Data obrashhenija: 12.12.2024)

13. Kompleksnyj plan social'no-jekonomicheskogo razvitija goroda Serebrjanska Vostochno-Kazahstanskoj oblasti na 2023 – 2027 gody. [Jelektron.resurs]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000738#z9> (Data obrashhenija: 28.11.2024)

14. Zhunusova A.Zh., Tleuberdieva S.S. Monogoroda Kazahstana. [Jelektron.resurs]. – 2016. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/monogoroda-kazahstana/viewer> (Data obrashhenija: 02.11.2024)

15. Ahmetova Z., Tovma N., Shurenov N. Analiz demograficheskikh tendencij monogorodov Vostochno-Kazahstanskoj oblasti. [elektron.resurs]. – 2023. – URL: <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2023-3.06> (Data obrashhenija: 05.11.2024)

16. Kilybaev T., Lajshanov Sh., Aliaskarov D., Usenov N., Bakanov N. Issledovanie social'no-jekonomicheskikh problem monogorodov v celjah ustojchivogo razvitija. [Jelektron.resurs]. – 2023. – URL: <https://www.doi.org/10.26577/jpss.2023.v87.i4.010> (Data obrashhenija: 11.11.2024)

Нусипова А.У.^{1*}, Куанышбаева Ж.Ж.²

¹ Международная Образовательная Корпорация Алматы, Республика Казахстан

² Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан

* e-mail: arai_nussipova@mail.ru

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ФОРМИРОВАНИИ ЦЕННОСТЕЙ, СОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Статья посвящена изучению влияния искусственного интеллекта (ИИ) на формирование ценностей, поведения и политического сознания молодежи. В условиях стремительного развития ИИ технологии становятся неотъемлемой частью повседневной жизни, изменяя способы взаимодействия и восприятия информации. Молодежь, являясь самой восприимчивой к инновациям группой, находится под значительным влиянием этих изменений, что сказывается как на их личностном развитии, так и на социальном поведении.

Особое внимание уделено негативным последствиям, таким как снижение навыков межличностного общения, социальная изоляция и формирование зависимости от цифровых технологий. Отмечается, что цифровые платформы и алгоритмы упрощают взаимодействие, но лишают молодежь возможности развивать эмпатию, навыки критического мышления и умение разрешать конфликты. Эти аспекты особенно важны для политической социализации, поскольку ИИ влияет на восприятие политической информации, доверие к институтам и участие в общественных процессах.

Кроме того, в статье анализируется Концепция развития ИИ в Казахстане на 2024-2029 годы, которая нацелена на развитие цифровой грамотности, формирование этических подходов к использованию технологий и адаптацию молодежи к вызовам цифровой эпохи. Делается вывод о необходимости гармоничного сочетания технологий с развитием традиционных навыков общения и критического мышления для обеспечения устойчивого личностного и социального развития молодежи.

Ключевые слова: искусственный интеллект, молодежь, ценности, политическое сознание, социальное поведение, цифровая этика, Казахстан

А.У. Нусипова^{1*}, Ж.Ж. Куанышбаева²

¹ Халықаралық Білім Беру Корпорациясы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

² Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ЖАСТАР ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ, ӘЛЕУМЕТТІК МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ ЖӘНЕ САЯСИ САНАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада жасанды интеллекттің (ЖИ) жастардың құндылықтарына, мінез-құлқына және саяси санасына әсері зерттеледі. ЖИ технологияларының күнделікті өмірге қарқынды енуі ақпаратты қабылдау және өзара әрекеттесу тәсілдерін өзгертуде. Инновацияларды тез қабылдайтын топ ретінде жастар бұл өзгерістерді терең сезінеді, бұл олардың жеке дамуы мен әлеуметтік мінез-құлқына айтарлықтай әсер етеді.

Мақалада тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларының төмендеуі, әлеуметтік оқшаулау және цифрлық технологияларға тәуелділік сияқты теріс салдарға ерекше назар аударылады. Цифрлық платформалар мен алгоритмдер өзара әрекеттесуді жеңілдеткенімен, жастарға

эмпатияны, сыни ойлауды және қақтығыстарды шешу дағдыларын дамытуға мүмкіндік бермейді. Бұл аспектілер саяси әлеуметтену үшін маңызды, себебі ЖИ саяси ақпаратты қабылдауға, институттарға деген сенімге және қоғамдық процестерге қатысуға әсер етеді.

Сонымен қатар, мақалада 2024-2029 жылдарға арналған Қазақстандағы ЖИ дамыту тұжырымдамасы талданады. Бұл тұжырымдама цифрлық сауаттылықты арттыруға, технологияларды қолдануға этикалық тәсілдерді дамытуға және жастарды цифрлық дәуірдің сын-қатерлеріне бейімдеуге бағытталған. Жастардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін дәстүрлі қарым-қатынас және сыни ойлау дағдыларын технологиялармен үйлесімді байланыстырудың маңыздылығы атап өтіледі.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, жастар, құндылықтар, саяси сана, әлеуметтік мінез-құлық, цифрлық этика, Қазақстан

A.Nussipova ^{1*}, Z.Kuanyshbayeva ²

² International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan

² Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SHAPING THE VALUES, SOCIAL BEHAVIOR AND POLITICAL CONSCIOUSNESS OF YOUTH

Abstract

The article explores the impact of artificial intelligence (AI) on shaping the values, behavior, and political consciousness of young people. As AI technologies increasingly integrate into daily life, they transform modes of communication and information perception. Youth, as the most receptive demographic to innovations, experience significant influence from these changes, affecting their personal development and social interactions.

Special attention is given to the negative consequences, such as the decline in interpersonal communication skills, social isolation, and dependency on digital technologies. While digital platforms and algorithms simplify interaction, they deprive youth of opportunities to develop empathy, critical thinking, and conflict resolution skills. These aspects are crucial for political socialization, as AI shapes perceptions of political information, trust in institutions, and participation in civic processes.

Additionally, the article examines Kazakhstan's AI Development Concept for 2024–2029, aimed at fostering digital literacy, ethical approaches to technology use, and preparing youth for the challenges of the digital era. The conclusion emphasizes the importance of balancing technology integration with the cultivation of traditional social and critical thinking skills to ensure sustainable personal and societal growth.

Keywords: artificial intelligence, youth, values, political consciousness, social behavior, digital ethics, Kazakhstan

ОСНОВНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

Искусственный интеллект (ИИ) оказывает значительное влияние на молодежь, трансформируя их ценностные ориентиры, модели социального поведения и политическое сознание. В эпоху цифровизации молодое поколение активно взаимодействует с алгоритмами машинного обучения, интеллектуальными системами рекомендаций и автоматизированными информационными потоками, что изменяет способы восприятия информации, формирования мнений и вовлеченности в общественную и политическую жизнь.

Исследование подтверждает, что влияние ИИ на молодежь носит амбивалентный характер. С одной стороны, технологии ИИ повышают уровень информированности молодежи, расширяют доступ к образовательным ресурсам и облегчают участие в

политических дискуссиях через цифровые платформы. Искусственный интеллект способствует персонализации информационного контента, формированию цифровой идентичности и развитию новых форм активизма, таких как онлайн-петиции, цифровые кампании и гражданские инициативы в социальных сетях.

С другой стороны, чрезмерная зависимость от алгоритмов ИИ может привести к снижению критического мышления, формированию информационных пузырей (filter bubbles) и поляризации мнений. Молодежь, сталкиваясь с автоматизированными алгоритмами, зачастую подвергается влиянию предвзятых данных (biased data), что может ограничивать спектр взглядов и углублять социальные разрывы. Более того, интенсивное использование ИИ в онлайн-коммуникации ведет к снижению навыков межличностного общения в офлайн-среде и способствует социальной изоляции.

Данные анализа показывают, что степень воздействия ИИ на молодежь во многом зависит от используемых платформ и моделей взаимодействия с технологией. Например, рекомендательные алгоритмы TikTok и YouTube формируют персонализированную новостную ленту, ориентированную на предпочтения пользователя, что может как способствовать политической мобилизации, так и усилению когнитивных искажений. В то же время образовательные платформы, основанные на ИИ (например, Coursera, Khan Academy, OpenAI Tutor), помогают молодежи развивать новые навыки и повышать уровень цифровой грамотности.

Таким образом, влияние ИИ на молодежь является многогранным и требует комплексного подхода к его изучению. Для минимизации рисков и максимального использования возможностей, связанных с искусственным интеллектом, необходимо формирование цифровой этики, развитие критического мышления у молодежи и внедрение механизмов регулирования алгоритмического контента.

ВВЕДЕНИЕ

ИИ стал неотъемлемой частью современной жизни, изменяя множество сфер – от экономики до личных взаимоотношений. Молодежь, как наиболее адаптивная и восприимчивая к изменениям группа, особенно чувствительна к его влиянию. В данной статье рассмотрены ключевые аспекты взаимодействия ИИ и молодежи, включая влияние на образование, социальное поведение, психологическое состояние и политическое сознание. Особое внимание уделено политическим аспектам, которые становятся все более актуальными в эпоху цифровизации.

Применение искусственного интеллекта в образовании (ИИвО) представляет собой значительный шаг вперед в образовательных инновациях, особенно после пандемии COVID-19, когда онлайн-обучение стало важным инструментом в образовательном процессе. Внедрение технологий ИИ, таких как интеллектуальные системы обучения, значительно повысило эффективность образовательного процесса. Однако существует и ряд рисков, связанных с применением ИИ в обучении, включая вопросы безопасности данных и этики, а также возможные предвзятости, заложенные в алгоритмах. Подростки, являющиеся основными пользователями таких технологий, могут столкнуться с негативными последствиями, такими как ослабление межличностных отношений и снижение социальной адаптивности, что требует более глубокого исследования воздействия ИИ на их физическое и психическое развитие. Исследования показывают, что хотя ИИ может способствовать индивидуальному развитию, чрезмерная зависимость от технологий может привести к ухудшению социальных навыков и увеличению одиночества, что особенно важно в период подросткового развития [1].

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для исследования влияния ИИ на молодежь в контексте формирования ценностей, поведения и политического сознания было выбрано комплексное использование различных методов анализа. Основной вопрос исследования заключается в том, как технологии ИИ влияют на восприятие социальных норм, формирование политической активности и повседневное поведение молодежи. Гипотеза, выдвинутая в исследовании, состоит в том, что влияние ИИ на молодежь может быть двояким: с одной стороны, технологии способствуют повышению политической активности и социального вовлечения, с другой стороны, они могут ослаблять навыки межличностного общения и социальной адаптации в реальном мире.

Исследование было проведено в несколько этапов. На первом этапе был выполнен систематический литературный обзор, направленный на изучение существующих теоретических и эмпирических работ по вопросам влияния ИИ на молодежь. Были рассмотрены научные статьи, книги и монографии в области психологии, социологии, политологии и информационных технологий. На основе этих материалов был составлен обзор существующих теорий и гипотез, связанных с воздействием цифровых технологий на поведение и социальное взаимодействие молодежи.

На втором этапе исследования был проведен анализ официальных документов и стратегий, связанных с развитием ИИ в Казахстане и других странах, таких как Концепция развития искусственного интеллекта в Казахстане на 2024-2029 годы. Это позволило выявить ключевые приоритеты государственной политики в области цифровизации и молодежной политики. Анализ государственных программ и научных докладов помог определить, как государство видит роль ИИ в формировании общественного сознания и политической активности молодежи.

На третьем этапе был использован тематический анализ материалов из открытых источников, таких как блоги, социальные сети и публикации в СМИ (Facebook, Instagram, TikTok, YouTube, Telegram). Это позволило выявить реальные тренды и мнения молодежи о влиянии ИИ на их жизнь, общение и политическое поведение. Для этого были проанализированы дискуссии и комментарии, связанные с использованием ИИ в повседневной жизни, его влиянием на личные отношения, а также на восприятие политических процессов.

Выборка включала посты и комментарии из социальных сетей (TikTok, Instagram, Facebook, Telegram и др.). Отбор проводился на основе ключевых слов: *искусственный интеллект, влияние ИИ на молодежь, цифровая социализация, ИИ и политика, ChatGPT, алгоритмы рекомендаций*. Проанализированы блоги, в которых обсуждаются вопросы ИИ и его влияние на жизнь молодежи. Блоги выбирались по критериям: популярность (не менее 10 000 подписчиков), частота публикаций, наличие дискуссий в комментариях. Исследованы государственные стратегии и доклады, включая Концепцию развития ИИ в Казахстане, Программу «Цифровой Казахстан» и аналогичные документы ЕС, США и Китая.

Методы исследования включали качественные методы анализа, такие как литературный анализ, анализ стратегических и политических документов, а также тематический анализ медиа материалов и социальных сетей. Эти методы позволили глубже понять, как различные аспекты ИИ влияют на формирование ценностей молодежи, их поведение и политическое сознание. Результаты исследования направлены на выявление позитивных и негативных последствий цифровизации и на выработку рекомендаций по эффективному использованию ИИ для развития социальной адаптации молодежи, укрепления их политической активности и улучшения навыков общения в реальном мире.

ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В последние годы ИИ стал важным объектом изучения в различных областях науки, включая психологию, социологию, политологию и медиа коммуникации. Влияние ИИ на молодежь, ее ценности и поведение стало темой многочисленных исследований. В этом

разделе рассматриваются ключевые работы зарубежных авторов, которые стали основой для анализа воздействия ИИ на молодежные группы, а также выявляются пробелы, которые подлежат дополнению в рамках текущего исследования.

Одной из центральных работ в области воздействия ИИ на поведение молодежи является исследование Шопаны Зубофф «Эпоха капитализма наблюдения: борьба за человеческое будущее на новой границе власти» (The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power). В этой работе автор анализирует, как использование данных и алгоритмов ИИ влияет на поведение и ценности молодежи, особенно в условиях цифрового капитализма. Зубофф подчеркивает, что корпоративные интересы в области ИИ могут манипулировать сознанием молодежи, направляя ее ценности и предпочтения в нужное русло для усиления потребительского поведения и политической зависимости [2].

Также значительное внимание уделяется теме политической социализации молодежи в контексте ИИ. Исследование Зейнеп Тюфекчи «Twitter и слезоточивый газ: сила и хрупкость сетевых протестов» (Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest) раскрывает влияние социальных сетей и алгоритмов на политическую активность молодежи. Тюфекчи утверждает, что социальные сети, поддерживаемые ИИ, могут как способствовать, так и ограничивать участие молодежи в протестных движениях и политических процессах. В своей работе она описывает как позитивные аспекты цифровых технологий в политическом контексте, так и опасности радикализации и манипуляции общественным мнением [3].

Работы Мануэля Кастельс «Сила коммуникации» [4] и Эрика Бриньолфссон с Эндрю Макафи «Машина, платформа, толпа: как использовать наше цифровое будущее» [5] (Communication Power и Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future) представляют собой важные исследования о влиянии ИИ и цифровых технологий на общественные и экономические процессы. Кастельс рассматривает влияние технологий на формирование общественного сознания, включая ценности молодежи, в условиях массовой цифровизации. Эрик Бриньолфссон с Эндрю Макафи в своей работе акцентируют внимание на том, как ИИ меняет структуры труда и социальной организации, что, в свою очередь, влияет на восприятие будущего молодежью и ее политическое поведение.

В 2019 году также была опубликована работа Кэти О'Нил «Оружие математического разрушения: как большие данные увеличивают неравенство и угрожают демократии» ("Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy"), которая акцентирует внимание на угрозах, исходящих от алгоритмов ИИ, способных усиливать социальное неравенство и политические манипуляции. О'Нил описывает, как большие данные и ИИ могут привести к ухудшению качества жизни и нарушению демократических принципов, что может повлиять на мировоззрение и социальные установки молодежи, в том числе в развивающихся странах [6].

Влияние ИИ на психоэмоциональное состояние молодежи рассматривается в исследовании Джина М. Твендж и У. Кит Кэмпбелл, «iGen: почему сегодняшние сверхподключенные дети становятся менее бунтарскими, более терпимыми, менее счастливыми – и совершенно не готовыми к взрослой жизни» ("iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood"). Эти авторы подчеркивают, что интенсивное использование социальных сетей и технологий ИИ оказывает негативное влияние на психическое здоровье молодежи, снижая ее способность к глубоким социальным взаимодействиям и ослабляя критическое мышление [7].

Ряд исследований посвящен вопросам, связанным с воздействием ИИ на ценности и поведение молодежи в условиях цифровизации. Так, в работе Николаса Карп «Поверхностность. Что Интернет делает с нашим мозгом» ("The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains") рассматривается влияние интернета и ИИ на когнитивные процессы. Карп утверждает, что постоянное использование цифровых технологий и социальных сетей снижает способность молодежи к сосредоточенной работе и критическому восприятию

информации, что ведет к формированию поверхностного мышления и упрощению ценностных ориентаций [8].

Немалое внимание уделяется и вопросам этики ИИ и его влияния на поведение и социализацию молодежи. В исследовании Райана Кало и Александры Штернберг, «Искусственный интеллект, робототехника и право» ("Artificial Intelligence, Robotics, and the Law") обсуждаются правовые и этические аспекты использования ИИ в социальной сфере, в том числе в сфере образования и воспитания молодежи. Авторы подчеркивают, что использование ИИ в этих сферах требует серьезных этических размышлений, чтобы избежать манипуляций и негативных последствий для формирования ценностей у молодых людей [9].

Тем не менее, несмотря на обширность исследуемой тематики, существуют несколько значительных пробелов в научной литературе, которые требуют дальнейшего изучения. Во-первых, недостаточно внимания уделено специфике воздействия ИИ на молодежь в контексте стран с развивающимися экономиками, таких как Казахстан. Во-вторых, существует нехватка данных о влиянии ИИ на формирование политического сознания и участие молодежи в политических процессах в постсоветских странах. Эти пробелы подчеркивают необходимость более глубокого анализа воздействия ИИ на молодежь, с учетом региональных особенностей и актуальных мировых тенденций.

Таким образом, в рамках настоящего исследования будет дополнена существующая научная база о влиянии ИИ на молодежь, с акцентом на политическую социализацию и ценностные ориентиры молодежных групп в Казахстане и других странах с развивающейся экономикой.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Влияние искусственного интеллекта (ИИ) на молодежь, особенно студентов, становится все более значимым в Казахстане. Недавние инициативы в сфере образования подчеркивают растущий акцент на интеграции ИИ в учебные программы. В 2024 году 15 казахстанских вузов внедрили курсы Google по искусственному интеллекту, охватив около 5 000 студентов. Кроме того, на базе трех университетов были открыты школы ИИ, что свидетельствует о стремлении к развитию компетенций в этой области среди молодежи [10]. Статистика показывает, что 41% респондентов в Казахстане используют ИИ в учебе или работе, а 64% применяют его для создания и редактирования текстов. Это подчеркивает актуальность ИИ для студентов, которые активно используют технологии в образовательном процессе [11].

Уровень знаний по теме активного развития искусственного интеллекта и нейросетей в Казахстане по данным 2023 года был достаточно низким. Более половины респондентов (53,5%) ничего не слышали и ничего не знают об этом. Но уровень осведомленности об ИИ среди молодежи высок: 56,5% молодых людей знакомы с тенденциями в области ИИ, причем 15,9% из них обладают глубокими знаниями. Это значительно превышает показатели среди других возрастных групп, что указывает на особый интерес и вовлеченность студентов в развитие и применение ИИ [12].

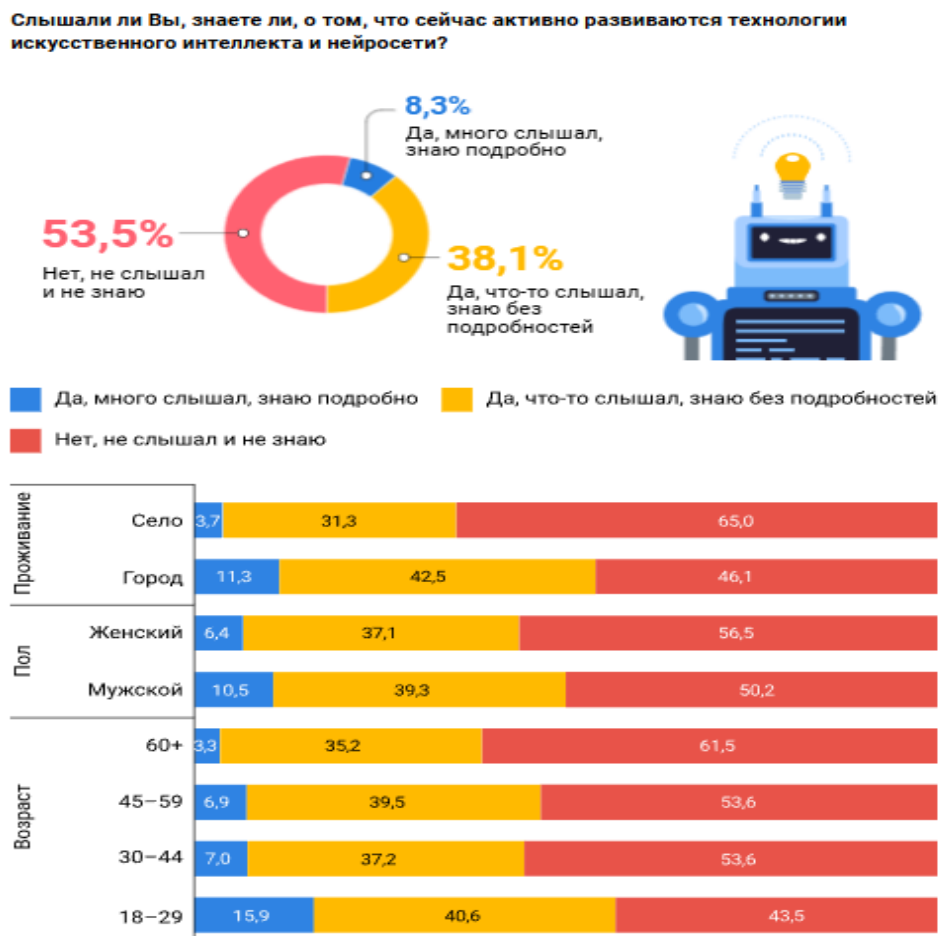

Рисунок 1 – Слышали ли Вы, знаете ли, о том, что сейчас активно развиваются технологии искусственного интеллекта и нейросети? [12].

Таким образом, интеграция ИИ в образовательные программы и высокий уровень его использования среди студентов подчеркивают значимость ИИ для молодежи Казахстана. Эти тенденции способствуют формированию новых ценностей, моделей поведения и политического сознания, отражая влияние современных технологий на молодое поколение.

Современные технологии ИИ активно используются в образовательной среде, предоставляя студентам новые возможности:

Персонализация обучения. Адаптивные платформы позволяют учитывать уровень подготовки, предпочтения и темпы освоения материала. Примеры таких технологий включают интеллектуальные виртуальные репетиторы и приложения для обучения языкам.

Интеграция ИИ и технологий виртуальной реальности (VR) в языковое образование открывает перед преподавателями и студентами новые возможности для формирования более аутентичных и персонализированных учебных процессов. Современные платформы, такие как Duolingo, Babbel и Knewton, активно используют адаптивные алгоритмы ИИ, которые анализируют уровень знаний учащихся, их прогресс и ошибки, чтобы предлагать индивидуализированные задания и рекомендации. Эти технологии позволяют повысить эффективность обучения, сокращая время на изучение материала и делая процесс более интерактивным.

Виртуальная реальность, в свою очередь, предлагает уникальный способ погружения в языковую среду. Например, использование VR для создания имитации реальных ситуаций – таких как посещение кафе, общение в аэропорту или экскурсия по городу – помогает студентам развивать навыки разговорной речи и воспринимать культуру целевого языка на

практике. Такой подход не только улучшает языковую компетенцию, но и снижает уровень стресса, поскольку обучающиеся могут практиковаться в безопасной и контролируемой среде.

Тем не менее, интеграция таких технологий связана с рядом вызовов. Во-первых, необходима подготовка преподавателей к работе с новыми инструментами, включая обучение навыкам работы с ИИ и VR. Во-вторых, важным остается вопрос доступности технологий, поскольку не все учебные заведения обладают необходимой инфраструктурой. Наконец, вопросы конфиденциальности данных и этики при использовании ИИ требуют тщательной проработки, чтобы обеспечить безопасность личной информации студентов.

Таким образом, для успешного внедрения ИИ и VR в языковое образование необходимо разрабатывать комплексные стратегии, которые учитывают педагогические, технические и этические аспекты. При этом важно сохранить баланс между технологической поддержкой и ролью преподавателя как ключевого модератора учебного процесса, чтобы обеспечить эффективное и качественное образование [13].

Доступность знаний. Онлайн-курсы и образовательные платформы на основе ИИ предоставляют доступ к лучшим образовательным ресурсам из любой точки мира. Одним из ключевых преимуществ таких систем является предоставление обратной связи в реальном времени. Например, если ученик испытывает трудности с конкретной темой, ИИ может предложить дополнительные объяснения, интерактивные упражнения или альтернативные методики изучения. Кроме того, анализируя поведение учащегося, такие системы способны формировать рекомендации по улучшению учебных стратегий, повышению концентрации и управлению временем.

Особое внимание уделяется созданию инклюзивной среды обучения, где ИИ учитывает особенности различных категорий учащихся, включая тех, кто имеет ограниченные возможности. Например, системы могут адаптировать визуальное или звуковое содержание, упрощать текст для лучшего восприятия или переводить материалы на родной язык пользователя.

Эти технологии оказывают значительное влияние на образовательный процесс, делая его более гибким, эффективным и ориентированным на результат. В условиях цифровизации общества и растущей потребности в компетентных специалистах адаптивное обучение на базе ИИ становится мощным инструментом, способствующим формированию качественных знаний и навыков, необходимых для успешной карьеры в будущем [14].

Интеграция передовых технологий, таких как ИИ, виртуальная и дополненная реальность (VR/AR), Интернет вещей (IoT) и блокчейн, произвела значительные изменения в сфере электронного обучения. Эти технологии способствуют персонализации образовательных процессов, улучшению вовлеченности и академических результатов. Например, ИИ позволяет создавать адаптированные учебные материалы, отражающие индивидуальные потребности и предпочтения студентов, что повышает их мотивацию и интерес к изучению новых тем за пределами стандартной программы. VR и AR обеспечивают погружение в учебный процесс, упрощая сложные концепции и делая их более понятными, а также расширяют границы обучения, позволяя учащимся исследовать исторические места, научные теории и отдаленные регионы. Тем не менее, внедрение этих технологий сопряжено с рядом вызовов, включая необходимость подготовки преподавателей, ресурсозатраты на создание контента и решение проблем совместимости устройств и программного обеспечения. Для успешной интеграции передовых технологий в образовательные процессы необходимо проводить специализированное обучение педагогов, развивать партнерства с технологическими компаниями и уделять особое внимание доступности решений для различных групп учащихся, включая людей с ограниченными возможностями [15].

Внедрение ИИ в образование, особенно в контексте STEM (наука, технологии, инженерия и математика), становится важным фактором для развития инновационных

образовательных подходов, направленных на подготовку специалистов, способных эффективно работать в условиях цифровой эпохи. Разработка и внедрение проектов, таких как «SMART-бесік», демонстрируют, как традиционные культурные элементы могут быть интегрированы с современными технологиями, улучшая образовательный процесс и поддерживая передачу национальных традиций. STEM-проекты, основанные на ИИ, способствуют развитию критического мышления, навыков решения проблем, сотрудничества и технического мастерства у учащихся, готовя их к будущим вызовам в области науки и технологий. Эти проекты не только развивают профессиональные навыки, но и поддерживают культурную интеграцию, что особенно важно в контексте образовательных программ, ориентированных на подготовку педагогических кадров и расширение образовательных горизонтов в международном контексте [16].

Тем не менее, существуют и негативные последствия. Молодежь все чаще полагается на готовые решения, предоставляемые алгоритмами, вместо того чтобы самостоятельно искать и анализировать информацию. Неравенство в доступе к ИИ-решениям может усиливать социальное расслоение. ИИ оказывает значительное влияние на то, как молодые люди взаимодействуют друг с другом и воспринимают окружающий мир. Алгоритмы социальных платформ создают индивидуализированный контент, который влияет на мировоззрение, формирование ценностей и коллективную идентичность. Однако изоляция в «информационных пузырях» ограничивает кругозор, усиливая поляризацию общества. Таргетированная реклама и алгоритмы контент-рекомендаций формируют потребительские привычки и предпочтения, иногда навязывая ложные ценности.

ИИ стал важным инструментом в политической жизни. Он формирует политические взгляды, мотивирует к участию в выборах и акциях, а также влияет на способы политической социализации. Цифровизация оказывает глубокое влияние на политические институты и политическое участие, преобразуя традиционные формы взаимодействия граждан с государственными органами и друг с другом. С одной стороны, цифровые технологии способствуют увеличению прозрачности и доступности информации, что позволяет гражданам более активно участвовать в политических процессах. Социальные сети становятся новым каналом политической коммуникации, способствуя демократизации политической дискуссии и предоставляя каждому возможность выразить свою точку зрения и стать частью публичного обсуждения. Однако, с другой стороны, цифровизация также порождает новые вызовы, такие как манипуляция мнениями и усиление информационных войн, что может снижать качество политического участия. Влияние «маленьких миров» и «богатых, становящихся богаче» в социальных сетях, где информация ограничена рамками однотипных взглядов и интересов, ограничивает свободу обмена мнениями и способствует усилению поляризации. В свою очередь, цифровизация порождает новые формы мобилизации, такие как онлайн-петиции и голосования, однако механизмы защиты от фальсификаций в этих процессах все еще находятся на стадии развития. Несмотря на эти проблемы, цифровизация продолжает изменять политические практики, открывая новые возможности для участия в политической жизни, но также требующие внимательного регулирования и защиты от возможных негативных последствий [17].

24 июля 2024 года Правительство Республики Казахстан утвердило Концепцию развития искусственного интеллекта на период 2024-2029 годов (Постановление №592) [18]. Этот документ задает стратегическое направление для внедрения и развития технологий ИИ в стране, подчеркивая их значимость для экономики, социальной сферы и государственного управления.

Концепция направлена на создание условий для внедрения ИИ, чтобы обеспечить устойчивый рост экономики и повысить конкурентоспособность Казахстана на международной арене. Среди ключевых целей:

1. *Развитие инфраструктуры ИИ* – создание дата-центров, платформ для разработки и тестирования технологий, а также баз данных.

2. *Подготовка кадров* – формирование национального пула специалистов в области ИИ, повышение уровня цифровой грамотности населения.

3. *Интеграция ИИ в ключевые отрасли экономики* – транспорт, сельское хозяйство, здравоохранение, образование и государственное управление.

4. *Нормативно-правовое регулирование* – разработка законодательства для безопасного и этичного использования ИИ, с акцентом на защиту персональных данных.

5. *Международное сотрудничество* – участие в глобальных инициативах и партнерствах по ИИ для обмена опытом и передовыми практиками.

Документ также выделяет потенциальные риски, связанные с внедрением ИИ. Среди них:

- Угроза кибербезопасности и утечки данных;

- Социальные вызовы, включая возможное увеличение безработицы в результате автоматизации;

- Этические аспекты использования ИИ.

К 2029 году Казахстан планирует достичь следующих результатов:

- Увеличение вклада цифровых технологий, включая ИИ, в ВВП;

- Сокращение цифрового разрыва между регионами;

- Повышение эффективности государственного управления за счет автоматизации процессов.

Концепция развития ИИ в Казахстане демонстрирует амбициозный подход к интеграции передовых технологий. Успешная реализация поставленных задач может стать мощным стимулом для экономического роста и укрепления международного имиджа страны как технологически развитого государства.

Концепция развития ИИ в Казахстане на 2024–2029 годы определяет стратегическое направление внедрения ИИ в ключевые сферы жизни, включая образование, экономику и социальное развитие. Особое внимание в документе уделяется роли молодежи как основного участника цифровой трансформации. Это поднимает важный вопрос: как развивать ИИ, чтобы он не только создавал новые возможности для молодого поколения, но и помогал сохранять их способность к полноценному социальному взаимодействию?

Один из ключевых аспектов Концепции – формирование национального пула специалистов по ИИ. Для этого предусмотрено развитие образовательных программ, направленных на обучение молодых людей навыкам работы с ИИ. Это не просто технические знания, но и критическое мышление, необходимое для понимания этических и социальных последствий внедрения технологий. Однако здесь важно помнить: чрезмерная зависимость от алгоритмов может повлиять на способность молодежи взаимодействовать в реальной жизни.

ИИ становится неотъемлемой частью повседневной жизни, включая обучение, досуг и общение. Алгоритмы, предлагающие контент в социальных сетях и мессенджерах, упрощают коммуникацию, но одновременно создают иллюзию легкости взаимодействия. Молодежь привыкает к цифровым форматам общения, где все понятно и быстро, что может ослаблять навыки эмпатии, умение вести диалог и справляться с конфликтами в реальной среде.

Концепция уделяет внимание развитию цифровой культуры и этики использования ИИ. Молодежь должна понимать, как технологии формируют их ценности и поведение, осознавать риски социальной изоляции и уметь находить баланс между цифровым и реальным общением. Воспитание ответственного отношения к ИИ – это задача не только государства, но и общества, включая образовательные институты и семью.

Несмотря на огромные возможности, которые ИИ открывает перед молодежью, важно помнить, что технологии должны дополнять живое общение, а не заменять его. Навыки построения отношений, эмпатии, разрешения конфликтов невозможно развить в условиях, где общение сводится к алгоритмам и цифровым интерфейсам. Поэтому внедрение ИИ в жизнь молодежи должно быть направлено на развитие гибридных моделей взаимодействия, где цифровые технологии помогают, но не подавляют реальный человеческий контакт.

Концепция развития ИИ в Казахстане задает вектор для создания инновационного будущего. Однако успех этой стратегии во многом зависит от того, сможет ли молодое поколение сохранить важные социальные навыки в условиях быстрого развития технологий. Формирование осознанного отношения к ИИ, развитие цифровой культуры и создание условий для гармоничного сочетания виртуального и реального мира – это ключевые задачи, которые помогут молодежи быть не только пользователями технологий, но и полноценными участниками общества.

Также, в Казахстане активно развиваются образовательные инициативы в сфере ИИ, включая создание специализированных кафедр, таких как кафедра «Искусственный интеллект и Big Data», которая нацелена на подготовку специалистов в области анализа больших данных и ИИ. Также реализуются аккредитованные магистерские программы, направленные на изучение технологий ИИ. По словам Министра науки и высшего образования Казахстана Саясата Нурбека, эти меры являются частью стратегического плана по подготовке кадров, которые смогут не только применить новые технологии, но и исследовать их потенциал. В интервью Республиканскому информационно-аналитическому журналу «Современное образование» Министр отметил важность таких инициатив, подчеркнув позитивные возможности ИИ в образовании и других сферах, а также потенциальные риски, связанные с его внедрением. По его словам, будущее Казахстана в значительной степени зависит от эффективного использования технологий ИИ, что также требует внимательного подхода к обучению молодежи и предотвращению возможных угроз, таких как автоматизация рабочих мест и этические дилеммы [19].

Таким образом, интеграция искусственного интеллекта в образовательные программы, развитие международного сотрудничества и акцент на подготовку специалистов, отвечающих вызовам времени, создают прочную основу для формирования у молодежи современных компетенций. Эти усилия не только способствуют развитию IT-сферы и науки, но и укрепляют политическое и социальное сознание молодых людей, делая их активными участниками трансформационных процессов в Казахстане.

Молодежь использует ИИ для получения новостей и анализа политических событий. Платформы, такие как YouTube и TikTok, все чаще становятся основными источниками политической информации. Благодаря ИИ, организация акций, петиций и краудфандинговых кампаний становится проще. Однако цифровой активизм часто сопровождается феноменом «коллективизма», когда реальные действия заменяются символической поддержкой в интернете. Алгоритмы социальных сетей могут использоваться для распространения фейковых новостей и манипуляции общественным мнением. Молодежь становится мишенью для пропаганды и гибридных информационных войн, направленных на дискредитацию оппонентов или продвижение национальных интересов. ИИ повышает вовлеченность молодых избирателей через напоминания о голосовании и разъяснение политических программ. Однако использование больших данных политическими партиями для таргетированной рекламы поднимает вопросы этики и конфиденциальности. Использование ИИ сопровождается рядом этических проблем, которые особенно остро касаются молодежи:

Прозрачность алгоритмов. Молодежь часто не осознает, как алгоритмы определяют, какой контент они видят. Это создает риск скрытой манипуляции их поведением и взглядами.

Конфиденциальность данных. Политические партии и компании используют большие данные для прогнозирования поведения молодежи, что ставит под угрозу их цифровую безопасность.

Образование и цифровая грамотность. Обучение критическому восприятию информации и защите личных данных становится ключевым элементом подготовки молодежи к жизни в цифровом мире.

Приложения для ментального здоровья, такие как виртуальные терапевты и программы медитации, помогают справляться со стрессом и тревожностью. Постоянное присутствие в социальных сетях приводит к сравнительному мышлению, снижению самооценки и росту депрессивных настроений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Искусственный интеллект оказывает глубокое влияние на все аспекты жизни молодежи. С одной стороны, он открывает новые возможности для образования, участия в политике и социальной активности. С другой стороны, он несет риски манипуляции, утраты конфиденциальности и ухудшения психологического благополучия.

Для минимизации негативных последствий и максимального использования возможностей ИИ необходимы следующие меры:

Развитие цифровой грамотности. Молодежь должна уметь критически оценивать информацию, предоставляемую алгоритмами, и защищать свои данные.

Регулирование использования ИИ. Государства и международные организации должны разработать законы, обеспечивающие прозрачность алгоритмов и защиту личной информации.

Создание этических алгоритмов. Компании должны учитывать социальное и психологическое благополучие пользователей при разработке технологий.

Искусственный интеллект – это мощный инструмент, который может стать как двигателем прогресса, так и источником новых вызовов. Ответственное его использование определит будущее молодежи и общества в целом.

Искусственный интеллект, стремительно входящий в повседневную жизнь, оказывает двойственное влияние на молодежь: он упрощает решение повседневных задач, но одновременно трансформирует традиционные формы общения. Молодые люди все чаще взаимодействуют через цифровые платформы, где алгоритмы обеспечивают мгновенный отклик и предсказуемость. Это создает иллюзию легкости общения, однако ослабляет навыки эмпатии, умения читать невербальные сигналы и решать сложные социальные ситуации в реальной жизни. Зависимость от технологий может способствовать социальной изоляции, лишая молодежь важного опыта разрешения конфликтов и налаживания живых контактов. Важно осознавать, что ИИ должен стать дополнением к реальной социальной жизни, а не ее заменой, сохраняя баланс между технологическим прогрессом и развитием человеческих взаимоотношений.

Литература:

1. Гололобов А.А. Анализ влияния искусственного интеллекта в образовании на социальную адаптивность подростков // Прорывные научные исследования как двигатель науки. – М., 2023. – С. 27-30.
2. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power.* – New York: PublicAffairs, 2019. – 421 p.
3. Tufekci Z. *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest.* – New Haven: Yale University Press, 2017. – 336 p.
4. Castells M. *Communication Power.* – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 344 p.
5. Brynjolfsson E., McAfee A. *Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future.* – New York: W. W. Norton & Company, 2017. – ISBN 0393254305, 9780393254303. – 336 p.
6. O'Neil C. *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy.* – New York: Crown Publishing Group, 2016. – 368 p.
7. Twenge J.M., Campbell W.K. *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood.* – New York: Atria Books, 2017. – 368 p.
8. Carr N. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains.* – New York: W. W. Norton & Company, 2019. – 432 p.
9. Calo R., Sternberg A. *Robotics and AI in Social Contexts: Ethical and Legal Challenges* // *Stanford Law Review.* – 2020. – Vol. 72. – No. 1. – С. 1-34.
10. Министерство образования и науки Республики Казахстан. *Итоги года: финансирование науки, новые программы обучения и акцент на практическом применении научных разработок*

[Электрон. ресурс]. – Астана, 2024. – Режим доступа: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-goda-finansirovanie-nauki-novye-programmy-obucheniya-i-aktsent-na-prakticheskom-primenenii-nauchnykh-razrabotok-29536> (дата обращения: 13.04.2024).

11. Казахстанцы и искусственный интеллект. Интересный вопрос с интересными ответами [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://mobilaser.kz/kazahstancy-i-iskusstvennyj-intellekt/technologies/robots_drones_ai/ (дата обращения: 13.05.2024).

12. Вселенские страхи перед ИИ и как на них реагируют в Казахстане [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/special/iskusstvennyj-intellekt/vselenskie-strahi-pered-ii-i-kak-na-nih-reagiruyut-v-kazahstane/> (дата обращения: 23.06.2024).

13. Амелина, Ю. М. Потенциал виртуальной реальности и искусственного интеллекта в формировании информационно-образовательной среды для языкового образования // ДНТЕ 2024: Сб. статей V международной научно-практической конференции. – М.: Изд-во ФГБОУ ВО МГППУ, 2024. – С. 17–35.

14. Aggarwal, D. Exploring the Role of Artificial Intelligence for Augmentation of Adaptable Sustainable Education / D. Aggarwal, D. Sharma, A. B. Saxena // Asian Journal of Advanced Research and Reports. – 2023. – Vol. 17, №11. – P. 179–184.

15. Hawarna S. Using Artificial Intelligence and Other Frontier Technologies to Transform the E-Learning Industry. – 2023. – 24 p.

16. Копеев Ж. Реализация искусственного интеллекта в образовании через разработку STEM проектов // Вестник НАН РК. – 2023. – Т. 405, №5. – С. 190-204.

17. Карипбаев Б., Макатова А., Резвушкина Т. Трансформация политических институтов общества в условиях цифровизации // Адам әлемі. – 2024. – Т. 101, №3. – С. 132-143. – DOI: 10.48010/aa.v101i3.630. (дата обращения: 23.06.2024).

18. Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024-2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года №592. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (дата обращения: 23.06.2024).

19. Республиканский информационно-аналитический журнал «Современное образование». Искусственный интеллект: позитивные возможности и потенциальные риски. <https://www.bilim.expert/post>. (дата обращения: 23.06.2024).

References:

1. Gololobov A.A. Analiz vliyaniya iskusstvennogo intellekta v obrazovanii na social'nyu adaptivnost' podrostkov // Proryvnye nauchnye issledovaniya kak dvigatel' nauki. – М., 2023. – S. 27-30.

2. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019. – 421 p.

3. Tufekci Z. Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest. – New Haven: Yale University Press, 2017. – 336 p.

4. Castells M. Communication Power. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 344 p.

5. Brynjolfsson E., McAfee A. Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. – New York: W. W. Norton & Company, 2017. – ISBN 0393254305, 9780393254303. – 336 p.

6. O'Neil C. Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. – New York: Crown Publishing Group, 2016. – 368 p.

7. Twenge J.M., Campbell W.K. iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood. – New York: Atria Books, 2017. – 368 p.

8. Carr N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W. W. Norton & Company, 2019. – 432 p.

9. Calo R., Sternberg A. Robotics and AI in Social Contexts: Ethical and Legal Challenges // Stanford Law Review. – 2020. – Vol. 72. – No. 1. – C. 1-34.

10. Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan. Itogi goda: finansirovanie nauki, novye programmy obucheniya i akcent na prakticheskom primenenii nauchnykh razrabotok [Elektron.

resurs]. – Astana, 2024. – Rezhim dostupa: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-goda-finansirovanie-nauki-novye-programmy-obucheniya-i-aktsent-na-prakticheskom-primenenii-nauchnykh-razrabotok-29536> (data obrashcheniya: 13.04.2025).

11. Kazahstancy i iskusstvennyj intellekt. Interesnyj vopros s interesnymi otvetami [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: https://mobilaser.kz/kazahstancy-i-iskusstvennyj-intellekt/technologies/robots_drones_ai/ (data obrashcheniya: 13.05.2024).

12. Vselenskie strahi pered II i kak na nih reagiruyut v Kazahstane [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://kz.kursiv.media/special/iskusstvennyj-intellekt/vselenskie-strahi-pered-ii-i-kak-na-nih-reagiruyut-v-kazahstane/> (data obrashcheniya: 23.06.2024).

13. Amelina, YU. M. Potencial virtual'noj real'nosti i iskusstvennogo intellekta v formirovanii informacionno-obrazovatel'noj sredy dlya yazykovogo obrazovaniya // DHTe 2024: Sb. statej V mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – M.: Izd-vo FGBOU VO MGPPU, 2024. – S. 17-35.

14. Aggarwal, D. Exploring the Role of Artificial Intelligence for Augmentation of Adaptable Sustainable Education / D. Aggarwal, D. Sharma, A. B. Saxena // Asian Journal of Advanced Research and Reports. – 2023. – Vol. 17, №11. – P. 179–184. – DOI: 10.9734/ajarr/2023/v17i11563.(acessed: 23.06.2024).

15. Hawarna S. Using Artificial Intelligence and Other Frontier Technologies to Transform the E-Learning Industry. – 2023. – 24 p.

16. Kopeev ZH. Realizaciya iskusstvennogo intellekta v obrazovanii cherez razrabotku STEM proektov // Vestnik NAN RK. – 2023. – T. 405, №5. – S. 190-204.

17. Karipbaev B., Makatova A., Rezvushkina T. Transformaciya politicheskikh institutov obshchestva v usloviyah cifrovizacii // Adam әlemi. – 2024. – T. 101, №3. – S. 132-143. – DOI: 10.48010/aa.v101i3.630.

18. Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024-2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 iyulya 2024 goda №592. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592>

19. Respublikanskij informacionno-analiticheskij zhurnal «Sovremennoe obrazovanie». Iskusstvennyj intellekt: pozitivnye vozmozhnosti i potencial'nye riski. <https://www.bilim.expert/post>.

МРНТИ: 11.01.10

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.012

Толеубекова Б. Х. ^{1*}, Османова Г. Ж. ¹

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

ПОЛИТИКА СТРАН ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА В ОБЛАСТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЛУДОМАНИИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

Общегосударственная политика каждой из стран постсоветского пространства, изначально обладая единой идеологической платформой, по мере становления и развития общественных отношений в условиях новой формации обрела индивидуальные характеристики и признаки. Эта индивидуальность является отражением специфики национальной истории, культуры и традиций, экономики и социально-демографической структуры государства. Данное обстоятельство своеобразно отразилось на содержании государственной политики в области противодействия лудомании. Понятие «лудомания» - относительно новое для стран постсоветского пространства. Включение данного понятия в правовой оборот связано с комплексом актуальных проблем, которые возникли во взаимосвязи с формированием новой рыночной экономики, включая такую сферу, как игорный бизнес.

Цель исследования: провести оценку правовой политики в области противодействия лудомании с последующим определением наиболее эффективной правовой модели, применяемой для разрешения возникающих социально-правовых проблем, а также выработки наиболее рациональной политики противодействия лудомании в Казахстане.

Материал для исследования: нормативные правовые акты в области игорного бизнеса и противодействия лудомании, применяемые в странах постсоветского пространства. Основной метод исследования – компаративный анализ и оценка.

В ходе обсуждения получены результаты, связанные с новейшими политико-правовыми предпочтениями в странах постсоветского пространства в области противодействия лудомании.

Заключение содержит авторское видение разрешения проблем, актуальных для политико-правовой модели Казахстана.

Ключевые слова: игорный бизнес; модели правовой политики; противодействие лудомании; социальная обусловленность лудомании

Б. Х. Толеубекова¹ *, Г. Ж. Османова ¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІКТЕГІ ЕЛДЕРДІҢ ЛУДОМАНИЯҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ САЯСАТЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Посткеңестік кеңістіктегі әр елдің ұлттық саясаты, бастапқыда біртұтас идеологиялық платформаға ие бола отырып, жаңа формация жағдайында қоғамдық қатынастардың қалыптасуы мен дамуына қарай жеке сипаттамалар мен белгілерге ие болды. Бұл даралық мемлекеттің ұлттық тарихының, мәдениеті мен дәстүрлерінің, экономикасы мен әлеуметтік-демографиялық құрылымының ерекшелігінің көрінісі болып табылады. Бұл жағдай лудоманияға қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясатын мазмұнына ерекше әсер етті. "Лудомания" ұғымы посткеңестік кеңістік елдері үшін салыстырмалы түрде жаңа. Бұл тұжырымдаманы құқықтық айналымға енгізу жаңа нарықтық экономиканы, соның ішінде ойын бизнесі сияқты саланы қалыптастырумен байланысы туындаған өзекті мәселелер кешенімен байланысты. Зерттеудің мақсаты: туындайтын әлеуметтік-құқықтық проблемаларды шешу үшін қолданылатын неғұрлым тиімді құқықтық модельді айқындай отырып, лудоманияға қарсы іс-қимыл саласындағы құқықтық саясатты бағалауды жүргізу, сондай-ақ Қазақстанда лудоманияға қарсы іс-қимылдың неғұрлым ұтымды саясатын әзірлеу. Зерттеуге арналған материалдар: посткеңестік кеңістік елдерінде қолданылатын ойын бизнесі және лудоманияға қарсы іс-қимыл саласындағы нормативтік құқықтық актілер. Зерттеудің негізгі әдісі - компаративті талдау және бағалау. Талқылау барысында лудоманияға қарсы іс-қимыл саласындағы посткеңестік кеңістік елдеріндегі жаңа саяси-құқықтық артықшылықтарға байланысты нәтижелер алынды. Қорытынды Қазақстанның саяси-құқықтық моделі үшін өзекті мәселелерді шешудің авторлық көзқарасын қамтиды.

Түйін сөздер: ойын бизнесі; құқықтық саясат үлгілері; лудоманияға тәуелділікке қарсы тұру; лудоманияға тәуелділіктің әлеуметтік жағдайы

B. Kh. Toleubekova ¹*, G.Zh. Osmanova ¹

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

POLICIES OF POST-SOVIET COUNTRIES IN THE FIELD OF COMBATING ADDICTION: A COMPARATIVE LEGAL STUDY

Abstract

The state policy of each of the post-Soviet countries, initially possessing a single ideological platform, has acquired individual characteristics and features as social relations under the conditions of a new formation are being established and developed. This individuality is a reflection of the specifics of national history, culture and traditions, economy and socio-demographic structure of the state. This circumstance is peculiarly reflected in the content of state policy in the field of counteraction to ludomania. The concept of ‘addiction’ is relatively new for the post-Soviet countries. The inclusion of this concept in the legal turnover is associated with a set of urgent problems that have arisen in connection with the formation of a new market economy, including such a sphere as gambling business.

Purpose of the study: to assess the legal policy in the field of counteracting ludomania with the subsequent determination of the most effective legal model used to resolve emerging socio-legal problems, as well as the development of the most rational policy of counteracting ludomania in Kazakhstan.

Material for the study: normative legal acts in the field of gambling business and counteraction to addiction, applied in the post-Soviet countries. The main research method is comparative analysis and evaluation.

The results related to the latest political and legal preferences in the countries of the post-Soviet space in the field of counteraction to tinkering.

The conclusion contains the author's vision of solving the problems relevant to the political-legal model of Kazakhstan.

Keywords: gambling business; models of legal policy; counteraction to ludomania; social conditionality of ludomania

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Основные положения настоящего исследования обусловлены решением следующих задач:

- 1) проанализировать правовые аспекты, меры, механизмы, методы, способы противодействия, минимизации лудомании в Казахстане;
- 2) провести сравнительно-правовое исследование нормативных правовых актов, применяемых в странах постсоветского пространства по вопросам правовой политики в области противодействия лудомании;
- 3) выявить недостатки в системе правоотношений, регулируемых ЗРК «Об игорном бизнесе (2007).

При решении первой задачи установлены следующие факторы: а) при наличии единой стартовой правовой платформы стран постсоветского пространства в период процессов суверенизации (1991-1992 гг.) правовая политика в области предпринимательства характеризовалась различиями в предпочтениях моделей, избираемых в качестве основы для формирования собственной национальной политики предпринимательства; б) не все страны постсоветского пространства (например, Азербайджан, Таджикистан, Узбекистан) признавали игорный бизнес в качестве вида предпринимательства, законодательно относили его к сфере государственного запрета, связанного с защитой нравственности; в) в ряде стран (например, в Казахстане, Белоруссии, Украине) политика в области игорного бизнеса носила двойственный характер: с одной стороны признавалась положительная роль игорной

индустрии как источника пополнения госбюджета, с другой стороны – политика превенции преступности требовала применять меры противодействия лудомании, влекущей негативные последствия социально-правового характера (интеллектуальная деградация личности, формирование суицидального поведения, появление у игромана симптомов, свидетельствующих о нарушении психического здоровья и др.); г) в странах с двойственной политикой в области регулирования отношений, складывающихся в игорном бизнесе, появилась настоятельная потребность в поисках наиболее эффективных мер и механизмов правового воздействия на потенциальных игроманов с последующим применением в их отношении мер медицинской и социальной реабилитации.

Решение второй задачи было сопряжено с необходимостью изучения пакета законодательных актов стран постсоветского пространства по вопросам предпринимательства, игорного бизнеса, налогообложения. Их сравнительно-правовое изучение позволило выявить следующие обстоятельства, имеющие значение для оценки моделей политик в исследуемой области: а) политика жесткого запрета/ограничения легализации игорного бизнеса способна нанести вред экономике страны в результате перемещения легального игорного бизнеса в теневой сектор с последующим уклонением от уплаты налогов; б) формирование теневого сектора игорного бизнеса означает рост незаконных организации и проведения азартных игр, на этом фоне – рост совершения предикатных форм преступлений (коррупции, мошенничества, шантажа, хулиганства, физического и психического насилия, краж, разбоев и др.), формирование угроз национальной безопасности в виде снижения интеллектуального уровня населения, роста количества лиц, обладающих неполной дееспособностью во взаимосвязи с психиатрическим диагнозом; в) формирование теневого сектора игорного бизнеса означает снижение уровня и эффективности государственного контроля за социально значимыми процессами; г) политика совмещения игорного бизнеса со спортом – более благоприятная модель, позволяющая ускорить в стране темпы развития туристского кластера, внедрить в игорную индустрию принципы ответственной и безопасной игры.

Решение третьей задачи позволило выявить недостатки в системе предписаний ЗРК «Об игорном бизнесе», принятом в 2007 году, на начальном этапе формирования данного вида предпринимательства. Эти недостатки сводятся к следующим факторам: а) изначально процессы принятия и реализации ЗРК «Об игорном бизнесе» не были надлежаще ориентированы на одновременное предусмотрение норм, обладающих «сторожевыми» признаками, отсутствие которых способствовало формированию отношения к игорному бизнесу со стороны предпринимателей, как к одной из форм пиратского накопления капитала, способа бесконтрольного получения сверхприбыли без соблюдения обязательных требований по обеспечению ответственной и безопасной игры для клиентов; б) последующие изменения и дополнения, вносимые в законодательство, не могли принести ожидаемого эффекта постольку, поскольку криминализированные элементы в области игорного бизнеса приобрели немалый опыт в вопросах вуалирования своей незаконной деятельности, более того, сумели создать устойчивый контингент азартных игроков, у которых влечение к азартным играм стало превосходить возможности применения разумного и критического подхода к своим намерениям и действиям, обусловленным неудержимым азартом; в) причины изначально недостаточного регулирования правоотношений в игорном бизнесе нам видятся в том, что не был глубоко и всесторонне изучен зарубежный опыт построения такой модели правовой политики в этой области, которая была бы адаптирована к условиям к молодой национальной системы права, учитывала бы отсутствие надлежащего опыта в вопросах рыночной экономики, а также способность криминалитета к быстрой мимикрии к новым условиям реализации противоправных намерений; г) принятие ЗРК «Об игорном бизнесе» и его очень скорая реализация были продиктованы также перспективой очень скорого обогащения без применения больших усилий для получения сверхприбылей (по своей сути игорный бизнес

не направлен на создание новых материальных благ, он функционирует по принципу «перекачки денег» из одного кармана – кармана клиента, - в другой карман – карман владельца игорного заведения.

ВВЕДЕНИЕ

Структура общегосударственной политики – достаточно сложная категория. В целом такие признаки общегосударственной политики, как ее единство, всеохватывающий характер и универсальность обусловлены взаимосвязью ее отраслей, включающих политику экономическую, правовую, культурную, религиозную и другие отрасли [1, с. 255-256]. Значимость правовой политики в жизни казахстанского общества была определена Государственной программой правовой реформы Республики Казахстан, принятой 12 февраля 1994 года (Указ Президента РК №1569) [2]. Реализация названной Программы предполагала дальнейшее развитие правовой системы страны. Эта задача была решена путем систематической разработки и принятия самостоятельного официального программного документа, определяющего сущность, задачи, приоритеты, принципы правовой политики Республики Казахстан на каждое десятилетие вперед. К настоящему моменту Республикой Казахстан принято к реализации три концепции по вопросам правовой политики:

- Концепция правовой политики Республика Казахстан - от 20 сентября 2002 года (Указ Президента РК №949) [3];
- Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года (Указ Президента РК №858) [4];
- Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года от 15 октября 2021 года (Указ Президента РК №674) [5].

Концепции, периодически сменяя друг друга, в качестве постоянного приоритета содержат актуальные на конкретное десятилетие мероприятия и формы реализации, направленные на противодействие видов преступности.

В контексте современной Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года важным направлением правовой политики признается «политика государства в области противодействия преступности» [5, с. 12], что усиливает степень актуальности исследуемых вопросов. В Концепции обозначены два важных аспекта: во-первых, причины возникновения новых угроз стабильности общественных отношений; во-вторых, приоритеты, реализация которых должна снизить остроту этих угроз. Угрозу содержат: процессы использования правонарушителями новых способов совершения уголовных правонарушений в условиях «стремительного развития инновационных цифровых технологий»; рост посягательств на свободу предпринимательской деятельности. Во взаимосвязи с угрозами в качестве приоритетов усматриваются:

- продолжение работы, связанной приведением уголовного законодательства в соответствие с социальными запросами в контексте целей и задач политики противодействия преступности в целом, преступности, связанной с азартными играми, - в частности [5, р. 1];
- реализация основных направлений уголовно-правовой политики с учетом требований социальной и криминологической обоснованности [5, п. 4.10.].

Проверялась гипотеза о том, что проблемы противодействия лудомании в Казахстане возникли вместе с процессами формирования предпринимательства, расширения сферы услуг и признания правомерным осуществление игорного бизнеса. Причиной появления проблем с лудоманией связаны с тем, что процессы легализации игорного бизнеса проходили в условиях недостаточной развитости в Казахстане свободного предпринимательства, небольшого опыта вхождения в рыночные отношения. Законодатель еще не имел достаточного опыта в деле проектирования нормативного правового акта и не владел в достаточной мере технологией разработки законодательства на основе его защиты от возможных криминальных способов его использования. По мере развития игорной индустрии был накоплен опыт расследования преступлений в этой области, а также опыт распознавания негативных последствий в виде распространения лудомании.

На основе такого опыта разрабатывались профилактические методы воздействия на процессы распространения лудомании, которые внедрялись в правовую практику путем внесения изменений и дополнений в действующий Закон РК «Об игорном бизнесе», а также иные законодательные акты, имеющие отношение к исследуемой области. Таким образом, изначально взятая на вооружение идея о легализации игорного бизнеса с пользой для госбюджета и владельца игорного заведения, но без ущерба для экономики и населения страны оказалась несостоятельной. На следующем этапе развития легального игорного бизнеса законодательство уже сопровождалось правовыми запретами, направленными на предупреждение противоправного использования игровых площадок в области азартных игр, а также на сужение сферы распространения лудомании. Однако предпринятые правовые меры оказались недостаточно эффективными. Легальный игорный бизнес, будучи недостаточно урегулированным нормами права, послужил поводом и причиной возникновения разнородных негативных последствий не только в направлении доходов, незаконных организации и проведении азартных игр, но также в социальной, образовательной, профессиональной, культурной, нравственно-этической сферах, обусловленных распространением неизвестного Казахстану до 20-х годов XXI столетия явления – лудомании. Аналогичные процессы происходили в иных странах постсоветского пространства, за исключением Туркменистана.

В качестве гипотезы авторами признается неэффективность политики запрета либо жесткого ограничения условий осуществления игорного бизнеса, целесообразность восприятия казахстанским законодателем правовой модели противодействия лудомании, построенной на основе критического анализа и отбора наиболее действенных способов и механизмов, апробированных практикой иных стран постсоветского пространства, а также необходимость внедрения в игровую этику принципов ответственной и безопасной игры. Гипотеза подтверждена результатами сравнительного анализа двух видов политико-правовых подходов и оценки их эффективности: политики полного запрета и/или жесткого ограничения в области игорного бизнеса с политикой лояльности и создания надлежащих условий для понимания лицом, участвующим в азартных играх, не престижности и негативного отражения на деловой репутации игрока его стигматизации как лудомана.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Теоретико-методологическую основу исследования составляет синтез политологического и правоведческого фундаментального инструментария, исторических фактов, философских постулатов, культурно-этических понятий, способствующие получению объективированных результатов, обладающих высокими познавательными возможностями в процессе поиска истины по вопросам построения правовой политики в области игорного бизнеса и результативного противодействия лудомании. Применен институциональный подход в вопросах характеристики правовых явлений и феноменов, обусловленных процессами формирования лудомании. В результате установлено, что лудомания в Казахстане в настоящее время находится на переходной стадии от феномена к явлению и в качестве правового явления, обладающего негативным потенциалом, подлежит изучению на предмет наличия признаков угроз национальной безопасности в виде снижения интеллектуального уровня населения страны, путем применения методов институционализации правового явления, изучающего и создающего меры правового противодействия лудомании.

В процессе работы применены общенаучные методы познания, а также преимущества междисциплинарных методов исследования. В частности, при рассмотрении вопроса о месте и роли правовой политики в системе общегосударственной политики был использован метод экстраполяции понятия «сравнительная политология» на область сравнительного правоведения [1, с. 285]. Такой подход позволил выявить тенденции в развитии правовой политики в области игорного бизнеса и прогнозировать вероятные негативные последствия, связанные с распространением лудомании в Казахстане.

В качестве методологически значимых источников использованы положения Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [1], а также установки по вопросам противодействия лудомании, озвученные в Послании народу Казахстана Главы государства – Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева от 2 сентября 2024 года «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» [6], поручение, данное на заседании Совета безопасности от 4 сентября 2023 года, о необходимости усилить ограничительные меры по участию представителей молодежи в азартных играх [7], оценка состояния дел по противодействию лудомании, данная Главой государства на национальном курултае в Атырау от 15 марта 2024 года [8]. В названных источниках заложена основная политико-правовая идея: игорный бизнес должен быть сохранен, но он должен быть урегулирован в той мере, в какой этот бизнес не будет представлять угрозу национальной безопасности, будет осуществляться на этических принципах ответственной и безопасной игры.

Применение метода компаративистики в процессе сравнения законодательной политики в области противодействия лудомании и регулирования правоотношений в игорном бизнесе осуществлено на основе применения следующих критериев: степень общественной опасности и криминальных угроз, наступивших в результате применения странами постсоветского пространства одной из двух моделей политики – 1) полного отказа от игорного бизнеса; 2) признания игорного бизнеса в качестве легального предпринимательства; перспективы продолжения политики: 1) полного запрета азартных игр; 2) дальнейшего развития игорной индустрии в качестве структурного элемента туристского кластера. Данные критерии позволили дать объективную оценку качеству законодательства в странах постсоветского пространства и на этой основе определиться с правовой моделью в данной области для последующего внедрения в национальную систему права наиболее приемлемых предписаний по методам государственного регулирования и управления игорным бизнесом и превенции лудомании. В качестве аргументов использованы официальные экспертные оценки, полученные Агентством Республики Казахстан по финансовому мониторингу «Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем (Публичный отчет) – 2021» – по вопросам нелегального игорного бизнеса, также данные Отчета Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансирования терроризма: Взаимная оценка Республики Казахстан, проведенная в 2023 году [9] – по вопросам противодействия теневому игорному бизнесу.

Применение принципов политологии «объективность умозаключений», «ориентация во времени и пространстве», «политическая необходимость и обусловленность» при построении политических и правовых гипотез, имеющих отношение к теме настоящей работы, отразилось на отдельных выводах, в том числе на утверждении о том, что применение даже самой эффективной модели, действующей в зарубежном государстве, отличающемся от Казахстана иными политико-правовыми, экономическими, социально-культурными условиями, не могут быть экстраполированы на национальную почву другого государства без ее (модели) рациональной адаптации. В противном случае можно получить обратный нежелательный эффект.

Предпринят диалектический подход, предполагающий изучение социально значимого явления в динамике, обусловленной законами философии преобразования количества в качество, и имманентная связь политики и права, являющихся регуляторами общественных отношений.

Использован обширный правовой материал, представленный законодательством стран постсоветского пространства, а также нарративные источники по кругу изучаемых вопросов, благодаря которым было установлено, что вопросы политики стран постсоветского пространства в области игорного бизнеса и противодействия лудомании изучены еще недостаточно.

ОБЗОР НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Исследования проблем противодействия лудомании достаточно широко представлены в области психологии и психиатрии. Менее активны исследования проблем конструирования надлежащей, эффективной политики стран постсоветского пространства, связанные с осмыслением важности их изучения в целях противодействия распространению лудомании.

Относительно изучения природы лудомании с позиции психологической и/или психической обусловленности зависимости личности от азартных игр, то здесь особо выделяются следующие исследовательские направления. Исследователи Японии Yoshioka T., So R., Tsutsumi Sh., Nakaya T., Okubo R., Minami T., Tabuchi T. [10] рассматривают прикладной психологический аспект, связанный с влиянием на игровую активность японцев, работающих в ночную смену. Они приходят к выводу о том, что лудомания формируется у них по причине желания посещать казино днем с тем, чтобы обязательно достичь крупного выигрыша и обеспечить себе безбедную жизнь. Работа в ночную смену как более высокооплачиваемая у более чем половины респондентов была связана с уже сформировавшейся игровой зависимостью. В этом исследовании обращается внимание на важный не только психологический, но и социальный аспект: при создавшейся безвыходной ситуации, изматывающей человека, последний лелеет надежду на счастливый случай в виде крупного выигрыша в казино и что это избавит его не только от необходимости работать, но и позволит более успешно реализовать себя в игре на деньги. Особенность данной ситуации заключается в том, что психологи Ким Б.Н., Масуд М.А., Ким Ю. [11, с. 266-273] доказывают, что получение крупного выигрыша не только не останавливает человека от дальнейшего участия в азартных играх, но и провоцирует его на еще более отчаянные шаги – игрок продолжает делать ставки до тех пор, пока не проиграет свой первый выигрыш. Мотивация: теперь точно удача будет постоянно ему сопутствовать. На деле депрессивное состояние игрока после проигрыша только усиливается, а тяга к игре становится непреодолимой. Психологи предлагают противодействовать лудомании своими специфическими методами, состоящими не столько в противодействии, сколько в лечении. При этом возврат к игре не исключается. Такой подход позволяет раскрыть только психологические аспекты лудомании. Наряду с этим, вне поля исследования остаются социальные корни, порождающие лудоманию. Безусловно, психологические проблемы должны исследоваться. Но противодействие лудомании в этих случаях сводится к психологической коррекции уже состоявшейся психологической зависимости. Политико-правовая активность государства направляется в основном на затраты по оказанию психологической помощи. Социальная профилактика сводится к минимуму.

Важным результатом психологических исследований является доказывание процесса трансформации вовлеченности в азартные игры в признаки, имеющие отношение к области психиатрии. В данном контексте получили развитие такие проблемы, как: 1) раннее выявление признаков психических отклонений, обусловленных лудоманией; 2) постановка таких лиц на диспансерный учет; 3) наличие правового основания для применения принудительных мер медицинского характера в случаях совершения лудоманами уголовно наказуемых деяний; 4) наличие правового основания для признания лица в гражданском порядке ограниченно дееспособным. Для решения первой проблемы усилиями ВОЗ необратимая лудомания переведена в разряд психических отклонений. Решение второй проблемы обусловлено первой проблемой и относится к области здравоохранения. Обе проблемы характеризуются большой степенью бюджетной затратности.

Относительно третьей и четвертой проблем, то необходимо отметить, что это из области правовой политики. В данной части интерес представляют работы шведских ученых С.Грудет, Г.Акессон, К.Веннерстранд, А.Хакансон [12, с. 482], украинских исследователей О.Колос, А.Стрыжевска., О.Бахурынска., В.Ткаченко, Д.Птащенко [13, с.98-99], которые осуществили попытки раскрыть генезис процессов криминализации игорного бизнеса, в том числе обусловленного лудоманией. Это одни из немногих работ, направленных на

исследование политико-правовых аспектов, включая постсоветское пространство на примере Украины.

Проблемам недостаточного регулирования юридической ответственности за применение инсайдерской информации в области азартных игр посвящены работы австралийских исследователей Х.Гупта, Н.Тари-Керезтес, Д.Анундсен, Й.А. Смит [14, с.9-11]. Для Казахстана данный аспект еще не актуален. Наряду с этим, представляется, что профилактика правовыми средствами возможных подобных проявлений только путем квалификации таких действий как шантаж либо мошенничество явно недостаточно.

В качестве вероятного следствия неразрешимости политико-правовых и социальных проблем может выступать актуализация следующих негативных явлений: рост числа лиц, ограниченных в своей дееспособности в судебном порядке, что негативно отражается на уровне интеллектуального потенциала страны; активизируется рост правонарушений (административных, уголовных), совершаемых лицами, которые по закону не могут нести за это юридическую ответственность; признание таких лиц инвалидами требует финансовых затрат на обеспечение их пособиями; количество работоспособных лиц снижается за счет недееспособных; возрастает профессиональное бремя, возлагаемое на социальные службы.

РЕЗУЛЬТАТЫ

В процессе исследования получены следующие результаты:

1. Установлено, что политика правового регулирования отношений, складывающихся в Казахстане в области игорного бизнеса и сопутствующих ему проявлений лудомании, носит двойственный характер. Эта двойственность проявляется в том, что, с одной стороны – игорный бизнес носит легальный характер, для его развития предпринимаются попытки для создания надлежащих условий; с другой стороны – законодательная и исполнительная ветви государственной власти одновременно предпринимают значительные усилия для внедрения различных ограничений, препятствующих его развитию в целях снижения темпов нарастания объемов лудомании. Сравнение политик в области игорного бизнеса, имеющего место в Казахстане и странах постсоветского пространства, свидетельствует о том, что в нашей стране, как нам представляется, имели место такие недостатки, как малоизученность реальных политико-правовых, социально-экономических и культурно-исторических обстоятельств, обладавших актуальностью на момент разработки и принятия в 2007 году Закона РК «Об игорном бизнесе». Увлечение внешней привлекательной стороной данного вида предпринимательства, связанного с быстрым получением прибыли, и неучет вероятности наступления негативных последствий в виде совершения участниками игорного бизнеса таких правонарушений, как коррупция, мошенничество, уклонение от уплаты налогов, распространение лудомании и т. п., оказались показателями слабости правовой политики Казахстана в области игорного бизнеса. Изначально при разработке ЗРК «Об игорном бизнесе» не был применен метод баланса между позитивами и негативами, метод сдержек и противовесов, не были обеспечены качественные антикоррупционная и антикриминальная экспертизы.

2. Выявлены преимущества правовой политики Казахстана в области игорного бизнеса, состоящие в том, что законодатель не пошел по пути жесткого запрета на организацию и проведение азартных игр и тем самым снизил угрозу формирования в стране бесконтрольного криминального теневого сектора игорного бизнеса. Пример законодателя Туркменистана, который одним из первых на постсоветском пространстве легализовал игорный бизнес в качестве вида предпринимательства, оказал благотворное влияние на легализацию этой сферы деятельности в Казахстане.

3. Для Казахстана остаются спорными вопросы налогообложения игорного бизнеса. Сравнение налоговых политик в разных странах свидетельствует о том, что ни одна из существующих моделей не может быть принята за правовую парадигму. Чрезмерно высокие уровни налогообложения (Германия, отдельные штаты в США) и чрезмерно низкие налоги

(страны Африки) одинаково малоперспективны. Выбор модели налогообложения должен быть основан на всестороннем изучении рынка игорных услуг. Опыт Казахстана, Кыргызстана в деле противодействия криминалитету показал, что повышение размеров налоговых отчислений в игорном бизнесе незамедлительно приведет к росту теневого сектора. А это в свою очередь повлечет рост уровня предикатных преступлений. Самый высокий уровень будет отмечен в области коррупционных правонарушений, ибо стремление криминалитета сохранить подпольные игровые площадки будет сопровождаться подкупом должностных лиц правоохранительных органов.

4. Перевод игорного бизнеса в государственный сектор экономики по образцу Монако, Швеции, Финляндии при всей внешней привлекательности не представляется оптимальным для казахстанской действительности. Доходы от игорного бизнеса в госбюджете Казахстане не являются ключевыми, как это имеет место, например, в княжестве Монако. Затраты на государственное обслуживание нужд игорного бизнеса, управление и контроль в сравнении с доходами могут оказаться не в пользу госсектора. С другой стороны, государственный контроль за частным сектором экономики в настоящее время в целом представляется вполне удовлетворительным. Данное обстоятельство позволяет сосредоточить внимание на проблемах противодействия распространению лудомании.

ОБСУЖДЕНИЕ

Первичное освоение рыночных отношений странами постсоветского пространства относится к 1993-1998 годам. На этот период приходятся меры общегосударственного характера, направленные на формирование и развитие предпринимательской деятельности, расширение сферы бизнеса. Игорный бизнес стал признаваться в качестве отрасли тремя-пятью годами позже. Вопрос о включении в эту сферу игорного бизнеса в разных странах решался различно. Эти различия находят свое непосредственное отражение в системе нормативных правовых актов, регулирующих отношения, складывающиеся в новой отрасли предпринимательства – игорном бизнесе. Страновая картина динамики процессов освоения на легальной основе игорного бизнеса, связанного с организацией и проведением азартных игр, представлена в следующей таблице (табл. 1):

Таблица 1

Законодательство, содержащее нормы по вопросам игорного бизнеса, в странах постсоветского пространства

Страна	Законы об игорном бизнесе (предпринимательстве) приняты:	Законы о лотереях и лотерейной деятельности приняты:	Законы о противодействии (борьбе) коррупции приняты:	Уголовные кодексы приняты:	Кодексы об административных правонарушениях приняты:	Законы о запрете азартных игр приняты:
Азербайджан	15.12.1992 Новый – 1996.	13.09.2003	13.01.2004 №580-IIQ – в ред. от 22.12.2020	30.12.1999 №787-IQ.	29.12.2015 №96-VQ – в ред. от 27.12.2021	2016
Армения	13.12.2003. ГО-1-Н – в ред. 12.06.2024	17.12.2003. ГО-3-Н – в ред. 04.07.2024	28.06.2017 № ЗР-96.	18.06.2022 НО-144-Н	16.12.2021 НО-409-Н	

Беларусь	10.01.2005 №9.	04.05.2007 №209.	15.07.2015 №305-3	09.07.1999 – в ред. 22.10.2013	06.01.2021 №93-3	
Грузия	01.07.2000		17.10.1997 №982. – в ред. от 29.05.2024	01.07.2000	24.06.2005 №1801.	
Казахстан	12.01.2007 №219.	09.04.2015 №495-V.	18.11.2015 №409-V.	03.06.2014 №226-V.	05.07.2014 №235-V. – в ред. от 01.10.2024	
Кыргызстан	30.06.2022 №50.	10.05.2017 №78.	08.08.2012 – в ред. от 05.07.2023	28.10.2017 №50.	28.10.2021 №128. – в ред. от 31.10.2024	
Латвия	17.05.2005	17.11.2005	18.04.2002		01.07.2020	
Литва	17.05.2001 № IX-325.		28.05.2002		_.06.2015. – в ред. от 01.01.2016	
Молдова	16.12.2016 – в ред. от 09.06.2-22	17.05.2011	25.04.2008 №90-XVI.	18.04.2002 №285 – в ред. 23.12.2013	24.10.2008 №218-XVI. – в ред. от 03.11.2024	
РФ	29.12.2006 №244-ФЗ.	11.11.2003. №138-ФЗ.	22.12.2008 №273-ФЗ.	13.06.1996 №63-ФЗ.	30.12.2001 №195-ФЗ.	
Таджикиста н		03.07.2002 №274	07.08.2020 №1714	21.05.1998 №574	31.12.2008 №455	2000. 2007.
Туркмениста н	12.11.1991	12.06.1997 – в ред. от 17.04.2022	01.03.2014 №35-V. – в ред. от 16.03.2023	12.06.1997. – в ред. 09.11.2013	29.08.2013. №422-IV.	
Узбекистан		19.04.2014	04.01.20173 РУ-419-сон.	22.09.1994 №2012-XII.	22.09.1994 №2015-XII.	Запрет до 01.01.2025
Украина	14.07.2020 №768-IX.	14.07.2020	14.10.2014 №1700-VII.	05.04.2001	07.12.1984 №8073-X. – в ред. от 09.10.2024	
Эстония	27.09.2019		20.01.2010	01.09.2002	08.07.1992	

Анализ приведенных данных свидетельствует о следующем.

1. Не все страны постсоветского пространства во взаимосвязи с переходом на рыночные отношения законодательно восприняли игорный бизнес как отрасль предпринимательства. Законодательные запреты азартных игр имеют место в Азербайджане (2016 г.), Таджикистане (2000 и 2007 годы) и до 1 января 2025 года – в Узбекистане. В результате запретов на организацию и проведение азартных игр в этих странах получили широкое развитие нелегальные игорные площадки, а также культивирование участия в азартных играх в соседних странах, где игорный бизнес носит легальный характер (например, посещения казино, функционирующие в Туркменистане, Армении, Кыргызстане). В последнем случае имеет место определенная утечка капитала в соседние страны, что негативно отражается на финансово-экономической политике стран, в которых азартные игры запрещены.

2. Игорный бизнес – достаточно сильный налоговый источник. Данное обстоятельство необходимо учитывать при реализации финансово-экономической политики государства. К

примеру, по данным Европейской ассоциации казино (ЕАК) поступления в бюджет только лишь от казино в 2017 году составили: Австрия – 330 млн €, Великобритания – 1,6 млрд €, Португалия – 309 млн €, Франция – более 2,3 млрд €, Швейцария – 661 млн € [15]. Применительно к отдельным странам постсоветского пространства бюджетные доходы в виде налогов от игорного бизнеса представляют собой следующее: на конец июля 2023 года в Казахстане доход от игорного бизнеса составил 125 млрд тенге, что на 59,3% больше, чем в 2021 году (при этом, за период 2017-2022 гг. количество предприятий и индивидуальных предпринимателей, оказывающих услуги по организации азартных игр и заключению пари, с 109 субъектов снизилось до 35) [16]; в РФ поступления в бюджет составили в 2021 г. -1,1 млрд рублей, 2022 г – 1,6 млрд рублей, 2023 г. – 1,7 млрд рублей, первый квартал 2024 г – 731,3 млн рублей [17]; в Армении поступления в бюджет равнялись в 2020 г. – 2 трлн драмов, 2021 г. – 2 трлн драмов, 2022 г. – 3,9 трлн драмов (1\$ равен 395,49 драмов Армении) [18]; в Республике Беларусь показатели достаточно стабильные – ежегодно в бюджет страны поступает более 40 млрд белорусских рублей (1\$ равен 3,27018 белорусских рублей) [19]. Кроме того, легализация этой сферы предпринимательства требует изучения зарубежного опыта с последующей его адаптацией на национальную почву. Это важно в связи с тем, что вместе с легализацией игорного бизнеса возникает новая угроза: формируется высокий уровень рисков, связанных с незаконной организацией и проведением азартных игр, применение различных способов уклонения от налоговых отчислений и т. п. Это означает, что при разработке правовой основы игорного бизнеса необходимо одновременно прорабатывать правовые способы пресечения незаконного игорного предпринимательства.

Однако, противодействие незаконному игорному бизнесу не оказывает непосредственного влияния на результаты действий, направленных на снижение остроты процессов роста количества лудоманов.

3. Становление и развитие игорного бизнеса характеризуется неравномерностью во времени, хотя стартовые условия, связанные с распадом СССР, для всех вновь образованных государств были равными, в том числе и в темпоральном аспекте. Так, самый ранний опыт легализации игорного бизнеса принадлежит таким странам, как Туркменистан (1991 г.), Азербайджан (1992 г.), Грузия (2000 г.). В первое десятилетие XXI века игорный бизнес законодательно восприняли страны: Литва (2001 г.), Армения (2003 г.), Беларусь (2005 г.), Латвия (2005 г.), РФ (2006 г.), Казахстан (2007 г.). Во второе десятилетие XXI века легализация игорного бизнеса осуществлена в странах: Молдова (2016 г.), Эстония (2019 г.), Украина (2020 г.). В текущем десятилетии процессы легализации игорного бизнеса прошли в странах: Кыргызстан (2022 г.), Узбекистан (01.01.2025 г.).

Данные обстоятельства являются следствием различий в содержании национальной идеи, формируемой и развивающейся в новых политико-экономических условиях. Основные элементы структуры национальной идеи ориентированы на самостоятельное экономическое и политическое развитие страны, возрождение национальной культуры, сохранение суверенитета и независимости [1, с. 205]. Наряду с бесспорным высоким значением фактора национальной идеи, необходимо учитывать следующие обстоятельства:

- интеграционные процессы, происходящие между странами во всех направлениях жизни и деятельности социума, невозможно избежать или остановить

- криминализация разных направлений жизни и деятельности общества – неизбежный спутник современных процессов, связанных с завоеванием и развитием рынка услуг и товаров;

- восприятие страной практически любых новых сфер и способов реализации рыночных отношений содержит в себе потенциальную угрозу несанкционированного вторжения криминалитета в эти сферы.

4. Неоднородность страновых предпочтений в системе общегосударственных политико-правовых институтов, охватывающих проблемы контроля и управления игорным бизнесом, организацией и проведением азартных игр, состоит в имманентной противоречивости оценок

игорного бизнеса, организации и проведения азартных игр с точки зрения соотношения пользы и вреда от них.

Польза от легализации игорного бизнеса усматривается в следующем:

- под налоговым контролем осуществляется поступление в бюджет государства немалых денежных потоков, которые в ряде стран используются, например, для оснащения спортивных площадок, проведения оздоровительных (медицинских) и культурных мероприятий [20, с. 17];
- предупреждение вывоза определенной части капитала за пределы собственной страны;
- осуществление государственного контроля над процессами организации и проведения азартных игр на основе лицензирования данного вида предпринимательства [21, с.26-27];
- правомерное и своевременное противодействие проявлениям незаконной организации и проведения азартных игр;
- законодательное закрепление ограничений в области игорного бизнеса в целях обеспечения надлежащей профилактики возникновения угроз в отношении отдельных направлений национальной безопасности [22];
- предоставление рабочих мест населению (трудова занятость организаторов азартных игр, обслуживающего персонала организаций игорного бизнеса, расширение сети сопутствующего игорному бизнесу предпринимательства);
- развитие предпринимательства.

Вред от легализации игорного бизнеса состоит в следующем:

- перманентное присутствие угрозы трансформации обычного любопытства личности в устойчивую вовлеченность в область азартных игр с ее вероятным перерастанием в игровую зависимость вплоть до диагноза лудомании [22];
- высокая степень вероятности негативного воздействия лудомании на психическое и психологическое здоровье лудомана [23];
- потеря личностью лудомана социальных связей, интереса к профессиональному росту, снижение интеллектуального уровня, в крайних случаях формирование суицидального поведения, проявление криминальных наклонностей (совершение мошенничества, краж, вымогательства, шантажа и др.) [24];
- рост преступности в стране, включая незаконные организацию и проведение азартных игр, уход от обязательных налоговых платежей [25, с. 22-23];
- влияние лудомании на рост уровня бедности в стране [26].

5. В качестве регуляторного механизма, в частности, предлагается увеличить размеры налогообложения доходов, получаемых от игорного бизнеса. В пользу увеличения размера налогов приводят аргумент, основанный на опыте Германии, где установлен самый высокий в мировой практике уровень налогов в данной сфере – 80% [27, с. 86]. Противники приводят иные примеры. В США налогообложение имеет различия в зависимости от усмотрения законодателя конкретного штата. Так, в штатах Род-Айленд, Делавер, Западная Виргиния самый высокий уровень налогов на доход от игорного бизнеса – 50-55%; самый низкий уровень налогов в рассматриваемой части в штате Невада – 6,25% [28]. Наряду с этим, в двух штатах организация и проведение азартных игр, участие в них находятся под законодательным запретом. Для США доходы от игорного бизнеса не являются решающими статьями в общем госбюджете.

Есть иные примеры, свидетельствующие о различиях в политике налогообложения. Так, игорный бизнес полностью находится под государственной монополией в таких странах, как Монако, Швеция, Финляндия: все права на открытие и регулирование игорного бизнеса принадлежат государству. Например, в Монако отсутствует традиционное налогообложение, более того, данный вид бизнеса – основной источник поступлений в госбюджет [29]; в Финляндии не взимается подоходный налог с выигрыша [30]; в Швеции доходы от игорного бизнеса составляют весомую статью в бюджете страны [31].

Интерес представляет казахстанский подход к политике налогообложения в рассматриваемой сфере. Так, по данным Палаты предпринимателей, 16 сентября 2024 года по Алматинской области, где сосредоточен игорный бизнес, участники обсуждения соответствующих вопросов пришли к выводу, что увеличение налогов в два раза приведет к росту подпольного игорного бизнеса, росту преступности, неконтролируемого рынка услуг, а также к закрытию ряда существующих казино [32]. Все это означает также, что налоговая политика в Казахстане скорее всего сохранит свои прежние параметры. Кроме того, при любой налоговой политике уровень риска создания новых условий для развития у участников игр тяжелой или необратимой лудомании будет оставаться неизменно высоким.

Таким образом, содержание налоговой политики, различаясь по странам, определяется исходя из таких показателей, как место и значение игорного бизнеса в общем финансово-экономическом состоянии государства, опыт и качество правового регулирования отношений, складывающихся в области азартных игр, характер юридической ответственности за нарушение существующих правил осуществления игорного бизнеса, исторически сложившиеся национальные традиции и культура игры и др. Во взаимосвязи с изложенным необходимо признать, что лудомания развивается вне зависимости от налоговой политики в том смысле, что организаторы данного бизнеса заинтересованы в расширении круга участников игровых заведений, в том числе путем применения привлекательных моделей налогообложения. Высокий уровень налога опасен тем, что это выступит в качестве первопричины развития подпольного бизнеса.

6. В настоящее время актуализируется еще один аспект игромании, который связан с рисками легализации (отмывания) доходов (ОД), полученных преступным путем. По данным Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу (АФМ), изложенным в публичном отчете за 2021 год «Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем» [33], к зонам риска относится область азартных игр. Согласно этому документу, уголовные правонарушения, связанные с ОД, чаще всего совершаются в сфере налогообложения, организации и проведения подпольного бизнеса, путем мошенничества, коррупции. Таким образом, организация и проведение азартных игр – не только самостоятельный способ совершения, но и прикрытие иных коррупционных преступлений, отмывания незаконных доходов. Данное обстоятельство позволяет относить незаконные организацию и проведение азартных игр к группе так называемых предикатных преступлений [34] по отношению к легализации (отмыванию) преступно нажитых денег. Это означает, что совершение ОД предполагает совершение иных преступлений, предшествующих основному преступному замыслу. И в этом случае в качестве предикатного преступления выступает подпольный игорный бизнес. Установлено, что организация азартных игр и вывод теневых доходов за пределы Казахстана осуществляются путем создания организованных преступных групп (ОПГ), а также привлечения тотализаторов и букмекерских контор. Так, за период 2019-2021 гг. выявлено 10 ОПГ, доказан доход только от теневого игорного бизнеса в объеме 7,4 млрд тенге [33, с.13].

Снижение уровня незаконного игорного бизнеса – значимый фактор в деле противодействия лудомании. С учетом того, что игорный бизнес используется для прикрытия легализации (отмывания) незаконных доходов, финансирования экстремистской деятельности и др., полагаем что является целесообразным осуществление комплексного противодействия как в отношении непосредственно незаконного игорного бизнеса, так и в отношении легализации незаконных доходов, деятельности по финансированию экстремистских проявлений.

Заслуживает поддержки политика АФМ, направленная на повышение эффективности противодействия незаконному игорному бизнесу. В частности, со стороны АФМ предпринимаются следующие меры: мониторинг интернет-ресурсов с последующим блокированием веб-сайтов, содержащих запрещенные законом онлайн-казино; разработка новых типологий для принятия мер реагирования в сфере противодействия легализации

(отмыванию) доходов; вовлечение субъектов финансового мониторинга в деятельность по противодействию легализации незаконных доходов; автоматизация процедур по противодействию легализации незаконных доходов; блокирование каналов вывода денежных средств за пределы Казахстана; организация круглосуточного колл-центра для оказания психологической помощи игроманам и их родственникам [34, с. 29].

Казахстанская политика взаимодействия и комплексности в вопросах противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов и финансирования терроризма, имеющая опосредованное отношение к игорному бизнесу, организации и проведению азартных игр, и как следствие – к распространению лудомании, в 2023 году в целом получила одобрение Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма [35, с. 46-47]. Данное обстоятельство подтверждает значение учета предикатных преступлений в виде нелегального игорного бизнеса при разработке стратегии противодействия легализации (отмыванию) преступно нажитых доходов.

7. Заслуживает одобрения казахстанская политика пространственного дистанцирования игровых площадок от деловых центров, дошкольных и школьных, медицинских учреждений и организаций, регионов, занятых промышленным производством. Сосредоточение организаций игорного бизнеса на определенной территории, взаимосвязь игровой индустрии со спортивным и туристским кластерами представляется оптимальной моделью организации и осуществления азартных игр.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В исследовании нашла подтверждение гипотеза о том, что политика тотального запрета или жесткого ограничения игорного бизнеса не приносит ожидаемых результатов в виде быстрого разрешения проблем, связанных с незаконными организацией и проведением азартных игр, распространением лудомании. При таком построении правовой политики в области азартных игр риски, заключающиеся в расширении подпольного игорного бизнеса, уклонении от обязательных налоговых платежей, в росте предикатных преступлений, неконтролируемом росте объемов распространения лудомании, обостряются.

Следующая гипотеза о том, что ужесточение налогового режима также влечет ускорение процессов формирования и развития сети подпольного игорного бизнеса с вытекающими отсюда известными последствиями, также была подтверждена проведенным исследованием. Доказано, что обуздание лудомании путем изменения налоговой политики в сторону увеличения объемов обязательных отчислений создаст конфронтацию между владельцами игорных организаций и налоговыми органами. В итоге уменьшится количество легальных игорных заведений, снизятся объемы поступлений в бюджет, будет потерян государственный контроль над игровой индустрией, возрастет уровень латентности в общей динамике количественных показателей о лудомании, теряют достоверность основания для расчетов и планирования необходимых финансовых издержек, направляемых на социальные нужды по реабилитации лудоманов.

Подтверждена гипотеза о том, что изначально разработка Закона РК «Об игорном бизнесе» не была подготовлена глубоким и всесторонним анализом и оценкой реальных политико-правовых, социально-экономических и культурно-исторических условий, сложившихся к 2007 году. Проект ЗРК в области игорного бизнеса не был подвергнут надлежащей экспертной оценке на предмет коррупционной и иной криминальной уязвимости.

В сложную систему общегосударственной политики включены различные составляющие, которые имеют значение для решения задач по нивелированию негативного воздействия процессов развития игорного бизнеса на социальную стабильность и индивидуальное здоровье граждан в виде распространения лудомании. В качестве таких составляющих нами усматриваются: правовая политика; финансово-экономическая и налоговая политика; политика в области предпринимательства; политика противодействия преступности; антикоррупционная политика; политика общей профилактики преступности;

политика в области здравоохранения; политика в областях культуры и образования. Представляется, что только комплексный подход к вопросам контроля и сдерживания процессов лудомании на уровне общегосударственной политики позволит реально достичь ожидаемых результатов.

Страновая политика тотального запрета азартных игр должна быть признана малопродуктивной в том смысле, что она порождает новый вид нелегального бизнеса. В этих условиях уходят из-под государственного контроля процессы, оказывающие негативное влияние на сохранение социальной стабильности и целостности национальной безопасности, наблюдается рост населения, находящегося за чертой бедности, активизируются процессы деформации и ослабления общественного самосознания и гражданской позиции, снижения интеллектуального уровня населения. Общеизвестно, что любой вид нелегального бизнеса сопровождается ростом преступлений, обладающих признаками высокой общественной опасности. Это означает, что игорный бизнес, сфера азартных игр должны быть заключены в разумное правовое поле с тем, чтобы на основе механизмов обеспечения баланса сдержек и противовесов соблюдались законные интересы субъектов игорного предпринимательства, не нарушались правовые ограничения и запреты участниками азартных игр, увлеченность азартными играми не переросла в лудоманию, граничащую с психологическими и психическими отклонениями, влекущими такие последствия для лица, как ограничения в дееспособности.

Страновая политика противодействия лудомании, отграниченная от иных видов противодействия правонарушениям, например, от антикоррупционной политики, антитеррористической политики, также не обладает ожидаемой степенью эффективности на том основании, что сфера азартных игр используется для прикрытия коррупционных правонарушений, совершаемых в других областях общественных отношений, для прикрытия легализации (ОД) незаконных доходов, финансирования антитеррористической деятельности. Комплексный подход к решению этих вопросов – наиболее целесообразный способ противодействия не только в отношении лудомании, но и правонарушениям, совершаемым в смежных областях общественных отношений, оказывающих негативное влияние на состояние и динамику азартных игр, распространение лудомании.

В качестве наиболее приемлемой модели правовой политики в области противодействия лудомании ни одна из существующих моделей в постсоветском пространстве в полном объеме без корректировок не может быть воспринята как образец на том основании, что в каждой из них имеются свои слабые стороны. Если исходить из предпочтений в области политики противодействия лудомании, то представляется, что в качестве модели может быть предложена гипотетическая структура, сочетающая в себе комплекс позитивных характеристик, присущих разным национальным моделям. Элементами такой модели могут быть следующие характеристики: 1) отсутствие тотальных запретов на игорный бизнес – в целом, на организацию и проведение азартных игр – в частности; 2) демократичная налоговая политика, позволяющая держать игорный бизнес под государственным контролем и не способствовать уходу игорного бизнеса в подполье; 3) максимальная прозрачность в вопросах организации и проведения азартных игр; 4) жесткие ограничения в отношении допуска к игровым площадкам потенциальных участников азартных игр на основе высокого возрастного ценза, социального статуса; 5) зонирование территорий, где игорный бизнес может быть открыт; 6) взаимодействие правоохранительных органов в деле профилактики возникновения незаконных организаций и проведения азартных игр; 7) жесткий контроль за масс-медиа, информационно-коммуникационными технологиями, рекламной сферой в вопросах соблюдения законности при размещении информации об азартных играх, тотализаторах и букмекерских конторах; 8) обеспечение контроля за переводами денежных средств субъектами игорных отношений за рубеж.

Благодарность: Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Программа №BR24992927).

Литература:

1. *Казахстанская политологическая энциклопедия*. – Алматы: Центр политических исследований; КазГНУ им. аль-Фараби, 1998. – 447 с.
2. *Государственная программа правовой реформы Республики Казахстан*. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 12.02.1994 №1569. – Утратила силу Указом Президента РК от 09.01.2006 №1696. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/k940001569> (дата обращения: 21.11.2024).
3. *Концепция правовой политики Республики Казахстан*. – Одобрена Указом Президента Республики Казахстан от 20.09.2002 №949. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000949_ (дата обращения: 21.11.2024).
4. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года*. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24.08.2009 №858. – *Казахстанская правда*, 17 августа 2009.
5. *Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года*. – Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 15.10.2021 №674. – 17 с. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 21.11.2024).
6. Токаев, К.-Ж.К. *Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм (2024) : Послание народу Казахстана от 2 сентября 2024 года*. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://egov.kz/cms/ru/articles/state_plan (дата обращения: 21.12.2024).
7. Глава государства провел заседание Совета безопасности (2023). – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-48378> (дата обращения: 21.11.2024).
8. *Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем : публичный отчет*. – Астана: Агентство Республики Казахстан по финансовому мониторингу, 2021. – 40 с. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://nationalbank.kz>file>download> (дата обращения: 13.12.2024).
9. *Отчет Евразийской группы по ПОД/ФТ: Взаимная оценка Республики Казахстан*. – Астана, 2023. – 423 с. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: [https://eurasiangroup.org//files/uploads/files/ME_\(2023\)_1_rus_rev1_2.pdf](https://eurasiangroup.org//files/uploads/files/ME_(2023)_1_rus_rev1_2.pdf) (дата обращения: 13.12.2024).
9. Токаев об азартных играх: Мы не можем смотреть сквозь пальцы, как наша молодежь губит себя (2024). – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://kaztag.kz/ru/news/tokayev-ob-azartnykh-igrakh-my-ne-mozhem-skvoz-paltsy-smotret-kak-nasha-molodezh-gubit-sebya> (дата обращения: 21.12.2024).
10. Yoshika, T., So, R., Funada, S., Tsutsumi, Sh., Nakaya, T., Okudo, R., Minami, T., Tabuchi, T. Association of night-shift work with gambling and problem gambling among workers in Japan: A nationwide cross-sectional study [Electronic resource] // Addictive Behaviors. – 2024. – Vol. 156. – Article No. 108071. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85194190307> (accessed on: 22.11.2024).
11. Kim, B.N., Masud, M.A., Kim, Y. Optimal Implementation of Intervention Strategies for Elderly People with Ludomania [Electronic resource] // Osong Public Health and Research Perspectives. – 2014. – Vol. 5. – P. 266–273. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84922666039> (accessed on: 22.12.2024).
12. Grudet, C., Akesson, G., Wennerstrand, K., Hakanson, A. Feasibility of a pioneer social service treatment for gambling disorder – The first 6-month follow-up data [Electronic resource] // Emerging Trends in Drugs, Addictions, and Health. – 2024. – Vol. 4. – Article No. 199152. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85194283512> (accessed on: 21.12.2024).
13. Kolos, O., Stryzhevskaya, O., Bakhurynska, O., Tkachenko, V., Ptashchenko, D. Reasons for the criminalization of the gambling business in Ukraine [Electronic resource] // Social and Legal Studies. – 2023. – Vol. 6. – P. 97-104. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85187485800> (accessed on: 21.11.2024).

14. Gupta, H., Tari-Keresztes, N., Aanundsen, D., Smith, J. A. *It's [gambling] obviously not regulated that well: Insights into Aboriginal peoples' views on gambling regulation in the Northern Territory of Australia* [Electronic resource] // *Journal of Public Health (Berl)*. – 2024. – №10. – 14 p. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10389-024-02352-6> (accessed on: 21.11.2024).

15. Гавриленко, Ю. Государство в игорном бизнесе: «голодные игры» в отдельно взятой отрасли (2021) // [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://kyivvlada.com.ua/territoria-rozumu/gosudarstvo-v-igornom-biznese> (дата обращения: 02.12.2024).

Кайжакпарова, А.Б., Казбаева, А.Г. Анализ эффективности законодательства Республики Казахстан об игорном бизнесе (результат правового мониторинга) // *Борьба с правонарушениями в сфере экономики: правовые и процессуальные криминалистические проблемы: материалы научной конференции* (Новосибирск, 27 мая 2021 г.). – Новосибирск, 2021. – С. 57–62. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47107930> (дата обращения: 15.11.2024).

16. В Казахстане в три раза меньше компаний в игорном бизнесе за 2 года (2021) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://forbes/articles/v_kazakhstane_stalo_v_tri_raza_menshe_kompanii_v_igornom_biznese_za_dva_goda (дата обращения: 02.12.2024).

17. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://iz.ru> > Новости > Экономика (дата обращения: 02.12.2024).

18. Гемблинг и казино в Армении с правовой точки зрения (17.06.2024) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://mblegal.am/ru/gambling-betting-armenia> (дата обращения: 02.12.2024).

19. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.profi-firex.by/news/entry/5000006246/html> (дата обращения: 02.12.2024).

20. Малис, Н.И., Багдаева, Ф.Т. Налогообложение игорного бизнеса и его влияние на социально-экономическую ситуацию в регионе // *Economics. Law. State*. – 2018. – №6(8). – С. 12-19.

21. Бесчастнов, Н. Н., Егоров, К. Ю. Политика КНР в сфере регулирования рынка компьютерных игр (социальный и культурный аспекты) [Электрон. ресурс] // *Теория и практика общественного развития*. – 2023. – №6. – С. 25–30. – DOI: <https://doi.org/10.24158/tipor.2023.5.2> (дата обращения: 02.12.2024).

22. Toleubekova, B. Review of legal regulation counteraction to gambling addiction (based on the materials of Kazakhstan and some countries of the post-soviet space) [Electronic resource] // *Materials of WOC: "Innovative scientific research"* (Toronto, Canada, 26–27 Sept. 2024). – 2024. – P. 442–451. – DOI: <https://doi.org/10.5282/zenodo.1380866> (accessed on: 02.12.2024).

23. Berne, E. *Games People Play: The Psychology of Human Relationships. People Who Play Games: The Psychology of Human Destiny*. – Moscow: List-New; Center of Universal Value, 1997. – 336 p.

24. Лактионова, Е.Б. Игровая зависимость: основные характеристики (20.04.2022) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: [https://sgpi.ru/user/-/121/umk/Игровая%20зависимость%20основн.%20характеристики\(Лактионова\).pdf](https://sgpi.ru/user/-/121/umk/Игровая%20зависимость%20основн.%20характеристики(Лактионова).pdf) (дата обращения: 09.12.2024).

25. Кормильцева, С.О. Незаконные организации и проведение азартных игр: уголовно-правовые и криминологические аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Спец. 12.00.08. – Казань: Казанский юридический институт МВД РФ, 2018. – 27 с.

26. Думанова, К.В. В Казахстане вырос уровень бедности за последние три месяца (12.09.2023) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/2023-09-12/v-kazakhstane-vyros-uroven-bednosti-za-poslednie-tri-mesyaza> (дата обращения: 09.12.2024).

27. Огородняя, А.В., Меднова, А.А. Проблемы налогообложения в игорном бизнесе // *Материалы конференции «Молодежь и система модернизации страны»* (Курск, 20–21 мая 2021 г.). – Курск, 2021. – С. 131–133. – [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47107930> (дата обращения: 09.12.2024).

28. Налог на игорный бизнес (2022) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://znaniyerussia.ru/article/Налог_на_игорный_бизнес/ (дата обращения: 09.12.2024).

29. Налог на игорный бизнес в Монако (14.11.2024) [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://ecommerce-broker.eu/nalog-monako> (дата обращения: 09.12.2024).

30. Налоговая система Финляндии – налогообложение финских компаний и физлиц: VAT, налог на прибыль и на прирост капитала. Налоговые соглашения Финляндии [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://gsl.org/ru/taxes/finlyandiya/> (дата обращения: 09.12.2024).

31. Швеция - Государственные расходы | 1993-2024 Данные//<https://ru.tradingeconomics.com/sweden/government-spending> (дата обращения: 09.12.2024.).

32. Заседание Палаты предпринимателей от 16 сентября 2024 года. //atameken.kz/ru/news/52683-vopros (дата обращения: 09.12.2024.).

33. Национальная оценка рисков легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем: Публичный отчет Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу. – Астана. – 2021. – 40 с. // <https://nationalbank.kz>file>download> (дата обращения: 02.12.2024.).

34. Ашин, Д. А. (2010). Виды предикатных преступлений в уголовном праве России. //Актуальные проблемы российского права. – 2010. – №3. – С. 252-261; Кудратиллаев, Х. (2023). Зарубежный и отечественный опыт раскрытия предикатных преступлений//Спецвыпуск междисциплинарного электронного журнала «Общество и инновации». – Том 4. - №2/S. - 2023. – С. 293-296.//doi: 10.4768g/2181-1415-vol4-iss2/S-pp293-296 //inscience.uz/index.php/socina/article/vyew/2777 (дата обращения: 15.12.2024.).

35. Отчет Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма: Взаимная оценка Республики Казахстан. 2023. – Астана, 2023. – 423 с. // [eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_\(2023\)_1_rus_rev1_2.pdf](https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_(2023)_1_rus_rev1_2.pdf) (дата обращения: 15.12.2024.).

References:

1. Kazhastanskaja politologicheskaja enciklopedija. – Almaty: Centr politicheskikh issledovanij; KazGNU im. al'-Farabi, 1998. – 447 s.

2. Gosudarstvennaja programma pravovoj reformy Respubliki Kazahstan. – Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 12.02.1994 №1569. – Utratila silu Ukazom Prezidenta RK ot 09.01.2006 №1696. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/k940001569> (data obrashhenija: 21.11.2024).

3. Konceptija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan. – Odobrena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 20.09.2002 №949. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000949_ (data obrashhenija: 21.11.2024).

4. Konceptija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan na period s 2010 do 2020 goda. – Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 24.08.2009 №858. – Kazhastanskaja pravda, 17 avgusta 2009.

5. Konceptija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda. – Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15.10.2021 №674. – 17 s. – [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (data obrashhenija: 21.11.2024).

6. Tokaev, K.-Zh. K. Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, ekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm (2024): Poslanie narodu Kazahstana ot 2 sentjabrja 2024 goda. – [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: https://egov.kz/cms/ru/articles/state_plan (data obrashhenija: 21.12.2024).

7. Glava gosudarstva provel zasedanie Soveta bezopasnosti (2023). – [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-zasedanie-soveta-bezopasnosti-48378> (data obrashhenija: 21.11.2024).

8. Nacional'naja ocenka riskov legalizacii (otmyvanija) dohodov, poluchennyh prestupnym putem : publichnyj otchet. – Aстана: Agentstvo Respubliki Kazahstan po finansovomu monitoringu, 2021. – 40 s. – [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://nationalbank.kz>file>download> (data obrashhenija: 13.12.2024).

Otchet Evrazijskoj gruppy po POD/FT: Vzaimnaja ocenka Respubliki Kazahstan. – Astana, 2023. – 423 s. – [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: [https://eurasiangroup.org//files/uploads/files/ME_\(2023\)_1_rus_rev1_2.pdf](https://eurasiangroup.org//files/uploads/files/ME_(2023)_1_rus_rev1_2.pdf) (data obrashhenija: 13.12.2024).

9. Tokaev ob azartnyh igrakh: My ne mozhem smotret' skvoz' pal'cy, kak nasha molodezh' gubit sebja (2024). – [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://kaztag.kz/ru/news/tokaev-ob-azartnykh-igrakh-my-ne-mozhem-skvoz-paltsy-smotret-kak-nasha-molodezh-gubit-sebja> (data obrashhenija: 21.12.2024).

10. Yoshika, T., So, R., Funada, S., Tsutsumi, Sh., Nakaya, T., Okudo, R., Minami, T., Tabuchi, T. Association of night-shift work with gambling and problem gambling among workers in Japan: A nationwide cross-sectional study [Electronic resource] // Addictive Behaviors. – 2024. – Vol. 156. – Article No. 108071. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85194190307> (accessed on: 22.11.2024).

11. Kim, B. N., Masud, M. A., Kim, Y. Optimal Implementation of Intervention Strategies for Elderly People with Ludomania [Electronic resource] // Osong Public Health and Research Perspectives. – 2014. – Vol. 5. – P. 266–273. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-84922666039> (accessed on: 22.12.2024).

12. Grudet, C., Akesson, G., Wennerstrand, K., Hakanson, A. Feasibility of a pioneer social service treatment for gambling disorder – The first 6-month follow-up data [Electronic resource] // Emerging Trends in Drugs, Addictions, and Health. – 2024. – Vol. 4. – Article No. 199152. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85194283512> (accessed on: 21.12.2024).

13. Kolos, O., Stryzhevskaya, O., Bakhurynska, O., Tkachenko, V., Ptashchenko, D. Reasons for the criminalization of the gambling business in Ukraine [Electronic resource] // Social and Legal Studies. – 2023. – Vol. 6. – P. 97–104. – Available at: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85187485800> (accessed on: 21.11.2024).

14. Gupta, H., Tari-Keresztes, N., Aanundsen, D., Smith, J. A. It's [gambling] obviously not regulated that well: Insights into Aboriginal peoples' views on gambling regulation in the Northern Territory of Australia [Electronic resource] // Journal of Public Health (Berl.). – 2024. – №10. – 14 p. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s10389-024-02352-6> (accessed on: 21.11.2024).

15. Gavrilenko, Ju. Gosudarstvo v igornom biznese: «golodnye igry» v otdel'no vzjatoj otrasli (2021) // [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://kyivvlada.com.ua/territoria-rozumu/gosudarstvo-v-igornom-biznese> (data obrashhenija: 02.12.2024). Kajzhakparova, A. B., Kazbaeva, A. G. Analiz jeffektivnosti zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan ob igornom biznese (rezul'tat pravovogo monitoringa) // Bor'ba s pravonarushenijami v sfere jekonomiki: pravovye i processual'nye kriminalisticheskie problemy: materialy nauchnoj konferencii (Novosibirsk, 27 maja 2021 g.). – Novosibirsk, 2021. – S. 57–62. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47107930> (data obrashhenija: 15.11.2024).

16. V Kazahstane v tri raza men'she kompanij v igornom biznese za 2 goda (2021) [elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: https://forbes/articles/v_kazahstane_stalo_v_tri_raza_menshe_kompanii_v_igornom_biznese_za_dva_goda (data obrashhenija: 02.12.2024).

17. Elektronnyj resurs. – Rezhim dostupa: <https://iz.ru> > Novosti > Jekonomika (data obrashhenija: 02.12.2024).

18. Gembling i kazino v Armenii s pravovoj točki zrenija (17.06.2024) [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://mblegal.am/ru/gambling-betting-armenia> (data obrashhenija: 02.12.2024).

19. Elektronnyj resurs. – Rezhim dostupa: <https://www.profi-firex.by/news/entry/5000006246/html> (data obrashhenija: 02.12.2024).

20. Malis, N.I., Bagdaeva, F. T. Nalogooblozhenie igornogo biznesa i ego vlijanie na social'no-jekonomicheskiju situaciju v regione // Economics. Law. State. – 2018. – №6 (8). – S. 12–19.

21. Beschastnov, N. N., Egorov, K. Ju. *Politika KNR v sfere regulirovaniya rynka komp'yuternyh igr (social'nyj i kul'turnyj aspekty)* [Elektron. resurs] // *Teoriya i praktika obshhestvennogo razvitiya*. – 2023. – №6. – S. 25–30. – DOI: <https://doi.org/10.24158/tipor.2023.5.2> (data obrashheniya: 02.12.2024).
22. Toleubekova, B. *Review of legal regulation counteraction to gambling addiction (based on the materials of Kazakhstan and some countries of the post-soviet space)* [Electronic resource] // *Materials of WOC: "Innovative scientific research"* (Toronto, Canada, 26–27 Sept. 2024). – 2024. – P. 442–451. – DOI: <https://doi.org/10.5282/zenodo.1380866> (accessed on: 02.12.2024).
23. Berne, E. *Games People Play: The Psychology of Human Relationships. People Who Play Games: The Psychology of Human Destiny*. – Moscow: List-New; Center of Universal Value, 1997. – 336 p.
24. Laktionova, E. B. *Igrovaja zavisimost': osnovnye harakteristiki* (20.04.2022) [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: [https://sgpi.ru/user-121/umk/Igrovaja%20zavisimost'%20osnovn.%20harakteristiki\(Laktionova\).pdf](https://sgpi.ru/user-121/umk/Igrovaja%20zavisimost'%20osnovn.%20harakteristiki(Laktionova).pdf) (data obrashheniya: 09.12.2024).
25. Kormil'ceva, S. O. *Nezakonnye organizacii i provedenie azartnyh igr: ugovovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk*. – Spec. 12.00.08. – Kazan': Kazanskij juridicheskij institut MVD RF, 2018. – 27 s.
26. Dumanova, K. V. *V Kazahstane vyros uroven' bednosti za poslednie tri mesjaca* (12.09.2023) [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://kz.kursiv.media/2023-09-12/v-kazahstane-vyros-uroven-bednosti-za-poslednie-tri-mesyaza> (data obrashheniya: 09.12.2024).
27. Ogorodnjaja, A. V., Mednova, A. A. *Problemy nalogooblozheniya v igornom biznese* // *Materialy konferencii «Molodezh' i sistema modernizacii strany»* (Kursk, 20–21 maja 2021 g.). – Kursk, 2021. – S. 131–133. – [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47107930> (data obrashheniya: 09.12.2024).
28. *Nalog na igornyj biznes* (2022) [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: https://znaniyerussia.ru/article/Nalog_na_igornyj_biznes/ (data obrashheniya: 09.12.2024).
29. *Nalog na igornyj biznes v Monako* (14.11.2024) [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ecommerce-broker.eu/nalog-monako> (data obrashheniya: 09.12.2024).
30. *Nalogovaja sistema Finljandii – nalogooblozhenie finskih kompanij i fizlic: VAT, nalog na pribyl' i na prirost kapitala. Nalogovye soglasheniya Finljandii* [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <https://gsl.org/ru/taxes/finlyandiya/> (data obrashheniya: 09.12.2024).
31. *Shvecija - Gosudarstvennye rashody | 1993-2024* *Dannye* // <https://ru.tradingeconomics.com/sweden/government-spending> (data obrashheniya: 09.12.2024.).
32. *Zasedanie Palaty predprinimatelej ot 16 sentjabrja 2024 goda*. // atameken.kz/ru/news/52683-vopros (data obrashheniya: 09.12.2024.).
33. *Nacional'naja ocenka riskov legalizacii (otmyvaniya) dohodov, poluchennyh prestupnym putem: Publichnyj otchet Agentstva Respubliki Kazahstan po finansovomu monitoringu*. – Astana. – 2021. – 40 s. // <https://nationalbank/kz>file>download> (data obrashheniya: 02.12.2024.).
34. Ashin, D. A. (2010). *Vidy predikatnyh prestuplenij v ugovovnom prave Rossii*. // *Aktual'nye problemy rossijskogo prava*. – 2010. – №3. – S. 252–261; Kudratillaev, H. (2023). *Zarubezhnyj i otechestvennyj opyt raskrytiya predikatnyh prestuplenij* // *Specvypusk mezhdisciplinarnogo elektronnoho zhurnala «Obshhestvo i innovacii»*. – Tom 4. – №2/S. – 2023. – C. 293–296. // doi: 10.4768g/2181-1415-vol4-iss2/S-pp293-296 // inscience.uz/index.php/socina/article/view/2777 (data obrashheniya: 15.12.2024.).
35. *Otchet Evrazijskoj gruppy po protivodejstviju legalizacii prestupnyh dohodov i finansirovaniyu terrorizma: Vzaimnaja ocenka Respubliki Kazahstan*. 2023. – Astana, 2023. – 423 s. // [eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_\(2023\)_1_rus_rev1_2.pdf](https://eurasiangroup.org/files/uploads/files/ME_(2023)_1_rus_rev1_2.pdf) (data obrashheniya: 15.12.2024.).

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD**

SRSTI: 04.61.00

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.010

S. Zholdybayeva ¹, B. Zabun ²

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

² Gazi University, Ankara, Turkey

**THE INFLUENCE OF THE FASHION PHENOMENON ON THE PROCESS OF
SOCIALIZATION OF STUDENTS IN A CONSUMER SOCIETY**

Abstract

This study is aimed at analyzing the importance of the process of socialization in the formation of the personality of students in consumer society, the influence of the phenomenon of fashion on its implementation. The main purpose of the research is to identify the features and mechanisms of consumer experience in the student environment.

The purpose of the research is to identify the features and mechanisms of consumer experience formation in the student environment, as well as to analyze the factors influencing its development. In the course of the work, the main directions of student youth's interaction with modern consumer trends and their role in the process of socialization are considered.

The scientific and practical significance of the research lies in a detailed analysis of the influence of fashion and consumer behavior on the processes of adaptation and self-identification of students. This will allow us to better understand the behavioral characteristics of this age group and develop effective measures for their social integration and the formation of conscious consumer behavior. The methodological basis of the study was empirical methods, including questionnaires and analysis of data collected among students in 2023.

Research has shown that fashion, as a sociocultural phenomenon, has a significant impact on the socialization of student youth, contributing to the introduction of various cultural practices and the formation of individual and group identity.

The data obtained can be used in the development of educational programs aimed at improving financial literacy of students, the creation of social initiatives for the formation of responsible consumption, as well as in the adaptation of youth policy to take into account the influence of fashion on the socialization of the student environment.

Keywords: consumption, consumer society, student youth, student environment, the process of socialization, socialization of student youth, fashion

С. Жолдыбаева ¹, Б.Забун ²

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

² Гази университеті, Анкара, Түркия

ТҰТЫНУ ҚОҒАМЫНДАҒЫ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ПРОЦЕСІНЕ СӘН ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеу тұтыну қоғамында студент жастардың жеке басын қалыптастырудағы әлеуметтену процесінің маңыздылығын, сән құбылысының оны жүзеге асыруға әсерін талдауға бағытталған. Зерттеудің негізгі мақсаты-студенттік ортадағы тұтынушылық тәжірибенің ерекшеліктері мен механизмдерін анықтау.

Зерттеудің мақсаты студенттік ортада тұтынушылық тәжірибені қалыптастырудың ерекшеліктері мен механизмдерін анықтау, сондай-ақ оның дамуына әсер ететін факторларды талдау болып табылады. Жұмыс барысында студент жастардың қазіргі тұтыну үрдістерімен өзара іс-қимылының негізгі бағыттары және олардың әлеуметтену үдерісіндегі рөлі қарастырылады.

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы сән мен тұтынушылық мінез-құлықтың студенттердің бейімделу және өзін-өзі анықтау процестеріне әсерін егжей-тегжейлі талдау болып табылады. Бұл осы жас тобының мінез-құлық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге және олардың әлеуметтік интеграциясы мен саналы тұтынушылық мінез-құлықты қалыптастырудың тиімді шараларын жасауға мүмкіндік береді. Зерттеудің әдіснамалық негізі эмпирикалық әдістер болды, соның ішінде 2023 жылы студенттер арасында жиналған деректерді сауалнама мен талдау.

Зерттеулер көрсеткендей, сән әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде студент жастардың әлеуметтенуіне айтарлықтай әсер етеді, әртүрлі мәдени тәжірибелерді енгізуге және жеке және топтық сәйкестікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Алынған мәліметтер студенттердің қаржылық сауаттылығын арттыруға, жауапты тұтынуды қалыптастыру бойынша әлеуметтік бастамаларды құруға, сондай-ақ сәннің студенттік ортаны әлеуметтендіруге әсерін есепке алу үшін жастар саясатын бейімдеуге бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: тұтыну, тұтыну қоғамы, студент жастар, студенттік орта, әлеуметтену процесі, студент жастардың әлеуметтенуі, сән

С. Жолдыбаева ¹, Б.Забун ²

¹ Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

г.Алматы, Республика Казахстан.

² Университет Гази, Анкара, Турция

ВЛИЯНИЕ ФЕНОМЕНА МОДЫ НА ПРОЦЕСС СОЦИАЛИЗАЦИИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ПОТРЕБИТЕЛЬСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Данное исследование направлено на анализ значимости процесса социализации в становлении личности студенческой молодежи в потребительском обществе, влияния феномена моды на ее реализацию. Основной целью исследования является выявление особенностей и механизмов потребительского опыта в студенческой среде.

Целью исследования является выявление особенностей и механизмов формирования потребительского опыта в студенческой среде, а также анализ факторов, влияющих на его

развитие. В ходе работы рассматриваются основные направления взаимодействия студенческой молодежи с современными тенденциями потребления и их роль в процессе социализации.

Научная и практическая значимость исследования заключается в детальном анализе влияния моды и потребительского поведения на процессы адаптации и самоидентификации студентов. Это позволит глубже понять поведенческие особенности данной возрастной группы и разработать эффективные меры для их социальной интеграции и формирования осознанного потребительского поведения. Методологической основой исследования послужили эмпирические методы, включая анкетирование и анализ данных, собранных среди студентов в 2023 году.

Исследования продемонстрировали, что мода, как социокультурный феномен, оказывает значительное влияние на социализацию студенческой молодежи, способствуя внедрению различных культурных практик и формированию индивидуальной и групповой идентичности.

Полученные данные могут быть использованы при разработке образовательных программ, направленных на повышение финансовой грамотности студентов, создании социальных инициатив по формированию ответственного потребления, а также в адаптации молодежной политики для учета влияния моды на социализацию студенческой среды.

Ключевые слова: потребление, общество потребления, студенческая молодежь, студенческая среда, процесс социализации, социализация студенческой молодежи, мода

MAIN PART

Fashion, as a sociological phenomenon, is a dynamic and multifaceted aspect of social life that significantly influences individuals and groups within society. From a sociological perspective, fashion extends beyond clothing and appearance; it encompasses behaviors, lifestyles, and even ideologies that reflect the values and norms of a given social group. It serves as a mechanism of communication, enabling individuals to express their identity, status, and cultural affiliation. The study of fashion in sociology explores how trends emerge, spread, and influence social structures, including the process of socialization.

Fashion operates as a powerful tool for social differentiation and integration. It allows individuals to assert their uniqueness while simultaneously conforming to collective expectations. French sociologist Pierre Bourdieu emphasized that fashion is closely tied to social capital and distinction, as people use clothing and other fashionable elements to signify their social position and align themselves with particular groups. Similarly, Georg Simmel discussed fashion as a dual process of imitation and differentiation. According to his theory, individuals adopt fashion trends to integrate into specific social circles, yet these trends are constantly changing to maintain exclusivity among elite groups. Once a style becomes widespread, it loses its symbolic power, prompting the emergence of new trends.

The impact of fashion on socialization is particularly evident in the student environment, where young individuals actively engage in identity formation. The student phase of life is characterized by a search for self-expression, and fashion serves as a primary medium for experimentation and self-representation. It shapes social interactions by influencing group dynamics, peer relationships, and even perceptions of self-worth. Through fashion choices, students navigate social hierarchies, build social networks, and align with subcultures that share similar values and aspirations.

Furthermore, fashion is deeply embedded in consumer culture, where mass media, influencers, and marketing strategies play a crucial role in shaping preferences and behaviors. The widespread accessibility of fashion through digital platforms amplifies its influence, accelerating trend cycles and intensifying the desire for social belonging through material consumption. As a result, students' fashion choices often reflect broader societal trends, reinforcing consumer behaviors that contribute to the overall process of socialization in the modern world. This topic is significant as fashion serves as a powerful mechanism for identity construction, social stratification, and cultural

integration among students in a consumer society, shaping their self-perception, social affiliations, and value systems. The findings of this study can provide valuable insights for educators, sociologists, and policymakers in analyzing the socio-cultural implications of fashion-driven socialization, thereby informing strategies to foster critical engagement with consumer culture and its influence on youth identity formation.

INTRODUCTION

In society, depending on the interests of people, a demand is formed for the use of certain products, goods, and the needs for the consumption of goods and services increase. Therefore, in sociological science, this process is interpreted as a "consumer society".

Consumer activity is an essential aspect of societal functioning and our everyday lives. While the concept of consumption has been subject to scholarly inquiry since the mid-18th century, it was initially examined solely within the confines of economic science, primarily viewed as a means to achieve producer goals. However, in the 19th century, the foundations of a sociological approach emerged, focusing on an individual analysis of consumption and delving into the attitudes people hold toward consumption, driven by their conscious interests [1, p.149].

Conventionally, "consumption" refers to the physical utilization of material goods, wherein individuals engage with the beneficial properties of goods or processes to satisfy their needs. In essence, consumption entails both the utilization of a particular good's beneficial properties and the subsequent depletion of its value. It is the nexus where individual human needs intersect with the tangible world, facilitating satisfaction while simultaneously altering the value of the consumed good [2, p.35].

The intricate web of relations established to fulfill both material and other needs within the realm of consumption operates within a public structure. The general consumer society stands as the sole legal framework within which both commercial and non-commercial economic activities can transpire. Membership in this society is open to individuals who have reached the age of 18, as well as to legal entities of any organizational and legal form. Consumption serves as the primary motivating force across all social groups within modern society. Consequently, consumer behavior not only constitutes a form of social behavior but also stands as one of the pivotal focal points in disciplines such as sociology, psychology, and economics.

Before delving into the influence of fashion on the socialization process of student youth within a consumer society, it is prudent to elucidate the essence of the socialization process among this demographic. Students represent a distinctive social group within the broader youth stratum, and researchers across various scientific fields have long grappled with the intricacies of youth-related issues. Among the earliest publications delving into the methodological intricacies of the youth category, the works of researcher Neuborne [3, p.32] stand out. This author articulated a profound understanding of youth, defining it as a socio-demographic group distinguished by age, alongside a complex array of social and socio-psychological attributes. Moreover, Paul [4] insightful commentary underscores the multifaceted nature of youth, emphasizing that while biologically diverse at a certain life stage, their specific age range, social status, and socio-psychological characteristics are inherently socio-historical. These facets are intricately intertwined with the social system of culture and the laws of socialization inherent in society. In this context, the paramount objective of young individuals during their student years is the systematic and thorough acquisition of theoretical knowledge pertinent to self-awareness and their chosen fields of study. It is upon this foundation that they cultivate the practical skills requisite for their future endeavors. Student youth, by and large, share a common lifestyle characterized by their collective pursuit of education, employment, and leisure activities. This stage serves as a pivotal juncture wherein models of personal and social behavior are molded, alongside the development of value orientations. Consequently, they traverse the significant process of socialization, shaping their identities and roles within society.

Hence, socialization emerges as a vast and multifaceted process of paramount significance in an individual's societal existence. The concept itself made its inaugural foray into scholarly discourse toward the late 19th century, spearheaded by American sociologist F.Giddings and French sociologist and psychologist G.Tard. They posited that socialization epitomizes the developmental journey of humanity's social essence, intricately intertwined with the shaping of one's personality under the pervasive influence of the social milieu [5, p.1198].

Scholars provide thorough insights into the concept of socialization. For instance, in a concise Sociology Dictionary, socialization, derived from Latin meaning "public," is defined as the process through which personalities are shaped by studying and internalizing the behaviors, norms, and values characteristic of a specific society, social community, or group, along with their associated patterns of conduct [6, p.363].

Based on the process of socialization, individuals undergo the formation of their personality, assimilating societal requirements and rules while achieving social maturity and integrating patterns of consciousness and behavior. Socialization, particularly crucial during youth, is a bidirectional process. It involves both the absorption of social experiences by individuals as they interact within their social environments and their active engagement in shaping these environments. Youth socialization specifically entails the assimilation of social norms, cultural values, and behavioral patterns, with the student phase serving as a significant period in this process, imprinting lasting impressions on their lives.

Examining student youth within social frameworks reveals several distinct characteristics. They possess their own aspirations and interests, serving as a wellspring of spiritual and economic potential for their communities. Despite their limited life experience, their interests often herald shifts in societal orientations. Moreover, during their student years, they engage in studying behavioral and fashion trends and consumer practices, demonstrating a capacity to navigate and make choices regarding values and goals [7, p.191].

Consumption stands as a key indicator of societal development, shaping individuals' personalities, statuses, lifestyles, and broader social landscapes. As such, the intersection of youth and consumption warrants attention, given the primacy of consumption in young minds and its potential to influence their consumer experiences. Sociologists increasingly delve into the intricacies of youth consumerism as a result.

Fashion emerges as a multifaceted socio-cultural phenomenon, wielding considerable influence not only in shaping external attributes but also in the socialization of student youth. Originating from the French "mode" and Latin "modus," fashion encapsulates habits, values, and preferences adopted within specific environments and timeframes. Its dynamic nature, subject to rapid changes in the external milieu, underscores its profound impact on societal preferences and behaviors [8].

According to the Michaela [9], fashion encompasses a broad spectrum of cultural phenomena, embodying both material and spiritual values that humanity has accumulated throughout its development. In a narrower sense, fashion denotes the rapid evolution of clothing, hats, and accessories styles, marked by significant changes within relatively short timeframes. On the other hand, Martin [10, p.41] defines fashion as periodic shifts in cultural patterns and behavioral forms across various domains of human activity. Fashion predominantly pertains to personal appearance, encompassing attire, hairstyles, and extends to aspects of daily life such as housing, furniture, and even technological gadgets like household appliances and cars. It exerts a profound influence on the formation of perspectives in fields like science, art, literature, and music, and extends its impact to individuals across diverse realms including politicians and creative personalities. Moreover, fashion serves as a vital means of communication, facilitating social interaction and reflecting cultural practices. Its significance in the education of young people is notable, as it serves as a vehicle for introducing cultural norms and values. The perception of fashion varies among different social groups and time periods, capable of being both widespread and exclusive, while also shaping notions of taste and style, whether positively or negatively.

Understanding fashion's impact on student socialization is vital. Fashion mirrors cultural values, guiding identity formation. Youth, especially students, navigate identity through fashion, influenced by broader societal trends. Analyzing fashion's role informs strategies for promoting responsible consumption and inclusive education. In essence, studying fashion's influence on student socialization offers insights into cultural trends, identity formation, consumer behavior, and educational dynamics, crucial for understanding contemporary Kazakh society.

LITERATURE REVIEW

The issue of fashion's influence on the processes of youth socialization has received broad coverage in interdisciplinary research—from sociology and psychology to marketing and cultural studies. Contemporary scholars emphasize that fashion not only reflects current social and cultural values but also actively shapes behavior models, group belonging norms, and either fosters or hinders the development of individual identity.

For example, Lana et al., in the article “Status and Fashion Effects on Consumer Conformity”, found that fashion is a significant factor in shaping consumer conformity, influencing behavioral choices through mechanisms of group imitation [11, p. 301]. Their study showed that fashion trends, rather than social status, more strongly determine "consumption waves" in youth environments, creating an effect of social pressure and imitation at the level of everyday decisions.

In the study by Lachance “Adolescents’ brand sensitivity in apparel: influence of three socialization agents” [12, p. 50], the emphasis is placed on the influence of socialization agents: the primary sources of adolescent consumer behavior are peers, parents (especially fathers for girls), and to a lesser extent television. This confirms the importance of the social context and empathic communication in shaping sensitivity to brands and fashion standards.

The article “Proceedings of the 45th International Scientific Conference on Economic and Social Development – XIX International Social Congress” [13] examines fashion as a sociocultural mechanism of youth socialization, fulfilling several functions: adaptive, communicative, integrative, and identificational. The authors emphasize that fashion has an ambivalent influence: on the one hand, it allows young people to find their “self” within the social structure; on the other, it imposes standards that contribute to the erasure of uniqueness and critical thinking.

The work of O. Essiz and C. Mandrik [14] focuses on the intergenerational transmission of consumer attitudes and sustainable behavioral models. The study found that values of sustainable consumption are often passed from daughters to mothers, especially in families with open communication and trust, whereas peer influence can weaken the transmission of norms within the family. This highlights the importance of the socialization environment in determining consumption patterns and attitudes toward fashion practices.

Current research increasingly turns to analyzing fashion's role as a group and cultural code regulating youth behavior. Scholars note that fashion becomes a universal language of identification, but at the same time can lead to conformity, imitation, and external dependence on the evaluation of significant others. Nevertheless, despite the wide international coverage of this topic, the literature lacks sufficient empirical studies devoted to the specific features of fashion behavior among youth in Central Asian countries, particularly Kazakhstan.

In addition to the directions discussed above, modern academic literature emphasizes the influence of the digital environment and influencers on youth fashion behavior.

In particular, the article “The Role of Fashion Influencers in Shaping Consumers’ Buying Decisions and Trends” [15, p. 1013] highlights that fashion has ceased to be purely a domain of commercial advertising and has become a social phenomenon, in which fashion influencers play a key role. The study showed that young consumers (under 25) are most susceptible to their influence: they not only actively follow fashion bloggers but also see them as a source of inspiration when choosing clothes. At the same time, the influence of influencers is expressed less in direct purchase stimulation and more in shaping taste, style, and identity.

An important source is also the empirical study "Preference of Fashion Style Among University Students" [16], which records that students' style preferences depend on a combination of cultural norms, gender, social belonging, and media influence. The authors identified typical style preferences among students and showed that youth adapt fashion images by combining them with personal self-identification. It is particularly emphasized that style serves as a tool for social positioning and group identity formation.

Unlike the above-mentioned works, our study aims at a comprehensive understanding of fashion as a social phenomenon that shapes value orientations and behavioral attitudes of student youth in Kazakhstan.

For the first time, an analysis based on empirical data from Kazakhstan has been conducted to show how fashion simultaneously performs the functions of self-expression and social conformity, and how these mechanisms are manifested in everyday clothing choices, style, and self-identification of youth. In our study, special attention is paid to the socializing and normative role of fashion. We consider fashion not merely as a channel of trend information but as a tool for integration into the sociocultural environment, a means of adaptation and inclusion.

Our research takes into account the specifics of the post-Soviet, multicultural, and transitional Kazakhstani context, where fashion becomes a field of tension between global trends and local norms.

Based on the findings, we propose recommendations applicable in educational and youth policy aimed at fostering critical thinking toward fashion models, increasing awareness in consumption, and supporting positive youth socialization.

METHODOLOGY

The methodological framework of this study is grounded in a sociocultural analysis aimed at examining the relationship between fashion and the socialization processes of student youth within a consumer society. The research is based on a mixed-method approach, combining both quantitative and qualitative methods, which enables a more comprehensive exploration of behavioral patterns and value orientations among young people.

This study investigates the relationship between fashion and consumer behavior among student youth, focusing on how fashion influences socialization and decision-making processes. The primary objective is to explore how students perceive fashion as a social phenomenon and how demographic factors, such as gender and age, shape their attitudes and engagement with fashion trends. The study is based on the hypothesis that fashion serves both as a means of self-expression and as a tool for social conformity among student youth. To achieve this goal, a mixed-methodological approach was employed, allowing for the integration of quantitative data with in-depth qualitative analysis. This is particularly relevant in the context of interdisciplinary research on fashion, situated at the intersection of sociology, psychology, and cultural studies.

To examine these aspects, a mixed-methods research design was employed, integrating both qualitative and quantitative approaches. A structured questionnaire survey was chosen as the primary data collection method because it allows for gathering a broad range of perspectives efficiently while ensuring anonymity, which encourages honest responses. Surveys are particularly effective in capturing trends and general attitudes in a short period, making them a suitable tool for studying consumer behavior and social influences in fashion.

The study was conducted from January to October 2023 in Almaty, targeting students from the Abai Kazakh National Pedagogical University. The sample size consisted of 124 participants, evenly divided between male and female respondents. Convenience sampling was used to select participants, ensuring accessibility while maintaining diversity across different age groups (17 to 22 years old). The study focused on young individuals aged 17-22, as this age group represents a critical phase of self-discovery and social adaptation. Students from Abai Kazakh National Pedagogical University were chosen for this study because the university specializes in pedagogy and social sciences, meaning its students are more likely to have an academic interest in social

trends, consumer behavior, and cultural influences on fashion. Additionally, being located in Almaty, a major cultural and economic hub of Kazakhstan, these students are exposed to both global and local fashion influences. This combination makes them ideal respondents for examining the intersection of fashion and sociology. The questionnaire consisted of 15 questions, with five closed-ended demographic questions aimed at collecting information on gender, age, and educational background. The remaining ten questions were open-ended, designed to explore students' attitudes, motivations, and experiences regarding fashion. The survey method was chosen due to its time-efficiency and its ability to reach more people, which is important for research outcomes.

The methodological framework included comparative-structural, comparative-historical, and systematic-structural approaches to analyze fashion's role in socialization. Comparative analysis was used to examine global practices of fashion-related socialization and assess their relevance in the Kazakhstani context. The systematic-structural approach helped to explore the interplay between fashion, consumerism, and youth identity formation. Additionally, expert and logical analyses were conducted to evaluate domestic and international literature on socialization, providing a theoretical foundation for the study.

Despite the advantages of using surveys, such as efficiency, scalability, and anonymity, this method also presents certain limitations. Surveys rely on self-reported data, which can be subject to biases such as social desirability or misinterpretation of questions.

Additionally, expert and logical analyses were conducted to evaluate domestic and international literature on socialization. This involved a comprehensive review of academic journals, books, and reports related to fashion sociology, consumer studies, and youth culture. Experts in sociology and consumer behavior were consulted to assess the relevance and applicability of various theoretical models. The findings from these analyses provided a solid theoretical foundation for understanding the role of fashion in the socialization of student youth. The study's methodological rigor ensures that the results can contribute meaningfully to discussions on responsible consumption and youth social integration.

The use of a questionnaire was determined by its high efficiency in collecting data from a significant number of respondents within a limited time frame. The anonymity of the survey encouraged participants to provide candid responses. The combination of closed- and open-ended questions enabled the collection of both statistically generalizable data and deeper insights into behavioral motivations.

The choice of a mixed-method approach allowed not only for the quantitative identification of trends but also for the exploration of the symbolic and value-laden dimensions of fashion as a tool of socialization, which is particularly important in the study of youth environments.

The limitation of the sample to a single university and a specific age group does not allow for full generalization of the results to the broader student population of Kazakhstan. Additionally, potential biases may arise from the subjective interpretation of survey questions by respondents.

RESULTS

The study aimed to examine the interplay between fashion and consumer behavior among student youth, focusing on their perceptions, motivations, and decision-making processes related to fashion consumption. The results provide valuable insights into how young individuals navigate fashion trends as both a form of self-expression and a means of social conformity.

Sociologist Fishman [17, p.67], delving into the study of consumer behavior among young individuals in relation to corporate marketing objectives, underscores the challenge of working with student demographics due to their notably fickle tastes. Author notes a diminishing predictability in the preferences of young people annually, complicating market analysis. He highlights age, living circumstances, and limited financial resources as pivotal factors influencing their consumption decisions.

Similarly, Ippolitov [18] classifies determinants of product selection into cultural, social, personal, and psychological categories. Cultural aspects, including education levels, subcultures, and prevailing trends, alongside social factors such as peer influence, family dynamics, and socioeconomic status, shape young consumers' choices. Additionally, personal traits, including age, gender, and lifestyle, as well as psychological elements such as susceptibility to persuasion and emotional tendencies, play crucial roles in defining their consumption behavior.

Within this framework, internal (personal and psychological) and external (advertising, societal trends, economic conditions, and media) factors contribute to shaping youth consumption behavior. Notably, contemporary youth exhibit a strong inclination toward luxury consumption, with fashion trends occupying a significant place in their lives. Student demographics, given their access to information and engagement with digital platforms, actively explore and assimilate details about trending fashion items, further reinforcing the role of fashion in their consumer identity.

The study's findings, based on a structured questionnaire survey, reveal key differences in attitudes toward fashion among student youth. The sample consisted of an equal number of male and female students, with 50 individuals in each group.

Analysis of the questionnaire responses highlights the subjective understanding of fashion among students. A significant portion of respondents (21.4%) perceive fashion as a means of self-expression, allowing them to convey individuality and creativity through clothing choices. Meanwhile, 19.2% view fashion as a form of interpersonal communication, emphasizing its role in social interactions and identity formation. These findings underscore the contemporary perception of fashion as a dynamic and multifaceted concept that transcends mere aesthetics, reflecting individual personality traits and social affiliations (Figure 1).

Subjective Understanding of Fashion Among Students

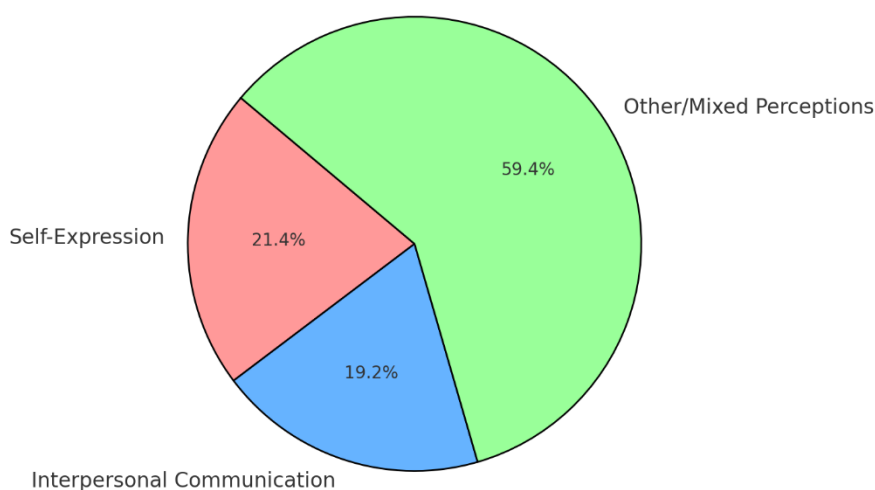

Figure 1. Subjective understanding of fashion among students

A survey exploring students' attitudes toward fashion revealed notable differences between younger and older respondents. Among students aged 17 to 19, 44.7% expressed a strong preference for dressing stylishly and keeping up with the latest fashion trends, viewing it as an essential aspect of their personal identity. In contrast, the majority (55.3%) of students aged 20 to 22 reported following fashion trends primarily to conform to societal norms rather than as a means of self-expression. These findings suggest a shift in motivation as students transition into young adulthood, moving from an emphasis on individuality toward greater alignment with social expectations.

The survey results further explored how students define fashion and the role it plays in shaping their identity. When asked what they associate with fashion, 38% of respondents identified it as

wearing famous brand clothing, emphasizing the importance of labels and designer names. Another 17% viewed fashion as simply following the latest trends, indicating that for them, being fashionable means keeping up with current styles. Additionally, 25% of students associated fashion with accessories, such as jewelry, bags, and shoes, considering these elements essential to a stylish appearance. Lastly, 20% believed fashion is about choosing the right color combinations, highlighting the role of aesthetics and harmony in dressing well (Figure 2).

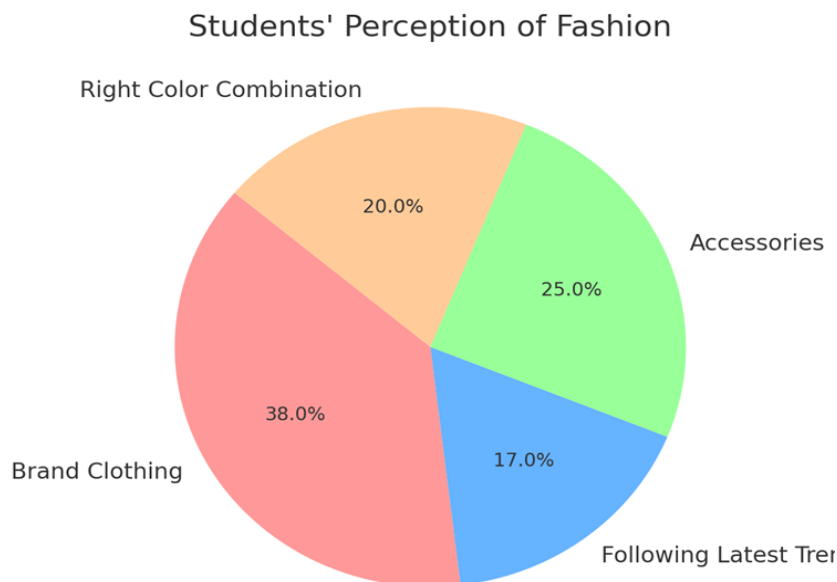

Figure 2. Students' perception of fashion

In addition to defining fashion, students also shared their perspectives on how fashion contributes to self-identification. The results indicate that 34% of respondents believe that dressing for themselves helps shape their individuality, allowing them to express their unique personality. Meanwhile, 31% think that fashion helps them gain authority and respect from others, suggesting that clothing choices influence social standing. Another 19% associate fashion with wealth, believing that one's style reflects financial status. Finally, the remaining 16% stated that fashion is purely personal and does not necessarily communicate anything significant about a person (Figure 3).

Figure 3. How fashion helps in self-identification

These results highlight the dual function of fashion in the lives of student youth—it serves both as a mechanism of individual self-expression and as a means of adapting to collective social norms. The data confirm that fashion influences not only students' outward appearance but also their social positioning, emotional well-being, and strategies of self-identification within peer groups and society at large. The observed variations in fashion-related attitudes by age and gender further emphasize the role of fashion as a dynamic and socially embedded phenomenon that reflects broader processes of cultural adaptation, identity construction, and value orientation among youth.

These findings reinforce the relevance of considering fashion as a serious subject of sociological inquiry in the context of youth studies, particularly in transitional societies like Kazakhstan, where global consumer trends intersect with traditional cultural frameworks. Thus, fashion is not merely a superficial expression of style, but a complex social language through which students articulate belonging, negotiate differences, and participate in the formation of modern youth identity.

DISCUSSION

These findings suggest that fashion serves both an external and internal function, simultaneously shaping self-perception and influencing how individuals are viewed by others. While some see fashion as a tool for self-expression, others perceive it as a means of fitting into social hierarchies or displaying economic status. According to Simmel [19, p.608], fashion serves as both an instrument of social differentiation and a means of group integration, allowing individuals to express their uniqueness while simultaneously conforming to collective trends.

The younger demographic, aged 17 to 19, appears to be primarily driven by a desire for personal style expression, viewing fashion as a tool for showcasing their individuality, creativity, and unique preferences. This age group sees clothing choices as an extension of their personality, a means of standing out, and an opportunity to experiment with diverse styles and trends that resonate with their identity.

Conversely, the older group, aged 20 to 22, demonstrates a different approach, with a stronger emphasis on conformity and social integration. Rather than prioritizing self-expression, they are more inclined to align their fashion choices with prevailing societal norms and expectations. This shift suggests that as individuals transition into young adulthood, they become increasingly conscious of their social environment, professional aspirations, and the desire to fit into broader societal structures. The emphasis on blending in rather than standing out may stem from the growing awareness of social roles, workplace expectations, and peer influences that encourage a more conventional approach to fashion.

Our results confirm and expand upon prior research. For instance, the study by Lana et al. (2022) emphasized that fashion significantly shapes consumer conformity among young people, often overpowering the role of social status in determining consumption behavior [11, p.301]. Similarly, in our study, students aged 20–22 predominantly associated fashion with social approval and societal expectations, rather than with individuality—thus reinforcing the thesis that fashion increasingly functions as a tool for external validation in later student years.

When analyzing the responses of student youth aged 17 to 19 based on gender, a clear distinction emerged in their attitudes toward fashion. The data revealed that 51.4% of girls identified themselves as fashion-conscious, actively engaging with current trends and considering fashion an important aspect of their identity. In contrast, only 32% of boys exhibited a similar inclination, highlighting a significant gender disparity in fashion awareness and enthusiasm.

Conversely, younger students (17–19) more frequently viewed fashion as a vehicle for self-expression. This observation echoes the findings of Bakar et al., who identified that early-stage university students display greater experimental engagement with fashion, using it as a form of personal exploration and social positioning [16].

However, our findings diverge in some aspects from prior studies that suggest a declining influence of traditional socialization agents (e.g., parents) in the digital age. While Lachance et al. (2003) identified peers and media as dominant sources of influence [12, p.55], our respondents still

indicated a strong reliance on parental input—especially mothers—in making fashion-related consumer choices. This contrast may reflect the cultural specificity of the Kazakhstani context, where familial bonds and intergenerational influence remain stronger compared to more individualistic societies.

Furthermore, unlike some Western-based studies that emphasize the liberating and creative potential of fashion, our results revealed a notable degree of internalized social pressure, with many students admitting to adjusting their fashion choices to meet external expectations. This is consistent with the ambivalent view of fashion presented by Zanina et al. (2019), who argue that while fashion supports identity construction, it simultaneously imposes conformist standards that limit critical thinking and authenticity [13].

This suggests that young women are generally more invested in fashion-related activities, such as following trends, shopping for stylish clothing, and staying updated on the latest styles. For many girls, fashion serves as a form of self-expression, allowing them to showcase their individuality and social identity. Meanwhile, young men demonstrate comparatively lower engagement, with only one in three boys identifying as fashion-conscious. This may be attributed to differing societal expectations, cultural influences, or personal priorities when it comes to appearance and style.

Barbi [20] also assumes that the influence of fashion is more pronounced among female students. Embracing the identity of "being fashionable" entails a certain level of consumer engagement, such as staying updated on fashion trends through activities like purchasing fashion magazines, following specific TV shows or websites, attending design events, and consuming related products.

Fashion trends for young people are heavily influenced and shaped by broader social movements. Today's student youth exhibit a generally positive outlook toward fashion, with their choices often guided by input from friends or family members. Upon analysis, it was noted that fewer than half of the surveyed student youth consult their loved ones when making consumer decisions. This suggests that while students largely rely on their own preferences and opinions, they also value the advice and recommendations of those close to them.

Notably, a significant portion (24%) of modern student youth seek guidance from friends when purchasing trendy items, driven by a desire for validation from peers who share similar values. Additionally, a substantial majority (66.5%) turn to their parents for advice. In this context, parents not only provide financial support for fashion purchases but also serve as sources of wisdom and impart consumer values based on their own experiences. In his study on consumer behavior, Singh [21] emphasizes that trends in youth fashion are not only driven by individual preferences but also by peer influence and the desire for social recognition.

The study revealed that when the opinions of young individuals regarding a particular purchase differ from those of their older family members, they often opt to delay the purchase or seek alternative products. Many student youth exhibit a tendency to rely on the guidance of others rather than making decisions independently. Overall, it can be inferred that student youth frequently experience uncertainty when making consumer choices and therefore seek advice from loved ones to validate their decisions. This stems from a desire to ensure the usefulness of their purchases, given the material and time investments involved.

Moreover, the study examined how often both boys and girls seek advice from friends or family members during the consumption process. Notably, 21% of the girls surveyed indicated that they almost never make a purchase without consulting their loved ones [22].

Therefore, fashion serves as a primary means for student youth to highlight their social belonging while simultaneously asserting their individuality within a collective setting. By aligning with current trends, they express their membership in a particular social group while also asserting their unique identity. In essence, fashion becomes a dual mechanism through which young individuals navigate their sense of belonging and differentiation within society. This intricate interplay between conformity and self-expression underscores the multifaceted role of fashion in the lives of student youth, shaping not only their outward appearance but also their sense of identity and belonging in the broader social landscape.

CONCLUSION

Fashion, as a socio-cultural phenomenon, plays a crucial role in shaping the identities, behaviors, and socialization processes of student youth. It is not merely a reflection of trends but a powerful tool for self-expression, communication, and social integration. This study highlights that young people engage with fashion in ways that extend beyond aesthetics, using it to navigate their individuality and social belonging.

The findings suggest that while fashion serves as a means of personal expression, it is also influenced by broader societal norms. As students mature, their motivations for following fashion trends shift from a focus on individuality to a desire for conformity and social acceptance. Gender differences further emphasize how fashion is perceived differently among student youth, with female students displaying a stronger association with fashion as a key element of their identity.

Moreover, fashion functions as a bridge between cultural heritage and contemporary influences, shaping students' consumer habits and perceptions of status, self-worth, and belonging. Despite the variety of perspectives, one common thread remains—fashion is deeply intertwined with the social experiences of young people, influencing their confidence, aspirations, and interactions. However, to mitigate the negative consequences of excessive consumerism and peer pressure, it is essential to promote responsible fashion choices among student youth.

Educational programs focusing on financial literacy can equip students with the knowledge needed to make informed purchasing decisions, reducing impulsive consumption and fostering a more mindful approach to fashion. Raising awareness about sustainable fashion and ethical consumption can further encourage students to adopt eco-friendly habits, thus minimizing the environmental impact of fast fashion. Universities and social institutions should also create environments that celebrate diverse fashion expressions, fostering individuality over conformity and helping students develop confidence in their unique styles. Additionally, integrating fashion discussions into cultural education can enhance students' understanding of its historical and societal significance, allowing them to engage with it in a more meaningful way. Finally, offering psychological support for students struggling with self-esteem and social pressures related to fashion can contribute to a healthier relationship with clothing and identity.

In conclusion, fashion is not merely an industry-driven phenomenon but a dynamic force that reflects and shapes societal values. Its influence on student youth extends beyond clothing choices, impacting their social roles, self-perception, and integration into the broader community. As fashion continues to evolve, its role in youth socialization will remain a key subject of study in understanding generational shifts and cultural transformation. By encouraging responsible consumption and fostering an awareness of fashion's broader implications, students can develop a balanced approach to self-expression and societal integration.

This study has revealed the complex and ambivalent role that fashion plays in the socialization of student youth within a consumer society. It has demonstrated that fashion serves not only as a channel for individual self-expression but also as a mechanism of social conformity, shaping students' identities, behaviors, and value orientations.

The empirical findings confirm that students perceive fashion both as a tool for self-identification and as a form of social communication. Younger respondents (aged 17–19) tend to emphasize personal creativity and individuality, whereas older students (20–22) increasingly align their fashion choices with societal expectations, suggesting a shift from self-expression toward conformity as students mature. These generational and gendered differences underscore the social sensitivity of fashion practices and their embeddedness in broader cultural narratives.

Moreover, the study identifies the continuing importance of traditional socialization agents - particularly parents - in shaping students' consumer behavior, despite the increasing role of digital influencers. This emphasizes the significance of the local socio-cultural context and suggests that Western models of youth consumption cannot be universally applied without adjustments.

The research also highlights the psychological and social risks associated with fashion conformity, such as peer pressure, identity insecurity, and dependence on external validation.

Therefore, fashion should be addressed in youth policy and education not only as an aesthetic or commercial domain, but as a powerful socio-cultural force influencing young people's development.

In light of these findings, it is essential to integrate fashion-related discussions into educational curricula, promote responsible and critical consumption, and create environments that support diverse and authentic expressions of identity. By doing so, institutions can empower students to navigate the social world with greater confidence, awareness, and autonomy.

References:

1. Carpus, E. Investigation of two-layer knitted structures with conductive fibres content / E.Carpus, R.Eftalea, D.Bonfert, A.Ene, C.Mihai, E.Visileanu, C.Donciu, P.Alexandru, G. Enache // *Industria Textila*. – 2014. – P. 145–152.
2. Hoffman, A. B. *Fashion et populus. Nova theoria morum et morum luxu. Vendedor de sonhos*. – Moscow: Libellorum Ministerium Propellente, Gnome Et D, 2000. – 35 p.
3. Neuborne, E. Generation Y / E. Neuborne, K. Kerwin // *Business Week*. – 1999. – 14 Feb. – P. 28–45.
4. Paul, P. Getting Inside Gen Y // *American Demographics*. – 2001. – 1 Sept.
5. Kaiser, S. Generation Y: Shopping Motivations and Store Attributes / S.Kaiser, K.Knecht // *International Journal of Retail & Distribution Management*. – 2018. – Vol. 47, №11/12. – P. 1193–1212.
6. Orzan, G. PLS-based SEM analysis of apparel online buying behavior: The importance of eWOM / G. Orzan, C. Iconaru, I. C. Popescu, M. Orzan, O. I. Macovei // *Industria Textila*. – 2013. – Vol. 64, №6. – P. 362–366.
7. Parment, A. Generation Y vs Baby Boomers: Shopping behavior, buyer involvement, and implications for retailing // *Journal of Retailing and Consumer Services*. – 2013. – Vol. 20. – P. 189–199.
8. Radaev, V. *Economic Sociology: Textbook for Higher Educational Institutions [Electronic resource]* / V. Radaev // SU HSE, 2005. – Available at: <https://doi.org/10.17323/1726-3247-2005-3-107-115> (accessed on: 8.09.2024).
9. Michaela, E. Fashion-conscious consumers, fast fashion, and the impact of social media on purchase intention [Electronic resource] // *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. – 2015. – Vol. 4, №3 (S1). – P. 173. – Available at: <https://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/article/view/7894> (accessed on: 8.09.2024).
10. Martin, C. A. From high maintenance to high productivity: What managers need to know about Generation Y // *Industrial and Commercial Training*. – 2005. – Vol. 37, №1. – P. 39–44.
11. Lana, J. Tell Me What You Drink, I'll Tell You Who You Are: Status and Fashion Effects on Consumer Conformity / J. Lana, M. J. B. de Souza, J. Lana, R. B. Partyka // *Journal of Food Products Marketing*. – 2022. – Vol. 28, №7. – P. 295–314.
12. Lachance, M.J. Adolescents' brand sensitivity in apparel: influence of three socialization agents / M.J. Lachance, P. Beaudoin, J. Robitaille // *International Journal of Consumer Studies*. – 2003. – Vol. 27, №1. – P. 47–57.
13. Zanina, K.D. Fashion as a Way of Youth Socialization [Electronic resource] / K.D. Zanina, A.S. Ponyashova, S.V. Babakaev, E.M. Bronnikova // *Proceedings of the 45th International Scientific Conference on Economic and Social Development – XIX International Social Congress (ISC 2019), Moscow, 17–18 October 2019*. – P. 1096–1101. – Available at: <https://www.esd-conference.com/past-conferences> (accessed on: 8.09.2024).
14. Essiz, O. Intergenerational influence on sustainable consumer attitudes and behaviors: Roles of family communication and peer influence in environmental consumer socialization [Electronic resource] / O. Essiz, C. Mandrik // *Psychology & Marketing*. – 2022. – Vol. 39, №1. – P. 5–26. – Available at: <https://doi.org/10.1002/mar.21540> (accessed on: 8.09.2024).
15. Kondort, G. The Role of Fashion Influencers in Shaping Consumers' Buying Decisions and Trends / G. Kondort, C. Pelau, M. Gati, I. Ciofu // *Proceedings of the 17th International Conference on Business Excellence, 2023*. – Vol. 17. – P. 1009–1018.

16. Bakar, A.A. *Preference of Fashion Style Among University Students* [Electronic resource] / A.A. Bakar, M. F. F. Jamil, M. H. M. Sapiee, N. A. M. Yusuf // *Journal of Marketing Advances and Practices*. – 2023. – Vol. 5, №1. – Available at: https://www.researchgate.net/publication/376440946_Preference_of_Fashion_Style_Among_University_Students (accessed on: 03.11.2024).
17. Fishman, R. B. *Fashion socialis phaenomenon. Videtur esse species abstractae, can. dis.* – Sverdlovsk, 1990. – 112 p.
18. Ippolitov, S. S. *Fashion industry of Kazakhstan and national cultural heritage: Problems of studying* [Electronic resource] // *The Heritage Institute Journal*. – 2023. – Vol. 2, №33. – Available at: <https://doi.org/10.34685/hi.2023.55.34.010> (accessed on: 20.12.2024).
19. Simmel, G. *Favorites (Faces of Culture): in 2 volumes. Vol. 1: Contemplation of Life. Fashion.* – Moscow: Lawyer, 1996. – 608 p.
20. Barbi, F. *Social media, pre-teenagers, and fashion consumption: Influence and consequence* [Electronic resource] // *Journal of Textile Science & Fashion Technology*. – 2020. – Vol. 7, №1. – P. 12–25. – Available at: <https://doi.org/10.12345/jtsft.2641-192X> (accessed on: 10.11.2024).
21. Singh, N. *A study of buying behavior of youth towards branded fashion apparels in Mawana city* [Electronic resource] // *International Journal of Home Science*. – 2016. – Vol. 2, №1. – P. 34–42. – DOI: 10.12345/ijhs.2395-7476. – Available at: <https://doi.org/10.12345/ijhs.2395-7476> (accessed on: 13.10.2024).
22. Shcheglovskaya, V. O. *Influence of fashion on the formation of consumer behavior among youth* [Electronic resource] // *Bulletin of Magistracy*. – 2016. – No. 9(60). – P. 2–8. – ISSN 2223-4047. – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-mody-na-formirovanie-potrebitelskogo-povedeniya-molodezhi/viewer> (accessed on: 13.10.2024).

SRSTI: 11.01.65

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.89.1.011

Fırat Yaldız ¹, B.Nuralina ^{2*}, N.Ismatullayeva ³

¹ Ankara University, Turkey

² International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan

³ Kazakh National Pedagogical university named after Abay, Almaty, Kazakhstan

* e-mail: botanur@mail.ru

IDEOLOGY AND EVOLUTION OF KAZAKHSTAN'S RELIGIOUS POLICY: FROM SOVIET LEGACY TO MODERN INTERFAITH DIALOGUE

Abstract

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the impact of the state policy of the SSR on the transformation of the religious worldview, beliefs and ethnic identity of national minorities, as well as on changes in their cultural identity and social identity. The leading methodological approaches are the descriptive method, historiographical analysis and synthesis, as well as problem-chronological and socio-cultural approaches. The article examines the normative legal acts regulating the activities of religious organizations and their impact on the cultural institutions of ethnic minorities. Special attention is paid to the study of the political and ideological mechanisms by which the Soviet regime exerted pressure on religious and ethnic structures, contributing to the unification of cultural identities and the suppression of religious traditions.

Keywords: religious worldview, ethnic identity, cultural identity, social identity, descriptive method, historiographical analysis, synthesis

Ф. Иылдыз ¹, Б.Нұралина ², Н.Исмагуллаева ³

¹ Анкара Университеті, Түркия

² Халықаралық Білім Беру Корпорациясы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

³ Абай атындағы қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДІНИ САЯСАТЫНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ МЕН ИДЕОЛОГИЯ: КЕҢЕСТІК МҰРАДАН ҚАЗІРГІ КОНФЕССИЯРАЛЫҚ ДИАЛОГҚА ДЕЙІН

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты-КСРО-ның мемлекеттік саясатының ұлттық азшылықтардың діни дүниетанымын, нанымдары мен этникалық сәйкестігін өзгертуге, сондай-ақ олардың мәдени бірегейлігі мен әлеуметтік сәйкестігінің өзгеруіне әсерін жан-жақты талдау. Жетекші әдіснамалық тәсілдер сипаттамалық әдіс, тарихнамалық талдау және синтез, сондай-ақ проблемалық-хронологиялық және әлеуметтік-мәдени тәсілдер болып табылады. Мақалада діни ұйымдардың қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық актілер және олардың этникалық азшылықтардың мәдени мекемелеріне әсері қарастырылады. Кеңестік режим діни және этникалық құрылымдарға қысым көрсетіп, мәдени бірегейлікті біріздендіруге және діни дәстүрлерді басуға ықпал ететін саяси және идеологиялық механизмдерді зерттеуге ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: діни дүниетаным, этникалық бірегейлік, мәдени бірегейлік, әлеуметтік бірегейлік, сипаттау әдісі, тарихнамалық талдау, синтез

Иылдыз Ф. ¹, Нұралина Б. ², Исмагуллаева Н. ³

¹ Университет Анкары, Турция

² Международная Образовательная Корпорация Алматы, Республика Казахстан

³ Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

ИДЕОЛОГИЯ И ЭВОЛЮЦИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА: ОТ СОВЕТСКОГО НАСЛЕДИЯ К СОВРЕМЕННОМУ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОМУ ДИАЛОГУ

Аннотация

Целью статьи является проведение всестороннего анализа влияния государственной политики СССР на трансформацию религиозного мировоззрения, верований и этнической идентичности национальных меньшинств, а также на изменения в их культурной самобытности и социальной самоидентификации. Ведущими методологическими подходами являются описательный метод, историографический анализ и синтез, а также проблемно-хронологический и социокультурный подходы. В статье рассматриваются нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность религиозных организаций, и их влияние на культурные учреждения этнических меньшинств. Особое внимание уделяется изучению политических и идеологических механизмов, с помощью которых советский режим оказывал давление на религиозные и этнические структуры, способствуя унификации культурной идентичности и подавлению религиозных традиций.

Ключевые слова: религиозное мировоззрение, этническая идентичность, культурная идентичность, социальная идентичность, описательный метод, историографический анализ, синтез

MAIN PART

The transformation of religious worldview, beliefs, and ethnic identity under the influence of state policy in the Soviet Socialist Republics (SSRs) is a complex and multifaceted phenomenon. Understanding these processes requires clarifying key concepts such as religious worldview, ethnic identity, cultural identity, and social identity, as well as the mechanisms of state influence in shaping these aspects among national minorities. Religious worldview refers to a system of values and principles based on religious teachings, which define a person's perception of the world and their place in it.

In the context of the Soviet state policy, religious beliefs were subjected to significant transformation due to atheistic propaganda, restrictions on religious practices, and control over religious institutions. This resulted in a decline in open religious expression and an adaptation of religious practices to fit the constraints imposed by the state. The Soviet policy of nationalities sought to unify and, in some cases, homogenize ethnic cultures to create a collective Soviet identity, leading to the erosion of traditional cultural markers among national minorities. Social identity refers to the way individuals and groups perceive themselves within the broader social framework. In the Soviet Union, ideological control played a crucial role in shaping social identity through education, media, and state institutions. National minorities were encouraged or coerced into adopting Soviet ideals, often at the expense of their traditional social structures and affiliations.

The study is structured into several key sections. The Introduction presents the relevance of the topic, outlining the objectives of the research and highlighting the importance of analyzing the impact of Soviet policy on religious and ethnic identities. The Materials and Methods section describes the methodological approaches employed in the study, including descriptive analysis, historiographical synthesis, and the problem-chronological and socio-cultural methods. It also discusses the sources of legal documents, archival materials, and historical records. The Results and Discussion section presents the key findings, analyzing specific policies, legislative acts, and ideological strategies implemented by the Soviet authorities. It examines their effects on religious practices, cultural institutions, and national minority identities, as well as the long-term consequences of these policies. Finally, the Conclusion summarizes the research, drawing conclusions on the extent of state influence over religious and ethnic structures and discussing the implications for contemporary perspectives on cultural identity and historical memory.

This framework ensures a comprehensive examination of the subject, offering an in-depth understanding of the Soviet policies and their lasting effects on the transformation of religious, ethnic, and cultural identities.

INTRODUCTION

Kazakhstan's policy towards religion after the collapse of the Soviet Union is based on respect for religious traditions, the revival of cultural identity, and the maintenance of secular principles. As a country with a rich historical heritage, Kazakhstan has long been a crossroads of various religious traditions, where Islam, Christianity, Judaism, Buddhism, and other faiths have coexisted for centuries. After gaining independence, Kazakhstan experienced a significant religious revival, particularly in the strengthening role of Islam in the lives of the Kazakh people [1, p.48]. At the same time, religious diversity remains an important characteristic of the country, as different religious communities continue to develop freely, contributing to intercultural dialogue and social stability.

This study aims to analyze Kazakhstan's religious policy in the post-Soviet period, focusing on the mechanisms used by the state to balance its secular governance model with the revival of religious traditions. The research explores government strategies in regulating religious activities, ensuring religious freedom, and countering extremist ideologies. Additionally, it examines the broader impact of Kazakhstan's religious policies on national identity, cultural heritage preservation, and interfaith harmony [2].

Based on this, the following hypotheses are proposed:

1. Kazakhstan's religious policy successfully balances the revival of religious traditions with the maintenance of secular governance.

2. Government regulations on religious activities contribute to social stability by preventing the spread of extremism.

3. Kazakhstan's promotion of interfaith dialogue strengthens national unity and enhances the country's international reputation as a mediator in religious affairs.

To explore these hypotheses, the study seeks to answer the following key questions:

1. How has Kazakhstan's policy contributed to the revival of religious traditions while maintaining the secular nature of the state?

2. What mechanisms has the government implemented to regulate religious activities and prevent extremism?

3. How do Kazakhstan's religious policies influence interfaith dialogue, cultural identity, and social stability?

This study aims to analyze Kazakhstan's religious policy in the post-Soviet period, focusing on how the country has managed to balance its secular state principles with the revival of religious traditions. The research examines the ways in which the government regulates religious activities, supports religious freedom, and prevents the spread of extremist ideologies. Additionally, this study explores the broader impact of Kazakhstan's religious policies on national identity, cultural heritage preservation, and the promotion of interfaith harmony [2, p.50].

One of the defining aspects of Kazakhstan's approach to religion is its commitment to interfaith dialogue and peaceful coexistence. A key initiative in this regard is the Congress of Leaders of World and Traditional Religions, held in Astana, which brings together representatives of Islam, Christianity, Judaism, Buddhism, and other faiths to discuss issues of global peace, tolerance, and mutual understanding. This event has strengthened Kazakhstan's international image as a platform for dialogue between different religious communities, showcasing the country's efforts to build bridges between civilizations.

Alongside its promotion of religious dialogue, Kazakhstan actively regulates religious activities to maintain social stability and national security. The establishment of the Committee on Religious Affairs under the Ministry of Information and Public Development reflects the state's commitment to ensuring that religious freedom is exercised within a framework that does not threaten public order or social cohesion [3, p.197]. While religious groups are free to practice their beliefs, the government intervenes when necessary to prevent the spread of radical ideologies that could destabilize society.

Kazakhstan's secularism does not exclude respect for religious and cultural traditions. Religious holidays such as Eid al-Adha, Nauryz, Christmas, and Easter play an important role in public life and contribute to strengthening intercultural understanding [4, p.153]. The revival of Nauryz, a spring holiday symbolizing renewal and unity, reflects not only the preservation of ancient Turkic traditions but also the state's broader efforts to reinforce national identity. Additionally, Kazakhstan places significant emphasis on preserving its historical and cultural heritage, exemplified by the restoration of the Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi. This UNESCO-listed site is a center of pilgrimage and an enduring symbol of the country's deep-rooted spiritual and historical traditions.

Kazakhstan's religious policy seeks to ensure that all citizens can practice their faith in a peaceful and safe environment while respecting the secular principles of the state and common societal values. By balancing religious freedom with state regulation, promoting interfaith dialogue, and preserving cultural heritage, Kazakhstan has developed a unique model of religious governance that fosters both national unity and religious diversity [5]

METHODOLOGY

This study employs a combination of qualitative and historical research methods to analyze the transformation of Soviet religious policies in post-Soviet states, with a particular focus on Kazakhstan and Russia. The research is structured around the general descriptive method and historiographical analysis, complemented by additional approaches such as comparative analysis, content analysis, and case studies. This diverse methodological framework ensures a comprehensive and multidimensional perspective on the subject.

The general descriptive method is used to outline the main features of Soviet religious policies and how these policies have been adapted to modern realities in the 21st century. This approach helps structure the research logically, allowing for an in-depth examination of the development, evolution, and continuity of religious regulations across different historical periods. By systematically describing the mechanisms of state-religion relations, this method provides a foundation for further analysis.

The historiographical analysis serves as a key component of the research. This method involves a critical review of existing literature, archival records, and government documents related to Soviet and post-Soviet religious policies. The historiographical approach enables the identification of dominant narratives in historical and contemporary discussions on religious governance. Additionally, it allows for a comparative examination of how scholars, policymakers, and religious leaders have interpreted the role of religion in post-Soviet societies. The analysis also considers the ideological and political motivations behind the state's approach to religious institutions across different periods.

To provide a comparative dimension, the study incorporates the comparative analysis method, which is essential for understanding similarities and differences in religious policies across post-Soviet states. By comparing Kazakhstan and Russia, two countries with distinct yet interrelated approaches to religion, the research identifies patterns of continuity and divergence in state control over religious organizations. While both countries share a Soviet legacy of religious regulation, their modern policies differ in terms of state-religion relations, levels of government intervention, and the political role of religious institutions. This comparative approach helps contextualize broader trends within the post-Soviet space while acknowledging national variations.

The content analysis method is applied to legal documents, state policies, official statements, and speeches made by political and religious leaders. This method allows for an in-depth analysis of how governments construct and utilize religious narratives for political purposes, national identity formation, and social stability. The research examines:

- Religious laws and regulations on faith-based organizations
- Government discourse on religious freedom and extremism
- International reports on religious freedom and human rights

This approach helps assess how religious policies are framed and justified within contemporary governance structures, offering insights into the strategic role of religion in state policy.

The study includes case studies of specific religious policies and institutions within Kazakhstan and Russia to illustrate broader theoretical discussions with concrete examples. These cases offer empirical evidence of state-religion interactions and help evaluate the real-world implications of religious policies.

For Kazakhstan, the study examines:

- Regulation of Islamic institutions
- The role of the Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan (SAMK)
- The organization of interfaith dialogue through initiatives such as the Congress of Leaders of World and Traditional Religions

For Russia, the research focuses on:

- The relationship between the state and the Russian Orthodox Church
- State control over religious minorities
- Regulation of new religious movements

These case studies serve as illustrative examples that reinforce the broader arguments made throughout the research.

To ensure a well-rounded and evidence-based analysis, the study relies on a diverse range of data sources, including:

1. Archival materials and historical records from the Soviet era, which provide insight into past religious policies and state attitudes toward religious institutions.

2. Government publications and legal documents on religious regulation in post-Soviet states, such as constitutional provisions on secularism, laws on religious organizations, and policies on combating religious extremism.

3. Reports from international organizations such as the United Nations (UN), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), and human rights advocacy groups, which provide external assessments of religious freedom and state-religion relations.

4. Academic literature, including books and peer-reviewed journal articles, which offer theoretical perspectives and empirical studies on Soviet and post-Soviet religious policies.

5. Interviews and expert opinions from scholars in religious studies, political science, and history, which provide firsthand insights into contemporary religious policies and their implications.

The justification for these methods lies in their ability to provide a holistic and multifaceted analysis of the research topic. The combination of historical, legal, and comparative approaches ensures a thorough examination of the legacy of Soviet religious policies and their adaptation in the 21st century. The integration of primary and secondary sources strengthens the reliability of the research by grounding its arguments in empirical data and established theoretical frameworks. Moreover, the inclusion of case studies and expert opinions adds depth to the analysis by illustrating how abstract policies function in real-world contexts.

By employing these research methods, the study seeks to offer a detailed and well-supported assessment of the role of Soviet-era religious policies in shaping contemporary state-religion relations. It highlights:

- The extent to which historical patterns persist
- How religious institutions are utilized for political legitimacy
- The ongoing tensions between secularism and religious revival in post-Soviet societies

Ultimately, this research aims to contribute to a deeper understanding of how religion continues to function as a tool of governance and social control in the modern political landscape of the post-Soviet world.

It should be noted that the primary focus of our study is the analysis of political, ideological, and legal aspects of religious policy. Therefore, the emphasis was placed on the examination of official documents, public statements, and secondary academic literature.

LITERATURE REVIEW

The evolution of religious and ethnic identity in post-Soviet Kazakhstan has been the subject of increasing scholarly interest over the past decades, especially in relation to the legacy of Soviet religious suppression and the strategies of national identity construction in the independent republic. Numerous studies have revealed the deep structural impact of Soviet atheistic policies on religious institutions, practices, and social structures in Central Asia. The works of Ro'i [6, p.405], Olcott [7, p.107], and Khalid [8] provide the historical foundation for understanding contemporary dynamics. Ro'i provided one of the earliest comprehensive accounts of Islam under Soviet rule, detailing the suppression and regulation of religious life through institutional control and ideological propaganda. Similarly, Olcott emphasized how Soviet policies systematically eroded religious hierarchies while maintaining elements of ritual practice among communities, a duality also identified in later studies such as those by Hann [9, p.132] and Harding [10]. Hann particularly stressed the anthropological persistence of Islamic identity across Central Asia despite formal secularism.

The post-independence revival of religion in Kazakhstan is often framed as a controlled re-integration of spiritual life into national discourse. Anderson analyzed how post-Soviet states,

including Kazakhstan, attempted to manage religious revival while preventing the emergence of political Islam or extremism. This balancing act is evident in Kazakhstan's model, which scholars such as Payne describe as "managed pluralism," where interfaith dialogue is encouraged under state supervision.

From the standpoint of ethnic and cultural identity, Laruelle [11] and Dave [12] highlighted how the Kazakh state deployed symbolic nationalism to unify diverse ethnic groups. The state's promotion of Nauryz, mosque restorations, and interfaith congresses have been interpreted as instruments for building civic identity while preserving cultural heritage [13, p.515]. This approach reflects a broader post-Soviet strategy where states adapt Soviet-era governance tools—centralized regulation, registration, and selective tolerance—to the needs of legitimacy in a globalized, multi-confessional environment [14, p.425; 15, p.443].

Recent empirical studies further support this view. Khussainova et al. [2] conducted sociological research showing that religious identity in Kazakhstan remains important but is often shaped by state narratives and institutional boundaries. Likewise, Burova and Dzhamanbalaeva [16] emphasized the dual-layered nature of religiosity in Kazakhstan—formal institutional adherence alongside informal, culturally-rooted practices.

It is also worth noting that contemporary scholarship is increasingly addressing gender and minority perspectives. The work by KISI [17] on ethnic minority women demonstrates how identity is experienced intersectionally, combining ethnicity, religion, and gender. These studies underscore the importance of examining not only state-religion relations but also the everyday lived experiences of belief and belonging.

While previous research has provided in-depth historical and sociological analysis of religion in Kazakhstan, most works either focus on the Soviet period exclusively (e.g., Ro'i, Olcott), or address religious revival in isolation from ethnic identity construction (e.g., Anderson, Payne). In contrast, this article offers an integrated analysis of both religious and ethnic identity transformations, linking Soviet repression, post-Soviet secular governance, and the modern interfaith model into a coherent longitudinal narrative.

Moreover, unlike studies that emphasize only political or institutional mechanisms, this article incorporates a methodological synthesis - combining historiographical analysis, legal policy review, and comparative state analysis (Kazakhstan vs. Russia) - to frame Kazakhstan's evolving religious policy within a broader post-Soviet and global context. It does not merely document change but interprets how state strategies toward religion function as instruments of governance, diplomacy, and identity management in a multiethnic society.

RESULTS

The analysis conducted in this study provides a coherent picture of Kazakhstan's evolving religious policy and supports the three key hypotheses formulated in the introduction. The combination of legal document analysis, historiographical review, and comparative research allowed for a nuanced understanding of how state-religion relations have been shaped since independence.

This study addresses key gaps in understanding the evolution of religious policy in post-Soviet states, with a particular focus on Kazakhstan. Unlike other post-Soviet nations, Kazakhstan has developed a distinct approach to religious governance, emphasizing interfaith dialogue and social stability while maintaining elements of state oversight inherited from the Soviet period.

The research highlights the global significance of Kazakhstan's religious policy, particularly its efforts to position itself as a platform for interreligious dialogue at the international level. By examining these developments, this study contributes to a broader understanding of how religious policies transform in multinational and multi-confessional societies. The findings also provide practical insights for shaping policies that balance religious freedom and state regulation in the context of globalization and modern political challenges.

Evolution of State Religious Policy

A comparative analysis of religious policy in Kazakhstan and other former Soviet republics reveals both common patterns and regional differences. The historical trajectory of religious policy in Kazakhstan reflects a continuum of suppression, controlled tolerance, and strategic adaptation to modern realities.

1. Soviet Period: Suppression and Control (1917–1991)

During the early Soviet period, state atheism was a defining feature of religious policy across all republics. In Kazakhstan, this was reflected in:

- Closure of mosques and religious schools
- Abolition of Sharia courts
- Transition to the Latin alphabet (1923–1929) to reduce Islamic scriptural influence

These measures were part of a broader Soviet campaign against religious institutions, mirroring similar trends in Central Asia and Transcaucasia [10].

During World War II, a temporary relaxation of religious restrictions occurred across the USSR. In Kazakhstan, limited religious activities were permitted, and some mosques were reopened in 1944 [13, p.517]. However, this period of tolerance was strictly controlled by the state.

The post-war period (1953–1964) saw renewed repression of religion, with intensified atheistic propaganda, the closure of religious educational institutions, and stricter state control over clergy. This reflected a broader Soviet ideological commitment to secularism [14, p.448].

Between 1964 and 1985, religious policy entered a phase of controlled stability. While restrictions remained, limited concessions were granted, such as the verification of clergy in Kazakhstan (1968). Similar patterns were observed in other Soviet republics, though Orthodox Christianity in Transcaucasia received relatively more tolerance, while Islam in Central Asia remained tightly controlled [15, p.452].

2. Post-Soviet Transition: Religious Revival and State Regulation (1991–Present)

Following the collapse of the Soviet Union in 1991, former Soviet republics experienced divergent religious policy trajectories:

- Kazakhstan adopted a balanced model, allowing religious revival while maintaining state oversight.
- Azerbaijan and Turkmenistan pursued a relatively liberal approach to religious freedom.
- Uzbekistan implemented strict government oversight, particularly concerning Islamic institutions [18, p.16].

In Kazakhstan, the post-independence period witnessed:

- A revival of religious institutions, with increased public visibility of Islam and Christianity.
- State control over religious organizations, ensuring alignment with secular governance principles.
- Promotion of interfaith dialogue, positioning Kazakhstan as a global center for religious diplomacy.

One of the defining features of Kazakhstan's modern religious policy is its hybrid approach, which combines:

1. Legal oversight to regulate religious activities and prevent extremism.
2. Cultural and religious revival, allowing greater public religious expression.
3. Interfaith dialogue, exemplified by initiatives such as the Congress of Leaders of World and Traditional Religions.

This model contrasts with Uzbekistan's stricter control and Russia's increasing politicization of religious institutions, particularly its alignment with the Russian Orthodox Church.

3. Kazakhstan's Unique Model: Balancing Control and Religious Pluralism

Kazakhstan's religious policy today reflects a delicate balance between secularism, religious freedom, and national security. Key findings from the study include:

- Elements of Soviet-era control remain: Religious organizations must register with the state, and certain activities are regulated to prevent radicalization.
- A shift from suppression to strategic regulation: Unlike Soviet policies aimed at eliminating religion, Kazakhstan's approach seeks to integrate religion into national identity without compromising secular governance.
- Global religious diplomacy: Through initiatives such as the Congress of Leaders of World and Traditional Religions, Kazakhstan positions itself as an international mediator in religious dialogue.

4. Implications for Global Religious Policy

The findings of this study have broader implications beyond Kazakhstan:

1. Kazakhstan's model offers insights for other multi-confessional states seeking to balance religious freedom and state regulation.
2. The role of interfaith dialogue in national identity formation is increasingly relevant in global governance.
3. The study highlights the persistence of Soviet-era governance patterns, showing how post-Soviet states adapt historical mechanisms to modern realities.

This study reveals that Kazakhstan has successfully navigated the complex post-Soviet religious landscape by adapting elements of Soviet-era regulation while promoting interfaith dialogue and religious freedom. The country's strategic hybrid model serves as an example for states with diverse religious populations, illustrating how religious policy can evolve to maintain stability, cultural identity, and global engagement in a rapidly changing world.

The findings indicate that Kazakhstan has successfully implemented a model of governance that accommodates religious revival while firmly maintaining its secular constitutional framework. Following independence, the state enabled the restoration of mosques, churches, and other places of worship and permitted public religious expression. However, these developments occurred within a tightly regulated legal space, ensuring that secularism remained the guiding principle of state policy. This confirms the first hypothesis that the revival of religious traditions has been achieved without undermining the secular nature of the state.

The study also confirms the second hypothesis: state regulation of religious organizations has been instrumental in maintaining social cohesion and preventing religious extremism. Laws requiring registration, restrictions on proselytism, and state oversight of religious literature have served not only as tools of control but also as preventive measures in a region historically vulnerable to radical ideologies. These policies, while sometimes criticized for limiting certain freedoms, have played a key role in ensuring internal stability and preventing interreligious conflict.

The third hypothesis is supported by Kazakhstan's active role in promoting interfaith dialogue, particularly through the Congress of Leaders of World and Traditional Religions. This initiative has elevated Kazakhstan's international image as a peace-building nation and fostered a domestic environment of mutual respect among religious communities. The integration of such dialogue into state policy illustrates how religion can be used not only for domestic harmony but also as a tool of soft power and global engagement.

DISCUSSION

The results of this study highlight Kazakhstan's unique trajectory in developing a religious policy that reflects both continuity with Soviet-era governance mechanisms and innovative strategies adapted to a multiethnic, globalized society. These findings align with and extend existing scholarship, while also revealing distinct national approaches that set Kazakhstan apart from other post-Soviet states.

Previous research has extensively documented the legacy of Soviet religious suppression and its long-term effects on institutional structures and community practices (Ro'i [6] Olcott [19]). Our findings confirm these structural patterns, especially in the legal and bureaucratic frameworks that still shape the regulation of religion in Kazakhstan today. However, unlike the earlier Soviet approach aimed at eradicating religion entirely, Kazakhstan has reconfigured religious oversight as a tool of stability rather than ideological suppression.

In contrast to Russia's politicization of the Orthodox Church (Hunter [20]; Radnitz [14]), Kazakhstan has pursued a strategy of religious neutrality through secularism, while also selectively encouraging interfaith cooperation. This is evident in initiatives such as the Congress of Leaders of World and Traditional Religions, which position Kazakhstan as a regional platform for religious diplomacy - a theme not widely explored in comparative post-Soviet literature. The work of Payne [3] describes Kazakhstan's approach as "managed pluralism", a term which this study further supports by illustrating how the state carefully balances freedom of religion with mechanisms of control.

Moreover, this research adds to the literature by incorporating the intersections between religious and ethnic identity, a dimension often treated separately in existing works [11;12]. Our study shows that Kazakhstan's religious policy not only governs faith practices, but also plays a crucial role in shaping civic and national identity, especially among ethnic minorities. This confirms findings by Jessa [13] and Hann [9], who argue that cultural revival in Central Asia is often driven by both ethnic reassertion and controlled religious expression.

Importantly, while many studies have focused on macro-political or legal structures, our approach highlights the state's use of symbolic and cultural tools - such as the restoration of religious monuments, state-sanctioned holidays like Nauryz, and education policy - as mechanisms to consolidate national unity. These instruments not only support social cohesion but also reinforce Kazakhstan's image as a tolerant and modern Islamic society, in contrast to more conservative or authoritarian religious models in the region.

Despite these successes, the study also acknowledges ongoing tensions between secular governance and religious revival. The state's regulatory stance has been criticized by some international observers for limiting religious plurality, especially among unregistered groups. However, within the Central Asian context - where geopolitical instability and the risk of extremism remain real - Kazakhstan's approach appears to be a pragmatic middle path.

This study thus confirms that Kazakhstan's religious policy is not merely a reaction to the Soviet past but a strategically designed system that incorporates elements of control, revival, and diplomacy. It affirms Kazakhstan's position as a hybrid model among post-Soviet states: maintaining stability through state oversight while promoting a pluralistic religious environment. These findings offer a basis for rethinking how religious and ethnic identities are governed in transitional societies and suggest avenues for further comparative and empirical research.

CONCLUSIONS

Thus, the policy of the Soviet state aimed at alienating religion from the state and promoting Marxist atheistic ideology had a significant impact on the religious practices and beliefs of the peoples living in the USSR. Migration processes, deportations, and forced ethnic changes were also utilized as tools to influence religious identities and disrupt traditional belief systems. These measures significantly weakened religious institutions, leading to the fragmentation of spiritual leadership and the reconfiguration of religious hierarchies. However, traditional elements of religious worship persisted within popular practices, demonstrating the resilience of cultural and spiritual traditions despite systematic suppression [19]. The control over religious structures not only distorted doctrinal elements but also altered the social roles of religious institutions within minority communities, particularly in Kazakhstan. This dual legacy of suppression and resilience has left profound and lasting imprints on religious identities and cultural traditions.

The Soviet state's policies reshaped the spiritual life of ethnic minorities, impacting intergenerational transmission of faith and community cohesion. However, this field of study still requires further exploration. Comprehensive research into the long-term effects of Soviet religious policies is essential to better understand their influence on the spiritual and cultural life of post-Soviet Kazakhstan and its diverse ethnic groups [9, p.139]. Future studies could examine how these historical processes inform contemporary challenges, such as religious revival, interfaith dynamics, and the interaction between state secularism and cultural pluralism in Kazakhstan.

Furthermore, the role of religious institutions in shaping social cohesion and political discourse in post-Soviet states warrants deeper investigation. The legacy of Soviet-era religious repression continues to manifest in legal and institutional frameworks that regulate religious expression, often balancing between promoting secular governance and accommodating cultural traditions. Understanding the nuances of this interaction is crucial for policymakers, religious leaders, and scholars analyzing the region's sociopolitical development. Additionally, the resurgence of religious identity in Kazakhstan highlights the complexities of religious freedom and state intervention, presenting both opportunities for cultural revitalization and challenges related to extremism and sectarianism.

By addressing these gaps, scholars can contribute to a more nuanced understanding of the intersection between state power, religious life, and cultural continuity in the post-Soviet era. A thorough analysis of these historical and contemporary factors will not only illuminate the transformation of religious identity in Kazakhstan but also provide insights into broader trends affecting post-Soviet societies in Central Asia and beyond. Such research can inform policies that balance secular governance with the need to preserve religious and cultural heritage, ensuring stability and inclusivity in increasingly pluralistic societies. Migration processes, deportations, and forced ethnic changes were also utilized as tools to influence religious identities and disrupt traditional belief systems. These measures significantly weakened religious institutions, leading to the fragmentation of spiritual leadership and the reconfiguration of religious hierarchies. However, traditional elements of religious worship persisted within popular practices, demonstrating the resilience of cultural and spiritual traditions despite systematic suppression [19]. The control over religious structures not only distorted doctrinal elements but also altered the social roles of religious institutions within minority communities, particularly in Kazakhstan. This dual legacy of suppression and resilience has left profound and lasting imprints on religious identities and cultural traditions. The Soviet state's policies reshaped the spiritual life of ethnic minorities, impacting intergenerational transmission of faith and community cohesion. However, this field of study still requires further exploration. Comprehensive research into the long-term effects of Soviet religious policies is essential to better understand their influence on the spiritual and cultural life of post-Soviet Kazakhstan and its diverse ethnic groups [9, p.139]. Future studies could examine how these historical processes inform contemporary challenges, such as religious revival, interfaith dynamics, and the interaction between state secularism and cultural pluralism in Kazakhstan. In this context, further investigation into the evolving role of religion in shaping national identity and community resilience can also provide valuable insights into the broader regional dynamics of Central Asia. By addressing these gaps, scholars can contribute to a more nuanced understanding of the intersection between state power, religious life, and cultural continuity in the post-Soviet era.

Drawing on historical analysis, policy review, and comparative approaches, the research confirms that Kazakhstan has developed a distinctive framework that balances secular governance with the revival and regulation of religious life.

The findings validate the three initial hypotheses. First, Kazakhstan has indeed succeeded in reviving religious traditions - particularly Islam and Christianity - without compromising its secular constitutional foundations. Second, the state's regulatory approach has played a crucial role in maintaining interfaith peace and minimizing the spread of extremism. Third, Kazakhstan's institutional support for interfaith dialogue has not only fostered national unity but has also elevated the country's international profile as a platform for religious diplomacy.

Unlike some other post-Soviet states, Kazakhstan's policy does not rely solely on legal restriction or ideological narratives. Instead, it employs a hybrid model that integrates religious tolerance, civic nationalism, and international positioning. This combination reflects both a continuity with past governance models and an adaptation to new geopolitical and sociocultural realities.

The article contributes to existing literature by offering an integrated perspective that links religious policy with ethnic identity and nation-building. It also emphasizes the importance of symbolic state actions—such as national holidays, restoration of religious monuments, and education policy—in shaping both public religiosity and civic belonging.

Recommendations

Given the findings, future research may explore:

- How younger generations in Kazakhstan negotiate religious identity within a secular framework;
- How unregistered or minority religious groups perceive state regulation;
- Comparative studies of religious diplomacy in Central Asia and its global implications.

Ultimately, Kazakhstan's case provides valuable insights for scholars, policymakers, and religious leaders interested in how pluralistic societies can construct inclusive, stable models of religious governance in post-authoritarian contexts.

References:

1. Anderson, J. *Religious revival in the post-Soviet world: The impact of state policies on religious freedom and societal change* // *Journal of Religion and Politics*. – 2018. – Vol. 9, №1. – P. 45–63.
2. Khussainova, G. *The Influence of the Soviet Regime on the Religious Beliefs of Ethnic Minorities* [Electronic resource] / G. Khussainova, N. Dyussenova, Z. Simitikov, A. Zhalmaganbetova, B. Nuralina // *Migration Letters*. – 2022. – Vol. 19, №5. – P. 641–648. – Available at: <https://migrationletters.com/index.php/ml/article/view/2350> (accessed on: 13.11.2024).
3. Payne, D. P. *Secularism and State Regulation of Religion in Central Asia: Comparative Analysis* // *Central Asian Survey*. – 2021. – Vol. 38, №2. – P. 191–210.
4. Daudov, A. H. *The State Policy of Identity in Uzbekistan during the Late Soviet Period and the Age of Independence* / A. H. Daudov, B. A. Alimdjanov, A. A. Andreev, V. A. Shorokhov, D. G. Yanchenko // *Etnograficheskoe obozrenie*. – 2020. – №5. – P. 146–161.
5. Dugin, A. *The Imperialist Philosopher Who Demanded the Ukraine War* [Electronic resource] // *The New Yorker*. – 2023. – Available at: <https://www.newyorker.com/news/the-weekend-essay/the-imperialist-philosopher-who-demanded-the-ukraine-war> (accessed on: 13.11.2024).
6. Ro'i, Y. *Islam in the Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev*. – New York: Columbia University Press, 2000. – 709 p.
7. Olcott, M. B. *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*. – Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2010. – 234 p.
8. Khalid, A. *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia* [Electronic resource]. – Berkeley: University of California Press, 2007. – 253 p. – Available at: <https://www.ucpress.edu/book/9780520249271/islam-after-communism> (accessed on: 11.09.2024).
9. Hann, C. *The Anthropology of Eurasian Islam: Nationalism and Religion in Central Asia and the Caucasus* // *Ethnos*. – 2021. – Vol. 65, №2. – P. 125–143.
10. Harding, L. 'They want total control': how Russia is forcing Sami people to hide their identity [Electronic resource] // *The Guardian*. – 2024. – Available at: <https://www.theguardian.com/world/2024/sep/20/russia-forcing-indigenous-sami-people-to-hide-their-identity> (accessed on: 10.08.2024).

11. Laruelle, M. *Kazakhstan in the Making: Legitimacy, Symbols, and Social Changes* [Electronic resource]. – Lanham, MD: Lexington Books, 2016. – 288 p. – Available at: <https://rowman.com/ISBN/9781498525473/Kazakhstan-in-the-Making-Legitimacy-Symbols-and-Social-Changes> (accessed on: 13.09.2024).
12. Dave, B. *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power* [Electronic resource]. – London; New York: Routledge, 2007. – 242 c. – (Central Asian Studies Series). – ISBN: 9780415482981. – Available at: <https://www.routledge.com/Kazakhstan---Ethnicity-Language-and-Power/Dave/p/book/9780415482981> (accessed on: 13.09.2024).
13. Jessa, A. *Cultural Identity and Religious Transformation in Kazakhstan* // *Asian Journal of Social Science*. – 2020. – Vol. 48, №4. – P. 512–532.
14. Radnitz, S. *The Revival of Islam in Post-Soviet Central Asia: A Case Study of Political Mobilization* // *World Politics*. – 2019. – Vol. 71, №3. – P. 423–457.
15. Hale, H. E. *Islam in the Post-Soviet Era: Political Ideologies and Social Impact* // *Comparative Politics*. – 2006. – Vol. 38, №4. – P. 441–460.
16. Бурова, Е. Е., Джаманбалаева, Ш. Е. Религиозная ситуация в современном Казахстане: опыт социологической реконструкции [Электронный ресурс] // *Социологические исследования*. – 2023. – № 8. – С. 76–85. – DOI: 10.31857/S013216250027368-7. – Режим доступа: https://www.isras.ru/index.php?jid=9730&jn=socis&page_id=2624 (дата обращения: 8.10.2024).
17. КИСИ. *Женщины на пересечении культур: мозаика идентичности* // *Институт стратегических исследований при Президенте РК*. – 2023. – URL: <https://kisi.kz/ru/zhenshhiny-na-peresechenii-kultur-mozaika-identichnosti> (дата обращения: 10.10.2024).
18. Uitz, R. *Constitutionalism and Religion in Central Asia: Balancing Tradition and Modernity* // *Religious Studies Review*. – 2019. – Vol. 45, №1. – P. 8–16.
19. Olcott, M. B. *Roots of Radical Islam in Central Asia: A Political and Cultural Perspective* [Electronic resource] // *Journal of Democracy*. – 2007. – Vol. 17, №2. – P. 120–134. – Available at: <https://carnegieendowment.org/2007/01/17/roots-of-radical-islam-in-central-asia-pub-18967> (accessed on: 12.11.2024).
20. Hunter, S. T. *Islam in Russia and Central Asia: An Enduring Legacy or a New Chapter?* // *Central Asian Affairs*. – 2016. – Vol. 3, №2. – P. 213–230.

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

Мерейтой - 85 жас

БИИК ПАРАСАТ ИЕСІ

XXI ғасыр адамзат баласының алдына шешімі күрделі де іргелі мәселелерді қойып отыр. Осындай жағдайда болашақ бағдарымыз қандай болмақ, әлемдік қауымдастықта егемен еліміздің алатын орны қандай, тәуелсіздікті қалай тұғырлы ете түсуге болады дегендей өзекті сұрақтар, ата-бабадан мирас болып келе жатқан ұлттық құндылықтарды сақтау, оны жаңа дәуір талабына сай жаңғырту, әсіресе, мемлекеттік мәртебеге ие болған ана тіліміздің қолданыс аясын кеңейте түсу сияқты өткір мәселелер қазіргі қоғамымыздың зиялы қауымын толғандыруда. Сондай абзал азаматтардың бірі – саяси ғылымдардың докторы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің профессоры, Мұстафа Шоқай ғылыми орталығының ғылыми жетекшісі Әбдіжәлел Қошқарұлы Бәкір.

Кешегі Екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында дүниеге келген ұрпақтың тағдыры көбіне ұқсас келіп жатады. 1940 жылы 23 қаңтарда қазіргі Қызылорда облысы, Сырдария ауданы, Айдарлы ауылында дүниеге келген Әбдіжәлел Қошқарұлы үшін де өмір жолы әке-шеше даярлап берген старт алаңы бола қоймады. Екі жасында туған әкесі Қошқар Оразов та, бала етіп бауырына салған анасының ағасы Бәкір Сопбеков те 1942 жылы соғысқа аттанды да, орала алмады. Алайда он төрт жасына дейін ескіше де, жаңаша да сауаты бар, көп жыл шаруашылықта мұрап болып қызмет еткен Сопбектің Ахметінің тәрбиесінде болғандығы, адал еңбегімен өз жолын өзі саралауына оң ықпал етіп, бүгінгі әлеуметтік болмысына негіз жасады. Әке-ағасыз өскен ұрпақ кейін де түрлі өмір өрнектерін кем көре қоймады...

Әбдіжәлел Қошқарұлы Бәкір 1963 жылы Н.В. Гоголь атындағы Қызылорда педагогикалық институтының (Қазіргі Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті) тіл-әдебиет факультетін қызыл дипломмен бітіріп, бір жарым жылдай мамандығымен жұмыс істеді. Алайда кеше институт қабырғасында қоғамдық белсенділігін байқаған замандастары қалалық комсомол комитетіне жұмысқа шақырды да, ширек ғасырдан астам уақыт комсомол, партия органдарында болып, саяси жұмыстың дәмін татты. Өмірінің қалған жылдары мемлекеттік және жоғары оқу орнындағы қызметтермен ұштастып, жалғасып келеді.

«Ерте тұрған адамның ырысы артық» деген қағиданы берік ұстанған, сыпайылық пен кеңдік, шыншылдық пен зиялылық, мейірбандық бен тазалық сияқты асыл қасиеттерді бойына жиған, адалдық пен әділеттілік басшыға да, қосшыға да тән болуы керек деп

түсінетін Әбдіжәлел Бәкір өмірде байсалды, сезімтал, кішіпейіл, ізденімпаз, досқа адал, орынды әзілі де бар, міне, осындай жанды мен 1975 жылдан ол облыстық комсомол комитетінің хатшысы кезінен білемін. Ол маған замандас, әріптес, дос. Ойлап қарасам, оған да елу жыл болып қалыпты.

Кезінде жастардың саяси һәм қоғамдық мектебі болған комсомолдың жас кадрларды дайындау мен олардың қалыптасуында өзіндік орны болғанын айтсақ артық болмас. Комсомол жүйесінде, арасында бір жыл Мәскеудегі Жоғары комсомол мектебіндегі оқуы бар, тоғыз жылдан соң облыстық партия комитетіне ауысып, онда он жеті жылдан астам қызмет етіп, оның бөлім меңгерушісіне дейін көтерілген Әбдіжәлел Бәкір сол кездері Қазақстанның белгілі ғалымы, этноәлеуметтану ілімінің негізін салушылардың бірі, философия ғылымдарының докторы, профессор М.М.Сужиковтің жетекшілігімен ұлтаралық қатынастар тақырыбына диссертация қорғап, философия ғылымдарының кандидаты дәрежесіне ие болды. Бұл оның кейінгі ғылыми ізденістеріне бастау болды.

1991 жылы Сыр бойында телеарна ашылды. Әбдіжәлел Бәкір партиялық жұмыстан осы телерадио хабарларын тарату компаниясының төрағасы қызметіне ауысты да, өңірде осы бір ақпараттың аса маңызды саласының жандана түсуіне игі ықпал етті. Комсомол және партия органдарында халықпен жұмыс істеудің белгілі мектебінен өткен басшы жаңадан қалыптаса бастаған ұжым жұмысын жаңа бағытта шығармашылықпен ұйымдастыра білді. Ел өмірінің аса тағдырлы кезеңінен туған жаңа ақпараттық-танымдық телерадио ұжымын облыс көрермендері алдында ерекше беделге ие етті. Тікелей эфирдегі “Жүздесу” және “Көкейкесті” хабарлары жұртшылық жүрегіне жол тартты. Осы жылдары телеарна 4 мәрте республикалық байқаулардың жеңімпазы атанды. Шығармашылық топтың күш-жігері «Сыр елі – жыр елі» өнеріне, оның иелері мен өнерді қолдаушылар және қорғаушылар қызметін насихаттауға бағытталды. Облыста тұратын ақын, әнші, жыршы-күйшілердің, әуесқой композиторлардың түгел дерлік авторлық кештері өткізіліп, оның біразы “Қазақстан” телеарнасы арқылы республикаға таратылды. Қазақтың ән өнерінің жұлдызы Роза Бағланова апасы бастаған бір топ қызылордалық өнерпаздармен қазіргі Облыстық телеарнаның үлкен залында екі сағаттық концерт ұйымдастырылып, оның бір сағаттық хабары республикалық телеарнадан берілді. Балалар мен жастар арасында музыкалық шығармашылықты дамыту, жас таланттарды ашу мақсатында тұңғыш рет “Әнші балапан”, “Таңшолпан”, “Жас қанат” байқаулары тұрақты өтіп тұрды. Осы байқауларда шындалған М.Сәдуақасова, А.Кішкенбаев, Г.Оразымбетова, т.б. жас әншілер бүгін өздерін танытып, халықтың сүйікті әншілеріне айналды. Бұл бағыт Қызылорда телерадиосын сипаттайтын да, оны өзгеден ерекшелейтін де тамаша дәстүр болған еді.

Әбдіжәлел Бәкірдің өзіндік жұмыс стиліне қатысты тағы бірер мәселені айта кетсек артық болмас. Бірер жылды артқа салғаннан соң, Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Жезқазған, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстандағы әріптес басшыларын, ақпарат пен әділеттіктің майталманы Шерхан Мұртазаны шақырып, жаңа ұжымның тұсау кесерін өткізді. Осымен байланысты ұжымға қалалық әкімдіктен екі үй, сол кездегі өзі бір мемлекет облыстық теміржол басқармасынан екі бөлмелік бір пәтер алып, қызметкерлеріне сый етті. Сол кездегі жаңа ұжым қызметкерлерінің тұрмыстық жағдайды ескеріп, арнайы ереже жасап, ақылы хабарлар дайындағандарға тиісті қаржының пайыздық көлемін арттырып, несие беріп, жиырмадан астам қызметкерлер үйлі-жайлы болды.

Алдымен патшалық Ресейдің отарында, кейін кеңестік кезеңнің қыспағында болған Қазақстанның азаттық алып, өз билігі өз қолына көшуі қоғамда демократиялық өзгерістердің қарқын алуына игі ықпал етіп, рухани сілкіністерге алып келгені белгілі. Соны бағытты қолдаған сан алуан қоғамдық қозғалыстар мен саяси партиялар жаппай құрылып, ұлттық мүдделерімізді биік деңгейге көтере бастады. Осы жылдары саяси-қоғамдық жұмыста ширек ғасырлан астам болған Әбдіжәлел Бәкір республикада бой көтерген Қазақстан демократиялық партиясының аудандық, қалалық ұйымдарын құрып, өзі соның облыстық ұйымының төрағалығына сайланды. Кейін осы партияның атынан Қазақстан Республикасы

кәсіби Парламенті Мәжілісінің алғашқы, 1995 жылғы сайлауына қатысып, депутат болды. Бұл лауазым 1999 жылғы Мәжіліс сайлауында жалғасын тапты.

Аппараттық қызметте ысылған Әбдіжәлел Бәкір заң шығарушылық жұмыста да белсенділік танытты. “Мәдениет туралы”, “Саяси партиялар туралы”, “Бұқаралық ақпарат құралдары туралы”, “Жарнама туралы”, т.б. заңдар жөнінде құрылған жұмыс топтарына жетекшілік жасап, оларға қазақ халқының ұлттық мәдениеті мен тілін, мүддесін қорғайтын бірнеше заңдық нормаларды енгізуге көп күш-жігер жұмсады. Мысалы, ол – “Тіл туралы” Заңның 18-бабының екінші бөлігіндегі “Қажетті тілдік ортаны жасау және мемлекеттік тілдің толыққанды қолданылуы мақсатында, олардың меншік нысанына қарамастан, телерадио арналары арқылы берілетін мемлекеттік тілдегі хабарлардың көлемі уақыт жағынан басқа тілдердегі хабарлардың жиынтық көлемінен кем болмауға тиіс” деген құқықтық норманың авторы. Кезінде осы норманың жүзеге асуының өзі оңай бола қойған жоқ. Бірақ Мәдениет және ақпарат министрлігінің қажырлы қызметінің арқасында көптен қалыптасып қалған қасаң үрдіске тосқауыл қойылып, отандық телеарналарда қазақ тіліндегі хабарлардың үлес салмағы артты. Тұңғыш рет “Жарнама туралы” Заң қабылдағанда Әбдіжәлел Бәкірдің ұлттық мүддені берік ұстануы, әлемдік жарнама мәдениетіне ұмтылысы, қиыншылықпен қабылданған бұқаралық ақпарат құралдарында ішкілік ішу мен темекі шегуді жарнамалауға тыйым салу жөніндегі нақты ұсыныстарын Үкіметтің алдына депутаттық сауал арқылы шешудегі қажырлы қызметі сол кездегі депутаттар жадында, газет, телерадиоларда кем жазылып, аз айтылған жоқ.

Бүгінгі әлемдік жаһандану жағдайындағы тәуелсіздігіміздің тұғырлы дүниелері – ұлттық мемлекетімізді жетілдіру, ұлтымыздың бәсекеге қабілетті болып қалыптасу үдерісі, мәдени құндылықтарды заман талабына сәйкес дамыта түсу, еліміздің жетекші әлеуметтік күші болып табылатын мемлекеттік тілдің тағдырлы мәселелері Әбдіжәлел Бәкірдің тұрақты ғылыми назарында. Кешегі Парламент алаңында бұл бағыттағы оның белсенділігін сол кездегі Мәжіліс төрағасы Жармахан Тұяқбай «Тілдің табанды тарланы» десе, Мәжілістегі әріптес ағасы, халқымыздың қайсар қаламгері Шерхан Мұртаза “Қазақ тілінің пәруана жанашыры” деп атаған болатын. Сол кездегі Астанадағы жалғыз ғана №4 қазақ мектептің болғанын арнайы депутаттық сауал тақырыбы етіліп, кейін бұл бағыттын қозғалысқа түсуіне игі әсер етілді.

Шынында да, Әбдіжәлел Бәкір мемлекеттік тілдің әлеуметтік-саяси қырларын жүйелі түрде зерттеп келеді. Оның Қазақ гуманитарлық заң университетінің бір топ ғалымдарымен “Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі туралы” Заң жобасын дайындауға белсенді атсалысуын да осы бағыттағы нақты еңбегі деуге толық болады. Ол - тіл мен ұлт мәселесі бойынша ондаған ғылыми-публицистикалық мақалалардың, «Ана тілім - абыройым менің». «Тіл тұғыры» және «Ана тіліміздің айдарынан жел ессін десек...» деген жинақтардың авторы.

Әбдіжәлел Бәкір Парламенттің басқа да сан-салалы қызметіне белсене атсалысты. Парламенттік делегация құрамында Ресейде, Түркияда, Германияда, Францияда, Үндістанда, Катарда, Моңғолия мен Қытайда болып, парламентаралық қатынастарға өз үлесін қосты. Санкт-Петербург қаласында 1999 жылы ТМД елдерінің Парламентаралық Ассамблеясы ұйымдастырған “Нарыққа өту кезеңіндегі білім проблемалары” және 2003 жылы “Қазақстан: тарих, мәдениет, тіл” атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияларға, Ресей Федерациясының Мемлекеттік Думасы өткізген “ТМД елдеріндегі тілдік қатынастарды заңдық реттеу” атты парламенттік тыңдауға қатысып, Қазақстан Республикасындағы білім және тілдік қатынастар жайында баяндамалар жасады. Парламент Мәжілісінің, комитеттің отырыстарында сөйлеген сөздері, жасаған баяндамалары, депутаттық сауалдары мен сайлаушылармен жазысқан хаттары, заңдар туралы және ғылыми мақалалары “Ел сенімі” және “Депутат әлемі” атты кітаптарына арқау болды.

Тоғыз жыл Мәжілістің депутаты болған, ғылымын кандидаты Әбдіжәлел Бәкір заң шығарушы органның мәселелерін тек ғылыми әдебиеттер мен ресми құжаттардан ғана біліп қоймай, көп мәселелерді өз көзімен көріп, ой елегінен өткізді. Мемлекеттік биліктің аса

маңызды саласы парламентаризмнің теориялық мәселелерін жан-жақты қарастыруға, тәуелсіз Қазақстанның кәсіби Парламентінің қалыптасуын арнайы зерттеуге әкеліп, осы тақырыпқа 30-дан астам ғылыми еңбектер жазды. 2006 жылы диссертация қорғап, саяси ғылымдардың докторы дәрежесіне ие болды. Зерттеушінің белгілі өрісі, басты ғылыми еңбегі – “Қазақстан Республикасы кәсіби Парламентінің қалыптасуы: саясаттанулық талдау” атты монография болғаннан кейін осы еңбекке арнайы тоқталғанды жөн көрдік. Жалпы бұл монография кешенді зерттеу, отандық саяси ғылымға қосылған жаңа үлес.

Зерттеуші мемлекеттік биліктің бөлінуі туралы классикалық теорияларды ғылыми-әдістемелік негізге ала отырып, парламент институтының мемлекеттік органдар жүйесіндегі орнын жан-жақты қарастырды. Қазақтың дала демократиясының белгілі көріністері болған хан, билер кеңесінен бастау алған, кешегі социализм кезеңдегі Жоғарғы Кеңестер, қазіргі саяси-құқықтық мәртебесі айқындалған, аса маңызды қоғамдық қатынастарды заңдық тұрғыдан реттеуші, елімізде жүріп жатқан күрделі реформалардың құқықтық негізін қамтамасыз етіп отырған кәсіби Парламенттің қалыптасу үдерісі тұңғыш рет кешенді түрде, жүйелі талданады. Парламент қызметінің ерекшеліктері, оның құрылымы мен функциялары жіті зерделенді. Заң шығарушылық жұмыстың сапасын арттыруда тұрақты комитеттердің рөлі, депутаттардың белсенділігі мен жауапкершілігін арттырудың проблемалары нақты көтерілген. Парламент пен мемлекеттік биліктің басқа тармақтары арасындағы тежемелік және тепе-теңдік жүйенің қызмет ету тәсілдері зерттелген. Заң шығарушы органның өкілеттігін кеңейтудің саяси қажеттіліктері, әсіресе, оның бақылау функциясын арттырудың нақты жолдары белгіленеді. Парламенттің әлемдік парламентаризм қағидаттарына сәйкес құзыретке, шынайы саяси мәртебеге ие болуының қоғамдағы жүргізіліп жатқан күрделі саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық реформаларға игі әсері мол болатындығы дәлелденеді.

Парламенттегі тоғыз жылдық депутаттық қызметтен соң Әбдіжәлел Бәкір он жылдан астам Қазақ гуманитарлық заң университетін де оқытушылық жұмыста болды. «Саясаттану», «Әлеуметтану» пәндерінен дәріс оқып, студенттерді аудиторияға кірген сәттен бастап баурап алды. Ойы қандай ұшқыр болса, қимылы да сондай шапшаң, әрқашан тап-тұйнақтай жинақты, әскери адамдарға тән қатал тәртіпті сүйетін, оқу үдерісінің сапасын көтеруді негізгі міндеттерінің бірінен санаған, жоғары жауапкершілікті қатаң серік еткен, өмірлік тәжірибесі мол ұстаз студенттермен жұмыста ұлттық тәрбие мәселелеріне көп көңіл бөліп, әсіресе, жастардың азаматтық, отаншылдық қасиеттеріне ерекше назар аударды. Үзіліс кезінде халқымыздың және өзінің жастық шағы мен студенттік өмірінде бастан өткерген қиындықтары мен қызықты оқиғаларын әңгімелеп, студенттерді жігерлендіріп отыратын еңбекқор оқытушы студенттерді білім алумен қатар шығармашылықпен айналысуға, ғылыми ізденістер жасауға ынталандыра білетін. Ол ұжымның қоғамдық өміріне белсенді араласып, әртүрлі ғылыми конференцияларға жиі қатысып, білім мен өміріміздегі өзекті мәселелері бойынша өз ойларын әрдайым ортаға салып отырды.

Ұлтаралық қатынасының маманы, саяси ғылымдар докторы Әбдіжәлел Бәкір күнделікті оқытушылық қызметпен бірге ғылыми жұмыстарға етене араласып, азаттықты арман еткен Алаш қозғалысының тағлымды да мәңгілік идеялары мен тәуелсіздіктің рухани тамырдары туралы мақалалар жазып, «Тәуелсіздік тағдыры», «Тәуелсіздік түйіндері: ұлттық мұрат, елдік мүдде» атты тақырыптарда әрқайсысы 20 б.т.астам мақалалар жинақтарын шығарды. Алаш қозғалысын жүйелі зерделеу нәтижесінде “Алаш қозғалысы саяси топ басшыларының әлеуметтік көзқарастары” деген тақырыпта жоғары оқу орындарына арналған оқу құралын дайындап, әлеуметтану ғылымдарының профессоры атағына ие болды.

Соңғы жылдары Әбдіжәлел Бәкір XX ғасырдың басындағы қазақтың қоғамдық санасының жаңа бағытта дамуына орасан зор әсер еткен Алаш қозғалысын тұрақты зерттеп келеді. Бұл жайдан-жай емес. Алаш қозғалысы өзінің саяси топ басшылары, қозғаушы күші мен алдына қойған мақсаты және қамтыған аумағы жағынан қазақ тарихындағы қозғалыстардың ең маңыздысы әрі жоғары деңгейде ұйымдасқаны болатын. Шынтуайтына

келгенде, Алашорда қайраткерлері өздерінің білім деңгейі, саяси белсенділігі, ұлттық қуаты мен қадыр-қасиеті, рухани парасаттылығы жағынан Қазақстандағы Кеңес өкіметін құрушылардан әлдеқайда алда болып, Қазақ елінің сан ғасырлық даму тәжірибесін, салт-дәстүрін дамыта, басқа өркениетті елдердің өмір тәжірибесін ескере отырып, тәуелсіздік жолды таңдап, күрес жолында саяси-демократиялық партия мен ұлттық дербес мемлекет құру деңгейіне шейін көтерілгені белгілі. Алайда Алашорда өкіметі екі жарым жылдай, Түркістан Мұқтарияты 64 күн ғана өмір сүрді. Бірақ азаттықты аңсаған асыл армандар жүзеге аспағанымен, ұлтының азаттығы үшін күрескен, артына саяси һәм рухани мол мұра қалдырған Алаш ардақтыларының құдіретті рухы жоғалмады, туған халқының саяси-әлеуметтік өмірінде жалғаса түсті. Ол елімізді 1990 жылы егемендікке, ал 1991 жылы мемлекетімізді тәуелсіздікке жеткізіп, алда да еліміздің әлемдік өркениетті мемлекеттер қатарына енуіне оң ықпал ете берері сөзсіз.

Алаш қозғалысын жүйелі зерттеудің нәтижесінде 2018 жылы «XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы саяси-әлеуметтік ойлар» атты көлемді монография жарық көрді. Оның «Орта ғасырдағы қазақ даласында саяси-әлеуметтік ойлар тарихынан» атты 1 тарауында Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұнидің, Қорқыт ата, Қожа Ахмет Ясауи, Асан қайғы және бірнеше жыраулар шығармаларындағы саяси идеялардың XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының саяси һәм рухани дамуына негіз болғандығы баяндалып, екінші негізгі бөлімде ұлттық әлемге жарқырай шыққан Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаевтың және Алаш қозғалысының жетекшілері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы және Мұстафа Шоқайдың мәңгілік ойлары талданып, жан жақты зерттелген. Алаш ардақтыларының бұл асыл да тамаша ой-тұжырымдарын және қазіргі жаһандану заманы ұсынып отырған ұстанымдарды тарихи және ұлттық ерекшеліктерімізді ескере отырып игерудің қажеттігі бүгінгі тәуелсіздігімізді тұғырлы етуге қызмет етері сөзсіз екені атап көрсетілген.

Мұстафа Шоқайдың туғанына 125 толуына байланысты Қызылордада өткен Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда Мұстафа Шоқай атындағы ғылым орталық құру туралы мәселе көтеріліп, көп ұзамай шешілген болатын. Әбдіжәлел Бәкір 2016 жылдан бері осы орталықтың ғылыми жетекшісі, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің профессоры болып қызмет етеді. Ғылыми зерттеу мақсатыменен Мұстафа Шоқай жиырма жылдан астам тұрған, әділеттілік пен заңдылықтың орталығы болған, өзі екінші отаны санаған Францияда, Берлинде, Грузияда, Мәскеуде болып, әлемге танылған тұлға архивтерімен танысып, түрлі тақырыптарға мақалалар жазды. Тәуелсіз ұлттық мемлекет сан қырлы саяси қызметі мен бірнеше тілде жазылған мол шығармашылық мұрасының басты идеясы, түпкі мұраты болған әлем таныған тұлғаның туған елінің болашақ саяси-құқықтық, экономикалық және әлеуметтік мәселелерін барынша жан жақты талдап, бұл бағытты жаңа интеллектуалдық көкжиекке көтергені дәлелденді.

Әбдіжәлел Бәкір Алаш қозғалысының оң қанатының жетекшісінің бірнеше өзіндік ерекшеліктерін де ашуға ұмтылды. Мұстафа Шоқайдың асыл арманы кең мағынадағы Түркістан тәуелсіздігімен бірге бүкіл түркі жұртының азаттығы болатын. Сол себепті «Түркістан», «Автономия», «Азаттық», «Тәуелсіздік», «Ұлттық мәдениет», «Ұлттық тіл», «Ұлттық бірлік» және «Ұлттық мемлекет» сияқты терең мәнді тамаша ұлттық идеялар терең түсіндірілді. Және бұл идеялардың барлығын ұлттық рухпен тығыз байланыста қарастырылды. Сергек саяси сарапшының халықаралық тақырыпқа 150-дей мақала жазуы мен Стамбул, Париж, Берлин, Варшавада, тек Лондонда 6-7 рет болып баяндамалар жасаудағы басты мақсаты халықаралық жағдайдың Түркістан азаттығына оң ықпалын аңсауы еді. «Батыс білімін» мен «Шығыс рухын» ұштастырған Түркия тәжірибесін үлгі етіп, Батыстың да, Шығыстың да мәдениетінен сусындауды ұсынды.

Алаш жетекшілерінің мұрасын өз мүмкіндігінше зерделеген мұстафатанушының бүгінгі қол жеткен Тәуелсіздігімізді тұғырлы ету үшін оның талаптарын толыққанды жүзеге асырып,

Алаштың мәңгі өлмес идеяларын ұлтымыздың рухани қуат етіп, сондай-ақ қазіргі әлем қол жеткізген өркениетті өзіміздің тарихи, ұлттық ерекшеліктерімізді ескере отырып қабылдауымыз қажет деген ойларымен келіспеу қиын. Сондай-ақ Түркістан тәуелсіздігінің басты сипаты мен мұраты ұлттық мемлекет болуының аса қажеттігін тамаша бейнелеген Мұстафа Шоқайдың 1936 жылы Берлин радиосынан Түркістан жастарына арнаған сөзіндегі мына ойларды оқырмандарға жиі ұсынуын түсінуге болады: «Түркістанның мақсаты – өзінің құрылысы – миллет (ұлттық –Ә.Б.) үкіметін құрып, дербес боп, өз алдына бір өкімет болып тұру. Халқы көптен бұл жұмысқа алысып, шалысып, қан төгіп, соғысып келеді. Үмітіміз зор, мемлекетіміздің келешегіне иланамыз» дей келіп, келешек мемлекеттің ұлттық сипаты былайша керемет бейнелеген болатын: «Біздің құбыламыз – өзіміздің атажұртымыз, өлкеміз Түркістан болмақ! Түркістан үшін өлу, Түркістан үшін жан беру – бәрімізге бір мақсат, бір мұхаббат уәзифа болмақ. Мұны ұмытпау керек! Түрік халқы – батыр халық, түрік халқы – арыстан, ер халық».

Осындай аты аңызға айналған қайсар тұлғаның: «Большевиктер «Түркістан республикалары түрі – ұлттық, мазмұны – пролетарлық деседі. ... Ал біздің мұратымыз Түркістанда түрі жағынан да, мазмұны жағынан да ұлттық болатын мемлекеттік құрылымға қол жеткізу болмақ. Сонда ғана халқымыз өз жерінің нағыз қожасы бола алады» деген асыл арманының 60 жылдан соң орындалғанын ыстық ықыласпен жазып жүрген зерттеуіміздің ұлы тұлғаның сағыныштан сарғайтқан туған жері Наршоқыға жете алмай, жат жерді мәңгілік мекен етсе де, оның мәңгі өлмес рухы туған елін адамзат өркениетіне жетелей беретініне сенімі мол.

Соңғы жылдары Әбдіжәлел Бәкір «Мұстафа Шоқай: өмірі мен қызметі, шығармашылығы туралы» (Алматы: «Арыс» баспасы, 2020. – 325 беттік) атты мақалалар жинағы жарық көрді. Энциклопедиялық білімдар тұлғаның 2007 жылы жарық көрген үш томдық таңдамалы шығармалар жинағынан сараланған саяси-әлеуметтік ой-тұжырымдары 2023 жылы «Кемел ой иесі» деген атпен жеке кітапша болды. Осы жылы «Мұстафа Шоқай мұрасындағы қолжазбалардың тарихи деректік құндылығы» атты жоба аясында университеттің Ғылыми орталығы даярлаған «Мұстафа Шоқай (зертеулер)» атты монографияның дайындалуына ерекше үлес қосты. Соңғы екі-үш жылдарғы мақалалар жинағы баспаға дайын. Алда әлі біраз жоспарлар бар.

Сөзімізді жинақтай айтқанда, мемлекеттік және қоғамдық жұмысты ұстаздықпен, ғылыми жұмыспен қатар атқарып келе жатқан, бүгіндері сексен бесті толтырса да қолынан қаламы түспеген еңбекшіл, жауапкершілігі жоғары, сондай-ақ алпыс жылдай отасып келе жатқан Қазақстан оқу ісінің үздігі Туғанай Мұқанқызымен ұл-қыздар, он шақты немере-шөбере өсірген өзіндік дәстүрі бар шанырақтың иесі Бәкір Қошқарұлы Әбдіжәлелдей азаматты мерейтойымен құттықтай отырып, алға қойған мақсатына жетіп, арманы орындалып, абыройына абырой қосыла берсін дегіміз келеді.

Раушанбек Әбсаттаров
ҚР ҰҒА академигі, философия
ғылымдарының докторы, профессор
01.01.2025.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Алимбетова Алида Робертиновна – PhD докторы, Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті, Алматы, Қазақстан Республикасы, e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Әбікенов Жарқынбек Оралбекұлы – PhD, доцент, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: abikenov-kuzultam@mail.ru

Бейхан Забун – PhD, Гази университетінің ассистент профессоры, Анкара қ., Түркия; e-mail: bzabun@gazi.edu.tr

Бекіш Ұлан Абдилкаилұлы – PhD, вице-ректор, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ulan.bekish@apa.kz

Бюлегенова Бибигуль Бисенбаевна – Саясаттану ғылымдарының кандидаты, Саясаттану кафедрасының профессоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ. Қазақстан Республикасы; e-mail: bibigul_bb@mail.ru

Давлетбаева Жұлдыз Жетпысбаевна – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zhuldyz.davletbayeva@apa.kz

Жандосова Шолпан Мультимановна – PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

Жанұзақова Лейла Тельманқызы – заң ғылымдарының докторы, профессор, " Тұран " университетінің құқық ҒЗИ директорының орынбасары, e-mail: zhanleila@mail.ru

Жолдыбаева Сауле Ашірбекқызы – философия магистрі, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: saule_22@inbox.ru

Загребин Александр Витальевич – докторант, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: a.zagrebina@apa.kz

Молжанова Альбина Серікқызы – магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Molzhanovaa@mail.ru

Мукажанова Альмира Жаппаровна – саяси ғылымдар докторы, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының доценті, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: almira75@inbox.ru

Мұқашева Далида Дәуренқызы – АҚ «Халықаралық бағдарламалар орталығы «Болашақ» бас менеджері, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: dalida.mukasheva@mail.ru

Нусипова Арайлым Умарходжаевна – PhD, Халықаралық білім беру корпорациясының ассоциацияланған профессоры, Алматы қ., Қазақстан, эл.пошта: arai_nussipova@mail.ru

Қуанышбаева Жазира Жайлаубековна - Ph.D, Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы Қазақ ұлттық Педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: kuanysheva.kz@gmail.com

Омарова Асем Тұрдыбекқызы – PhD, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Жалпыуниверситеттік гуманитарлық пәндер кафедрасы аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: omarova.asem@mail.ru

Османова Гулайна Жалалыевна - философия докторы PhD, құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Раисова Лира Фазыловна – Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Жастар және отбасы істері комитеті төрағасының орынбасары, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: lirafazyl@gmail.com

Сарыбаева Айгерім Бақытбекқызы – Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sarybaevaai@gmail.com

Сарыбаева Индира Сарыбайқызы – әлеуметтану ғылымының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; Indira-1982@mail.ru

Сыздыкова Махпал Бархияевна – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Философия және әлеуметтік саяси пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru

Тайторина Бинур Адамқызы – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық факультетінің профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Бахытжан Хасеновна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: madina_khv@mail.ru

Тунгатова Улжан Асқарбайқызы – PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, дінтану және мәдениеттану кафедрасы аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; tua20@mail.ru

Туремуратов Олжас Жангельдыевич – Әлеуметтік ғылымдар магистрі, Саясаттану кафедрасының докторанты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: oturemuratov@gmail.com

Шерьязданова Гүлмира Рүстемқызы – саясаттану ғылымдарының кандидаты, жалпы білім беру пәндері департаментінің қауымдастырылған профессоры, Astana IT University, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sheryazdang@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abikenov Zharkynbek Oralbekovich - PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and social and political disciplines of Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: abikenov-kuzultam@mail.ru

Alimbetova Alida Robertinovna – Doctor PhD, Associate Professor of the Department of Economics, Services and Law of the Almaty Humanitarian and Economic University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Bekish Ulan - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan e-mail: ulan.bekish@apa.kz

Byulegenova Bibigul – Candidate of Political Sciences, Department of Political Science. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: bibigul_bb@mail.ru

Davletbayeva Zhuldyz – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan; e-mail: zhuldyz.davletbayeva@apa.kz

Molzhanova Albina Serikovna – Master of Sciences on Educational Program «7M11401-Social work», Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Molzhanovaa@mail.ru

Mukazhanova Almira Zhaparovna - doctor of Political Sciences, associate Professor of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: almira75@inbox.ru

Mukasheva Dalida Daurenovna – main manager of JSC «Center for International programs «Bolashaq», Astana, Kazakhstan. e-mail: dalida.mukasheva@mail.ru

Nussipova Arailym Umarchodzaevna – PhD, associate professor of International Educational Corporation, Almaty, Kazakhstan; email: arai_nussipova@mail.ru

Kuanyshbayeva Zhazira Zh. - Ph.D, Senior lecturer of the department of Politology and socio-philosophical disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kuanyshbayeva.kz@gmail.com

Omarova Assem Turdybekovna – PhD, Senior Lecturer at the Department of Humanity disciplines, Nur-Mubarak University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: omarova.asem@mail.ru

Osmanova Gulaina - PhD; Associate Professor at the Department of Jurisprudence, NJSC «Kazakh National Pedagogical University named after Abai», Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulaina.78@mail.ru

Raisova Lira – Deputy Chairman, Committee on Youth and Family Affairs of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan e-mail: lirafazyl@gmail.com

Sarybayeva Aigerim Bakytbekovna – doctoral student of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: sarybaevaai@gmail.com

Sarybayeva Indira Sarybaevna– Candidate of Sociological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Indira-1982@mail.ru

Sheryazdanova Gulmira – Ph.D., Associate Professor at the Department of General Education Discipline, Astana IT University, Astana, Kazakhstan, e-mail: sheryazdang@gmail.com

Syzdykova Makhpal Barkhiyevna – candidate of sociological Sciences, associate professor of the Department of Philosophy and social and political disciplines of Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru

Taitorina Binur Adamovna – Doctor of Law, Professor at the Faculty of History and Law of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: binur.a@mail.ru

Toleubekova Bakhitzhan – Doctor of Law, Professor, Department of Jurisprudence, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: madina_khv@mail.ru

Tungatova Ulzhan Askarbaevna – PhD, Senior Lecturer at the Department of religious and cultural studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: tua20@mail.ru

Turemuratov Olzhas – Master of Social Sciences, Department of Political Science, L.N.Gumilyov Eurasian National University. Astana, Kazakhstan, e-mail: oturemuratov@gmail.com

Zagrebin Alexandr – Doctoral Candidate, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan e-mail: a.zagrebin@apa.kz

Zhanuzakova Leila Telmanovna – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Institute of Law of Turan University, STS Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanleila@mail.ru

Zholdybaeva Saule Ashirbekovna – Master of Philosophy, PhD doctoral student of the Department of Political Science and Social and Philosophical Sciences of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: saule_22@inbox.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абикенов Жаркынбек Оралбекович – PhD, доцент, ассоциированный профессор, доцент кафедры философии и социально-политических дисциплин Кызылординского университета имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Республика Казахстан; abikenov-kuzultam@mail.ru

Алимбетова Алида Робертиновна – доктор PhD, доцент кафедры «Экономика, услуги и право» Алматинского Гуманитарно-Экономического университета, e-mail: alimbetova_alida@mail.ru

Бейхан Забун – PhD, ассистент профессора Университета Гази, г. Анкара, Турция; e-mail: bzabun@gazi.edu.tr

Бекіш Ұлан Абдилкаилұлы – PhD, вице-ректор, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: ulan.bekish@apa.kz

Бюлегенова Бибигуль Бисенбаевна – кандидат политических наук, профессор кафедры политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: bibigul_bb@mail.ru

Жанузакова Лейла Тельмановна – доктор юридических наук, профессор, заместитель директора НИИ права университета «Туран», ГНС Отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации РК, e-mail: zhanleila@mail.ru

Жандосова Шолпан Мультимановна – главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, PhD, ассоциированный профессор, Алматы, Казахстан, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

Жолдыбаева Сауле Аширбековна – магистр философии, PhD докторант кафедры политологии и социально-философских наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: saule_22@inbox.ru

Загребин Александр Витальевич – докторант, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: a.zagrebina@apa.kz

Куанышбаева Жазира Жайлаубековна - Ph.D, старший преподаватель кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный Педагогический университет имени Абая, Алматы, Республика Казахстан; e-mail: kuanyshtbayeva.kz@gmail.com

Молжанова Альбина Сериковна – магистр, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан; Molzhanovaa@mail.ru

Мукажанова Альмира Жаппаровна - доктор политических наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: almira75@inbox.ru

Мукашева Далида Дауреновна – главный менеджер АО «Центр международных программ «Болашақ», г. Астана, Казахстан. e-mail: dalida.mukasheva@mail.ru

Нусипова Арайлым Умарходжаевна – PhD, ассоциированный профессор Международной Образовательной Корпорации, г. Алматы, Казахстан, эл.почта: arai_nussipova@mail.ru

Омарова Асем Турдыбековна – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры гуманитарных дисциплин, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, г. Алматы, Республика Казахстан; omarova.asem@mail.ru

Османова Гулайна Жалалыевна – PhD; ассоциированный профессор кафедры юриспруденция, НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая», г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: gulaina.78@mail.ru

Раисова Лира Фазыловна – заместитель Председателя, Комитета по делам молодежи и семьи Министерства культуры и информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: lifafazyl@gmail.com

Сарыбаева Айгерім Бакытбековна - докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: sarybaevaai@gmail.com

Сарыбаева Индира Сарыбаевна – к.соц.н., старший преподаватель кафедры социологии и социальной работы, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан; Indira-1982@mail.ru

Тайторина Бинур Адамовна – доктор юридических наук, профессор факультета истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Бахытжан Хасеновна – доктор юридических наук, профессор, кафедра юриспруденции, НАО «Казахский национальный педагогический университет имени Абая», г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: madina_khv@mail.ru

Тунгатова Улжан Аскарбаевна – PhD, старший преподаватель кафедры культурологии и религиоведение, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Республика Казахстан; tua20@mail.ru

Туремуратов Олжас Жангельдыевич – магистр социальных наук, докторант кафедры политологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: oturemuratov@gmail.com

Шерязданова Гульмира Рустемовна – кандидат политических наук, ассоциированный профессор Департамента общеобразовательных дисциплин, Astana IT University, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: sheryazdang@gmail.com

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

- Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

- FTAMP-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

- Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

- Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес ресімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

- Мақала мәтінінің соңында **Әдебиеттер (Литература; References)** көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Литература (Әдебиеттер; References)** указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

**ҰСЫНЫСТАР ҮШІН
ДЛЯ ЗАМЕТОК**